A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 6.

GÁL NOÉMI

A nyelvi revitalizáció

Elméletek, módszerek, lehetőségek

GÁL NOÉMI

A nyelvi revitalizáció

Elméletek, módszerek, lehetőségek

Kolozsvár, 2010

A könyv az MTA támogatásával jelent meg.

ISBN

© Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége
© Szerző

Kiadja az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2010
Felelős kiadó: Péntek János
Lektorálta: Benő Attila
Borítóterv: Ördög-Gyárfás Ágota

Tartalom

Tartalom 5
Bevezetés 9
A kötet felépítése 13

I. fejezet:
TERMINOLÓGIA, FOGALMI ÉRTELMEZÉS,
TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS 15
1. A nyelvi revitalizáció és társfogalmai
az angol és magyar szakirodalomban 15
Angol nyelvű szakirodalom 15
Ritkábban előforduló kifejezések 18
Magyar nyelvű szakirodalom 20
Szakszóhasználat és ideológia 21
2. A nyelvi revitalizáció története és helye
a nyelvészeti kutatásokban 23
A nyelvi revitalizációs törekvések történeti háttere 23
A nyelvi revitalizáció tudományos vizsgálata 28
Vitatott kérdések 32

II. fejezet
A NYELVI REVITALIZÁCIÓ ELMÉLETI ÉS IDEOLÓGIAI DIMENZIÓJA
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NYELVIVESZÉLYEZTETETTSÉGRE 36
1. A veszélyeztetettségi fok – besorolások, rendszerek 36
2. A nyelvi veszélyeztetettség és a nyelvcsere
megfordításának fishmani skálája 42
3. A nyelvi diverzitás megőrzésének 46
motivációs rendszerei 46
3.1. Erőviszonyok és szolidaritás – két szembenálló (?) paradigma 48
3.2. Nyelvi diverzitás a nyelvökológiai megközelítésben 50
4. A nyelvi, etnolingvisztikai vitalitás
és az azt befolyásoló változók 56
4.1. Etnolingvisztikai vitalitás 56
4.2. A nyelvi vitalitást befolyásoló változók 58
4.2.1. Makroszintű változók 60
4.2.2. Mikroszintű változók 63

5. Nyelvi revitalizáció, nyelvi jogok és nyelvpolitika 66
5.1. A nyelv és a nyelvválasztás mint alapvető emberi jog 66
5.2. A nyelvi jogok érvényesítése: státus és hivatalos elismerés 70
5.3. Nyelvpolitikai ideológiai háttér 74
6. Nemzet, kultúra és identitás a nyelvi revitalizáció felől 77
6.1. Kultúra, etnicitás, identitás 77
6.2. A nyelv szerepe az etnikai-nemzeti mozgalmakban 80
Esettanulmány: az ír nyelv felélesztését célzó mozgalmak rövid áttekintése különös tekintettel a nacionalizmusra 83
Esettanulmány: a baszk nyelvi revitalizáció – nyelv és nacionalizmus 86
Összefoglalás 90
7. Gyarmatosítás és nyelvi közgazdaságtan 91

III. fejezet:
A NYELVI REVITALIZÁCIÓ NYELVÉSZETI VETÜLETEI 95
Bevezetés 95
1. Nyelvi változások, nyelvváltozatok – a diakrón és szinkrón szempontok alkalmazásáról 96
2. Nyelvi rendszerbeli változások a nyelvi veszélyeztetettségben 98
Hangtani jelenségek 98
Alaktani, morfológiai jelenségek 98
Lexikai és szemantikai változások 99
Mondattani jelenségek 101
Nyelvi regiszterek és stílusrétegek 102
3. Nyelvi változások a nyelvi revitalizáció felől 102
Záró gondolatok 107

IV. fejezet
A NYELVI REVITALIZÁCIÓ ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI VETÜLETEI 110
1. A nyelvi revitalizáció mint nyelvi tervezési stratégia 110
1.1. Korpusztervezési kérdések a nyelvi revitalizációs tevékenységekben 118
Érvek az írásrendszer kidolgozása és az írástudás mellett 120
Érvek az írásrendszer kidolgozása ellen 121
1.2. Szótárkészítés és nyelvi revitalizáció 125
1.3. A nyelvi menedzsment és nyelvi tervezés elméletének és gyakorlatának nyelvi revitalizációs alkalmazhatóságáról 126
Esettanulmány: héber – nyelvfelélesztés és nyelvi tervezés 132

2. Nyelvi revitalizációs módszerek, különös tekintettel az elsajátítástervezésre 135
2.1. A nyelvi revitalizáció és az oktatási programok – általános kérdések 135
2.2. Veszélyeztetett nyelvek revitalizációjának módszerei, stratégiái a nyelvoktatás felől 137
2. 3. A nyelvelsajátítást célzó revitalizációs programok típusai és módszerei 139
Immerziós típus 141
Nyelvi ismeretszerzés típusa 145
Nyelvi tudatosítás típusa 147
Esettanulmány: A walesi nyelv– nyelvmegőrzés és revitalizáció 150
Esettanulmány: maori – revitalizáció az oktatásban 153
Nyelvi tervezési, nyelvi revitalizációs módszerek – összegzés 156

V. fejezet:
A NYELVI REVITALIZÁCIÓS MODELL/KERETRENDSZER 157
1. A nyelv helyzetének kiértékelése **157**
Nyelvi jogok és pszichoszociális szempontok 165
A nyelv dokumentálásának mértéke 166
2. Nyelvi revitalizációs célkitűzések **168**

VI. fejezet: 170
ALKALMAZÁS – A MAGYAR NYELV ROMÁNIÁBAN 170
Általános kiértékelés 170
A romániai magyar nyelv helyzetének kiértékelése 171
Fishman skálája alapján 171
Záró gondolatok 182
Összefoglalás, következtetések 182
Melléklet – Revitalizált nyelvek 188

Summary 212
The methodology and the objectives of the research 212
Historical background 213
A framework of language revitalization 214
Application – the Hungarian language in Romania 214
Conclusions 215

Rezumat.....217
Obiectivele şi metodele cercetării.....217
Scurt istoric.....218
Model cadru al revitalizării lingvistice.....218
Aplicare – limba maghiară în România.....219
Concluzii generale.....219

Szakirodalom.....222

Bevezetés

> „Egy nyelvet nem lehet néhány ének eléneklésével vagy egy szó bélyegre nyomtatásával megmenteni. Még csak a »hivatalos« státus megszerzése által sem, vagy azzal, hogy az iskolában tanítják. Egyedül csak a használat menti meg (bármilyen tökéletlen legyen is az), az élet minden területére való bevezetése és használata, minden lehetőség megragadása, amíg természetessé nem válik, amíg már nem mesterkélt vagy hamis. Egyszóval küzdelmes és nehéz időszakot jelent. A nyelv helyreállításának nincsen egyszerű útja."
>
> *Ellis és Mac a'Ghobhainn*[1]

A nyelvi revitalizáció kérdése az elmúlt években egyre inkább a szociolingvisztikai kutatás középpontjába került, hiszen kétnyelvűségről, nyelvvesztésről, nyelvhalálról nemigen beszélhetünk anélkül, hogy a nyelvi revitalizáció szóba ne kerülne lehetőségként vagy akár sikertörténetként.

Hogy miért is különösen fontos a nyelvfelélesztésről, nyelvi revitalizációról beszélni? A legfrissebb statisztikai adatoknak megfelelően a világ lakosságának fele a húsz „legnagyobb" (azaz legtöbb beszélőt számláló) nyelvet beszéli, nyolc nyelvet több mint százmillióan beszélnek, a nyelvek 96%-át a világ lakosságának csupán 4%-a beszéli, a nyelvek felének kevesebb mint tízezer beszélője van, negyedének (mintegy 1500-nak) pedig kevesebb mint ezer beszélője (Grenoble 2006: 138; Pusztay 2006b: 65).

A nyelvi revitalizáció lehetősége és szükségessége általában olyan nyelvekkel kapcsolatban merül fel, amelyek esetében nincsen írásbeliség, nincsen anyaállam, beszélőik valamilyen (nyelvi/etnikai/gazdasági) kisebbségben élnek. Ez azonban, ahogyan a konkrét revitalizációs esettanulmányok is mutatják, nem egyértelmű. Példának okáért az ír nyelv felélesztését vizsgálva szükségessé vált a történeti szempontú vizsgálat is, mivel jelenlegi politikai státusa, illetve társadalmi presztízse nem írható le a fent említett jellemzőkkel: nem

[1] „A language cannot be saved by singing a few songs or having a word printed on a postage stamp. It cannot even be saved by getting 'official status' for it, or getting it taught in schools. It is saved by its use (no matter how imperfect) by its introduction and use in every walk of life and at every conceivable opportunity until it becomes a natural thing, no longer laboured or false. It means in short a period of struggle and hardship. There is no easy route to the restoration of a language" (Ellis és Mac a'Ghobhainn: idézi Nettle–Romanie 2000: 176 – fordítás tőlem – G.N.)

hagyományos értelemben vett kisebbségi nyelv (hiszen az állam hivatalos nyelve), széles körű írásos hagyománnyal rendelkezik, és igazából kisebbségi státusról sem beszélhetünk. Még maga Fishman, a nyelvcsere visszafordításának első átfogó szintézisét megalkotó nyelvész is különválasztja az ír nyelv esetét a többi revitalizációs célú törekvéstől és azok nemzeti kontextusától (l. Fishman 1991: 122–148).

A kétnyelvűség, a nyelvcsere, valamint a másodnyelvi dominancia tehát (ami nyelvi asszimilációba, nyelvvesztésbe vagy nyelvhalálba torkollhat), az esetek nagy többségében valamilyen kisebbségi környezetben jön létre, vagy olyan helyzetben, ahol a második vagy domináns nyelv használata bizonyos gazdasági vagy szociális előnyt biztosít. A fenti példánál maradva többek között ez volt az ír nyelv angol nyelvvel szembeni visszaszorulásának is az oka, ugyanakkor az ír stigmatizálásának és politikai, vallási megterheltségének[2], az erőszakos asszimilálásnak köszönhető, hogy a gazdag irodalommal, költészettel rendelkező nyelv a XIX. század végére a teljes kihalás szélére került.

A nyelvi revitalizáció mint szociolingvisztikai jelenség „pozitív nyelvcsereként" vagy fordított nyelvcsereként is megjelenik a szakirodalomban (l. pl. Huss 1999: 24), ami elsősorban a nyelvi asszimilációval ellentétes, disszimilációs törekvéseket jelzi. Egy kihalófélben levő vagy visszaszoruló, elnyomott és ennek következtében veszélyeztetett nyelv felélesztése, megerősítése történhet **egyéni szinten** vagy **szűkebb körben** (például olyan személyek, családok vagy kisebb beszélőközösségek esetében, ahol már végbement a nyelvcsere, a nyelvileg asszimilálódottak egyénileg döntenek úgy, hogy újratanulják elveszített nyelvüket), illetve **magasabb, társadalmi szinten**, ahol egy kisebbségi, nem domináns nyelv új nyelvhasználati tereket hódít meg, illetve vissza.

A nyelvi revitalizációnak, akárcsak a nyelvcserének, nyelvvesztésnek, vagy nyelvi asszimilációnak számos kiváltó tényezője van, amelyek természetükben különböznek egymástól, és amelyek mentén körvonalazódnak a nyelvi revitalizációt meghatározó dimenziók. Ezek alapvetően három, társadalmi, politikai/ideológiai és nyelvi szinten szerveződnek.

A nyelvi revitalizáció társadalmi dimenziója azokat a történelmi, gazdasági, demográfiai változókat tartalmazza, amelyek meghatározzák az adott veszélyeztetett nyelv múltbeli és jelenlegi helyzetét. A politikai és/vagy ideológiai dimenzió a nyelvi jogi vetületeket foglalja magában, a nyelv jogi státusát, ugyanakkor azokat a mozgalmi kérdéseket, amelyek a nyelv szimbolikus szerepére és

[2] A vallási megterheltség annak eredménye, hogy az ír nyelvet sokáig a szegény, katolikus földművesekkel azonosították.

a nyelvnek az identitással való kapcsolatára, a nyelvvel szembeni attitűdökre vonatkoznak[3]. A revitalizáció nyelvi dimenziója összekapcsolja a nyelvészeti kérdéseket (nyelvtipológia, a nyelv grammatikai rendszere, a nyelvek közötti kontaktusok hatásai az adott nyelvekre) az alkalmazott nyelvészetiekkel: a kisebbségi oktatás problematikájával, a nyelvi tervezéssel, a grafizációval, kodifikációval, sztenderdizációval kapcsolatos nyelvészeti, akár dialektológiai kérdésekkel.

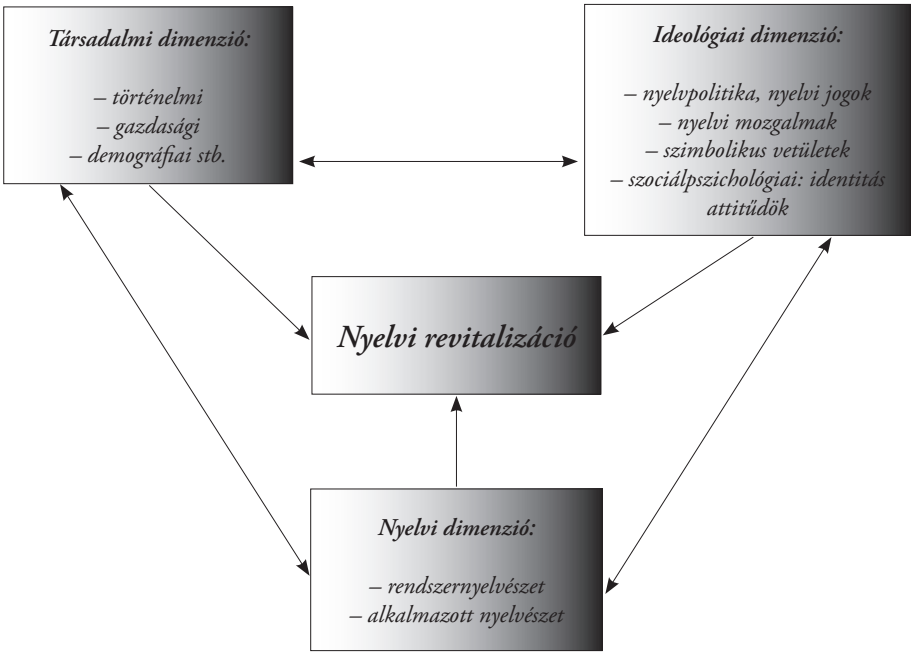

1. ábra: *A nyelvi revitalizáció dimenziói*

A fenti dimenziók körvonalazódása során világossá válik az is, hogy a nyelvi revitalizáció kérdése multidiszciplináris jellegű, amely számos elméleti megközelítési módot tesz lehetővé és szükségessé: a nyelvfelélesztés problematikáját vizsgálhatjuk a nyelvi ökológiák felől, a nyelvi jogok, illetve a nem domináns és domináns csoportok közötti erőviszonyok szempontjából, a nyelvi tervezés elméleti keretei között stb.

Jelen kötet alapját a szerző *A nyelvi revitalizáció elmélete, módszerei és perspektívái* című doktori disszertációja képezi, és a nyelvi revitalizáció kérdésével

[3] Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a státus jogi, politikai, míg a presztízs szociológiai, szociálpszichológiai kategória (l. Péntek 2002a: 314).

kapcsolatban a fent említett megközelítéseknek minél teljesebb körű bemutatását kíséreli meg: a társadalmi és politikai/ideológiai vetületek együtt kerülnek tárgyalásra, a nyelvi, valamint az alkalmazott nyelvészeti vonatkozások pedig külön.

A jelen kötet azért is hiánypótló, mert a magyar szakirodalomban még nem készült el a nyelvi revitalizációval kapcsolatban átfogó elméleti és gyakorlati, módszertani munka. Ismert tény, hogy a magyar nyelv a Kárpát-medencében számos helyzetben kisebbségi státuszt tölt be, ahol akár a *de jure,* akár a *de facto* két- vagy többnyelvűség egyik összetevője. Kisebbségi helyzetben a magyar nyelv is potenciálisan veszélyeztetettnek nevezhető (és van, ahol ténylegesen az is), gyakorlati szükség volt tehát egy olyan kutatás elvégzésére, amely alapján a magyar nyelvi, kulturális kontextusban alkalmazható stratégiák szakszerű kiválasztása válik lehetővé (ha a nyelvi revitalizációra valamilyen szinten szükség lesz).

A fő cél tehát a nyelvi revitalizáció kérdésének elméleti körüljárása, a fent említett vetületek, illetve dimenziók bemutatása, egy revitalizációs modell megalkotása és egy lehetséges alkalmazási keret összeállítása.

A kötet szintetizáló jellegű fejezete a terminológiai összesítés és pontosítás, amire több szempontból is szükség volt: mivel a revitalizációs törekvések viszonylag új keletűek, a szakszóhasználat nincs teljesen megszilárdulva, ugyanakkor tükrözi a mögötte meghúzódó ideológiai meghatározottságot. A szakszóválasztás sokszor a szerző a nyelvről és nyelvi revitalizációról alkotott percepcióját és attitűdjeit is közvetíti: ha a tanulmány írója a nyelvet élő szervezethez látja leginkább hasonlónak (és úgy is beszél róla), akkor a terminusai is azt a konceptualizációt fogják tükrözni, miszerint a nyelv egyrészt jellemezhető az élő organizmusok minden jellemvonásával (születés, élet, fejlődés, hanyatlás, halál), másrészt gyógyulni képes, gyógyítani (felélesztени) lehet, ugyanakkor vigyázni kell az épségére (lásd az olyan angol terminusokat, mint *rebirth, resuscitation, resurrection* stb.).

Ahogy azt már említettem, a nyelvi revitalizáció a szociolingvisztika egy meglehetősen friss területe, éppen ezért viszonylag kevés elméleti összefoglaló munka készült a témakörben, annál több azonban a gyakorlati tapasztalatokat, a sikereket, illetve kudarcokat bemutató, konkrét revitalizációs tevékenységeken, programokon alapuló és elsősorban a terepmunkák tanulságait összegző tanulmány (ez a szakirodalmi jegyzékből is kiderül). Az elméleti összefoglalók inkább ezeknek a gyakorlati tapasztalatoknak kívánnak utólagos ideológiai, módszertani keretet biztosítani.

Az elméleti kérdések és a vizsgálat szempontjainak kiválasztásában az elméleti jellegű szakirodalomra támaszkodtam, a gyakorlati, módszertani kérdésekkel kapcsolatban pedig az esettanulmányokat bemutató forrásokra. Az esetek sokfélesége, a revitalizációs kontextusok gyakran merőben eltérő jellege, egyedisége következtében világossá válik, hogy az általánosításokat óvatosan kell megfogalmazni. Csak egy, a revitalizációs módszerek hatékonyságával kapcsolatos példával illusztrálva: míg a Japánban beszélt ajnu nyelv esetében például az ajnu nyelvű pár órás rádiós műsor jelentős változásokat eredményezett a közösségi attitűdök, nyelvválasztás és nyelvelsajátítás terén, addig az ír nyelv felélesztésében az ír nyelvű rádiónak sokkal kisebb szerep jutott.

A kötet egy-egy fejezetét esettanulmányok követnek, amelyek csupán néhány olyan részlet vázolásával, amelyek a tárgyalt elméleti vagy akár alkalmazott nyelvészeti kérdést támasztják alá: ilyen meggondolásból került az ír és a baszk nyelvi revitalizáció rövid leírása a nyelv és identitás, nyelv és etnicitás témaköréhez, illetve a héber nyelv felélesztése a nyelvi tervezés fejezetéhez.

A kötet felépítése

A kötet a terminológiai kérdések elemzésével indít; ezt a nyelvi revitalizációs törekvések történetének áttekintése követi, valamint a nyelvi revitalizáció helyének körvonalazása a nyelvészeti kutatásokon belül.

Az elméleti és ideológiai kérdéseket tárgyaló fejezetben a veszélyeztetett nyelvek tipológiájára, a nyelvcsere megfordításának fishmani skálájára, a nyelvi sokféleség megőrzésének motivációs rendszereire, az etnolingvisztikai vitalitás kiértékelésének fontosságára, a nyelvi jogok és az identitás összefüggéseire, valamit néhány nyelvi közgazdaságtani kérdésre térünk ki.

A nyelvfelélesztés kapcsán fontosnak tartottunk néhány nyelvészeti kérdésre is részletesebben kitérni, elsősorban a kontaktológia eredményeinek hasznosításával. A fejezet célja néhány olyan, a nyelv rendszerét, valamint társadalmi és földrajzi nyelvváltozatait is érintő jelenség tárgyalása, amelyek a nyelvmegerősítés, nyelvfelélesztés felől az eddigi revitalizációs tevékenységek során fontosnak bizonyultak, és adott esetben a magyar nyelv romániai helyzetére is vonatkoztathatók.

A nyelvi revitalizáció megvalósulásának különböző formáit többféleképpen is lehet értelmezni, erről szól az alkalmazott nyelvészeti fejezet. A veszélyeztetett nyelvek felélesztésének, megerősítésének feladata értelmezhető a klasszikus (haugeni értelemben vett), központosított nyelvi tervezés felől is, illetve a

nyelvi problémák helyi megoldását célzó, a nyelvi tervezés kereteit szétfeszítő nyelvi menedzselés szempontjából is. Ez a fejezet tartalmazza a nyelvi revitalizáció módszereinek, stratégiáinak leírását, tipologizálását.

Az UNESCO modelljére alapozva, azt kibővítve állítottuk össze a nyelv helyzetének kiértékelését, voltaképpen a nyelvi revitalizáció kiindulópontjának meghatározását szolgáló modellt, aminek segítségével az adott veszélyeztetett nyelv helyzete objektíven felmérhető, és a legfontosabb nyelvfelélesztési lépések is megállapíthatók a megfelelő célkitűzések körvonalazódása során.

Az utolsó fejezet tulajdonképpen Fishman skálájának alkalmazása a magyar nyelv romániai helyzetére, aminek elsősorban két célja volt: annak hangsúlyozása, hogy a magyar nyelv állapota romániai kontextusban nem egységes, illetve a nyelvre vonatkozó minél átfogóbb felmérések szükségességének indoklása. A kiértékelés során, az abban felhasznált forrásoknak megfelelően világossá vált, hogy a nyelvterületnek vannak olyan szélei, peremei, ahol a nyelvi revitalizáció megfelelő alkalmazására valóban szükség van, ezek kiértékelése pedig elengedhetetlen a megfelelő nyelvélesztési programok kidolgozásában.

I. fejezet:
TERMINOLÓGIA, FOGALMI ÉRTELMEZÉS, TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

1. A nyelvi revitalizáció és társfogalmai az angol és magyar szakirodalomban

Angol nyelvű szakirodalom

A nyelvcsere visszafordításával, illetve a nyelvi vitalitás megerősítésével kapcsolatos angol nyelvű szakirodalom igen terjedelmes, a terminológia pedig sokszínű és gyakran szerzőnként, kiadványonként változik. A legújabb összefoglaló szakirodalmi munkák leggyakrabban a *language revitalization* terminusát alkalmazzák, ami a legtágabb szemantikájú, ezáltal minden ilyen jellegű törekvést magában foglalhat.

A szakirodalom nagy részében a *language revitalization* mellett ugyancsak elterjedt a *language revival*, ezeken kívül azonban számos olyan megnevezés is van, amelyek az előzőek szinonimái, esetleg a revitalizációnak csupán egy részterületére vonatkoznak, ugyanakkor egyértelműen a szerzők ideológiai álláspontjára utalnak. A továbbiakban a legfontosabb és leggyakoribb terminusok, előfordulási helyük (vagy helyeik) bemutatása és a lehetséges meghatározásaik következnek, majd az egyszeri vagy ritkább előfordulású kifejezések, voltaképpen az előzőek (ideológiai vagy stilisztikai szempontból eltérő) szinonimáinak felsorolása. Ezek a források, bár nem foglalják magukban a szakirodalom egészét, azért relevánsak, mert a szerzők maguk is a terminusok pontosítását kísérelik meg kutatásuk vagy elméleti összegzésük bemutatásában, illetve a kontextusból egyértelműen kiderül az, hogy az alkalmazott szakkifejezés a nyelvfelélesztés, nyelvélénkítés melyik területére vonatkozik.

a. *Language revitalization / revitalisation* – Amery (2001), Baker (2006), Bar-Adon (2006), Comrie (2007), Crystal (2000), Dorian (1994), Fishman (2006 – szinonimája a *language revival)*, Grenoble–Whaley (2006), Hinton (1998), Hornberger (1999; 2002; 2004), Jones (1998), Kaufmann (2006), King (2001b), Person (2005), Premsrirat (2007), Spolsky (1996), Swann és mtsai. (2004), Tsunoda (2006), Williams (2000a; 2000b; 2000c), Wurm

(1998; 1999). A szakszó lehetséges meghatározásai: 'társadalmi funkciókkal nem rendelkező, nem használt/beszélt nyelv revernakularizációja' (Fishman 2006: 127); 'egy nyelv vitalitásának a megnövelése, visszaállítása' (l. *vitalitás*; Spolsky 1998); szinonimája a *nyelvmegőrzés*nek és a nyelvi *expanzió*nak (Jones 1998, Person 2005); 'előrehaladott stádiumban levő nyelvcsere megfordítása' (Kaufmann 2006: 2432); 'a nyelvhasználat kiterjesztése a fiatalabb nemzedékekre' (Amery 2001); 'egy kisebbségi nyelvnek új nyelvi formákkal és szociális funkciókkal való ellátása', mely egyszerre vonatkozik a nyelvi rendszerre, a nyelvhasználati tereket és a nyelvhasználók szokásait célzó tevékenységekre (King 2001b: 23); 'korlátozott funkciókban használt nyelv felélesztése a nyelvhasználati terek kibővítése által' (Paulston, idézi: King 2001b). Hinton szerint a terminus egyik legszűkebb értelmezésének megfelelően azokra a programokra vonatkozik, amelyek a közösségen belül már nem a kommunikáció elsődleges eszközeként használt nyelv helyreállítását célozzák, azt visszaemelve az összes nyelvhasználati térre és funkcióba. Ez történt a héber esetében. Ugyanakkor a szakkifejezés a nyelvvesztés sokkal enyhébb formái elleni küzdelmet is jelölheti, ahol a nyelv a közösség egy részében még első nyelvként vagy anyanyelvként, az otthon elsődleges kommunikációs eszközeként funkcionál (l. Hinton 2001a: 5). A terminus tehát ebben az értelmezésben minden nyelvmegerősítő, nyelvélénkítő és nyelvfelélesztő tevékenységre alkalmazható. Spolsky (1996, 2003) a *language revitalization*t csak azokra az esetekre használja, amikor a nyelv (újból) a családi nyelvhasználat részévé lesz, a nyelvátörökítés (újra) működni kezd, tehát az anyanyelvi funkció hozzáadásaként határozza meg. Grenoble és Whaley (2006) a *language revitalization* és a *language maintenance* közötti különbséget hangsúlyozza (bár arra a következtetésre jut, hogy a határvonalak azonosítása nem egyszerű, és nem is egyértelmű). Náluk a *revitalization* a fishmani értelemben vett *reversing language shift* megfelelője, elsődleges célja a beszélők relatív számának megnövelése és a nyelvhasználati terek kiszélesítése.

Magában foglalja a nyelvi modernizációt, ugyanakkor a szókészlet bővítésére irányuló tevékenységeket is. A Fishman által megalkotott, a nyelvcsere visszafordításának szakaszait nyolc szinten leíró GIDS skálán (lásd alább az ezt részletesen tárgyaló fejezetet) a 8. és 7. (Fishman 2006: 128), vagy 7. és 6. (Kaufmann 2006: 2432) szakasznak felel meg. Az angol nyelvű szakirodalomban jelenleg ez a fogalom a legátfogóbb jelentésű, minden revitalizációs folyamatra alkalmazható, mind nyelvi, mind szociolingvisztikai vonatkozásokban (egyes szerzők a *revival* terminusát tartják a legátfogóbbnak, de egyre inkább a *revitalization* terjed el gyűjtőfogalomként).

b. *Language revival* – Amery (2001), Bar-Adon (2006), Comrie (2007), Crystal (2000) Fishman (2006 – szinonimája a *language revitalization*), Kaufmann (2006), Pintér (2000), Swann és mtsai. (2004), Yagmur–Kroon (2003), Wurm (1998; 2001). A meghatározások hasonlóak a *language revitalization* meghatározásaihoz: 'egy olyan nyelv újraélesztése, amelynek már nincsenek aktív beszélői' (Wurm, 1998; 1999); 'egy olyan nyelv felélesztése, aminek már nincsenek anyanyelvi beszélői' (Paulston, idézi: King 2001b; Comrie 2007); 'pozitív, sikeres és tartós újraaktiválása (újjászületése) és *revitalizálása* (egyben modernizálása) nem csupán egy kihalt nyelv egészének, hanem annak egy eddig teljesen visszaszorult vagy akár teljes mértékben hiányzó alapvető összetevőjének' (Bar-Adon 2006)[4], 'teljesen végbement nyelvcsere megfordítása' (Kaufmann 2006), 'kihalt vagy már nagyon régen nem használt nyelv felélesztése' (Yagmur–Kroon 2003). Amery (2001) gyűjtőfogalomként használja, ami magában foglalja a nyelvi revitalizációt (l. fent), a nyelv megújítását és a nyelv teljes újratanulását. Egyes kutatók azonban nem értenek egyet a fogalom ennyire tág körű értelmezésével, és kizárólag a kihalt nyelvek teljes újraélesztésére vonatkoztatnák (Bar-Adon 2006: 2442; Tsunoda 2006).

Dorian (1994) éles határvonalat húz a *language revitalization* és *language revival* közé: értelmezésében ez utóbbi csak azokra az esetekre vonatkozik, amikor a nyelvet már nem használják vernakulárisként. Ez esetben létezhetnek a nyelvnek ún. „fosszilizálódott maradványai" a nyelvcserén átesett közösségen belül, azonban ezek használata lehet tudatos, de tudattalan is, mely esetben nem egyértelmű az, hogy egy másik nyelv elemeinek alkalmazásáról van szó. A *language revitalization* terminusával jelölt tevékenységek szerinte sokkal gyakoribbak, hiszen ezek esetében még beszélünk egy nyelvhasználói közösségről, legyen az akármilyen kicsi, illetve elidősödött. Nahir (1998) megkülönbözteti a *language revival* és *speech revival* terminusait, szerinte az előző még egyetlen nyelvi csoport esetében sem valósult meg, a héber nyelv esetében is ez utóbbi következett be (l. Nahir 1998: 338). A GIDS skálán (Fishman 2006) a 8. és 7. szintet képviseli.

c. *Reversing language shift / language reversal / language shift reversal* – Baker (2006), Dauenhauer–Dauenhauer (1998), Fishman (pl. 1991; 2001; 2006), Lopes (2001), Romaine (2006a) Spolsky (2003), Swann és mtsai. (2004).

[4] "… the positive, successful and sustained reactivation (renaissance) and revitalization (including modernization) not only of an entire dead language, but also to that of a hitherto defunct, or altogether missing, major component of a language" (Bar-Adon 2006: 2442 – fordítás tőlem G.N.).

Jelentése(i) 'a nyelvcsere visszafordítása', 'generációközi nyelvátörökítés az otthon-család-közösség dimenziójában' (a nyelvátörökítés természetes folyamatának helyreállítása), 'a nyelvhasználatban tapasztalt (a nem domináns nyelvnek kedvezőtlen) folyamatok, trendek megfordítása' (Paulston, idézi: King 2001b). A nyelv használati funkcióinak bővítése egyik legfontosabb célkitűzése, mely törekvések a GIDS skálán a 6., 5. és 4. szinten elsődleges fontosságúak. King (2001b) szerint a nyelvcsere visszafordítása és a nyelvi revitalizáció közti elsődleges különbség abból fakad, hogy az utóbbi nem feltétlenül a generációközi nyelvátadásra összpontosít, hanem a nyelvhasználati terek bővítésére és a beszélői bázis kiszélesítésére. Spolsky (2003) hangsúlyozza, hogy a nyelvcsere visszafordítását célzó tevékenységek ritkán vezetnek valódi revitalizációhoz (ahogyan az a héber nyelv esetében történt).

d. *Language maintenance* – Wurm (1999), Hornberger (2002), Fishman (2006), Grenoble–Whaley (2006), Kaufmann (2006), Tsunoda (2006), 'nyelvmegőrzés', 'a nyelv használati szintjeinek és színtereinek megtartása', 'kezdődő nyelvcsere visszafordítása' (Kaufmann 2006). Minden olyan törekvést és folyamatot magában foglal, amely egy nyelv megőrzését, a nyelvcsere megelőzését szolgálja, illetve a nyelvcserének kedvező társadalmi és nyelvészeti kontextus ellensúlyozását. A GIDS skálán a 3., 2. és 1. szakasz folyamataival jellemezhető.

Ritkábban előforduló kifejezések

1. *Language loyalty* – pl. Spolsky (1988), a *language maintenance* szinonimája, nagymértékben a beszélőközösség attitűdjét implikálja saját nyelvével szemben;
2. *Language preservation* – Person (2005), England (1998), a *language maintenance* szinonimája;
3. *Language reclamation* – Amery (2001), Tsunoda (2006) 'egy nyelv újratanulása (a lejegyzett nyelvi adatok alapján)';
4. *Language re-genesis* – Swan és mtsai. (2004) 'nyelvi újrateremtődés, genézis'; Yagmur és Kroon (2003) szerint ez ölel fel minden nyelvélesztési, nyelvmegerősítési tevékenységet;
5. *Language renewal* – Hornberger (2004) 'nyelvmegújítás'; Amery (2001) szerint 'olyan nyelv megerősítése, amelynek már nincsen elsőnyelvi, folyékony beszélője, de a közösségen belül a nyelvet ismerik';
6. *Language restoration* – Bar-Adon (2006), Spolsky (1996). A terminus külső hatásra történő helyreállításra vonatkozik, mindkét említett szerzőnél a *language revitalization* szinonimája;

7. *Language resurrection* – Baker (2006), Bar-Adon (2006), Tsunoda (2006) szó szerint 'a nyelv feltámadása'. A vizsgált anyagban a *language revival* szinonimája (Tsunodánál a *language reclamation*é), objektív álláspontra, voltaképpen beavatkozás hiányára utal;
8. *Reactivation* – Bar-Adon (2006) 'újbóli működésbe helyezés';
9. *Rebirth* – Bar-Adon (2006) 'újjászületés';
10. *Reestablishment* – Bar-Adon (2006), a nyelvnek előző stásusába való 'visszahelyezése';
11. *Reinforcement* – Fishman (2006) 'megerősítés' (magában foglal minden nyelvmegerősítési tevékenységet);
12. *Reintroduction* – Bar-Adon (2006) a nyelv 'újbóli bevezetése' a mindennapi nyelvhasználat különböző szintjeire;
13. *Relinguification* – Fishman (1991) 'egy etnikai csoport visszatérése nyelvéhez';
14. *Renaissance* – Bar-Adon (2006), England (1998), Hinton (1994) 'reneszánsz'. A terminus esetenként a szélesebb körű kulturális feléledést jelöli, amelynek része lehet a nyelv megerősödése (l. pl. Warshauer–Donaghy 1997; l. még az „African renaissance" esetét, Hibbert 2004);
15. *Re-nativisation* vagy *nativisation* – Bar-Adon (2006), Swan és mtsai. (2004), Spolsky (1998) 'egy beszélőközösség egykori anyanyelvének újbóli bevezetése, amely időközben visszaszorult, vagy a beszélőközösség nyelvhasználatából való teljes eltűnés küszöbén van', a *language revival* szinonimája[5];
16. *Resuscitating* – Swan és mtsai. (2004) 'nyelvfelélesztés' (plasztikus kifejezés, pontosan az életfunkciók helyreállítására vonatkozik), a *language revitalization* szinonimája;
17. *Revernacularisation* – Fishman (2006) 'anyanyelvként már nem használt nyelvek visszaemelése a mindennapi nyelvhasználatba';
18. *Revivication* – Fishman (2006), a *language revival* szinonimája;
19. *Reinvigoration/Invigoration* – Wurm (1999, 2001, 2002), a *language revival* szinonimája, a fokozottan veszélyeztetett nyelvekre alkalmazva;
20. *Regeneration* – Spolsky (2003), Romaine (2006a): Spolsky a maori kontextusra alkalmazza, és azokra a törekvésekre vonatkoztatja, amelyek következtében a nyelv az etnikai mozgósítás középpontjába kerülve erősödik meg (akár státusában is). Romaine szerint is olyan tevékenységek ezek, amelyek javítják a nyelv státusát és életképességét;
21. *Normalization* – Glinert, idézi: Spolsky (1998) a nem domináns nyelv helyzetének, státusának 'normalizálása'.

[5] „reintroduction of a language, which was at one point the native language of a speech community and which has become restricted in use, or which is on the verge of disappearing from the community repertoire" (Swan és mtsai. 2004, fordítás tőlem – G.N.).

Magyar nyelvű szakirodalom

A magyar nyelven íródott vagy a magyarra fordított nemzetközi szakirodalomban viszonylag új keletű a nyelvi revitalizáció kérdésköre, azonban az elmúlt években egyre többen említik, hivatkoznak rá, vagy alkalmazzák módszereit. A továbbiakban a leggyakrabban használt terminusokat, előfordulási helyüket, valamint jelentésárnyalataikat mutatom be.

a. *Nyelvélénkítés* – Borbély (1999; 2001; 2003b), Bartha (2003), Cseresnyési (2004) Péntek (2005). Borbély (2001: 21; 2003b: 369) meghatározásában 'egy létező nyelv életerejének növekedése', mely 'a még korlátozott funkciókban használatos nyelv szerepköreit és színtereit bővíti' (l. Borbély 1999: 130); angol nyelvű szinonimájaként a *language revitalization*t adja meg. Ugyanabban a megközelítésben 'a nyelvcsere erőteljes folyamatában lévő, de nem teljesen kihalt nyelv megerősítése' (Cseresnyési 2004: 222).

b. *Nyelvfelélesztés, nyelvélesztés, újjáélesztés, újraélesztés* – Borbély (2001; 2003b), Bartha (2003), Comrie és mtsai. (2006), Cseresnyési (2004), Péntek (2004; 2005), Pintér (2001), Szoták (2005), Kheimets–Epstein (2006). Meghatározások: 'amikor egy halálra ítélt nyelvet új életre keltenek' – angol nyelvű megfelelője a *language revival* (Borbély 2001: 22; 2003b: 369); 'egy holt vagy anyanyelvi beszélők által már nem beszélt nyelv alkalmassá tétele arra, hogy a mindennapi kommunikáció eszköze legyen' (Borbély 1999: 130); 'kihalt, anyanyelvi beszélőkkel már nem rendelkező nyelv életre keltése' (Cseresnyési 2004: 222); 'kisebbségi nyelv megerősítése' (Péntek 2004a: 225, 227); speciálisan az ír nyelv újratanítására vonatkozóan anyanyelvi mozgalom értelemben (Pintér 2001: 103); veszélyeztetett nyelvek megmentésére vonatkozó törekvések (Szoták 2005: 146); a héberre vonatkoztatva 'írásbeliséggel rendelkező nyelv beszélt nyelvi változatának kifejlesztése' (Kheimets–Epstein 2006: 75).

c. *Nyelvi revitalizáció* – Bernjak (2004), Cseresnyési (2004), Gál–Szabó Demeter (2007), Heltai–Tarsoly (2004), Péntek (2007), Pusztay (2006b), Tóth–Vékás (2005). A legtágabb jelentésű terminus, magában foglalja a nyelvélénkítést és nyelvfelélesztést (l. pl. Cseresnyési 2004: 222; Gál–Szabó Demeter 2007: 69); Fishman skálájának kapcsán a veszélyeztetett nyelvek és nyelvjárások megerősítését jelöli, „célja a társadalmi kétnyelvűség állandóságának (és ezzel a veszélyeztetett nyelv stabilitásának) biztosítása" (Heltai–Tarsoly 2004: 118); 'az elfelejtett nyelv élesztése' (Péntek 2007: 96); „a már csaknem elfelejtett nyelvek" újraélesztése (Bernjak 2004: 225); anyanyelvi identitástudat erősödése kisebbségi családokban (Tóth–Vékás 2005: 142, 148); kihalófélben

levő nyelvek újjáélesztése; „a nyelv tudatos megerősítése az egyén és a csoport szintjén" (Pusztay 2006b).

d. *A nyelvcsere visszafordítása, megfordítása* – legtöbb esetben a fishmani értelemben van jelen a magyar szakirodalomban is, lásd Bartha (2003: 62), Bodó (2006: 93), Borbély (2003a: 105), Heltai–Tarsoly (2004).

A revitalizáció kérdéskörével szoros kapcsolatban van a *nyelvi rehabilitáció* (Péntek 1999a, 2005), ami az ilyen tevékenységeknek leginkább az ideológiai, státusemelési funkcióját jelöli, a *nyelvmegőrzés,* illetve a *nyelvmegtartás* terminusa pedig 'a nyelvvesztés, illetve a nyelvcsere folyamatát gátló vagy lassító ellenerőt' (l. pl. Bartha 1999: 130).

Szakszóhasználat és ideológia

A terminushasználat valamilyen ideológiát, attitűdöt, hozzáállást képvisel, a szerző állásfoglalását a nyelvek felélesztésének kérdésében. Ez elsősorban abban érhető tetten, hogy milyen metaforára épülő fogalmakat alkalmaznak az írók, valamint abban, hogy ezek a metaforák milyen jelentéseket hordoznak. A fent tételesen felsorolt terminusok és meghatározásaik a szakírók által képviselt ideológia felől több szempontból is csoportosíthatók, mégis legcélravezetőbb az a kérdés, hogy melyik szerző kit vagy mit tart a nyelvfelélesztés aktív megvalósítójának. A terminusok jelentős része azt a szemléletet tükrözi, miszerint a revitalizáció kulcseleme a nyelv életébe való külső (alkalmasint szakmai) beavatkozás: *renewal, reintroduction, resuscitating, revernacularisation*, illetve a magyar terminológiának majdnem minden eleme: *nyelvélénkítés, nyelvfelélesztés, újjáélesztés, a nyelvcsere megfordítása*. A magyar nyelvű szakszavak vizsgálatából kiderül, hogy szinte teljes mértékben ezt a megközelítést tükrözik, ezzel együtt pedig implicit módon a nyelvészeknek vagy nyelvtervezőknek kitüntetett szerepet tulajdonítanak a nyelvfelélesztésben.

Egy másik megközelítés szerint azok a folyamatok, amelyek a nyelv feléledéséhez szükségesek, a nyelvben magában valósulnak meg, így nincsen szükség az abba való külső beavatkozásra. Ez az álláspont szorosan kapcsolódik a nyelvnek élőlényként való reprezentációjához, amely, mint ilyen, gyógyulni, helyreállni képes. Ezt a szemléletet sugallja például a *language resurrection, regenesis, renewal, rebirth, regeneration* terminusa. A szakszóhasználat tehát több mint puszta jelölője az adott folyamatoknak, tevékenységeknek, voltaképpen a szerzők ideológiáját is tükrözi.

A nyelvfelélesztés terminusát (az angol *language revivalt*) a szakirodalom gyakran úgy határozza meg, mint ami egy kihalt nyelv újraélesztését jelöli, és ennek példájaként rendszerint a héber nyelv revitalizációját említi (pl. Paulston, idézi: Baker–Prys Jones 1998: 193). Ennek ellenére számos szerző (pl. Harshav 1993; Spolsky 1996; Nahir 2003) hangsúlyozza azt, hogy a héber nyelvet tulajdonképpen nem lehet kihalt nyelvnek nevezni, hiszen fontos funkciókban, írott (és olvasott) változataiban, a vallásos és szekuláris területeken egyaránt élt a közösségen belül annak ellenére, hogy anyanyelvi beszélői nem voltak, és a mindennapi nyelvhasználatnak sem volt része, vagy ha igen, akkor csak nagyon korlátozottan. Harshav (1993) szerint a héber nagyon sok vonatkozásban élő volt: a zsidó identitás és életforma alapja a vallásos szövegek gyűjteménye, ebből kifolyólag minden fiúgyermeknek egy bizonyos korig kötelező volt a héber nyelv tanulása. Az oktatás két szempontból is hangsúlyozta a szövegértést: a szövegek magyarázata központi helyet foglalt el a legmagasabb szintű rabbinikus irodalomban és oktatásban, a héber világszemléletet ugyanakkor elsősorban a dialógus, a vita határozza meg. A nyelv tehát aktív módon, írott változatában bár, de létezett, és sokan rendelkeztek héber nyelvű írásbeli kompetenciával. Az európai (és később az amerikai) zsidó társadalom alapnyelve, a jiddis, több nyelv fúziójából alakult ki, elsődleges forrásai a német, illetve a szláv nyelvek voltak, ugyanakkor az internacionalizmusok, valamint a „szent nyelv", a héber. A jiddisbe beépült héber szavak és kifejezések tehát az élő nyelv részei voltak (l. Harshav 1993: 116–118).[6]

A fenti érvek ellenére a szakirodalom nagyon sokáig szinte kizárólag a héber *felélesztéséről* – a nyelvre vonatkoztatott *Hebrew revival* terminusát használva – beszélt (ez alól kivételek a legújabb munkák ebben a témakörben, ilyen például Baker–Prys Jones 1998, Bar-Adon 2006 vagy Spolsky–Shohamy 2001, akik következetesen *Hebrew language revitalization*t említenek), és bár a nyelvet valóban nem lehet az ógörög vagy esetleg a latin nyelv mintájára holt nyelvnek nyilvánítani, az ilyen típusú mozgalmak leglátványosabb és sokak szerint egyetlen sikeres példája mégis a héber revitalizáció. A *Hebrew revival* kifejezést egyre gyakrabban használják a héber kulturális feléledés egészének jelölőjeként, a nyelv felélesztésére pedig a *revitalization*t (l. pl. Spolsky–Shohamy 2001).

Fontos azt is jelezni, hogy, amint a továbbiakban látni fogjuk, a nyelvi revitalizáció és a nyelvi tervezési, ezen belül is a korpusztervezési feladatok szoros kapcsolatban állnak egymással. Az előbbi nem vonatkozik a (klasszikus

[6] A héber nyelvvel kapcsolatos kérdések bővebb tárgyalására lásd a héber nyelv felélesztéséről szóló fejezetet.

értelemben vett és magyar vonatkozásban gyakorolt) nyelvművelői tevékenységre, a nyelvnek az idegen elemektől való megtisztítására, bár a nyelvművelő irodalom az ilyen jellegű törekvéseket a nyelv felemeléseként, jobbításaként, a (teljesen másként és más szempontból értelmezett) nyelvromlás ellensúlyozásaként értelmezi és határozza meg.[7]

A továbbiakban leginkább a *nyelvi revitalizáció* kifejezést használom, ugyanakkor a *nyelvmegerősítés*, *nyelvfelélesztés*, *újjáélesztés*, *nyelvélénkítés* terminusát szinonimákként alkalmazom, de ha azok jelentős mértékben eltérő kontextusra, a nyelvnek a veszélyeztetettség eltérő szintjéről való felemelésére vonatkoznak, ezt a tényt a helyzet, illetve esettanulmány leírásában, bemutatásában jelölöm.

Bár a veszélyeztetett nyelvek valamilyen szempontból mindig kisebbségi státusban vannak, nem a *kisebbségi nyelv* terminusát használjuk, hiszen ez az esetek nagy többségében számbeli kisebbséget jelöl. Sokkal inkább a domináns–nem domináns oppozíció került leginkább előtérbe, nyelvi jogi szempontból pedig az *elnyomott* terminus gyakorta megfelelő. Ennek oka leginkább az, hogy a nyelvi veszélyeztetettséget valamilyen dominancia váltja ki, legyen az számbeli, gazdasági vagy kulturális. Éppen ezért a kisebbségi, elnyomott közösségek nyelvére a *nem domináns/elnyomott* kifejezés kerül alkalmazásra a veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatos jelenségek tárgyalásában.

2. A nyelvi revitalizáció története és helye a nyelvészeti kutatásokban

A nyelvi revitalizációs törekvések történeti háttere

A szakirodalomban sokak szerint egyetlen teljes körű nyelvi revitalizáció, a héber vagy ivrit felélesztésének kezdetei egészen az 1780-as évekre, a felvilágosodás korára tehetők, amikor egy berlini akadémikuscsoportban tudatosult a héber nyelv irodalmi alkalmazására, ugyanakkor mindennapi használatra való alkalmassá tételének, és az ezzel kapcsolatos konkrét nyelvi tervezési lépéseknek a szükségessége. Ezt a héber nyelv felélesztése első szakaszának nevezik, amelyben leginkább korpusztervezési, nyelvközpontú kérdésekre

[7] Az egyik legújabb nyelvi tervezési és egyben nyelvművelési témájú tanulmánykötet ezzel szemben például a nyelvművelés terminusát a nyelvi tervezés szinonimájaként használja (l. Balázs–Dede 2008).

kerestek választ, eredménye pedig a modern héber irodalmi stílus kialakítása, valamint a modern héber nyelvváltozat megalapozása volt (Bar-Adon 2006: 2445). A második szakasz kezdete az 1880-as évekre tehető, és sokkal inkább szociolingvisztikai meghatározottságú, melynek során a beszélőközösség, az ún. szociális bázis (Harshav 1993: 85) kialakítását tartották szem előtt, a korpusztervezési lépéseket sem elhanyagolva. A héber nyelvi revitalizáció mintaként, modellként szolgált a további nyelvfelélesztési tevékenységek körvonalazásában.

A legtágabb és legáltalánosabb értelmezésű nyelvi revitalizáció, ami a vernakuláris nyelvek felemelkedését, sztenderdizálását is magában foglalja, a XIX. századi népnemzeti mozgalmak idején kezdődött el, amikor az etnikai, nemzeti önállósodás, a másság körvonalazása és az annak alapján történő elkülönülés, az önálló államok megalapításának egyik legfontosabb ismérve a nemzeti nyelv lett, ami így az identitás legmeghatározóbb hordozójává vált. Ekkor indult például az írországi ír (gél), valamint a walesi kulturális, és azon belül a nyelv felélesztését célzó mozgalom is.

A második jelentős hullámot a XX. század 60-as, 70-es (néhol 80-as) éveire tehetjük, ami a második világháborút követően a gyarmati társadalmak felbomlása és az újabb etnikai fellendülés, reneszánsz, az ún. *etnikai feléledés* vagy *revival-mozgalom* időszakával egyezik meg (l. pl. Fishman 2006). Ez már nem csupán az európai országokra jellemző, hanem többek között az afrikai kultúrákban is hangsúlyos szerepet játszott az ún. *Black Renaissance*, *Black Consciousness* vagy *négritude* mozgalmán keresztül, ami tudatosan az afrikai orális hagyományok revitalizációjára, illetve fejlesztésére összpontosított (l. Hibbert 2004). Ugyanakkor az észak- és dél-amerikai indián kultúrák és nyelvek fellendülése is erre az időszakra tehető (a nyolcvanas évek közepén indul például az ún. *maja mozgalom* is – England 2003: 734).

Mindkét etnikai feléledési időszakot olyan törekvések jellemzik, amelyek az elnyomott nyelvek és kultúrák rehabilitálását célozták azok státusának megerősítése, valamint nyelvhasználati tereik kiszélesítése által. Megkülönbözteti ezeket a hullámokat vagy szakaszokat azonban az, hogy a XIX. századiakkal ellentétben a XX. századi etnikai mozgalmak nagy része nem államalapítási célokat tűzött (és tűz) ki maga elé, hanem az etnikai csoport, a kisebbségi státus elismerését, a kulturális és nyelvi diverzitás kezelését – mindezt multi-, vagy plurikulturális kontextusban.

A XIX. századi mozgalmak egy nyelv domináns státusának kialakítása és megerősítése folytán az illető nyelv szempontjából valóban revitalizációt vittek véghez, ezek a folyamatok azonban számos nem domináns, helyi

kisebbségi nyelv rovására történtek, így ugyanakkor revitalizáció-ellenesek-nek is nevezhetők.

Williams szerint ezek négy lehetséges értelmezési modellbe szerveződnek: az első az etnikai kontinuitás modellje, melyben a globális szinten megfigyelhető etnikai azonosulás megerősödése a társadalmi osztályok és más csoportidentifikációs stratégiák érvényességét kérdőjelezte meg. Másodszor, az etnicitás feléledése általában olyan csoportok esetében volt hangsúlyos, amelyek a társadalom egyre szervezettebb formáinak megfelelően kimaradtak a gazdasági és technológiai fejlődés fő áramából. A harmadik, ún. „belső gyarmatosítási elmélet" szerint a mag–periféria közötti interakcióban a kapitalizmus a munkalehetőségek kulturális szempontú megosztásának következtében az etnikai perifériát elnyomott, előnytelen státusba kényszeríti, az alárendeltek pedig a diszkrimináció ellen a „gyarmatosító" hatalmakkal szembeni szervezkedéssel küzdenek. A negyedik értelmezés az etnikai értelmiségiek szerepére épít, akik a csoportot mozgósítják többek között az elnyomás ellen, ezzel remélve a nemzetközi közösségben elfoglalt helyük „újratárgyalását" (l. Williams 2000a).

Véleményem szerint jelenleg a nyelvmegerősítő, nyelvfelélesztő tevékenységek egy olyan harmadik hullámának vagyunk tanúi, amit a szakma szintjén Fishman és Krauss figyelemfelhívó tudományos munkássága indított el, közösségi támogatottsága pedig részben a csoporttudat megerősödésével, a kulturális és gazdasági globalizáció elleni újbóli fellépéssel, illetve a nyelvek veszélyeztetettségével kapcsolatos adatokkal, statisztikákkal való szembesülésnek köszönhető. Ezek a törekvések esetenként szervesen kapcsolódnak a huszadik század második felének feléledési mozgalmaihoz. Ezt az időszakot sokkal inkább jellemzi a tudomány jelenléte, hiszen a nyelvmegőrzési, megerősítési, a nyelvvesztés ellensúlyozását, megfordítását célzó módszerek és tapasztalatok szakmai bemutatása, megosztása következtében a revitalizációs tudás is gyarapszik, legyen az elméleti vagy empirikus.[8]

Az ilyen irányú tevékenységek sokban hasonlítanak az ún. regionális mozgalmakéihoz, melyek a lokális kultúrákat és dialektusokat hivatottak előnyben részesíteni a domináns, többségi nyelvekkel és kultúrákkal szemben. Legtöbb esetben az etnikai feléledés (*revival*), az addig stigmatizált

[8] Fontosnak tartom ismét megemlíteni azt a tényt, hogy a nyelvfelélesztés (korántsem egységes) elmélete elsősorban a gyakorlati tapasztalatok, a konkrét revitalizációs törekvések alapján készült el, és általában olyan szerzők által, akik maguk is aktívan részt vettek az ilyen tevékenységekben (l. pl. Tasaku Tsunodát, aki összefoglaló kötetének megírását megelőzően – már az 1970-es évektől – számos ausztráliai bennszülött nyelv felélesztésének munkálataiban dolgozott együtt az adott közösségekkel).

kisebbségi identitás presztízsemelése pontosan azoknak a népcsoportoknak az esetében indul el, amelyeknek nyelve veszélyeztetett, az etnikai feléledés első lépése pedig a magának a kisebbségi (bennszülött) nyelvnek a revitalizációja (Huss 1999: 25–26).[9]

Európai kontextusban mindezek szorosan összefüggenek azzal, hogy a nyelvek milyen helyet foglaltak el az államszervezésben, hogy milyen típusú nyelvi tervezés ment végbe. Williams négy típust különít el: az elsőben a politikai és kulturális autonómiát egyetlen nyelv hivatalossá tétele erősítette (ahogyan az Franciaországban, Spanyolországban vagy Nagy-Britanniában történt). A másodikban a nemzeti „cél" a kulturális sokféleség megőrzése volt, a nyelv sokkal inkább jelölte a regionális szerveződéshez való tartozást, mint az állampolgárságot (l. pl. a svájci kantonrendszer). A nyelvi tervezés harmadik típusában a nyelvi jogok területi elve működik, az adott nyelvekhez adott földrajzi elhatárolódás kapcsolódik (l. pl. Finnország). A negyedik vagy a nyelvi revitalizációs típus azokat a közösségeket jellemzi, amelyek gyarmati kapcsolatokból lépnek ki, és az addigi domináns állam kulturális hegemóniájával fordulnak szembe: ez történt Magyarországon a függetlenség elnyerését követően, és ugyanez jellemzi pl. a katalán, baszk vagy walesi nacionalista és regionalista politikai programokat (l. William 2000: 7–8).

Bar Adon szerint a nyelv elgyengült funkcióinak három típusú reaktiválását azonosíthatjuk, mindhárom szorosan kapcsolódik a fent említett népnemzeti vagy népi feléledési mozgalmakhoz, és mint azoknak szerves része, gyakran a nemzeti, politikai, kulturális feléledésének a szimbólumai:

1. A XIX. században az európai beszélt nyelvek irodalmi és hivatali írott változatának kialakítása vagy felélesztése, amelyeknek presztízsténye zője – amennyiben létezett – előzőleg a latin vagy más domináns nyelv hatására megszűnt, és a csoport nyelvét csak beszédben őrizték meg. Ezt gyakran hozzák összefüggésbe a XIX. században Európán végigsöprő nemzeti mozgalmakkal, amelyek az egész világra fokozatosan hatást gyakoroltak. A huszadik században hasonló mozgalmakat figyelhetünk meg az ún. fejlődő országokban, ahol egy adott helyi vagy nemzeti írott-irodalmi nyelv vette át az előző, gyarmatosító európai nyelv szerepét, így teremtve meg a nagyobb presztízsű, választékosabb írott formát. Ez a nyelvmegerősítés legelterjedtebb formája: ebben az esetben már létezik beszélőközösség, és az írott nyelvváltozatot kell megalkotni a beszélt (vagy beszéltek) alapján.

[9] L. a navahó indiánok az Amerikai Egyesült Államokban, az ausztrál bennszülött népek, a maori népcsoport Új-Zélandon, a norvégiai számik, stb.

2. A második reaktiválási típusba tartozik egy népcsoport nyelve presztízsének emelése, a presztízs nélküli státusból egészen a teljes, elismert nemzeti nyelvvé emeléséig, aminek írott és beszélt változata egyaránt van. Ez történt az írországi gél, a walesi, illetve a baszk esetében is.

3. A harmadik csoportba egy eddig csak írásban létező szent nyelvnek, a vallás nyelvének a „normalizálása", a beszélt, hangzóvá tett változat bevezetése tartozik. Ennek célja a nyelvnek „halott" állapotából teljes értékű, élő nyelvvé való formálása (ezt az élővé válást legtöbben a beszéltté válással teszik egyenlővé). Ez a folyamat ment végbe a héber nyelv felélesztése során (l. Bar Adon 2006: 2443).

A kihalófélben levő nyelvek nagy száma miatt (és, ahogyan a fentiekben láttuk, nem csupán ebből a meggondolásból), a nyelvcsere ellensúlyozásaként egyre növekszik azoknak a közösségeknek, népcsoportoknak, szakembereknek a száma, akik saját nyelvük vagy más veszélyeztetett nyelv megerősítésével foglalkoznak. Alapvetően kétirányú revitalizációs tevékenységekről és törekvésekről beszélhetünk: az egyik irányt az alulról szerveződő, ún. *grassroots* típusú mozgalmak képviselik, amelyeknek eredete a beszélőközösségben található, a közösség tagjai maguk indítványozták a nyelvmegerősítő mozgalmat. A másik csoportot ezzel szemben a fentről, a politikai vagy akadémiai szférából indulók alkotják, ezeket a tevékenységeket pedig általában oktatási szervezetek, azokon belül tanárok, nyelvészek végzik. Bár ezen mozgalmak sikerességének kapcsán nem sok, történeti szempontból is értelmezhető adat áll rendelkezésünkre (kivéve a héber esetét), az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a közösségi mozgalmakon alapuló nyelvmegerősítési, nyelvelsajátítási tevékenységeknek nagyobb sikerük és hosszabb ideig tartó hatásuk van (l. pl. Ignace 1998: 34). Az adott nyelvi helyzet függvényében a nyelvfelélesztési törekvések hol a nyelvi jogok, a nyelv hivatalos státusának elnyerésére, hol a nyelvnek az oktatás minél több szintjén való szerepeltetésére összpontosítottak, hol pedig a családi nyelvátörökítés biztosítására.

Jelenleg szinte minden kontinensen folyik revitalizációs tevékenység, sőt már revitalizált, megerősített, újjáélesztett nyelvekről is beszélhetünk (ilyenek például az ír, baszk, fríz, hawaii, észt, katalán, cornwalli, gall, héber, maori, kaurna, csong stb. nyelv).[10] A nyelvfelélesztési, nyelvmegerősítési tevékenységek, programok terjedésével, a módszerek letisztulásával, a lehetséges revitalizációs modellek kialakulásával, valamint a szakemberek hozzájárulásával számos

[10] Lásd a függelékben azoknak a nyelveknek a listáját, melyek esetében valamilyen szintű, formájú nyelvmegerősítési tevékenységeket dokumentált a szakirodalom.

olyan nyelv megerősítése vált elképzelhetővé és megvalósíthatóvá, amelyeket erősen veszélyeztetetteknek vagy már kihaltnak minősítettek (a walesi nyelvet például már az 1970-es években kihaltnak nyilvánították, mivel nem tartották számon egyetlen egynyelvű beszélőjét sem). A szakirodalom ugyanakkor azokat az eseteket is bemutatja, amelyekben a nyelvi revitalizációs törekvések semmilyen változást nem hoztak a közösség nyelvhasználati szokásait, a funkciók megoszlását illetően, tehát sikerteleneknek nevezhetők. Kérdés tehát, hogy melyek azok a tényezők, változók, amelyek egy valamilyen szinten veszélyeztetett nyelv felélesztésének sikerességét befolyásolják, meghatározzák, hiszen ezek alapján lehetséges az adott kontextusnak legmegfelelőbb nyelvi revitalizációs programok kialakítani. A továbbiakban a nyelvi veszélyeztetettség fokaira is ki kell térnünk (annak különböző rendszerezéseire), valamint a fent említett változókra, melyek kiértékelése során körvonalazódnak a legmegfelelőbb módszerek és stratégiák egy adott nyelv felélesztésében.

A nyelvi revitalizáció tudományos vizsgálata

A XX. század utolsó évtizedeinek nyelvészeti és különösképpen szociolingvisztikai szakirodalmában egyre jelentősebb teret nyert a veszélyeztetett nyelvekkel, a nyelvcserével, a nyelvvesztéssel, a világ nyelvi diverzitásával, illetve annak leépülésével kapcsolatos kutatás.

A kulturális és nyelvi feléledést tárgyaló első szakmunkaként Ellis és Mac a'Ghobhainn *The Problem of Language Revival* című könyvét tartják számon (1971), melyet két évtizeddel később Fishman korszakalkotó műve, a *Reversing Language Shift* (1991) követett. Ez utóbbi 13 nyelvfelélesztési, nyelvmegerősítési esettanulmányt mutatott be, és tartalmazta Fishman GIDS (*Graded Intergenerational Disruption Scale* – a korosztályok közötti kommunikációs töréspontok skálája – l. Bodó 2004a) elnevezésű rendszerét, amely aztán meghatározó szerepet játszott a kérdés további tárgyalásában. A revitalizáció, a nem domináns nyelvek megerősítése lehetőségeinek problematikáját először inkább a nyelvi tervezési szakirodalom tárgyalta, hiszen a nyelvfelélesztés, nyelvélénkítés gyakran a haugeni értelemben vett nyelvi tervezés lépéseihez és módszereihez nyúlt vissza, az elmúlt években azonban a kutatás a nyelvökológia, valamint a nyelvi jogok kérdésköre irányába is elmozdult.

A fent említett időszakra tehetők a veszélyeztetett nyelvek számát, arányát részletező első jelentések is, amelyek – többek között – a világ nyelvi sokszínűsége megőrzésének fontosságát, szükségességét hangsúlyozták a biodiverzitás

mintájára (l. *glottodiverzitás*, Cseresnyési 2004). Igen nagy jelentőségűnek bizonyult Krauss *The world's languages in crisis* című munkája, amely az első ilyen típusú tanulmányok közé tartozik, és a legfontosabb nyelvészeti szaklapok egyikében, a *Language*-ben jelent meg, 1992-ben. Ebben a munkájában Krauss nemcsak statisztikai adatokat és egy nyelvi veszélyeztetettségi tipológiát szolgáltat; tanulmánya egyben felszólítás is a szakma felé, melynek értelmében a nyelvek eltűnését valamilyen módon lassítani kell, meg kell állítani, ez pedig a nyelvészek feladata is. Ezzel együtt jelzi azt is, hogy már körvonalazódik egy mozgalom a nyelvészeti kutatásokon belül, amely a nyelvek veszélyeztetettségére összpontosít, annak ellensúlyozási lehetőségeit vizsgálja (Krauss 1992: 9). A folyóiratnak ugyanabban a tematikus számában megjelent még néhány olyan cikk, amely a nyelvi diverzitás megőrzését, a veszélyeztetett nyelvek védelmét szolgáló törekvéseket mutatta be, valamint a veszélyeztetett nyelveket beszélő közösségek, illetve az egyes oktatási vagy más intézmények által saját kultúrájuk és nyelvük védelmében alkalmazott stratégiákat (l. Watahomigie–Yamamoto, Craig, England, Hale tanulmányait, 1992).

Bár a nyelvcsere, nyelvvesztés vagy nyelvhalál nem új keletű jelenségek, azok a nyelvi folyamatok, melyek során néhány domináns nyelv az összes többi helyébe lép, eddig nem tapasztalt méreteket öltöttek, mindez pedig a kulturális és intellektuális sokszínűség, ugyanakkor számos identitástényező vagy akár teljes identitás elvesztését hordozza magában. A politikai vagy gazdasági szempontból domináns nyelvek egyszerűen megfojtják a nem dominánsakat, az ilyen folyamatok, a nyelvcsere vagy nyelvvesztés sebessége pedig jelentősen megnőtt (l. King 2001b: 8–9). Ehhez járulnak hozzá a globalizált gazdaság és média hatásai, amik még inkább ellehetetlenítik a veszélyeztetett nyelvek fennmaradását.

A valamilyen szinten veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatos adatokat először a UNESCO *Red Book of Endangered Languages* címet viselő projektje összesítette. Ezt 1993-ban elektronikus adatbank formájában tették hozzáférhetővé, és egyértelműen a világ kihalófélben levő állat- és növényfajaira vonatkozó projekteknek a mása (l. pl. *The Red Book of Endangered Species*). Erre való deklarált válaszként jelent meg nyolc évvel később, 2001-ben a Hinton és Hale által szerkesztett *The Green Book of Language Revitalization in Practice*, mely a már folyamatban lévő vagy lezárult nyelvmegerősítési, nyelvfelélesztési tevékenységek gyakorlati tapasztalatait mutatja be, összegzi. Ugyanebben az évben publikálták a Fishman által szerkesztett *Can Threatened Languages be Saved?* című kötetet, mely ugyanazokat a nyelveket tárgyalja, mint 10 évvel

azelőtt kiadott munkája, az esettanulmányokat, tanulságokat és legújabb fejleményeket azonban már az adott nyelvek felélesztésében, megerősítésében aktívan részt vevő, az azokat kutató nyelvészek, szakemberek mutatják be.

Grenoble és Whaley (2006) szerint az egyre szaporodó nyelvmegerősítési-nyelvélénkítési tevékenységek oka nem kizárólag a veszélyeztetett nyelvek számában, illetve arányában rejlik, szerintük ez a kérdés szervesen kapcsolódik a kisebbség- és emberjogi paradigmához, a fent említett identitástényezőkhöz, amelyeknek nagy része a globalizációs folyamatokkal szembeni ellenállásként fogalmazódik meg (Grenoble–Whaley 2006: 2–3). Ez jellemzi például az ausztráliai kisebbségi (őshonos vagy bevándorló) nyelvek beszélőit is, aminek megfelelően az elmúlt évtizedeket ezen nyelvek használatának fellendülése jellemzi, igaz, hogy leginkább az informális, családi kontextusokban. Mindez a kisebbségi nyelvekkel szembeni államszintű attitűdváltásnak is betudható, illetve az azok használatának felmérését célzó kutatások módszertani átalakításának is, aminek következtében az 1996-os népszámlálás során az angolon kívül 240 (ebből 48 őshonos) nyelv használatáról érkeztek vissza adatok (Clyne–Kipp 1997: 451–454).

A veszélyeztetett nyelvek, illetve azok védelmének vagy akár felélesztésének kérdését a szerzők egy csoportja a nyelvi jogok felől közelíti meg, a mellett érvelve, hogy mindenkinek joga van saját anyanyelvét vagy hagyományos, ősi nyelvét megtanulnia, illetve az azon folyó intézményes oktatásban részesülnie (l. Skutnabb-Kangas 1997). Ebből a megközelítésből azokat a nyelveket, amelyek a gazdasági, politikai stb. konstelláció változásainak következtében átveszik a nem dominánsak helyét, funkcióit, „gyilkos" nyelveknek szokták nevezni, a folyamatot pedig lingvicídiumnak (l. pl. Fishman 2002; Nettle-Romaine 2000; Skutnabb-Kangas–Phillipson 1995). Mindez a nyelvhalál semleges terminusához képest egyértelműen utal egy (aktív vagy passzív) ágens létezésére. Ennek értelmében a nyelvhalál nem természetes, hanem mindig előidézett folyamat, ebből kifolyólag annál is indokoltabb és megalapozottabb az ezt ellensúlyozó nyelvi revitalizáció. A fenti megközelítés kritikája szerint – többek között a nyelvi gazdaságtani paradigmának is megfelelően – a nyelvcsere, nyelvvesztés vagy nyelvhalál mindig természetes kiválasztódás következménye, valamint a közösségnek a változó gazdasági és kulturális ökológiákra való válaszadásából indul ki (l. pl. Mufwene 2002; 2003a; 2003b).

Míg ez utóbbi értelmezés sem megalapozatlan, hiszen a nyelvcsere valóban bizonyos környezeti változásokra adott válasz, nagy valószínűséggel a domináns nyelveket beszélők álláspontját képviseli. Kisebbségi, elnyomott szem-

pontból, esetünkben elsősorban romániai magyar perspektívából ez a kérdés véleményem szerint egyértelmű: egy közösségi nyelv elvesztését vagy feladását, nevezzük azt bárhogy, soha nem lehet semlegesen értelmezni. Bár a romániai kisebbségi tapasztalatok szerint az ilyen irányú nyelvválasztási döntések itt is elsősorban gazdasági, illetve politikai meghatározottságúak, az egyén és a közösség egésze a nyelvcserét veszteségként éli meg. A szórványban végzett felméréseim, ahol a leginkább elterjedt a magyar–román nyelvcsere, valamint az ottaniakkal folytatott személyes beszélgetéseim is ezt támasztják alá: iskolai tanulmányaival kapcsolatban a legtöbb (jelenleg már államnyelv-domináns kétnyelvű) személy hangot adott azon véleményének, mely szerint sajnálja, hogy annak idején *nem volt lehetősége* anyanyelvén tanulni, és hogy ha ezen változtathatna, megtenné. A családi nyelvválasztás kérdéséről számos tanulmány íródott, a tapasztalat az, hogy az etnikailag vegyes családban felnevekedett gyermekek döntő hányada román anyanyelvű lesz, illetve románnak vallja magát, ennek oka pedig véleményem szerint az a nyelv-szociálpszichológiai tény, mely szerint a nem domináns-domináns nyelvű vegyes családok legnagyobb részében is érvényesülnek a társadalomban fennálló erőviszonyok, melyeknek megfelelően a domináns nyelv elsajátítása a jellemző.

A szakirodalomban bemutatott esettanulmányokból kiderül, hogy a nyelvi jogok (megléte vagy hiánya), a nyelvpolitikai, ideológiai vetületek és a nyelvi veszélyeztetettség szoros kapcsolatban vannak egymással. Nem csupán maguk a megfogalmazott jogi szabályozó dokumentumok vannak hatással a nyelv vitalitására (amelyek ideológiai szempontból az asszimiláció-orientáltság és megőrzés-orientáltság közötti síkon mozoghatnak, l. Phillipson–Skutnabb-Kangas, idézi: Kontra 2006), hanem a kulturális és nyelvi mássággal szembeni attitűdök is.

Amennyiben az állam vagy kisebb politikai szervezet monokultúraként működik, az esetek nagy többségében tiltani és támadni fogja a kulturális, nyelvi, etnikai stb. sokféleséget, sőt akár tagadhatja is a kisebbségek létezését (l. a kurdok helyzetét Törökországban). Az ún. multikultúrák vagy multikulturális társadalmak tudomást vesznek a kisebbségekről, azonban azokat a haladás akadályaként értelmezik, a végső cél pedig az asszimiláció. A plurikulturális ideológia nemcsak hogy elismeri a kulturális (és egyéb) sokféleséget, hanem pozitívumként kezeli azt, gazdagodási lehetőséget lát benne (l. Hamel 1997: 107–8). Egyértelmű tehát, hogy a nyelvi revitalizációnak sokkal nagyobb esélye van a sikerre, ha plurikulturális kontextusba ágyazódik (bár ez a legkevésbé jellemző ideológiai szerveződés).

A kérdéskör bővülésével, az egyre szaporodó revitalizációs programok, tevékenységek megszervezésének és lebonyolításának következtében, valamint a tapasztalatok elméleti összegzésének céljából az elmúlt években a szociolingvisztikai szakirodalomban is egyre több szakkönyv, tanulmány, kötet jelent meg, melyek a nyelvi revitalizációt akár elméleti megközelítésből, akár gyakorlati példák, esetek, módszerek bemutatásával tárgyalják (l. pl. Bradley–Bradley 2002c; Grenoble–Whaley 2006); akár egy nyelv vagy nyelvcsoport vonatkozásában (pl. a kecsuáról King 2001b; a kelta nyelvekről Williams 2000; az amerikai indián nyelvekkel kapcsolatban Hinton 1994, 2002; a csendes-óceáni szigetek nyelveiről Cunningham és mtsai. 2006, Miyaoka és mtsai. 2007), akár általános megközelítésből (pl. Nettle–Romaine 2000). Ugyanakkor szerte a világon egyre több olyan szervezet és intézmény alakul, amelyek a veszélyeztetett kultúrák és nyelvek védelmét, felélesztését, illetve elterjesztését tűzték ki célukul: a legfontosabbak közé tartozik az UNESCO égisze alatt működő *Permanent International Committee of Linguists,* a *Terralingua*, az *Endangered Languages Fund* (az Egyesült Államokban), a *Foundation for Endangered Languages* (Nagy-Britanniában), vagy a *Summer Institute of Linguistics/Wycliffe Bible Translators (SIL)*, melynek adatbázisában, a Barbara és Joseph Grimes által szerkesztett *Ethnologue*-ban gyűjtötték (és folyamatosan gyűjtik) össze a világ nyelveivel kapcsolatos legfontosabb információkat. Ezeknek a szervezeteknek a tevékenysége a nyelvmegerősítő programoknak elsősorban gyakorlati, alkalmazott vetületeit hangsúlyozza (Bradley–Bradley 2002a). Ezzel együtt számos olyan gyakorlati tanácsadó publikáció, kézikönyv is megjelent, mely elsősorban az adott nem domináns nyelv egyéni vagy a közösség általi újratanulását próbálja elősegíteni (pl. Ignace 1998; Hinton és mtsai. 2002).

Vitatott kérdések

A szociolingvisztikai szakirodalom egyik legnagyobb vitája, hogy nyelvészként, vagy még általánosabban kívülállóként be szabad-e avatkozni egy nyelv életébe (még ha veszélyeztetett is), vagy annak pusztán objektív leírására kell-e szorítkozni (l. Baker 2006). Egyre több tanulmány közelíti meg ezt a kérdést nyelvökológiai, nyelvi diverzitási szempontból, amelynek értelmében bármelyik apró nyelv kihalása veszteséget jelent a világ számára, hiszen az emberi tudásnak egy olyan összetevője tűnik el, amelyik egyedi módon képezte le a valóságot, egyedi módon nevezte azt meg, ugyanakkor a nyelvben élő, az általa fenntartott és közvetített verbális és viselkedési kultúra halálával is szembe kell

néznünk (l. pl. Baker–Prys Jones 1998 – García kert-analógiája[11]; Haarmann 1986; Hale 1992a; 1992b; 1998; Romaine 2006b). Ebből a megközelítésből tehát szükséges a nyelv életébe való beavatkozás, illetve sokkal inkább azoknak a politikai és gazdasági kontextusok, az ún. „kulturális és nyelvi ökológiák" megváltoztatásának kísérlete, amelyek a jelenlegi nyelvcsere- és nyelvvesztésfolyamatok mögött húzódnak meg (l. Mühlhäusler 2002). England véleménye szerint az egész szakma a veszélyeztetett nyelvek segítségére lehet, hiszen a nyelvek dokumentálásában és felélesztésében ugyanúgy szükség van a leíró nyelvészekre, nyelvtörténészekre, szociolingvistákra, mint például az elméleti nyelvészekre (l. England 1998: 154).

Krauss szerint a nyelvészek kulcsszerepet játszhatnak a veszélyeztetett nyelvek kérdésében: elsősorban felhívják a figyelmet a jelenségre és beemelik azt a köztudatba, aztán dokumentálják, lejegyzik a szóban forgó nyelveket, ugyanakkor szakmai segítséget biztosítanak a nyelvcsere visszafordításával küszködő közösségeknek, illetve azoknak a személyeknek, akik nyelvük helyzetét szeretnék megerősíteni. Ilyen szakmai segítségnek minősíthető az írásrendszerek kidolgozása, az oktatás, média fejlesztése akár társadalmi és politikai támogatás által (Krauss 2007: 13).

A nyelvek veszélyeztetettségével, valamint a nyelvi változásba való beavatkozással kapcsolatosan több attitűd és tudományos álláspont is megfogalmazódott, ezeket Baker (2006) összegzi. Az egyik lehetséges hozzáállás az *evolucionista* attitűd, aminek alapja a természetes kiválasztódás elve, mely szerint az erősebb nyelv értelemszerűen kiszorítja a gyengébbet. Ezzel kapcsolatosan fontos hangsúlyozni, hogy a nyelvek halálának hátterében nem természetes, maguktól létrejövő, irányítatlan jelenségek húzódnak meg, hanem politikai és gazdasági trendek, ugyanakkor – bár a használati, ún. „Q-érték" megállapításával ez már megvalósulóban van – a nyelveket nem lehet kizárólag gazdasági szempontból értékelni, hiszen azok az emberi kultúra és örökség részeit képezik, és nem a folyamatos versengés, hanem az egymástól való függés jellemzi azokat.

Egy másik attitűd a konzerváló, mely a nyelvi sokszínűség megőrzését és gazdagítását tűzi ki célul, a kisebbségi nyelvek (etnolingvisztikai) vitalitásának megerősítését. Ebből a megközelítésből a nyelvi tervezésnek védenie

[11] García kert-analógiájában a nyelvi diverzitást a virágok sokféleségéhez és ennek a sokféleségnek a szépségéhez hasonlítja ekképpen érvelve annak megőrzése mellett: ha csupán egyetlen nyelv létezne, lényegesen egyszerűbb dolgunk lenne mind a kommunikáció, mind az adminisztráció terén, azonban sokkal unalmasabb és szegényebb világban élnénk (l. Baker–Jones 1998: 205).

kell a kisebbségi nyelveket. A harmadik lehetséges tudományos megközelítési mód a prezerváló, mely visszautasít minden változást, és a dolgok jelenlegi állásának, a *status quo*nak a megőrzését tartja legfontosabbnak abból a meggondolásból, hogy bármilyen beavatkozás a nyelv túlélési lehetőségeit veszélyezteti. A nyelvi revitalizációs törekvések szempontjából a második, a konzerváló attitűd a legproduktívabb, hiszen teret ad a veszélyeztetett nyelvek aktív védelmének.

A revitalizációs szakirodalomban számos szerző felhívta a figyelmet arra, hogy a veszélyeztetett nyelvek felélesztése, megerősítése igazán sikeresen csak a beszélőközösség hozzájárulásával, aktív bevonásával lehetséges (l. pl. Brenzinger 2006: 548), és hogy a megvalósult nyelvélénkítő programok közül azoknak volt a legnagyobb hatása, amelyeket maga a beszélőközösség kezdeményezett (lásd például a héber vagy maori példát, de ez történt a déli számi nyelv felélesztése esetében is – l. Todal 2006). A közösségekkel való együttdolgozás tapasztalatai alapján ugyanakkor azt is tudomásul kellett venni, hogy a veszélyeztetett nyelveket beszélők akár el is utasíthatják a közösségen kívüli, illetve a közösséghez tartozó szakember segítségét, beavatkozását is (l. pl. Nevins 2004). Éppen emiatt a nyelvek felélesztésének gyakorlati kérdései gyakran kényesek, és gondos, körültekintő munkát igényelnek. Williams szerint a nyelvi revitalizáció legmegfelelőbb megszervezése érdekében három tényezőre van szükség: elszánt, illetve odaszánt érdekcsoportokra, a kormány nyelvi tervezési stratégiáira, valamint egy nyitott társadalomra, közösségre (Williams 2000a: 15).[12]

A nyelvfelélesztési törekvéseket tárgyaló szakirodalomban a célkitűzéseket és az alkalmazott módszereket tekintve is vita alakult ki: egyesek szerint a nyelvi revitalizáció kulcsa a családi nyelvátörökítés biztosítása (l. pl. Fishman 1991; 2001), ismét mások szerint a nyelvi tervezés lépéseinek megfelelően a központosított, intézményes háttér megszervezése és működtetése, elsősorban a nem domináns nyelvű, helyi szintű vagy átfogó oktatás jelenti a megoldást. Ez utóbbinak kritikájában számos szerző úgy vélekedik, hogy bár az oktatás valóban fontos eleme a nyelvmegerősítési tevékenységeknek (főleg a státus- és elsajátítástervezés kapcsán), és szakmailag leginkább ellenőrizhető, önmagában nem elégséges feltétele a közösségi nyelvi revitalizációnak (l. pl.

[12] Tsunoda (2006) kézikönyvében a veszélyeztetett nyelvekkel és az azokat beszélő közösségekkel dolgozó nyelvész feladatait körvonalazva hangsúlyozza, hogy a nyelv dokumentálásán, leírásán túl az adatokat a nyelv felélesztésének céljából a közösség rendelkezésére kell bocsátani oly módon, hogy annak mindig java származzék belőle (l. Tsunoda 2006: 224–8).

Anonby 1997; Hornberger–King 1996). Tény az, hogy a veszélyeztetettség különböző szintjein levő nyelvekkel kapcsolatban eltérő célkitűzéseket kell megfogalmazni és differenciált módszereket kell alkalmazni, hiszen ami egy adott közösségen belül működött, az egy másik, eltérő kontextusú közösség esetében valószínűleg nem fog.

Egy másik fontos kérdése a nyelvi revitalizációs szakirodalomnak, hogy milyen motivációs rendszer áll egy-egy nyelvfelélesztési, nyelvmegerősítési mozgalom hátterében, és hogy milyen célokat fogalmaz meg. A továbbiakban látni fogjuk, hogy nyelvfelélesztési tevékenységek fontos összetevője az etnikai, nyelvi identitás megerősödése, ami kiváltó oka, illetve eredménye is lehet a nem domináns nyelv revitalizációjának. A veszélyeztetett, nem domináns nyelvek felélesztése tehát lehetőséget biztosíthat akár beszélőközösség kultúrája egészének feléledésére is, a disszimilációra (l. pl. Hornberger 1999: 160–161).

A nyelvi felélesztés gyakorlata számos etikai kérdést is felvet: egyre inkább elfogadott az, hogy a nyelv revitalizálásának szándékát a nyelvhasználói közösségnek kell megfogalmaznia. Problémás lehet a nyelv tulajdonjogának kérdése is[13], hogy ki az, aki megtanulhatja a nyelvet, mit és hogyan kell dokumentálni, kinek szabad azt tanítani, hogyan kell az oktatási anyagokat összeállítani, a nyelv melyik változatát, nyelvjárását kell dokumentálni és leírni, mit kell az írásrendszernek ábrázolnia, valamint ki dönt a fenti kérdésekben. Ezeket helyzetenként, nyelvenként, közösségenként kell megválaszolni (Berardo–Yamamoto 2007, 111–112).

Jelen dolgozat egyik célkitűzése, hogy a revitalizációs szakirodalomban megjelenő tanulságokat, vitákat, elméleti és gyakorlati eredményeket bemutassa, és levonja azokat a következtetéseket, amelyek egy esetleges nyelvfelélesztési program kialakítását nagymértékben elősegíthetik.

[13] A nyelvi revitalizációt ez csak tovább nehezíti, hiszen nagyon problémás megállapítani, hogy egy nyelvnek ki a jogos tulajdonosa, ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről.

II. fejezet

A NYELVI REVITALIZÁCIÓ ELMÉLETI ÉS IDEOLÓGIAI DIMENZIÓJA KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NYELVI VESZÉLYEZTETETTSÉGRE

1. A veszélyeztetettségi fok – besorolások, rendszerek

A nyelvi veszélyeztetettségre vonatkozó statisztikák szerint a világ nyelveinek jelentős százaléka kihalófélben van. Egyes becsléseknek megfelelően a mai mintegy hatezer beszélt nyelv kb. kilencven százaléka hal ki száz éven belül, ha a nyelvcsere- és nyelvvesztési folyamatok a jelenlegi ütemben haladnak tovább (Krauss 1992). Ismét mások szerint ez az arány 50% (l. pl. Krauss, idézi: Pusztay 2006a). A statisztikai adatok szerint a világ lakosságának kb. fele a 10 „legnagyobb" nyelvet beszéli (bár ezek csupán 0,1–0,15 százalékát teszik ki a világ nyelveinek), 8 nyelv számlál több mint 100 millió beszélőt, a nyelvek 96%-át a világ lakosságának csupán 4%-a beszéli, a nyelvek felének kevesebb mint 10.000 beszélője van, negyedének pedig kevesebb mint 1000 beszélője (Skutnabb-Kangas–Phillipson 2008: 4; Grenoble 2006: 138, Pusztay 2006b: 65). A nyelvek átlagos beszélői lélekszáma kb. 5–6000, és a mintegy 6–7000 számon tartott nyelvből csupán kb. 600 mondható biztonságban levőnek, a pesszimistább előrejelzések szerint inkább csak 300 (Krauss 1992: 7).[14] Rannut elképzelésének megfelelően azonban csupán annak a 40–50 nyelvnek van reális jövője, amelyekre a számítógépes programokat, rendszereket lefordítják (l. Skutnabb-Kangas–Phillipson 2008). Ugyanakkor az *Ethnologue*, a világ nyelveit összesítő legnagyobb adatbázis már 516 nyelvet sorol a „majdnem kihalt nyelvek" kategóriájába.[15]

A szakirodalomban számos szempont alapján csoportosították a valamilyen szinten veszélyeztetett nyelveket (pl. a beszélők száma, életkora, a generációközi nyelvátadás működése vagy hiánya, a nyelv funkciói a közösségben,

[14] Közismert tény, hogy a nyelvek pontos számának megállapítását elsősorban a nyelvek és dialektusok megkülönböztetése nehezíti, ezért a különböző elveket alkalmazó adatbázisokban a számadatok is eltérnek egymástól.

[15] l. www.ethnologue.org (2008. aug. 14.)

társadalomban stb.), a továbbiakban ezek közül kutatásunk szempontjából a legjelentősebbeket, illetve leginkább alkalmazottakat mutatom be. Mindegyik felosztásra jellemző az, hogy a biológiából vagy akár az orvostudományból kölcsönzött kifejezéseket (néhol metaforákat) alkalmaz, mint például *veszélyeztetett*, *haldokló*, *kihalófélben levő*, *kihalt* stb., és, ahogyan azt a bevezetőben is láttuk, gyakran párhuzamot von a veszélyeztetett fajok és nyelvek között (Glaser 2007: 51).

A nyelvi veszélyeztetettség fokának megállapítására számos felosztás, rendszer készült, a továbbiakban ezeket megjelenésük időrendi sorrendjében mutatom be. A rendszerek bővülésével, a veszélyeztetettségi kategóriák megszaporodásával figyelemmel követhető az a tendencia, mely szerint ezek egyre árnyaltabb módon, egyre differenciáltabban próbálják láttatni a világ nyelveinek állapotát.

Krauss 1992-es tanulmányában (és későbbi publikációiban is, l. pl. Krauss 2007) a világ nyelveinek még csupán három csoportját különíti el: az első csoportot az ún. haldokló *(muribund),* a másodikat a veszélyeztetett *(endangered),* a harmadikat pedig a biztonságban levő *(safe)* nyelvek alkotják, ez utóbbiak esetében szerinte a legfontosabb tényezők a beszélők nagy száma, illetve az állam hivatalos támogatása, a nyelvi jogi státus. Az ő értelmezésében a haldokló nyelveket az jellemzi, hogy a legfiatalabb generációk, a gyermekek már nem tanulják meg azokat, ezért ez egy súlyosabb állapot, mint a veszélyeztetett nyelvek esete, amelyekre az az előrejelzés érvényes, mely szerint belátható időn belül (az elkövetkező száz évben) a gyermekek generációja már nem fogja elsajátítani őket (akár első, akár második nyelvként).[16]

Stephen Wurm 1998-as felosztása Krauss rendszerénél több kategóriát tartalmaz, elsősorban az ún. „gyengébb nyelvekre" összpontosít, ebben az értelemben pedig a következőket különbözteti meg[17]:

1. **potenciálisan veszélyeztetett nyelvek** (használatuk szociális vagy gazdasági szempontból hátrányosnak minősíthető, egy többségi nyelv környezetében élnek, a gyerekek közül egyre kevesebben beszélik);

[16] Krauss 2007-es tanulmányában rávilágít azokra a pozitív változásokra, amelyek 1992 óta a nyelvek veszélyeztetettségével kapcsolatban végbementek: míg első munkája szerint a világ nyelveinek 20 és 50 százaléka közötti számát a legfiatalabb generáció már nem beszélte (tehát haldoklónak lehetett nyilvánítani azokat), az újabb adatok szerint ez az arány sokkal inkább 15-30 vagy 20-25 százalék között mozog. Ugyanitt említi azoknak a programok számának a megnövekedését, amelyek a gyermekek által már nem beszélt nyelvek megerősítését célozzák. Ezzel szemben szerinte a legnagyobb csoport még mindig a veszélyeztetett nyelveké, amelyeket a gyermekek még megtanulnak, használnak, de jövőjük egyre bizonytalanabb (Krauss 2007: 9–10).

[17] Moseley a veszélyeztetett nyelveket bemutató enciklopédiájában ezt a felosztást alkalmazza (l. Moseley 2007), ugyanakkor a *Red Book of Endangered Languages* későbbi változatai is.

2. **veszélyeztetett nyelvek** (gyerekek kevesen vagy egyáltalán nem beszélik);
3. **fokozottan veszélyeztetett nyelvek** (legfiatalabb beszélői 50 évnél idősebbek);
4. **kihalófélben levő, haldokló nyelvek** (már csak nagyon kisszámú közösség beszéli, melynek tagjai nagyon idősek);
5. **kihalt nyelv** (nincsenek beszélői) (Wurm 1998: 194).

Kincade 2000-ben közölt felosztása elsősorban a beszélők számának függvényévé teszi a nyelvek veszélyeztetettségi fokát, és ennek értelmében ő is öt szintet különböztet meg:

1. **életképes nyelvek**: megfelelő nagyságú beszélőközösséggel rendelkeznek, és semmilyen veszély nem fenyegeti őket;
2. **életképes, de kicsi nyelvek**: ezernél több beszélővel rendelkeznek, és elzárt vagy erős belső szerveződésű közösségek használják, a nyelv az identitás erőteljes hordozója;
3. **veszélyeztetett nyelvek**: elegen beszélik a túléléshez, ez azonban kizárólag kedvező körülmények között, valamint a közösség támogatásának megnövekedésével történhet;
4. **a kihalás szélén álló nyelvek**: már csak néhány idős személy beszéli, túlélési esélyei nagyon kicsik;
5. **kihalt nyelv**: utolsó fluens beszélője is meghalt, és nincs lehetőség a felélesztésre (Kincade, M.D., idézi: Crystal 2000: 20).

A fenti csoportosítások nem teljesek, hiszen a tapasztalat azt mutatja, hogy nem csak a beszélők számától vagy arányától függ egy nyelv életereje (vitalitása) – lásd például a több millió beszélővel rendelkező, mégis veszélyeztetettnek nyilvánított kecsuát, illetve az északi-khmer nyelv esetét, amely ugyancsak milliós nagyságrendű beszélőközösséget számlál –, hanem az intézményrendszeri támogatottságától és a nyelv szociolingvisztikai, szociális, gazdasági és nyelvi státusától, valamint a nyelvhasználati funkcióitól is (l. Landry–Allard 1994b: 21 – az etnolingvisztikai vitalitást meghatározó tényezők; Vail 2006 az északi-khmer nyelv helyzetével kapcsolatban).

Hinton (2001a) a nyelvi veszélyeztetettségnek a következő fokozatait különbözteti meg (bár a kategóriáknak külön-külön nem ad nevet):

1. a nyelvet minden generáció beszéli, azonban az azt otthon elsajátító gyermekek aránya látványosan csökken, ugyanakkor a nyelvhasználati terek is szűkülnek;

2. a nyelvet gyermekek otthon már egyáltalán nem tanulják, a szülők vagy nagyszülők generációja még beszéli;
3. a nyelvet már csak néhány nagyon idős személy beszéli;
4. a nyelvnek már nincsen beszélője, csak nyelvészek lejegyzéseiben él (ha léteznek ilyen lejegyzések). Ezeket általában holt, kihalt nyelveknek nevezik, újabban azonban (valószínűleg a nyelvfelélesztés lehetőségét szem előtt tartva) „alvó" nyelveknek is (l. pl. Edwards 2001).

Hudson és McConvell (2006) a következő felosztást javasolta, kategóriáik megnevezését ugyancsak az orvostudományból, illetve biológiából kölcsönözték:

1. **erős nyelvek**: a hagyományos értelemben vett anyanyelv a közösség egészének első nyelve, a gyermekeké is;
2. **beteg nyelvek**: amennyiben nem részesülnek ellátásban, elpusztulnak. A fiatalok közül néhányan érthetik a nyelv egy leegyszerűsített változatát;
3. **kihalófélben levő nyelvek**: fiatalok nem sajátítják el;
4. **kihalt nyelvek**: már senki sem beszéli azokat (Hudson és McConvell, idézi: Tsunoda 2006: 12).

Krauss legújabb rendszerében (2006) a következő kategóriákat különbözteti meg:

1. **biztonságban levő nyelvek**: a gyermekek első nyelvként tanulják, és ez a jövőben is előreláthatóan így lesz;
2. **veszélyeztetett nyelvek:**
   a. **stabil nyelvek**: a gyermekek még mindig anyanyelvként tanulják;
   b. **hanyatló nyelvek**:
      i. **instabil és leépülő nyelvek**: a gyermekek közül már csak kevesen beszélik;
      ii. **határozottan veszélyeztetett**: a nyelv már nem éri el az alapvető életképességi küszöböt, a gyermekek már nem anyanyelvként sajátítják el, legfiatalabb beszélői a szülők generációja;
      iii. **súlyosan veszélyeztetett**: a legfiatalabb beszélők a nagyszülők generációjához tartoznak, a szülők már nem tudják gyermekeiknek megtanítani a nyelvet;
      iv. **kritikusan veszélyeztetett**: a legfiatalabb nyelvhasználók a dédszülők generációjához tartoznak, és nagyon kevesen vannak;

3. **kihalt nyelvek**: már nincsenek beszélőik, és senki sem emlékszik már rájuk, így nincsen lehetőség a nyelvi dokumentálásra, az új anyagok létrehozására sem (Krauss, idézi: Tsunoda 2006: 12).

A világ nyelveivel kapcsolatos információkat összegyűjtő adatbázis, az *Ethnologue* nem jellemzi a nyelveket a fenti kategóriák egyikével sem, hanem kizárólag a kihalófélben levőket nevezi meg, ezek pedig azok, amelyeket már 50 beszélőnél kevesebben használnak.

Bartha Csilla meghatározásában „nyelvi szempontból minden olyan kétnyelvű (kisebbségi) beszélőközösség erősen veszélyeztetett, amelyben eredeti nyelvüket a szülők már nem adják át gyermekeiknek függetlenül attól, hogy más területen a nyelvközösség más tagjai (pl. nyelvország) még anyanyelvként használják" (Bartha 2003: 59). A kisebbségi nyelvek megőrzésének és megerősítésének elsődleges színtere a család és az oktatás, a legkritikusabb tényező pedig a család nyelvátörökítő szerepe (l. Fishman 1991 – *a nyelvátörökítés kritériuma*), hiszen „amikor a társadalmi, nyelvi, attitűdbeli változások eredményeképpen a többségi nyelven való rendszeres kommunikáció már a családon belül is megjelenik, az iskola önmagában nem képes meggátolni e folyamatot" – ti. a nyelvcserét (Bartha 2003: 65). A továbbiakban látni fogjuk, hogy a nyelvfelélesztés egyik legfőbb színterének több szempontból is a családot nevezhetjük, hiszen itt mennek végbe azok az elsődleges nyelvi szocializációs folyamatok, amelyek később az adott személy nyelvi identitását meghatározzák. Ez a kérdés ugyanakkor számos problémát is felvet, hiszen a fokozottan veszélyeztetett nyelvek esetében a család szerepére nem lehet építeni, mivel már a szülők és a nagyszülők sem beszélik a nyelvet.

Grenoble (2006) meghatározásában veszélyeztetettnek nevezhető az a nyelv, amely esetében nyelvkopás (*attrition*), illetve nyelvvesztés áll fenn (Borbély fordításában *nyelvhalál*, l. pl. Borbély 1998: 128–9). Felosztásában ennek kialakulási módját azonosítva négy típust különít el:

1. **Hirtelen nyelvhalál** (amikor valóban nyelvhalálról beszélhetünk)**:** ebben az esetben a kiváltó ok a beszélőközösség viszonylag gyors eltűnése – leggyakrabban valamilyen természeti katasztrófa vagy betegség következtében. Erre példa az indonéziai tamboran nyelv esete, melynek beszélői egy vulkánkitörés következtében mindnyájan elpusztultak (Tsunoda 2006: 100).
2. **Radikális nyelvvesztés:** politikai körülmények hatására jön létre, amikor a beszélők külső nyomásra adják fel a nyelv használatát. Ez

általában kisebbségi helyzetben, elnyomás, genocídium, etnikai tisztogatás következtében szokott fellépni, amikor a nyelvcsere önvédelmi stratégiaként működik.

3. **Fokozatos nyelvvesztés:** egy nyelv viszonylag lassú kopása, illetve visszaszorulása egy szélesebb körben használatos nyelv javára, ami lehet domináns környezeti nyelv vagy nemzetközi lingua franca. Átmeneti kétnyelvűség jellemzi, a beszélőközösség akár tudatában sincsen a nyelvcserének.
4. **Lentről fel történő nyelvvesztés:** a helyi nyelv minden területen való teljes leépülése, kivéve a vallási és rituális nyelvhasználatot (Grenoble 2006: 141).

Bár a jelen kötetnek nem célja a nyelvi veszélyeztetettség, nyelvvesztés és nyelvhalál okainak részletes vizsgálata, ezeknek rövid bemutatását mégis fontosnak ítéltük, hiszen a nyelvi veszélyeztetettséget meghatározó okok a nyelvi revitalizációt is befolyásolhatják, ennek következtében azokat figyelembe kell venni a nyelvmegerősítés, nyelvfelélesztés folyamán. Ezek az okok (a teljesség igénye nélkül) a következők lehetnek: **a gazdasági vagy kulturális alárendeltség** (más nyelvek és kultúrák befolyása, a gyarmatosítás, vallási hatások, kulturális diszkrimináció, asszimiláció), **negatív attitűdök a nyelvvel szemben** (akár az elnyomott közösségé, akár a tágabb környezeté vagy a domináns csoporté), **a közvetlen nyelvi diszkrimináció** (a nyelvi jogok el nem ismerése, a nem domináns nyelven folyó oktatás hiánya, iskolai elnyomás, az illető nyelvet beszélők hátrányos megkülönböztetése), **a beszélőközösség** (önkéntes vagy kényszerű) **földrajzi mozgása, a beszélők életének veszélyeztetése** (népirtás, háborúk stb.) (Barreña és mtsai. 2006: 19; Tsunoda 2006: 57–63).

A veszélyeztetett nyelvek és a revitalizáció további tárgyalásában a *veszélyeztetett nyelvek* terminusát alkalmazzuk a nyelvcsere vagy nyelvvesztés valamilyen szintjén található nyelvre, amennyiben azonban az releváns, a nyelv veszélyeztetettségi fokát az adott helyzetben részletesen leírom. A nyelvek átfogó állapotának jellemzésére az UNESCO kialakította a nyelvi vitalitás kiértékelését szolgáló keretrendszerét, amely a nyelvhasználat, a nyelvi attitűdök, valamint a nyelv és közösség kapcsolata kérdéseit részletesen elemzi, ez a továbbiakban nyelvi revitalizációs modell keretén belül kerül tárgyalásra.

2. A nyelvi veszélyeztetettség és a nyelvcsere megfordításának fishmani skálája

Fishman a nyelvi veszélyeztetettségre és a nyelvcsere megfordítására összpontosító nyolcfokú skálája, a GIDS (*Graded Intergenerational Disruption/ Dislocation Scale*) alapot szolgáltat minden olyan kiértékelésnek, mely a nem domináns nyelvek helyzetét, életképességét próbálja meghatározni. A skála elnevezésében a Fishman által legfontosabbnak tartott kritérium, a generációközi nyelvátadás, illetve annak megszakadása érvényesül (Fishman 1991: 88–110).[18] A kála szintjei:

8. szint: egy nyelv ismeretének és közösségi elterjedésének legalacsonyabb, ugyanakkor a nyelvvesztés, nyelvkopás legmagasabb szintje, a nyelvcsere legelőrehaladottabb fázisa. A legtöbb nyelvhasználó (adott esetben már nem is beszélő, hanem a nyelvre *emlékező* vagy azon *imádkozó*) idős, egymástól szociális (és földrajzi) szempontból elszigetelt, általában rurális környezetben élő személy. Ezen a szinten a nyelvet az ő nyelvhasználatuk alapján kell leírni, a munka nagy részét pedig az anyag összegyűjtése, a nyelv dokumentálása jelenti, a fonológiai, grammatikai rendszer leírása, valamint a kulturális vetületek feltérképezése (elsősorban nyelvészek, illetve néprajzkutatók segítségével).

7. **szint:** a nyelvhasználók közössége szociális szempontból egységes, etnolingvisztikailag aktív, azonban idős (azaz önmagát reprodukálni képtelen). A nyelvhasználók anyanyelvi rendezvényeket, rituálékat, ceremóniákat, koncerteket, előadásokat stb. tartanak, ami szociális szempontból nagy előny jelent, azonban hiányzik a generációközi átöröklés, így a gyermekeknek a nyelvben való elsődleges szocializációjára nincsen lehetőség. A fenti rendezvények gyakran tűnhetnek a nyelvcsere visszafordítása valamiféle eredményeinek, azonban sokkal inkább eszközként kell rájuk tekinteni annak elérésében. A cél a fiatal nyelvhasználók közösségének a kinevelése, a fiatal generáció nyelvhasználati viselkedésének megváltoztatása, hiszen Fishman elméletében a nyelv akkor életképes, ha a családban a generációk közötti kommunikáció elsődleges eszközeként funkcionál.

6. szint: Ezen a szinten a nyelvet a családi kommunikációban mindhárom generáció használja, a domináns vagy (itt még) második nyelv csak formális

[18] A skála a nyelv állapotának jellemzésén kívül tartalmazza a mindegyik szintnek megfelelő legfontosabb célkitűzéseket, a nyelvcsere visszafordításáért folytatott küzdelem adott lépéseit, az ajánlott tevékenységeket és módszerek leírását. Ezeket részletesebben a nyelvi tervezés kapcsán tárgyaljuk.

helyzetekben jelenik meg. Fishman ennek a szintnek tulajdonít legnagyobb fontosságot, ugyanakkor a nyelvcsere visszafordítására irányuló tevékenységek és stratégiák itt ütköznek a legnagyobb akadályokba, hiszen tulajdonképpen életmódváltást feltételeznek. A generációközi informális nyelvátadás elérése, a demográfiai koncentráció és az intézményrendszer megerősítése a cél, azonban a „tervezett informalitás" elméletileg egymást kizáró fogalmakat egyesít, a családi nyelvhasználatba való külső beavatkozás pedig számos problémát hordoz magában (és még az is kérdés, hogy egyáltalán lehetséges-e). Fishman azt is hangsúlyozza, hogy bár a családi nyelvátörökítés nem elégséges feltétele a nyelvcsere visszafordításának, nélküle a további szinteknek nem lesz majd mire építeniük (Fishman 1991: 94).

A demográfiai koncentráció növelése érdekében szükség van olyan közösségek megteremtésére, amelyek közel élnek egymáshoz, és amelyeket a nyelvhez és kultúrához való érzelmi és tudatos kötődés jellemez. Szükséges megteremteni az olyan tevékenységekre való lehetőségeket (pl. a szabadidő eltöltésére), amelyek elengedhetetlenek a fiatal családok létrejöttében, ahol majd továbbfolytatódik a generációközi nyelvátadás. A figyelem középpontjában tehát a családok vannak, azokat kell közösséggé egyesíteni. Fishman így jellemzi ennek fontosságát: „a nyelvi, identitásbeli és elkötelezettségi szocializáció jelentős része általában a generációk közötti közvetlen interakcióban jön létre, és általában korán."[19] Szerinte ha a nyelvcsere visszafordítása ezen a szinten nem jár sikerrel, minden más tevékenység során csupán egy kevés időt nyerhetünk a nyelv további visszaszorulása folyamatában (Fishman 2006: 95–96).

5. szint: a formális nyelvi szocializáció kezdeti szintje (Fishman 2006: 96). Beszélhetünk írás- és olvasástudásról, annak oktatásáról a kisebbségi vagy veszélyeztetett nyelven a közösségi iskolák révén (mint pl. a baszk *ikastolas*), amelyek egyaránt szolgálhatják a felnőtt-, illetve gyermekoktatást. Az írott forma, az oktatás kiszélesíti a nyelvhasználat köreit, előremozdítja a személyközi és közösségközi kommunikációt, azonban nincsenek továbbfejlesztési lehetőségei a közösségen kívül. Ezzel kapcsolatban fogalmazódik meg a kérdés, hogy a nem domináns nyelvi írástudás milyen szerepet játszik a nyelvcsere visszafordításában, illetve milyen mértékben befolyásolja azt, erre a továbbiakban részletesen kitérünk.

Fishman elméletében a 8-tól 5-ig terjedő szintek a nyelvcsere visszafordításának „gyenge oldalát" képezik, ami nem feltételez nagy mértékű pénzügyi

[19] „the bulk of language socialization, identity socialization and commitment socialization generally takes place through intergenerationally proximate, face-to-face interaction and generally takes place relatively early at that." (Fishman 2006, 95 – fordítás és adaptáció tőlem – G.N.)

befektetést, azonban ez a „program minimuma" *(programme minimum)*. Mivel leginkább a „csináld magad" jelleg, a közösségenként eltérő megoldások jellemzik, és a kedvező politikai környezet sem feltétele, szinte minden nyelvpolitikai helyzetben megvalósítható. Diglossziás kétnyelvűségi modellt feltételez, amelyben a domináns nyelv a modern és interaktív média, illetve tevékenységek nyelve; legfőbb célkitűzése magának a diglossziának az elérése, míg a következő négy szinten ennek meghaladása van középpontban (Fishman 2006: 96–97).

4. szint: A nyelv része az alapszintű kötelező iskolai oktatásnak, aminek a szerző alapvetően két típusát különbözteti meg: **4a típus** – az oktatást és a tanintézményt maga a kisebbségi közösség tartja fenn és ellenőrzi; **4b típus** – a kisebbségi nyelven való oktatást biztosító tanintézményt az állami költségvetésből működtetik, és a domináns csoport ellenőrzése alá tartozik. Ezzel kapcsolatban Fishman ismét megjegyzi, hogy az anyanyelvi oktatás önmagában messze nem biztosítja a nyelvcsere visszafordítására irányuló törekvések sikerét, ha a közösségen belül a családi nyelvátörökítés nem működik (l. pl. Fishman 2006: 98).

3. szint: A nyelv része a közösségen kívüli, alapszintű munkahelyi nyelvhasználatnak, lehetőséget biztosítva a domináns és nem domináns csoportokhoz tartozók közötti kisebbségi nyelven folyó interakciónak. Mivel a szakma, a munka világa a jelen társadalmának egyik legracionalizáltabb, leginkább nemzetiség, etnikum, illetve nyelv feletti entitása, a nyelvcsere visszafordítására irányuló törekvések nagyon nehezen lehetnek rá hatással. Fishman a multinacionális cégeket és szolgáltatásokat, termékeket hozza fel példaként, amelyek nyelvi szempontból heterogén vásárlóközönséget feltételeznek, azonban csupán a „világnyelvek" esetében nem merülnek fel nyelvi problémák azok kapcsán (Fishman 2006: 99).

2. szint: a nyelv része a területi kormányzásnak, az adminisztratív szférának (annak, amelyik közvetlen kapcsolatot létesít az állampolgárokkal), valamint a helyi médiának, azonban nincs jelen ezek magasabb szintjein. A nyelvcsere visszafordításának tevékenységei ezen a szinten (és a következőn is) azért ütközhetnek nehézségekbe, mert ezek azok a terek, amelyeket a domináns közösség leginkább ural.

1. szint: a nyelv használatos a felsőoktatásban, a szaknyelvek terén, a kormányzásban, a médiában, azonban hiányzik a politikai függetlenség nyújtotta biztonság. A kulturális autonómia külső elismerését is implikálja.

A 3., 2. és 1. szint leginkább a felnőtt nyelvi identitás megerősítését szolgálja, azonban sokkal kevésbé segíti elő az anyanyelv elsajátítását és az identitás kiformálódását a gyerekek esetében (Fishman 2006: 101).

Fishman mindegyik szinten folyamatosan visszacsatol a 6-ra, újra és újra hangsúlyozva azt, hogy ha az adott nyelvmegerősítési, a nyelvcsere visszafordítására összpontosító törekvések nincsenek hatással a családra, és nem segítik elő a nyelvátörökítést, akkor hosszú távon meg nem térülő befektetésnek, burkolt kudarcnak számítanak (l. Romaine 2006a). Azt is hangsúlyozza, hogy bár a nyelvcsere visszafordításának fokozatai nem feltétlenül függnek egymástól, hiszen a különböző szintekhez tartozó tevékenységek, programok párhuzamosan is folyhatnak, vannak prioritások, és ezek közül a legelső a közösségi, családi nyelvhasználatra való összpontosítás.

A fent bemutatott rendszer egyik, a nyelvi tervezéssel kapcsolatos negatív következménye az, hogy a nyelvcsere visszafordítása egyszerűnek, átláthatónak, megtervezhetőnek tűnik, ezzel szemben a nyelvek valós helyzete ennél sokkal komplexebb. A GIDS skálával kapcsolatos másik kritikát Hinton fogalmazta meg, aki szerint annak megalkotásában a szerző elsősorban európai és európai típusú nyelvekre és kultúrákra összpontosított, így az amerikai vagy ausztráliai őslakosok nyelvének kontextusában nem annyira hatékonyan alkalmazható. Ennek egyik oka, hogy az írásbeliségnek teljesen más szerepe van ez utóbbiak esetében, míg Fishman skálája nagy hangsúlyt fektet az írás sztenderdizálására és elterjesztésére (l. Hinton, idézi: Walsh 2005: 297–298).

A skála szempontrendszerének a magyar nyelv romániai helyzetére vonatkoztatásával kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy itt a nyelvhasználat olyan variációit ismerjük, amelyek együttes működése lehetetlenné teszi, hogy azt egyetlen vagy akár néhány, egymáshoz közel álló szintekre soroljuk. Beszélhetünk itt nyelvi tömbökről, szigethelyzetről, sőt szórványhelyzetről, diaszpóráról is (Péntek 1999a: 49); olyan területekről, ahol erőteljesebben érvényesülnek az asszimilációs tendenciák, és olyanokról, ahol kevésbé. Az nyelv egyfelől nyelvjárásokban gazdag, saját irodalommal rendelkezik, másrészt olyan nyelvi eróziós folyamatok helyszíne, melyek adott szituációkban valóban aktuálissá teszik a nyelv újjáélesztését, megerősítését (például a szórványvárosokban, vagy az egész moldvai magyar nyelvterületen). A nyelv helyzetét tehát szinte településenként kell kiértékelni és a legmegfelelőbb stratégiákat kidolgozni a nyelvcsere visszafordítására vagy a felélesztésre, ezeket a kérdéseket részletesebben a magyar nyelv helyzetének a skála fokozatainak megfelelő állapotfelmérését célzó fejezetben tárgyalom (l. pl. Gál 2007b).

Fishman skálája és a javasolt célok, tevékenységek tehát nagy haszonnal alkalmazhatók a veszélyeztetett nyelvek megerősítési munkájában, azonban inkább útmutatóként működnek, mintsem minden helyzetre alkalmazható, pontos utasításrendszerként (Baker–Prys Jones 1998: 192–194).

3. A nyelvi diverzitás megőrzésének motivációs rendszerei

Bár a nemzetállamok – ideológiájukból és attitűdjeikből kiindulva – a nyelvi sokféleséget károsnak tekintik, annak eltűnését, leépülését pedig üdvözlendőnek, a nyelvek veszélyeztetettségének kérdésével kapcsolatban egyre több szakember a sokszínűség megőrzését tartja természetesnek és megvalósítandónak. A nyelvi diverzitáscsökkenés ellensúlyozásának szükségessége (és ezáltal annak visszaállítása, voltaképpen a veszélyeztetett nyelvek revitalizációja) mellett szóló érvek alapvetően négy diskurzusba szerveződnek, ezek a morális (ezen belül etikai, nyelvi jogi), tudományos, gazdasági, illetve esztétikai megközelítések.

A *morális, etikai* vagy *emberi/nyelvi jogi* érvrendszert képviselők szerint a nyelvi sokszínűség csökkenése következtében a jövő generációi olyan tudást veszítenek el, amelyet a nem domináns nyelvek őriztek, és amely a beszélők ökológiai környezethez való alkalmazkodásának tapasztalatait tartalmazza (l. Bradley–Bradley 2002c; Bradley 2007). Ugyanakkor a diverzitás fenntartása ellensúlyozza azokat a folyamatokat, amelyek a hatalmat kevesek birtokába juttatnák, az anyanyelv használata pedig az alapvető emberi jogok közé tartozik (l. Krauss 2007). Az is alátámasztja ezt a megközelítést, hogy mivel nem beszélhetünk fejlett, illetve fejletlen, primitív nyelvekről, hiszen mindegyikük egyformán megfelelően teljesíti kommunikációs és egyéb funkcióit, nyelvi szempontból egyformán értékes nyelvek tűnnek el, halnak ki, nem alapozhatunk tehát a darwini értelemben vett természetes kiválasztódás elvére.

A *tudományos megközelítés* maga is sokrétű, és a nyelvi diverzitás tudományos előnyeinek számos területére kitér. Egy ilyen előny például a neurolingvisztikai kutatásokban körvonalazódik, melyek szerint a tipológiailag távoli, nagyon eltérő nyelvek az agynak olyan részeit aktiválják, amelyek egynyelvű beszélők esetében nem működnek. Ugyanakkor a nyelvi sokszínűség sokban elősegíti a tudományos felfedezéseket, ennek sokat idézett példája a kínai nyelv és írásrendszer felfedezésének hatása az (elsősorban európai) szemantikai tudásra. A kisebb, őslakos nyelvek értékes információkat tartalmaznak arról a környezetről, amelyben létrejöttek, az idő vagy a tér helyi reprezentálásáról, a hagyományos gyógymódokról stb. (ezt Krauss az ún. *információs* érvnek nevezi). A nyelvi diverzitás a nyelvtudományi kutatások szempontjából is igen fontos, ám ez az érv fokozottan a szakmán belül érvényesíthető, a köztudatban

ellenérzetet válthat ki – a nyelvek megőrzése melletti állásfoglalás értelmezhető úgy is, hogy a nyelvészek saját tudományos céljaik, kutatásaik megvalósításának érdekében ragaszkodnak a nyelvi sokféleséghez. Mindezek ellenére tény, hogy a veszélyeztetett nyelvek vizsgálata többek között az univerzális grammatikai leírásokhoz is fontos információkat szolgáltat, ugyanakkor például a kölcsönszóanyagok kutatása során a migrációs térképek újrarajzolásában lehet a tudomány segítségére (Gibbs 2002: 80).

A *gazdasági érvrendszernek* megfelelően a nyelv a közösségi javak közé tartozik, és ebből a szempontból a funkcionális diverzitás azért is kívánatos, mert a sokszínűség alacsony menedzselési költségeket és önellenőrzést feltételez (míg az egynyelvűsítés folyamata ennél költségesebb). Bár a nyelvi diverzitás visszaállításának anyagi hátrányai kezdetben nagyoknak tűnnek, hosszú távon a közösségi jólét, az identitás megerősödése, társadalmi helyreállás formájában megtérülnek.[20]

A nyelvi diverzitás megőrzésének is vannak *esztétikai* okai, hiszen a nyelvi sokszínűség mellett állást foglaló szemlélet értékeli azt, ami olykor meghaladja az emberi értelmet és emberi szükségleteket, és „minden ilyen elveszítése szomorúságot vált ki" (Mühlhäusler 2000: 332–334). A nyelvi diverzitás, illetve az egyes nyelvek megőrzésének másik fontos oka annak szimbolikus értéke, amely a nyelv és a csoportidentitás, valamint az egyéni vagy közösségi önbecsülés közötti kapcsolatokban rejlik (Bradley 2007: 88–89). A fenti megközelítésekkel kapcsolatban, annak kritikájaként Edwards kifejti, hogy inkább a morális és esztétikai érvrendszer érvényesíthető, míg a másik kettő, a gazdasági, illetve a tudományos alapokra építő sokszor megkérdőjelezhető (Edwards 2001: 233).

A nyelvi, valamint biológiai diverzitás leépülése között egyre gyakrabban vonnak párhuzamot, ezért ennek a kérdéskörnek a vizsgálatát a továbbiakban a nyelvökológia vonatkozásában vizsgálom. Előtte viszont kitérek a nyelvi kérdésekben, voltaképpen a nyelvi revitalizációban tetten érhető két paradigma, a hatalmi viszonyok és a nyelvvel szembeni szolidaritás kérdésére, hiszen ezek döntő hatással lehetnek nemcsak a nyelvfelélesztésre, hanem az azzal kapcsolatos attitűdökre is.

[20] Ennek ellenére Nettle felmérése (Fishman és Pool korábbi hipotézisére alapozva) kimutatta azt, hogy feltehetőleg szignifikáns kapcsolat van a nagy nyelvi diverzitású országok és az alacsony GDP között, azaz a nyelvileg homogén országok lehetnek szegények, azonban nem talált gazdag, ám nyelvileg fokozottan fragmentált országot (az egy főre eső termelési indexet figyelembe véve, bár ez a lokális gazdaságú területeken az esetek nagy többségében alacsony, és nem is egyértelmű mutatója az emberi jólétnek) – l. Nettle 2000.

3.1. Erőviszonyok és szolidaritás – két szembenálló (?) paradigma

Eggington 2001-es munkájában a nyelvi revitalizáció lehetséges elméleti megközelítéseit vizsgálja az erőviszonyok és a nyelvvel szembeni szolidaritás felől. Véleménye szerint abból kifolyólag, hogy az ilyen tevékenységek is adott hatalmi kontextusokban folynak, a nem domináns/elnyomott csoportnak szembe kell néznie a javak egyenlőtlen elosztásának valóságával, ami egy államon belül legtöbbször a domináns nyelv ismeretéhez, az azon való kommunikatív kompetenciához köthető. A nyelvi revitalizáció minden esetben olyan domináns nyelvek környezetében jön létre, amelyek maguk is aktívan hozzájárultak a nyelv jelenlegi állapotának kialakulásához.

Eggington hangsúlyozza, hogy a nem domináns nyelvek felélesztése és az azzal kapcsolatos feladatok a fent említett erődimenzió felől is megközelíthetők, ahol a revitalizáció például az angol nyelv (de általában a domináns nyelvek) elterjesztésével ellentétes stratégiaként működik a múltbeli méltánytalanságok ellensúlyozásának céljából. Az erőviszonyoknak ezt a paradigmáját, amely az állami berendezkedés, illetve a domináns közösség attitűdjét és támogatási mértékét jelöli, kiegészíti az ún. *szolidaritási paradigma*, ami a nem domináns közösség saját nyelvéhez való viszonyulását jellemzi. Ennek megfelelően ez a két megközelítés nem bináris oppozícióban áll egymással, hanem ugyanabban a társadalomban, nyelvi közösségben együttesen is kifejtheti hatását.

Az alábbi, 2. ábrának megfelelően a nyelvi revitalizációnak négy lehetséges megvalósulási közege körvonalazódik. A nyelvfelélesztési programok nagy többsége a második negyedben helyezhető el, ahol létezik valamilyen formájú állami támogatás – akár egyszerű engedélyezés, akár anyagi források biztosítása is – a nem domináns nyelvek felélesztésére, megerősítésére, azonban a közösségen belül a nyelvvel, kisebbségi kultúrával és csoporttal szembeni szolidaritás nem számottevő. A kormánypolitika változását követően a revitalizációs programok a 3. negyedbe szorulnak, ahol már sem a domináns, sem pedig a kisebbségi közösség támogatására nem számíthatnak, ennek következtében sikertelennek bizonyulnak, és bekövetkezik az asszimiláció.

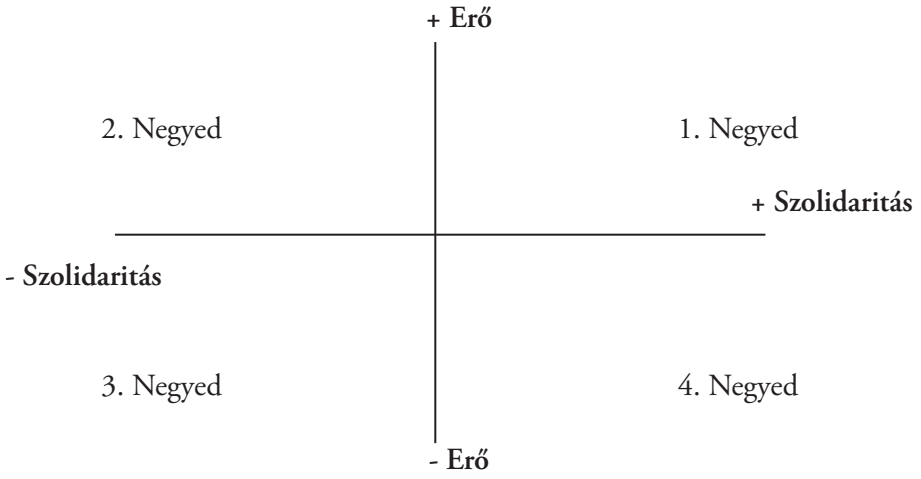

2. ábra *A nyelvi revitalizációs programok erő és szolidaritás paradigmái Eggington 2001 alapján*

Eggington szerint a nyelvi revitalizációs tevékenységek csak akkor járhatnak igazán sikerrel, ha az 1. negyedet jellemző (+ erő és + szolidaritás) kontextusokat tudják hasznosítani, illetve a nyelvfelélesztési célkitűzéseiket ennek keretein belül indokolják. Ezt oly módon lehet elérni, ha a nyelvfelélesztési programok eltervezői nem kizárólagosan az erő paradigmájában gondolkodnak (az ellenállás, visszakövetelés, visszaállítás köré építkezve), hanem önmagukat a közösségen belüli szolidaritás, a családi és szélesebb társadalmi kötelékek megerősítőiként is feltüntetik. Ez akár az állami támogatás elnyeréséhez vagy növekedéséhez is vezethet.

A nem domináns közösség saját nyelvével szembeni szolidaritását, annak változását az is meghatározza, hogy bár a domináns nyelveket az erőviszonyok paradigmájában nevezhetjük gyilkos nyelveknek, ezek ugyanakkor, pontosan hatalmi helyzetük miatt, az egyén és a közösség megerősödését (*empowerment*) és felemelkedését is szolgálhatják. A szolidaritási paradigma mindenképpen meghatározza a közösségnek a nyelvvel szembeni lojalitását, és mivel a nyelvi diverzitást fogja értéknek tartani, szorosan kapcsolódik a nyelvökológiai paradigmához, a nyelvökológiai attitűdöket pedig akár a szolidaritási paradigma részeiként is felfoghatjuk.

3.2. Nyelvi diverzitás a nyelvökológiai megközelítésben

> Egyértelmű, hogy bármely faj kihalásával szegényebb lesz világunk, ugyanígy egy nyelv eltűnése következtében is. Mi nyelvészek tudjuk, és mindenki más is érezheti, hogy minden nyelv egy egyedi emberi kollektív géniusz alkotása, olyannyira pompás és végtelen misztérium, akárcsak egy élő organizmus. Kevésbé kellene meggyászolnunk az eyak és ubykh nyelvek eltűnését, mint a pandáét vagy a kaliforniai kondorkeselyűét?[21]

A nyelvek eltűnését, a nyelvi diverzitás csökkenését ellenző szakemberek (l. pl. Crystal 2000; Cunningham és mtsai. 2006; Haarmann 1986; Hale 1998; Hornberger 1997; King 2003; Krauss 1992, 2007; Mühlhäusler 2002a, 2000b; Nettle–Romaine 2000; Romaine 2006b; Phillipson–Skutnabb-Kangas 1995; Skutnabb-Kangas 1999; Skutnabb-Kangas–Phillipson 2008; Tsunoda 2006, Wurm 1999 stb.) gyakran a nyelvökológia, a nyelvi környezettan felől közelítik meg a témát, amely elsősorban a nyelv strukturalista felfogását kérdőjelezi meg, és már vannak olyanok is, akik a „nyelvi revitalizáció ökológiájáról" beszélnek (l. Edwards 2001).

Az *ökológia* vagy környezettan terminusát eredetileg a biológiában, illetve a természettudományokban alkalmazták, a társadalomtudományok terén először 1950-ben használták, 1971-ben pedig Haugen ültette át a szociolingvisztikai diskurzusba (Haarmann 1986: 2–3; Haugen 1987)[22], és már a kezdetektől világossá vált, hogy a biológiai ökoszisztémák gyakran sokkal egyszerűbbek, mint a két vagy több nyelvi, etnikai csoport közötti kapcsolatok (akár a nyelvhasználat szintjén is).

Az ökológia fogalma nyelvi vonatkozásban, annak legáltalánosabb értelmezése szerint 'kontextust' vagy 'nyelvi környezetet' jelent (itt tehát metaforaként működik), amely a nyelvet mikro- és makroszintű szociolingvisztikai, oktatási, gazdasági vagy politikai hátterével együtt láttatja, és nem dekontex-

---

[21] "Surely, just as the extinction of any animal species diminishes our world, so does the extinction of any language. Surely we linguists know, and the general public can sense, that any language is a supreme achievement of a uniquely human collective genius, as divine and endless a mystery as a living organism. Should we mourn the loss of Eyak or Obykh any less than the loss of the panda or Californian condor?" (Krauss 1992: 8, fordítás tőlem, G.N.).

[22] Az ő értelmezésében a nyelvökológia egy adott nyelv és annak környezete közötti kapcsolatokat jelenti (Haugen, idézi: Haarmann, 1986: 4), valamint, ahogyan az ökológia a környezet megtisztítását tűzte ki célul, a nyelvökológiának is a nyelvek művelését és megőrzését kellene szolgálnia (l. Phillipson–Skutnabb-Kangas, 1995: 48)

tualizálva. Egy szorosabb értelmezés szerint az ökológiai megközelítés azokat a kapcsolatokat vizsgálja, amelyek a környezet, a nyelvek és a beszélők között vannak, ahol a környezet fogalma egyaránt vonatkozik fizikai, biológiai és szociális kontextusra (Skutnabb-Kangas–Phillipson 2008: 3).[23]

A nyelvi ökológia az emberi kommunikációt komplex történeti, téri és személyközi kapcsolatokban ábrázolja, ebben a megközelítésben a jelentés nem a közös kód alapján jön létre, hanem mert a beszélők között olyan kapcsolatok léteznek, amelyek segítségével egy közös jelentés megszülethetik. Így annak megfelelő működése és fennmaradása az egyes nyelvek közötti szoros kapcsolatoktól (mint pl. a két- és többnyelvűség, a nyelvi és nyelvjárási láncok, lingua francák, stb.), valamint a nyelvi diverzitástól függ, a nyelvi diverzitás megőrzése pedig azért nagyon fontos, mert mindegyik nyelv más-más perspektívát szolgáltat a valóságról, és a minél teljesebb megismeréshez szükséges a perspektívák minél nagyobb száma (l. Mühlhäusler 2000: 331). Ezt a megközelítést sokan a whorfi hipotézis újraéledéseként értelmezték a szociolingvisztikában, mely szerint a nyelvek struktúrabeli különbségeinek következtében a beszélők megismerése és tapasztalatai is alapvetően eltérőknek tekinthetők, ennek megfelelően pedig az etnolingvisztikai diverzitás, az ilyen jellegű különbségekben rejlő tudás kulturális értéknek nyilvánítható (l. pl. Fishman 1985; Miyaoka 2007).

A nyelvek élő organizmusokként, fajokként is reprezentálhatók, amelyek azon túl, hogy maguk is komplex szervezetként működnek, sajátos rendszerbe tagolódnak, amelyet Krauss *logoszférának* nevez, és ami a nyelvi diverzitás ökoszisztémáját jelöli (Krauss 2007: 16).

Az ökonyelvészet három alapérve szerint 1) a környezeti tudás nagy része nyelvileg kódolt; 2) a környezetmenedzsmentben szükség van a környezet ismeretére; 3) csakis egy jól menedzselt környezet képes fenntartani a nyelvi diverzitást, és csakis a nyelvi diverzitás segítségével válik lehetővé a jó környezetmenedzsment (Mühlhäusler 2000: 335).

Kutatások azt is kimutatták, hogy a nagy nyelvi és biológiai diverzitású területek nagyrészt fedik egymást (l. pl. Mühlhäusler 2000; Skutnabb-Kangas–Phillipson 2008), ilyenek pl. a trópusi esőerdők Dél-Afrikában, illetve az Amazonas környékén. Harmon statisztikai összevetésének megfelelően

23 Haarmann azt hangsúlyozza, hogy nincsen közvetlen kapcsolat a nyelv és a környezet között, hiszen a nyelv a beszélőkhöz, illetve a beszélők csoportjához kapcsolódik, és a nyelvet olyan mértékben befolyásolják az ökológiai tényezők, amennyire a beszélőket magukat (l. Haarmann 1986).

szinte minden olyan régióban, ahol nagy a biológiai fajok sűrűsége (ezeket „megadiverzitású" országoknak vagy területeknek nevezik, l. pl. King 2003), az endemikus nyelveké is az, ide Közép-Afrikát, az Amazonast, Délkelet-Ázsiát, Ausztráliát és Kínát sorolja (Harmon, idézi: Mühlhäusler 2000: 335–336). Ezeket a területeket gyakran a nyelvi sokszínűség „melegágyainak" nevezik (l. pl. Nettle–Romaine 2000). A legtöbb nyelvet számláló országok Pápua Új-Guinea[24] (800-nál több nyelvvel), illetve Indonézia (700-nál többel, l. pl. Krauss 2007), ahol a biológiai fajok száma is magas. Bár az erre vonatkozó adatokat elővigyázatosan kell kezelni, tény az, hogy az embereknek a környezetükhöz való viszonyulási módja kulturális minták függvénye, a környezet pedig hasonlóképpen hatással van az ott lakók kultúrájára, nyelvére, világlátására. Egyesek szerint akár ok-okozati összefüggés is lehet közöttük (l. King 2003, Skutnabb-Kangas 1999). Skutnabb-Kangas és Phillipson (2008) véleménye szerint a nem gyarmatosított területeken maradt meg a leginkább a nyelvi és biodiverzitás, a gyarmatosítottakon pedig a „környezeti analfabetizmus" következtében a telepesek nem tudták kellőképpen kihasználni, vagy túlságosan is kihasználták a környezetet, így a fajok száma is rohamosan csökkent.[25]

Crystal értelmezésében, ahogyan az élő organizmusok az ökoszisztémán belül az egymással való kapcsolatokból élnek, ugyanakkor az evolúció is a genetikai diverzitáson alapszik, a nyelvi diverzitás bármilyen csökkenése fajunk adaptációs készségét csökkenti, hiszen azzal együtt apad a globális tudásnak az a tára, amiből válogathatni lehet; ez az ún. *genetikai* érv (Crystal 2000: 32–34). A nyelvökológiai megközelítés alapján a nyelvi diverzitás megőrzése azért is fontos, mert a nyelv döntő szerepet játszik a környezettel kapcsolatos tudás elsajátításának, felhalmozásának és átadásának folyamatában, így a nyelvek eltűnésével az ökoszisztémák fenntartásához szükséges információk is eltűnnek (Nettle–Romaine 2000: 27).

Mühlhäusler ökológiai szempontú nyelvi tervezési tanulmányának következtetéseként az ún. szegregációs és ökológiai nyelvészeti paradigmákat ütközteti, ezzel is hangsúlyozva az ideológiai eltéréseket, amelyeket ekképpen foglal össze:

---

[24] Pápua Új-Guinea és a csendes-óceáni szigetek nyelvi helyzetével, a nyelvek veszélyeztetettségének adataival kapcsolatban lásd pl. Sumbuk 2006; Tryon 2006.

[25] Ebben az esetben valószínű, hogy a nyelvi és biológiai diverzitás ugyanazok környezeti tényezőknek az eredményei, az izoláltságnak, a törzsi életmódnak, amire az európai típusú nemzetépítési folyamatok nem jellemzőek.

Szegregációs nyelvészet	Ökológiai paradigma
1. A nyelv különbözik a nem nyelvtől.	A nyelvek a szélesebb körű kommunikációs folyamatok részei.
2. A nyelveket meg lehet különböztetni egymástól, és el lehet nevezni azokat.	A 'nyelv' fogalma új, kultúra-specifikus fogalom, amely az európai nemzetállamok felemelkedése során és a felvilágosodás korszakában alakult ki. A *nyelv* szó számos hagyományos közösségben kevés jelentéssel bír.
3. A nyelvek elsősorban a kommunikációt (a kogníciót) szolgálják.	A nyelv nem kognitív funkciói a legfontosabbak.
4. A nyelvi diverzitás nem funkcionális és felületi.	A nyelvi diverzitás mély, strukturált és funkcionális. A különbségek az indexikalitást és a konfliktusok csökkenését segíthetik.
5. A nyelvi tervezés központjában a nyelvi kód (azon belül is a nyelvtan) található, valamint annak sztenderdizálása.	A nyelvi tervezésnek a nyelvi diverzitás megőrzését kellene megcéloznia, azoknak az ökológiai tényezőknek a fenntartását, amelyek lehetővé teszik a sokszínűséget.
6. A nyelvvesztés elkerülhetetlen és természetes.	A nyelvvesztés a nem ökológiai szempontú nyelvpolitika természetellenes következménye.
7. A nyelvekre jellemző a kölcsönös fordíthatóság.	A nyelveket nem lehet teljes egészükben lefordítani.
8. A diverzitás fragmentálódás és véletlenszerű események következménye.	A diverzitást az identitást hangsúlyozó tevékenységek hozták létre, ami a beszélők változó társadalmi és fizikai környezetére adott válasz.
9. Az uniformitás természetes és kívánatos.	A sokféleség természetes, és ugyanúgy kívánatos, mint amennyire szükséges.
10. Az uniformitás hasznosabb a költségeket tekintve.	Az uniformitás számos rejtett, hosszú távú költséggel jár.
11. A diverzitás a szegénység és a társadalmi problémák kiváltó oka.	A társadalmi problémák és szegénység a diverzitás csökkenésének velejárói.
12. A nyelvi tervezés a közgazdaságtan területéhez tartozik.	A nyelvi tervezés átfogó fizikai és kulturális ökológiára való odafigyelést igényel.

1. táblázat *A két nyelvészeti paradigma – Mühlhäusler (2000) alapján*

Edwards a fentiek kritikájaként elmondja azt, hogy néhány megállapítás leegyszerűsítő, naiv, illetve megkérdőjelezhető (pl. az hogy „a nyelv nem kognitív funkciói a legfontosabbak"), és hogy az érvrendszereket alaposan meg kell vizsgálni, azonban azzal ő is egyetért, hogy a nyelvi diverzitás megőrzését, illetve a nyelvi felélesztést célzó tevékenységek valóban szükségesek, és hogy ezekben elkerülhetetlen a kényes és bonyolult kérdések figyelembevétele (Edwards 2001: 238–239).

A nyelvi revitalizáció gyakorlati vonatkozásaiban elengedhetetlen az ökológiai szemlélet alkalmazása, hiszen a nyelvcserét, nyelvvesztést, így a nyelvi revitalizációt is olyan komplex tényezőrendszer határozza meg, amely egyaránt magában foglalja a nyelv mikro- és makrokörnyezetének jellegzetességeit, változásait. A kizárólag a nyelvre összpontosító nyelvmegerősítő mozgalmak nagy valószínűséggel nem járnak sikerrel, hiszen a nyelvet annak kulturális és társadalmi kontextusában kell és lehet sikeresen felélesztení. A héber nyelvvel kapcsolatban például számos szerző hangsúlyozza azt, hogy a tulajdonképpeni nyelvi revitalizáció a második alija érkezését követően vált teljessé, amikor az egyre nagyobb számú betelepedéseknek köszönhetően az ún. sejtközösségeken keresztül a nyelvfelélesztés társadalmi bázisa is megteremtődött (l. pl. Bar Adon 2006; Harshav 1993).

Szűkebb értelemben a szociolingvisztika maga is a nyelvökológiai paradigmába sorolható, hiszen a nyelvet nem strukturálisan, hanem társadalmi, gyakran történeti, politikai vonatkozásaival együtt vizsgálja, ezeknek kölcsönhatását térképezi fel. A nyelvi revitalizációnak tehát szociolingvisztikai nyelvfelélesztésnek vagy nyelvmegerősítésnek kell lennie a hosszú távú fenntarthatóság érdekében. A nyelveket valóban csak használatukon keresztül lehetséges megerősíteni, megőrizni, fenntartani, és csak akkor, ha a társadalom egésze a többnyelvűséget látja normatívnak (l. pl. Ingram 2006).

Mühlhäusler megfogalmazásában az ökológiai paradigmának a következő hatásai vannak a nyelvészek szerepét illetően: „az ökológiai metafora az én véleményem szerint tettorientált. A figyelmet a pusztán csak akadémiai nyelvi játékokat játszó nyelvészekről arra irányítja, hogy ők a nyelvi diverzitás forgalmazóivá válhatnak, akik erkölcsi, gazdasági, illetve más »nem nyelvi« gondokat próbálnak megoldani."[26]

[26] "The ecological metaphor in my view is action oriented. It shifts the attention from linguists being players of academic language games to becoming shop stewards for linguistic diversity, and to addressing moral, economic and other 'nonlinguistic' issues" (Mühlhäusler, idézi: Walsh 2005: 298 – fordítás tőlem G.N.).

Péntek a nyelvekről és kultúrákról való gondolkodásnak két paradigmáját különbözteti meg: az egyik a nyelvek eltűnését a lingvicídium és nyelvi imperializmus eredményeként értelmezi, a másik pedig, mivel a nyelvet élő organizmusnak tekinti, a nyelvhalált természetes folyamatként értelmezi, illetve a modernizáció egyik velejárójaként. A szerző hangsúlyozza azt, hogy míg az első paradigma elismeri és támogatja a nyelvi diverzitást, addig a második számára csak a variabilitás fontos, de a végső cél az egységesítés, a homogenizáció (Péntek 2008a: 73). A variabilitás elve csupán a „különlegességeket" hivatott megőrizni, és ezeket is csak elenyésző mértékben (csak „mutatóban"), míg a diverzitás még akkor is a sokféleség védelmét szolgálja, ha az bizonyos szempontból megszokott, hétköznapi. Sok állam nyelvpolitikájára, így például a romániai kontextusra is az jellemző, hogy míg látszólag védelmezi a kisebbségeket, azok nyelvét, kultúráját, ezeket sokkal inkább kuriózumként kezeli, és elsődleges motivációja az, hogy kifele, más demokráciák, vagy akár az Európai Unió felé bizonyítson azzal kapcsolatban, hogy a kisebbségek jogai az országon belül biztosítottak. Minél nagyobb azonban az adott kisebbségi csoport (Péntek példáiban a magyarokat, illetve a roma közösséget említi), annál negatívabbak az azzal kapcsolatos attitűdök, ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Romániában jelenleg nem a diverzitás fenntartása áll a nyelvi jogok biztosításának hátterében.

A nyelvökológiai megközelítésben Phillipson értelmezésében fontos helyet foglal el a nyelvi jogok perspektívája, a nyelv státusa[27], valamint az etnolingvisztikai vitalitás, a továbbiakban ezeknek a nyelvi revitalizációval való kapcsolatát tárgyalom.

[27] A nyelvökológiai paradigma leírásában a nyelvi jogokkal együtt Phillipson megemlíti a kommunikációs egyenrangúságot, a többnyelvűséget, a nyelvek és kultúrák, a nemzeti szuverenitás megőrzését, valamint az idegen nyelvű oktatást (Phillipson 1999: 29).

4. A nyelvi, etnolingvisztikai vitalitás és az azt befolyásoló változók

4.1. Etnolingvisztikai vitalitás

A nyelvi revitalizáció szempontjából azért fontos az etnolingvisztikai vitalitás kérdéseit részletesebben tárgyalni, mert a nyelvek megerősítésének diskurzusa szoros kapcsolatban van az azt megelőző, a nyelvek életképességét megállapítani kívánó elméletekkel és módszerekkel, és voltaképpen azok eredményeire épít (l. Hornberger 2002).

Egy adott etnolingvisztikai csoport nyelvi életképességének, vitalitásának kiértékelésére Giles és mtsai. először 1977-ben alkalmazták az *etnolingvisztikai vitalitás* terminusát és modelljét. Ez három összetevőt tartalmaz, a státus, a demográfiai adatok és az intézményi támogatás tényezőit (l. pl. Bodó 2004b; Landry–Allard 1994a, 1994b; Molnár-Bodrogi 2008; Yagmur–Kroon 1998). Ebben az értelmezésben a státussal kapcsolatos összetevő a nyelvi csoport gazdasági, társadalmi, történeti, a nyelv regionális és nemzetközi „presztízsét" jelöli, a demográfiai változó a csoport tagjainak lélekszámát (az abszolút számok, a születési és elhalálozási arány, a vegyes házasságok, a be- és elvándorlás mértékének figyelembevételével), illetve a területen való elhelyezkedését, megoszlását képviseli.

Az intézményi támogatottság a csoportnak a közösségi vagy állami intézményekben, a médiában, az oktatásban, az állami szolgáltatások terén, az iparban, a vallási, kulturális megnyilvánulásokban, a politikában való formális és informális jelenlétére vonatkozik (Bodó 2004b; Bourhis 2001; Harwood és mtsai. 1994; Kádár 2002; Landry–Allard 1994a).

Egy etnolingvisztikai csoport vitalitását úgy lehet meghatározni, mint „ami egy csoportot nagy valószínűséggel arra késztet, hogy a csoportközi helyzetekben elkülönülő és cselekvő közösségi entitásként viselkedjen"[28]. Egy adott csoport vitalitása lehet nagy, átlagos, illetve kicsi: a kis vitalitású közösségekben valószínűbb a nyelvi és etnikai asszimiláció, olyan mértékben is akár, hogy már nem különálló csoportként határozzák meg magukat. Ezzel szemben a nagy vitalitású, azaz emelt státusú, kedvező demográfiai jellemzők-

[28] Giles, Bourhis és Taylor, idézi: Bartha Csilla (1999: 134).

kel bíró és nagyobb mértékű intézményes támogatásnak örvendő csoportok sokkal nagyobb eséllyel őrzik meg nyelvüket és kulturális jellegzetességeiket (mindezeket természetesen többnyelvű és több kultúrájú helyzetekben, a domináns nyelv viszonylatában).

A szakirodalom megkülönbözteti a szubjektív (érzékelt) vitalitást, amely egyéni jellemvonás, és meghatározó befolyással van a nyelv „objektív" vitalitásának megállapítására. Az előbbi mérésére alkották meg az ún. Szubjektív Etnolingvisztikai Vitalitás Kérdőívet (*Subjective Ethnolinguistic Vitality Questionnaire*), melynek segítségével azokat a szociálpszichológiai tényezőket vizsgálták, melyek meghatározzák azt, ahogyan az egyének saját közösségükről, illetve a körülöttük élőkről vélekednek a releváns, a csoport és nyelv „életerejét" meghatározó kérdésekben, a fent említett három összetevő figyelembevételével.

Az etnolingvisztikai vitalitás elmélete tehát szociálpszichológiai megközelítésben vizsgálja a nyelv és identitás kapcsolatát. Bár a megközelítés és módszer érvényességét sokan vitatták (ennek tárgyalását l. pl. Bodó 2004b), Giles és mtsai. modellje lehetővé teszi a szubjektív etnolingvisztikai vitalitás kiértékelését[29], a nyelvi vitalitás mértékének objektívebb felmérését Edwards kisebbségi nyelvi tipológiája segíti elő, amelyben mind a csoportjellegzetességekkel, mind az egyéni beszélőkkel kapcsolatos adatokat tizenegy, demográfiai, szociológiai, nyelvészeti, pszichológiai, történelmi, politikai, földrajzi, oktatási, vallási, gazdasági és technológiai változócsoportnak megfelelően sorolja be (ezek mellett Hornberger és Coronel-Molina a kecsua nyelvvel kapcsolatban a kulturális változókat is megemlíti; Hornberger–Coronel-Molina 2004: 13). Edwards modellje az etnolingvisztikai vitalitás megállapításában tehát különbséget tesz a makro- és mikrováltozók között, azt hangsúlyozva, hogy ezek között közvetlen kapcsolat van (Grenoble–Whaley 1998b: 22–31).

[29] Bodó véleménye szerint mivel az etnolingvisztikai vitalitás modelljében oly mértékben összefonódnak az etnikai és nyelvi folyamatok, hogy a moldvai csángó kontextusban nem is lehet azt alkalmazni, javasolja a nyelvi csoportok és az általuk használt nyelvváltozat vitalitásának a különválasztását (a moldvai kontextusban), ezeket – külön – *nyelvi vitalitás*nak és *beszélőközösségi vitalitás*nak nevezi – Bodó 2004b: 154.

4.2. A nyelvi vitalitást befolyásoló változók

A fentiek értelmében a nyelvi revitalizációt meg kell hogy előzze a nyelvi helyzet és a nyelv etnolingvisztikai vitalitásának kiértékelése annak érdekében, hogy a legmegfelelőbb módszerek kerüljenek alkalmazásra a nyelv megerősítésében, illetve felélesztésében, hiszen a nyelv vitalitásának foka alapvető mutatója és kiindulópontja lehet a nyelvi felélesztési program körvonalazásának. A nyelvi vitalitás ugyanakkor szoros kapcsolatban van a közösségen belül megfigyelhető nyelvcsere- vagy nyelvmegőrzési folyamatokkal, hiszen kölcsönösen hatnak egymásra, és ez utóbbiaknak függvénye az adott nyelv (vagy dialektus) életképességének mértéke. Fishman szerint a nyelvcsere- vagy nyelvmegőrzési tendenciák feltérképezésének három kulcsaspektusa van: ezek a nyelvhasználati szokások, a nyelvvel szembeni viselkedés és a közösségben megfigyelhető társadalmi, illetve kulturális változások (Fishman, idézi: Wei és mtsai. 1997: 2). Ezeknek az aspektusoknak a továbbgondolásával születtek meg a nyelvi vitalitást kiértékelő skálák.

Grenoble és Whaley 1998-as összefoglaló tanulmányukban Edwards fent említett modelljére építenek, 2006-os munkájukban már az UNESCO által megállapított kilenc tényezőre hivatkoznak (l. *Language Vitality and Endangerment,* UNESCO 2003), amelyek alkalmazásával – véleményük szerint – a kiértékelés lehetségessé válik. Az UNESCO keretrendszere a következő változókat foglalja magában (részletesebb tárgyalásukat lásd a nyelvi revitalizációs modellt bemutató részben):

1. generációközi nyelvátadás;
2. a beszélők abszolút száma;
3. a beszélők aránya a közösség egészében;
4. a létező nyelvhasználati területeken tapasztalt folyamatok, trendek;
5. az új nyelvhasználati területekhez és a médiához való viszonyulás;
6. nyelv-, írás- és olvasásoktatási anyagok megléte, illetve hiánya;
7. a kormány és az intézmények nyelvpolitikája, a hivatalos státus és a nyelvhasználati körök;
8. a közösség és a nyelvhasználók attitűdje saját nyelvükkel szemben;
9. a nyelvi dokumentáció mértéke és minősége (Grenoble–Whaley 2006: 4).

A nyelvi vitalitás fontos tényezője, Fishman szerint sarokköve a generációközi nyelvátadás megléte vagy hiánya. Egy nyelv ebben az értelmezésben

akkor mondható életképesnek, ha a fiatal generációk, a gyermekek megtanulják és használják. A nyelvátadás kiértékelésére Krauss felállított egy tízfokú skálát, amelyben a következő nyelvi helyzeteket különíti el: **a.** a nyelvet minden generáció beszéli, a gyerekek is, vagy legalábbis túlnyomó többségük; **a-**. a nyelvet a gyerekek nagy része megtanulja; **b.** a nyelvet beszélik a felnőttek, pontosabban a szülők és nagyszülők generációja, de kevés gyerek tanulja meg; **b-.** A nyelvet a 30-as éveikben járó és a náluknál idősebb felnőttek beszélik, a fiatalabbak nem; **c.** a nyelvet csak a középkorúak (40-esek) és az annál idősebbek beszélik; **c-.** a beszélők az 50-es generációhoz tartoznak, vagy annál idősebbek. **-d**. a beszélők a 60-as generációhoz tartoznak, vagy annál idősebbek; **d.** a beszélők a 70-es generáció tagjai, vagy annál idősebbek; **d-.** a beszélők a 70-es generációhoz tartoznak, vagy annál idősebbek, és 10-nél kevesebb nyelvhasználó van; **e.** a nyelv kihalt és nincsenek beszélői (Grenoble 2006; Grenoble–Whaley 1998).

A beszélők abszolút száma fontos a nyelvi vitalitás kiértékelésében, hiszen minél többen beszélnek egy nyelvet, annál valószínűbb, hogy az adott közösség ellenáll a nyelvcserének. Ennek ellenére mégsem egyértelmű a szerepe, hiszen vannak olyan nyelvek, amelyek a beszélők száma alapján biztonságban kellene hogy legyenek, mégis veszélyeztetetteknek nevezhetők, lásd például a kecsua nyelvet.[30] Ezzel szemben a konni nyelv, amelyet mindössze kb. 2500-an beszélnek, biztonságban levőként van számon tartva, hiszen a kommunikáció minden szintjén jelen van, és a gyermekek is első nyelvként tanulják meg (Cahill 2004). A fenti tényezők azt is sugallhatják, hogy egy adott nyelv állapota az egész közösségen belül homogén, ami pedig az esetek nagy részében nem igaz: a generációközi nyelvátadás például ugyanazon nyelven belül egyik településen zavartalanul működhet, máshol nem. Gondot okozhat az is, amikor a kisebbségi vagy helyi nyelvet beszélők nyelvterülete több állam között oszlik meg, hiszen ebben az esetben a nyelvpolitika és státus kérdése sem homogén.[31]

---

[30] Több kísérlet történt az ún. *biztonsági küszöb* megállapítására, azaz a nyelvhasználók azon számának meghatározására, amely értéket meghaladva a nyelv még biztonságban levőnek mondható. A legelterjedtebb nézet szerint ez 100 000 beszélőt jelent (Krauss 1992: 6–7; Hale 1998: 192; Barreña és mtsai. 2006). Ezek a becslések általában nem térnek ki arra, hogy ez csak az anyanyelvi beszélőkre vonatkozik, vagy magában foglalja a másodnyelvieket is.

[31] A kecsua nyelvet, nyelveket használó beszélők 6 állam területén élnek: ezek Argentína, Bolívia, Chile, Kolumbia, Ecuador és Peru. Számos nyelvjárásról beszélhetünk, amelyek között nem működik a kölcsönös érthetőség elve, ezért elvileg nem is beszélhetünk általános kecsua nyelvi helyzetről. Bolívia, Ecuador és Peru esetében a kormányok, ha esetenként látszólag is, de támogatják a kisebbségi nyelvet, nyelvoktatást, Peruban a nyelv a spanyol mellett társhivatalos nyelv státusát élvezi, azonban Chile, Kolumbia és Argentína közigazgatási érdektelensége miatt ezekben az országokban szinte biztos a nyelv halála (Hornberger–Coronel-Molina 2004: 52).

A fenti tényezők figyelembevételével és azok továbbgondolásával Grenoble és Whaley (2006) felsorolja azon változókat, amelyek véleményük szerint egy veszélyeztetett nyelv mikro- és makroszintű, a lehető legalaposabb kiértékelését, jellemzését teszik lehetővé. Mivel a nyelvcsere folyamatait befolyásoló körülményekkel, ugyanakkor a nyelvre ható változások színtereivel kapcsolatban is globális, nemzeti vagy állami, illetve nemzet alatti kontextust különböztethetünk meg (Brenzinger 2006), a nyelvek vitalitásának kiértékelésében, a nyelvcsere megfordításában és a nyelvi felélesztésben is számolnunk kell ezekkel a szintekkel.

4.2.1. Makroszintű változók

A makroszintű változók alatt Grenoble és Whaley (2006: 22–38) a beszélőközösségeken kívüli tényezőket érti, amelyek változó mértékben bár, de hatással vannak a nyelvhasználókra, a nyelv vitalitására, ezzel egy időben pedig a revitalizációs tevékenységekre. Ezek a következő szinteken szerveződnek:

a. **Extranacionális (nemzet fölötti) szint**: azon nemzetközi történések, folyamatok színtere, amelyek, ha közvetett módon is, de befolyásolják a nyelvhasználatot. Jelenleg ilyen erőteljes extranacionális folyamat a globalizáció, a gazdasági integráció és annak nyelvi következményei, a modern *lingua francák* fokozott terjedése a gyors és olcsó kommunikáció szem előtt tartásának, a szociális mobilitás elősegítésének (mely mind a családi, mind az iskolai nyelvválasztásra hatással van), valamint a kis, regionális nyelvek nyelvhasználati és funkcionális térvesztésének következtében. A jelenlegi nemzetközi nyelvek és *lingua francák* nem csupán gazdasági előnyt biztosítanak, hanem egyben az információs rendszerek, a szórakoztatóipar és a populáris kultúra nyelvei is. Ez az oka annak, hogy a fiatalok körében gyakori a közösség hagyományos nyelvének revitalizációjával szembeni motiváció hiánya, hiszen azzal kapcsolatban ezek a fent felsorolt előnyök nem érvényesek.

b. **Nemzeti szint:** az a földrajzi-politikai szerveződés, melynek esetében a nyelvi vitalitás kiértékelésében a nyelvpolitika, a többnyelvűséggel szembeni nemzeti attitűd, az oktatási politikák, a kisebbségi csoportok területi autonómiájának elismerése, az állami szintű támogatás változóinak megvizsgálására van szükség.

A nyelvvel kapcsolatos jogi szabályozás közvetlen hatással van a nyelvek vitalitására, hiszen az határozza meg a nyelvhasználat lehetőségeit számos társadalmi kontextusban (törvényszéken, iskolákban, állami intézményekben stb.), ennek következtében pedig a revitalizációs törekvéseket is jelentősen befolyásolja.

A tiltó nyelvpolitikai helyzet hosszú távon az adott nyelvek kihalásához is vezethet, míg a fokozott támogatás eredményeként akár a kisebbségi nyelv társhivatalossá való nyilvánítása is megtörténhet (l. pl. a francia nyelvet Kanadában). Bár a nyelv hivatalos elismerése nem elegendő feltétele a nyelvi revitalizációnak, amennyiben a nyelvi jogi és nyelvpolitikai kontextus a negatív tartományból a pozitív fele mozdul el, a nyelv vitalitásában is tapasztalható erősödés.

A domináns nyelvi csoport *attitűdje* a kisebbségi nyelvvel, illetve a többnyelvűséggel szemben hatással lehet a nyelvi revitalizációs törekvésekre. Az államszintű negatív attitűdök legtöbbször negatív előjelű nyelvpolitikákat, nyelvi jogszabályokat eredményeznek nem csupán nemzeti, hanem lokális szinten is, ezek pedig negatívan befolyásolják a nyelvi vitalitást. Az ilyen attitűdöket hivatottak kimozdítani a státustervezés lépései (Péntek 2008a: 76).

Az *oktatáspolitikák* szoros kapcsolatban vannak a nyelvi attitűdökkel és a nyelvpolitikával. Az oktatásnak a revitalizációra gyakorolt hatása azért nagyon erőteljes, mert közvetlen kapcsolat van közöttük: az intézményes oktatás alapeleme a sikeres nyelvi megerősítési, illetve újjáélesztési tevékenységeknek, azonban a központosított nemzeti oktatási rendszerek stratégiái ritkán alkalmazhatók minden egyes lokális helyzetre és nyelvre, így nem is töltik be minden esetben a helyi oktatási szükségleteket. Ezzel kapcsolatban azt is fontos megjegyezni, hogy azok a nyelvmegerősítési programok, amelyek kizárólag az intézményes oktatásra építettek, általában kis, jelentéktelen sikereket könyveltek el, hiszen a nyelvnek csak egy funkcióját erősítették, ami nem befolyásolta döntő mértékben a közösségi nyelvhasználatot és nyelvválasztási tendenciákat. Az Ír Köztársaságban például az ír nyelv megerősítését célzó tevékenységek 1922-től, az állam megalakulásától nagyon sokáig kizárólag az oktatásra összpontosítottak, a nyelvet kötelező alaptantárgyként oktatták, a harmincas években az elemi oktatás elsődleges tannyelvévé tették, majd pedig kötelező érettségi tantárggyá. Azok a tanintézmények, amelyekben az oktatás kizárólag ír nyelven folyt, jelentős többlettámogatást kaptak az állami költségvetésből. A 40-es, 50-es években azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy amennyiben nem fektetnek hangsúlyt a nyelv iskolán kívüli használati funkcióira, a nyelvi revitalizáció hosszú távon nem járhat sikerrel. Ezzel együtt az ír nyelv státusa is megváltozott, a mindennapos használat helyett egyre inkább a szimbolikus funkciókra tevődött a hangsúly, így elsajátítása a múlttal és a közösséggel való azonosulását jelölte. A hetvenes években a szülők egy része a nyelv oktatásának kötelező jellegével kapcsolatos elégedetlenségének adott hangot, ebben az időszakban az ír tannyelvű iskolák száma minimálisra, 1% alá csökkent. Az ír

nyelvű oktatás terén ugyancsak a hetvenes években – ismét a szülők kérésére – megalakították az új típusú oktatási intézményeket, az ún. *Gaelscioleanná*kat, amelyeknek azért lehetett sikerük, mert az alulról szerveződő mozgalmak tevékenységének eredményeként jöttek létre (Coady–Ó Laoire 2001).[32]

A szakirodalomban elterjedt nézet szerint (pl. Grenoble–Whaley 1998b; 2006) azon államok esetében, amelyeknek belső, adminisztratív megszerveződésében helyet kapnak a területi autonómiák, sokkal nagyobb eséllyel alkalmazhatók a helyi, kisebbségi nyelvet védő vagy akár megerősítő tevékenységek, stratégiák (l. pl. Spanyolország példáját és a regionális autonómiák szerepét a nyelvi revitalizációban – Beswick 2007).

Az *állami szintű gazdasági támogatás* is kulcsfontosságú a revitalizációs törekvésekben, azok megvalósíthatóságának, valamint a nyelv életképességének kiértékelésében. Az ilyen támogatás nagymértékben elősegítheti, motiválhatja a legmegfelelőbb program kidolgozását, hiánya pedig korlátozza, korlátozhatja a közösség nyelve felélesztésének lehetőségeit.

c. **Regionális szint**: a nyelvi revitalizáció kapcsán ezen a szinten két változót szükséges említenünk: az egyik a regionális domináns nyelvek kérdése (amelyek egy államon belül egy adott régióban többségiek), a másik pedig a nyelvi sűrűségé, denzitásé. Amennyiben az államnyelven kívül még egy regionális domináns nyelv is alkotóeleme a helyi többnyelvűségnek, a nyelvhasználati terek megoszlanak, a három (vagy akár több) nyelv „küzd" ezeknek megszerzéséért és megtartásáért, a funkcionális elterjesztés pedig igen bonyolulttá válik. Ebben az esetben ugyanis a különböző nyelvek eltérő funkciókat töltenek be (az államnyelv tipikusan a felsőoktatás, jog és kormányzás nyelve, a regionális nyelv a kereskedelem és alacsonyabb szintű oktatásé, a kisebbségi közösség nyelve pedig az informális társadalmi interakcióké), ezeknek helyettesítése a kisebbségi nyelv használati tereinek kibővítése által nehéz feladat, és az esetek nagy többségében konfliktusokhoz vezet.

A nyelvi sűrűség kapcsán megemlítendő, hogy amennyiben ez egy adott területen, államban vagy régióban nagyobb, a többnyelvűség mint társadalmi jelenség kialakulása sokkal valószínűbb, ugyanakkor az azzal szembeni pozitív attitűdöké is (bár ugyanez a helyzet a több nemzetiségű és nyelvű régiók esetében a világháborúkat követő időszakban a határok többszöri módosítása következtében hosszú távú etnikai konfliktusokhoz vezetett). Meghatározó tényező lehet egy nyelv vitalitásában, sőt akár a nyelvi revitalizáció megszer-

[32] Ezek a kérdések a kecsua nyelű oktatás kapcsán is megfogalmazódtak (Hornberger–King 1996).

vezésében az is, hogy a nyelvi közösség tagjai földrajzilag milyen távol élnek egymástól. Minél kisebb ez a távolság, annál könnyebb a nyelvélesztési-nyelvmegerősítési tevékenységek megszervezése.[33]

4.2.2. Mikroszintű változók

Ezek a változók közvetlenül a kisebbségi közösséghez kapcsolódnak: olyan belső tényezők, amelyek az adott nem domináns közösség nyelvének vitalitása és a nyelvi revitalizáció szempontjából relevánsak, hiszen a veszélyeztetett nyelveket a közösségen belül őrzik meg, alkotják újjá és revitalizálják[34] (Grenoble–Whaley 2006: 38–45).

A nyelvi attitűdök mikroszinten a beszélőközösség saját nyelvével szembeni hozzáállását jelölik. Ezek interakcióban vannak a többségi közösségnek a nem domináns nyelvvel kapcsolatos nyelvi attitűdjeivel. Ezekről az is elmondható, hogy nem képeznek homogén konstrukciót, hiszen ugyanazon nyelvhasználati közösségen belül, illetve a különböző generációkban az eltérő lokális kontextusok hatására akár lényeges eltérések is tapasztalhatók a saját, kisebbségi nyelvvel szembeni attitűdökben.

Az attitűdök akár azt is meghatározhatják, hogy egy adott kisebbségi közösség megőrzi vagy feladja kulturális és nyelvi identitását, ugyanakkor, ha pozitívak, a nyelvhasználók nyelvfelélesztésre való hajlandóságát is erősíthetik. A mikroszintű attitűdöket számos tényező határozza meg: ilyen például a közösség purista vagy nyitott hozzáállása a nyelvi változásokhoz, a nyelv történeti dimenziója (az írásbeliség megléte vagy hiánya), a kétnyelvűséggel és a nem domináns nyelvvel szembeni hozzáállás, a közösségre ható ideológiák, a nyelvváltozatok stb. (l. King 2000). Ezeket nagymértékben befolyásolják a nyelvhasználat terei, valamint annak hálózatai (l. pl. Bradley 2002).

A nem domináns nyelvvel szembeni pozitív attitűdök, bár a nyelvi revitalizációban lehet rájuk építeni, mégsem egyértelmű változói a kisebbségi nyelvek vitalitásának. Wyllemins véleményének megfelelően például a nyelvcsere egy előrehaladott, sőt akár utolsó stádiumára jellemző az az attitűd, melynek megfelelően az idősebb korosztályok nem tartják fontosnak, illetve szükséges-

[33] A modern multimédiás eszközök (televízió, internet) ellensúlyozhatják a földrajzi távolság kiváltotta nehézségeket, lásd lennebb a revitalizációs módszerek leírását.

[34] A kecsua nyelv kapcsán Haboud hangsúlyozza a beszélőközösség szerepét a nyelvhasználat megerősítésében és a nemzeti identitás felélesztésében, valamint a *grassroots*, alulról szerveződő mozgalmakét – Haboud 2004.

nek a nyelv továbbadását a fiatalabbaknak, ez utóbbiak szerint ez mégis fontos és értékes lenne (Wyllemins 1997: 60).

A humán erőforrás mikroszintű változóként azon személyeket és képességeiket jelöli, akik aktívan részt vesznek a nyelvi revitalizációban. Ez magában foglalja magukat a nyelvhasználókat, nyelvi kompetenciájukat és a közösség generációs megoszlását. Hasznos ezeket a tényezőket egy skálán feltüntetni, amely skála a beszélők teljes hiányától a viszonylag nagyszámú, a nyelvet magas szinten ismerő és használó, generációnként egyenletesen megoszló közösségig terjed. Minden nyelvi revitalizációs tevékenységet szükséges megelőznie a humán erőforrások kiértékelésének.

A beszélőkön kívül azok az elkötelezett személyek is a humán erőforrás részét képezik, akik maguk is a beszélőközösség tagjai, és hajlandók a nyelv felélesztésének akár évekig, évtizedekig tartó programját gyakorlatba ültetni. Bár a külső humán erőforrás szerepe nagyon fontos (a közösségen kívüli nyelvészeké, tanároké, pedagógusoké, stb.), mindez nem helyettesítheti a sikeres revitalizációs programhoz szükséges közösségi támogatást. Huss véleménye szerint (az északi országok revitalizációs tapasztalataira alapozva) a kisebbségi csoport azon tagjai tudnak leginkább és legnagyobb hatékonysággal részt venni a nyelvmegerősítési, nyelvfelélesztési tevékenységekben, akik viszonylag magas végzettségűek, integrálódtak, sőt részben asszimilálódtak a többségi csoportba (tehát hozzáférésük van azoknak mindennemű erőforrásaihoz), azonban megőrizték kultúrájuk és nyelvük egészét vagy annak bizonyos elemeit (Huss 1999: 27). A külső humán erőforrások alkalmazása, voltaképpen a kívülről jövő beavatkozás mellett szól az az érv, mely szerint a *laissez-faire* nyelvi stratégia alkalmazásával a domináns, erős társadalmi és gazdasági helyzetű nyelvek nagy valószínűséggel legyőzik az amúgy is meggyengült, veszélyeztetett nyelveket, vagyis a nem domináns közösségekben bekövetkezik a nyelvi asszimiláció (Premsrirat–Malone 2003: 3).

A *vallás* mint mikroszintű változó fontos szerepet játszik a nyelvfelélesztési tevékenységekben, hiszen nagyon gyakran a nyelvhasználati terek és funkciók visszaszorulása következtében a nyelv utolsó használati doméniuma a szakrális, rituális szféra[35]. Ugyanakkor, példának okáért a kereszténység terjedésével a latin betűs írás, és eleve az írás mint kulturális tevékenység is teret nyert. A nyelvmegerősítő-nyelvélénkítő vagy nyelvfelélesztési törekvéseket megelőzően fontos kiértékelni a nyelv és vallás kapcsolatát a közösségen belül, mind annak tradicionális megnyilvánulási formáiban, mind az „importált" vallások

[35] A szakrális nyelvhasználat, az imaszövegek szerepének bővebb tárgyalására – a moldvai csángók nyelvváltási kontinuumán belül – l. Tánczos 1995.

vonatkozásában (mint például Európában a buddhizmus vagy a bennszülött törzsek esetében a kereszténység).

Egy másik közösségi szintű változó az írástudás, ennek bővebb tárgyalását lásd lennebb.

Az *anyagi erőforrások* kétszeresen is értelmezhetők mikroszintű változókként: elsősorban a közösség általános anyagi jólétére vonatkoznak, amely akár azt is meghatározhatja, hogy a közösségnek egyáltalán rendelkezésére áll-e a revitalizációhoz szükséges idő, vagy teljes mértékben túlélésük biztosítására, esetleg a közösségen belül dúló járványok legyőzésére, vagy a háborús helyzettel való szembesülésre kell összpontosítaniuk. Ugyanakkor a közösség maga is rendelkezhet a nyelvélesztéshez-nyelvmegerősítéshez szükséges anyagi erőforrásokkal.

A fenti változók alkalmazásával lehetővé válik egy adott nyelvi helyzet, a nyelv vitalitásának pontos, a nyelvi revitalizációt szükségszerűen megelőző kiértékelése, leírása, amely alapján megállapíthatók azok a nyelvélesztési-megerősítési stratégiák és módszerek, amelyek az adott közösségben a legmegfelelőbbek. Az UNESCO nyelvi veszélyeztetettségi vagy revitalizációs keretrendszere további szempontokat szolgáltat, ennek bővebb tárgyalása a revitalizációs modellről szóló részben található.

A fenti változók által meghatározott helyzetek számszerűsítésére kanadai kontextusban kifejlesztették a *nyelvi vitalitási index* egyenletét. Ennek megfelelően a nyelvi vitalitás értéke az otthoni nyelvhasználók számának és az anyanyelvi beszélők számának hányadosa:

$$\textit{Nyelvi vitalitási index} = \frac{\textit{Otthoni nyelvhasználók}}{\textit{Anyanyelvi beszélők}}$$

Amennyiben ez az arány 30% alatti, a nyelv vitalitása kicsi, 70% fölött nagynak számít (McConvell–Thieberger 2006: 69). A nyelv vitalitásának függvényében Amery a következő nyelvélénkítési-nyelvmegerősítési programtípusokat különbözteti meg:

a) Teljes értékű másodnyelvi programok: ezek a teljesen életképes nyelveknek olyan környezetben való oktatása esetében kerülnek alkalmazásra, ahol a nyelv nem része az adott terület, régió kultúrájának, a nyelvet tanulók tehát második nyelvként sajátítják el azt.

b) Nyelvélénkítési programok: olyan helyzetekben alkalmazzák, ahol erős beszélt nyelvi hagyomány él még, a nyelvhasználók száma azonban alacsony, a legfiatalabb generációk kismértékű passzív kompetenciával rendelkeznek, vagy egyáltalán semmilyen nyelvi tudással.

c) Nyelvfelélesztési programok: ezek segítségével azokat a nyelveket próbálják megerősíteni, amelyeket a közösségen belül még adott generációk ismernek, de már senki nem beszéli azokat folyékonyan, és nincsenek aktív használatban.

d) Ún. „nyelvvisszaszerzési" (*language reclamation*) tevékenységek: ezeket olyan nyelvek esetében alkalmazzák, ahol a nyelvről még van valamilyen szintű közösségi tudás, és elegendő mértékű, a nyelvvel kapcsolatos dokumentáció áll rendelkezésre.

e) „Nyelvi tudatosító" programok (*language awareness programs*): a nyelvnek már nincsen egy beszélője sem, a dokumentáció maga pedig minimális. A nyelvi revitalizációs programok során a nyelvcserén átesett közösségben információkat szolgáltatnak az ősi nyelvvel kapcsolatban, és elsősorban népszerűsítő funkciójuk van. Nem a nyelv tanítására összpontosítanak, hanem a nyelvről való tudás elterjesztésére (Amery, idézi: Tsunoda 2006: 175–176; Mühlhäusler 2002c: 170). Ez utóbbi szerepe viszonylag kérdéses a nyelvi revitalizáció gyakorlatában.

A nyelvökológiai paradigma áttekintését követően, valamint a konkrét módszertani kérdések tárgyalása előtt szükségesnek tartom a nyelvi revitalizáció és a nyelvi jogok közötti összefüggések vizsgálatát.

5. Nyelvi revitalizáció, nyelvi jogok és nyelvpolitika

5.1. A nyelv és a nyelvválasztás mint alapvető emberi jog

A nyelvi jogok és a nyelvi revitalizáció közötti összefüggések vizsgálatát a nyelv és a nyelvhasználat emberi jogi dimenziója néhány releváns vetületének tárgyalásával indítom: ennek megfelelően jelenleg az (anya)nyelvválasztási és nyelvhasználati jogok (elméleti szinten legalábbis) az elidegeníthetetlen emberi jogok közé tartoznak, és többek között a nyelvi sérelmek orvoslását célozzák. A nyelvi jogok tehát az emberi jogok egyik típusaként vannak számon tartva. A saját nyelv használata jogának ilyen értelmezése viszonylag új keletű, a XX. században csak azon nem domináns csoportok tudták azt érvényesíteni, amelyek eleve kedvező politikai kontextust élveztek, illetve viszonylag nagy politikai erővel rendelkeztek (Wright 2007: 203–204).

A nyelvi jogok kodifikálása az ENSZ tevékenysége eredményeképpen

folyhat államközi, globális szinten, illetve regionális (afrikai, európai stb.) kontextusban, például az Európai Unió kulturális, nyelvi és regionális diverzitást támogató elveinek megfelelően (Bartha–Borbély 2006: 335). A kodifikálás lehet egyetemes érvényű (egyetemes nyilatkozatok, egyezmények, javaslatok megfogalmazásával), illetve olyan, ami különleges támogatást igénylő csoportokra (gyermekek, bevándorlók jogaira) összpontosít.

A nyelvi jogok kodifikálása a hidegháborút követő években vált fokozottan aktuálissá. Ezek elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyaló első teoretikusok közé tartozik Heinz Kloss, aki 1977-ben megjelent elemzésében alapvetően megtűrés-orientált, illetve elterjesztés-orientált jogszabályokat különböztet meg. Reynaldo Macías 1979-ben két elidegeníthetetlen jogot említ, a nyelv alapján történő diszkriminációtól való szabadságét, illetve a nyelvnek a közösségi életben való használatának jogát (l. Hornberger 1997). Skutnabb-Kangas és Phillipson az oktatás terén alapvető nyelvi jogként az állam hivatalos nyelve sztenderd változatának elsajátítását, valamint az anyanyelv megtanulását említi (l. Skutnabb-Kangast–Phillipson, idézi: Rannut 1999: 110), illetve az azon folyó, legalább elemi szintű oktatást (ez az ún. *oktatási nyelvi jog*), ugyanakkor a nyelv használatát bármilyen hivatalos kontextusban is.

Dal Negro véleménye szerint (elsősorban az olaszországi nyelvi helyzetre vonatkoztatva) a nyelvi jogok tárgya és célja felől három megközelítés különíthető el: az egyikben a hangsúly az állampolgároknak a minden téren való nyelvhasználati jogára tevődik, ezt nevezik *demokratikus szempont*nak. Egy másik a kisebbségi nyelvek védelmére összpontosít a kihalásukat megelőzendő (ez az ún. *nyelvi szempont*), a harmadik pedig elsősorban a nyelvi és kulturális diverzitást helyezi előtérbe, ami akár politikai lehetőségeket is biztosíthat azok képviselői számára (Dal Negro 1995: 123).

A nyelvi emberi jogok az egyén, illetve a közösség figyelembevételével egyéni vagy kollektív jogok lehetnek. Egyénileg bárki azonosulhat anyanyelvével/anyanyelveivel attól függetlenül, hogy az adott nyelv többségi/domináns, vagy kisebbségi/elnyomott. Közösségi szinten alapvetően a kisebbségi/nem domináns csoportok létezése biztosított, a mássághoz való jog, ezzel együtt kollektív jog az anyanyelv közösségi használata, az azon folyó oktatás megszervezése, a kultúrában, vallásban stb. való képviselet, valamint a gazdasági támogatottság. A nem domináns nyelvek megőrzése, illetve felélesztése szempontjából kollektív jogok azok, amelyek elősegíthetik az ilyen törekvéseket, hiszen ezek biztosítják a közösség számára nyelvük fennmaradását és a benne való életet (Rannut 1999: 110–111). Az ilyen jogoktól való megfosztást

minden esetben nyelvi sérelemnek kellene nyilvánítani, hiszen egyértelműen konfliktusokhoz vezet; amennyiben azonban a nem domináns nyelvek jogait tiszteletben tartják, a konfliktusok valószínűsége is csökken.

Az emberi jogi paradigmának megfelelően az államok jogalkotásában figyelembe kell(ene) venni a kisebbségek nyelvi jogait elsősorban az olyan helyi, nemzeti és nemzet fölötti attitűdök megteremtésének céljából, melyeknek megfelelően az egyén vagy a közösség nem lehet alanya semmilyen elnyomásnak, így nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetésnek sem (l. pl. Phillipson–Skutnabb-Kangas 1995). Ennek ellenére a nemzetállam eszméjéből, az „egy nyelv, egy nemzet" ideológiájából fakadóan a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítése nagyon kevés országban biztosított, és ott is jobbára csak korlátozottan. Sokkal inkább a nem domináns, kisebbségi nyelvi csoportok elnyomása jellemző, legyenek azok őslakos vagy bevándorló közösségek, ezek a folyamatok pedig a lingvicizmus, a nyelvi alapon történő diszkrimináció körébe tartoznak, illetve a nem domináns nyelvek teljes kiirtása esetén a lingvicídiuméba. Az adott nyelvek használatát tiltó jogszabályok, törvények minden esetben a nyelvi, etnikai asszimilációt segítik elő vagy gyorsítják fel. A nyelvi jogok érvényesítésével kapcsolatos problémák kiváltó oka elsősorban az, hogy a nyelvhasználat mindig valamilyen erő, hatalom megnyilvánulásának barométere, ugyanakkor az egyéni nyelvhasználati jogok biztosítása gyakran nagyon keveset számít, hiszen azoknak a jogérvényesítéshez kollektív jogokká kell válniuk (Wright 2007: 204).

A nyelvi jogok kodifikációja terén elért egyik legnagyobb eredménynek az 1996-ban a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának vagy a Barcelonai Nyilatkozatnak a Nyelvi Jogok Világkonferenciája általi elfogadása nevezhető, melynek alapelve szerint minden ember és nyelv egyenlő, ebből kifolyólag semmilyen diszkriminációnak nem lehet alanya. Nem véletlen tehát, hogy a nyilatkozatot az ENSZ tagállamai közül igen kevesen mutattak hajlandóságot annak ratifikálására.[36] Európai kontextusban a másik fontos nyelvi jogi dokumentum a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. Ezt

[36] A nyilatkozat szövegére való számos reakciók egyike, a Tsunodáé azt kifogásolja, hogy az kizárólag a még használatban levő nyelvek védelmét tűzte ki célul, a kihalt nyelvek felélesztésének folyamatait ezért döntően nem befolyásolja. Tsunoda szerint ha egy adott nyelv megőrzése elidegeníthetetlen jog, akkor egy kihalt nyelv felélesztésének is annak kellene lennie, ezért javasolja, hogy a nyilatkozat szövegének kibővítése során erre is kitérjenek (Tsunoda 2006: 146). Mindez azért nevezhető túlzásnak, mert a nyilatkozat maga a kisebbségi nyelvi jogok elismerésének egy ideális állapotát körvonalazza, egy olyan maximumot, melynek az azt ratifikáló államok csupán részleteit vezették be az állami jogi rendszerbe. Ha ehhez a kihalt nyelvek felélesztésének elidegeníthetetlen jogát is hozzácsatolnák, a nyilatkozat valóban teljes mértékben megvalósíthatatlanná válna.

1992-ben fogadta el az Európai Tanács, és jelentősen több állam ratifikálta, hiszen a Karta III. részében felsorolt nagy területekre vonatkozóan (pl. oktatásügy, igazságszolgáltatás, közigazgatási nyelvhasználat stb.) szabadon választhatták ki a szám szerint hetven intézkedés közül azt a harmincöt paragrafust vagy alpontot, amelyeket magukra nézve elfogadhatóknak minősítettek.

A nyelvi jogok kapcsolatba hozhatók a kisebbségi, nem domináns nyelvek megőrzésével vagy felélesztésével, hiszen ezeket védik, illetve erősítik meg az olyan domináns („gyilkos") nyelvekkel szemben, mint amilyen például a nyelvi imperializmus következtében egyre terjedő angol. A nyelvi jogok biztosítása a veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatban ugyanakkor számos alkalmazott nyelvészeti problémát is felvet: a kisebbségi nyelvek elismerésével, az oktatási jogok érvényesítésével, a nyelvhasználati terek bővülésével a nyelvben elindulnak azok a nyelvi tervezési, sztenderdizációs folyamatok, amelyeknek eredménye a sztenderd nyelvváltozat kiválasztása és elterjesztése, ez pedig a számos dialektussal rendelkező nyelvek esetében nyelvjárásvesztéshez is vezethet, erre számos példa is van.[37]

A nyelvi jogok biztosításának másik hátulütője (vagy inkább „sötét oldala") lehet az, hogy azok a kormányok, amelyek az állam területén élő őslakos közösségek nyelveinek használatát sokáig tiltották, gyakran csak azért enyhítenek a jogszabályokon, hogy a kisebbségi közösségek által birtokolt javakhoz (földekhez, tudáshoz) könnyebben, zökkenőmentesebben hozzáférjenek. A nyelvi jogok biztosítása, a kisebbségi, nem domináns nyelvek támogatása az ún. pozitív diszkrimináció a domináns közösségek részéről válthat ki ellenérzéseket: ez történt többek között Spanyolországban is, ahol a spanyol nemzetiségűek tiltakoztak az olyan intézkedések ellen, amelyek értelmében egyes állások betöltésének feltételévé tették a katalán nyelv ismeretét, ami a spanyol nemzetiségűekkel szemben diszkriminatív lépésként értelmezhető (l. pl. Romaine 2002b: 196–197).

A nyelvi jogok hatásai sokrétűek: ezek megnyilvánulhatnak a jogszabályok szövegeiben, ugyanakkor az állami törvényalkotásnak a nem egyértelműen nyelvi, de a nyelvhasználatot közvetetten befolyásoló területein, például az oktatási rendszerrel, médiával kapcsolatosan. Grenoble és Whaley (2006) hangsúlyozza, hogy egy adott közösségnek tisztában kell lennie azokkal a jogokkal, amelyek rá vonatkoznak, és amelyek kötelezhetik az államot a nem domináns vagy a gyakorlatban elnyomott nyelvek támogatására, ugyanakkor

[37] Howard szerint a kecsua nyelv vagy nyelvek egyes dialektusai veszélyeztetettségének okai pontosan azok a nyelvi tervezési lépések, amelyek során a kuszkói nyelvváltozatot választották ki és tették magas presztízsűvé (Howard 2004: 114).

akár tilthatják is a kisebbségi nyelvek használatával együtt az azt célzó nyelvmegerősítési tevékenységeket.

Romániai kontextusban a nyelvi jogoknak az oktatásban való érvényesítése egyik akadálya, hogy ún. *soft law*ként működnek, nem normatívak, hanem csak javaslatokat összesítnek (például olyan megfogalmazásokat tartalmaznak, hogy „amennyiben szükséges" vagy „amennyiben elegendő igény van rá"), ennek következtében értelmezésük és alkalmazásuk is esetleges (l. pl. Gál– Szabó Demeter 2007, Kontra és mtsai. 1999; Péntek–Benő 2003).

5.2. A nyelvi jogok érvényesítése: státus és hivatalos elismerés

A nyelvi emberi jogok részletes tárgyalását a nyelvészek és a jogászok egyaránt leggyakrabban a nyelvek számának az önálló államok, illetve független területek számával való ütköztetésével indítják. Tény az, hogy a nyilvántartott kb. 6000 nyelvet (az *Ethnologue* honlapján, illetve a 15. kiadásban jelenleg egészen pontosan 6912 nyelvet regisztráltak)[38] kb. 200 államban beszélik, és csak kevesebb mint négy százalékuknak van valamilyen hivatalos elismertségi foka (Romaine 2002b: 194). Európában például szinte mindegyik állam többnyelvűvé vált a térségben kialakuló, évszázadokon keresztül tartó politikai, gazdasági és kulturális kontaktusoknak köszönhetően, ennek ellenére a legtöbb ország egynyelvűnek deklarálja magát (Borbély 2003b). A nyelvek nagy részének nincsen írott változata, ennek következtében alacsony státusúak, hiszen az írásbeliség megléte egy nyelv kiműveltségének fokmérője, a nyelv kiműveltsége pedig meghatározó egy nyelv hivatalos státusának megállapításában. Az adott nyelvet beszélők száma sem elhanyagolható, így, mivel a világ nyelvei közül csupán kb. háromszáznak van egymilliónál több beszélője, a nyelvek felének pedig kevesebb mint 10 000, a kis beszélőközösséggel rendelkezők eleve kis eséllyel indulnak a hivatalos elismerés megszerzésében egy adott államon vagy közigazgatási egységen belül (a számadatokkal kapcsolatban l. pl. King 2003: 22). Ugyanakkor például egy régió autonómiájának és ezzel együtt a nyelvi jogoknak az elnyerésével számos esetben a veszélyeztetett nyelvek felélesztését, megerősítését célzó programok, mozgalmak fellendülését figyelhetjük meg (l. Nicaragua esete, Craig 1992).

[38] http://www.ethnologue.org/ethno_docs/distribution.asp?by=area (2008. 06. 11.)

A nyelvek jogi státusa és a nyelv állapota között a fentiek szerint számos kapcsolódási pont azonosítható: a hivatalos jogi státus megléte vagy hiánya, a támogató vagy tiltó nyelvpolitika közvetlenül hat a nyelvhasználati terekre, a nyelv funkcióira, vitalitására, azoknak leépülése, illetve bővülése pedig szorosan összefügg a nyelv veszélyeztetettségi fokával. Ugyanakkor közvetett módon a jogi státus a nem domináns és domináns csoportok attitűdjeit is meghatározhatja a nem domináns nyelvvel szemben, hiszen a kisebbségi nyelvi jogok léte pozitív attitűdöket válthat ki, és a pozitív attitűdök jelentősen befolyásolják a nyelv megőrzésének, illetve megerősítésének esélyeit.[39] Mindezek ellenére a nyelvi jogok biztosítása, a nyelv támogatása nem feltétlenül jelenti egy veszélyeztetett nyelv megerősödését, feléledését (Romaine 2002b: 194–195), hiszen ezt sokkal inkább a családban, szűkebb közösségben működő nyelvválasztási folyamatok határozzák meg, ezek közül is leginkább a generációközti nyelvátadás jelenléte vagy hiánya (l. pl. Fishman 1991; 2001).

Az amerikai indián nyelvek esetében 1990-ben fogadták el a *The Native American Languages Act* nevet viselő törvényt, amely nyíltan a bennszülött nyelvek védelmét, megőrzését és támogatását szolgálja, ennek kritikája azonban rámutat arra, hogy most, amikor ezeknek a nyelveknek nagy része fokozottan veszélyeztetett, illetve kihalt, és semmilyen veszélyt nem jelent már a kormányra vagy az állami berendezkedésre, könnyű a megkülönböztetett státus biztosítása.[40] A nyelvi revitalizációs programok célja, hogy azt az összetett szociális kontextust (a nyelv teljes környezetét, ökológiáját) változtassák meg, amelyben az emberek a nyelvhasználattal kapcsolatos döntéseiket meghozzák, ennek pedig csupán egy vetülete a jogi kodifikálás, illetve a hivatalos elismerés (Grenoble–Whaley 2006: 69).

Egy másik fontos jellegzetessége a nyelvi jogok, nyelvpolitikák és nyelvi ideológiák kérdésének az, hogy kultúrafüggők[41], ennek következtében eltérő történeti és kulturális kontextusú nyelvek esetében eltérő hatásaik, eredményeik lehetnek, a nyelvi jogok kérdése tehát nem értelmezhető független változóként.

---

[39] Bradley (2007) a csendes-óceáni területek veszélyeztetett nyelveivel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a nyelvi jogi kontextusnak a kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos pozitív változásai következtében mindegyik csoport, közösség meg kell hogy hozza a döntést, mely szerint az asszimiláció útján halad-e tovább, vagy kisebbségi identitása, nyelve megerősítéséért, felélesztéséért kezd el küzdeni (Bradley 2007: 89).

[40] A jogszabály megalkotása történetének és szakaszainak, valamint fogadtatásának részletes tárgyalására lásd Arnold 2001: 45–48.

[41] "…no country's politics exist independently of its culture" – Romaine idézi Conversit (Romaine 2002: 196).

A kormánynak a nem domináns nyelvekkel szembeni, a jogszabályok szintjén megnyilvánuló attitűdje egy olyan skálán ábrázolható, amelynek egyik véglete a támogatás, a nem domináns és domináns nyelv egyenlő mértékű használata a hivatalos és adminisztratív funkciókban (pl. a francia nyelv Kanadában), másik pedig a tiltás, a kisebbségi nyelvek használatának törvényen kívül való helyezése[42] (pl. a kurd nyelv Törökországban, a kisebbségi nyelvek használata az Egyesült Államokban a munkahelyeken, Dél-Amerikában az indián nyelveké az iskolákban, a maja nyelvek esetében Guatemalában – l. pl. Kontra 1999; Arriaza–Arias 1998).

A valóságban legtöbb állam esetében a nyelvtörvények a két véglet között helyezkednek el: egy hagyományos kisebbségi nyelv rendelkezhet hivatalos státussal, a gyakorlatban azonban nem alkalmazzák (l. pl. a maori nyelv Új-Zélandon vagy a volt Szovjetunió „nemzeti" nyelvei; a példákért l. Grenoble–Whaley 2006: 27)

Hivatalos elismertségük szempontjából a nyelveket általában hat csoportba lehet osztani: 1) *hivatalos nyelv*, amely az ország egyetlen hivatalos státussal rendelkező nyelve (például a román nyelv Romániában, vagy a szlovák Szlovákiában); 2) *társ-hivatalos nyelv*, amelynek kormányzati szinten egyenlő használati joga van még legalább egy nyelvvel (a baszk Spanyolországban); 3) *regionális hivatalos nyelv*, azaz az adott állam egy meghatározott régiójának, közigazgatási egységének hivatalos nyelve (a katalán Spanyolországban); 4) ún. *támogatott nyelv*, amely nem rendelkezik hivatalos státussal sem országos, sem regionális szinten, de támogatják használatát a közigazgatásban, az oktatás bizonyos szintjein, a médiában (elméleti szinten a magyar nyelv Romániában); 5) ún. *megtűrt nyelv*, használatát nem támogatják, létezését elismerik ugyan, de hivatalos szinten mellőzik (pl. a lapp nyelv Finnországban, azonban a magyar nyelv romániai státusa is gyakorta csupán megtűrt) és 6) ún. *tiltott nyelv*, amelynek használatát az államhatalom tiltja (pl. a kurd nyelv Törökországban, illetve Szíriában).[43]

---

[42] Ehhez a skálához a nyílt és burkolt dimenzió hozzáadásával Skutabb-Kangas és Phillipson kidolgozta azt a keretet, amely a nyelvi jogok lehetséges típusait tartalmazza, és amelyiken nyelvi jogi helyzeteket és adott nemzetközi egyezményeket és rendeleteket is feltüntettek (l. pl. Skutnabb-Kangas 2000: 117).

[43] Bár a nemzeti nyelv és hivatalos nyelv terminusa gyakran szinonimaként használatos, adott államok esetében fontos ezeknek pontos megkülönböztetése: nemzeti az, amely az adott országban történetileg kialakult többségi nyelv, és általában kizárólag az adott országban használatos; a hivatalos nyelv az alkotmány vagy más jogszabály által meghatározott nyelve a kormányzásnak, közigazgatásnak és oktatásnak. A hivatalos nyelv funkcióját gyakran olyan, más országból származó nyelv tölti be, amely már meghonosodott a mindennapi életben, s a hivatalos érintkezés eszközének számít (l. Szarka 2003).

A hivatalos elismertségen túl a nyelvi – és adott esetekben nyelvi és etnikai – kritériumok alapján szerveződő csoportok politikai, gazdasági és társadalmi erőviszonyai szempontjából körvonalazódik az ún. kisebbségi nyelvek csoportja, ami nem feltétlenül jelez számbeli kisebbséget (Szépe 2001: 136)[44]. A nyelvi revitalizáció felől jelentőséggel bír az a tény, hogy megkülönböztetünk olyan kisebbségi közösségeket, amelyeknek nyelve egy másik állam többségi nyelvéhez kapcsolódik (ilyen pl. a magyar nyelv a Kárpát-medencei utódállamokban), illetve olyanokat, amelyek ún. „állam nélküli" kisebbségi nyelvet beszélnek (mint pl. a baszk vagy a katalán).[45] Az anyaállammal rendelkező nyelvekkel kapcsolatban természetesen felmerül az a kérdés, hogy mivel van egy térség, ahol azokat teljes értékűen használják, veszélyeztetetteknek nevezhetők-e egyáltalán. Amennyiben ezt mikroszinten, a beszélőközösségek felől közelítjük meg, a válasz egyértelmű: ha egy közösségen belül a nyelv valamilyen szempontból visszaszorulóban van, akkor veszélyeztetettnek minősül, még akkor is, ha egy adott államban hivatalos státust élvez (l. pl. Eira 2002).

A nyelvmegerősítési, nyelvfelélesztési programok kigondolásában fontos szerepe lehet annak az államnak, amelyiknek többségi nyelve egy másik államban veszélyeztetett, ugyanakkor a nyelvnek az etnikai identitásban elfoglalt helyét is meghatározhatja. A romániai magyar nyelv jelenlegi státusára is pozitív befolyással vannak a magyarországi állami programok, amelyek célja a határon túli magyar közösségek és tudomány támogatása. Ezzel szemben a kisebbségeknek különösen veszélyeztetett az a csoportja, melyeknek nyelve egyik államban sem hivatalos, így azok nem számíthatnak semmiféle segítségre fennmaradásuk és fejlesztésük érdekében (Szépe 2001: 137–138).

A nyelvi jogok jellegzetessége, hogy (általában negatív) hatásuk még sokkal módosításuk után is érzékelhető, leginkább az attitűdök szintjén. Ha egy nyelv használatát hosszú ideig törvény tiltotta vagy korlátozta, a jogszabály enyhülése ellenére annak hatásai akár egész generációk nyelvválasztási stratégiáit befolyásolhatják (l. pl. a kínai nyelvi jogi kontextust, Xiao 1998). Ennek egyik közeli példája a romániai: bár a hatályban levő kisebbségi törvény értelmében azokban a közösségekben, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20%-ot, a polgárok anyanyelvükön is fordulhatnak írásban a hatóságokhoz, ezzel

[44] A kisebbségi nyelv egyik meghatározása szerint egy területen történelmi múlttal rendelkező, nem bevándorlók nyelve, amely nem hivatalos státusú, és nem a hivatalos nyelv(ek) nyelvváltozata (l. Grenoble–Whaley 2006: 27–28).

[45] A nyelvi revitalizáció egyik sok szempontból vitatott vetülete a migráns, bevándorló, illetve menekült közösségek nyelvmegőrzési, nyelvmegerősítési törekvéseinek problematikája, itt azonban nem térek ki erre a kérdéskörre.

a jogukkal mégis viszonylag kevesen élnek, mert megítélésük szerint ügyük hamarabb megoldódik, ha az írásos folyamodványt államnyelven adják be. A magyar nyelv Romániában tehát tulajdonképpen még mindig alárendelt jogi státusban van, használata a hivatalos, nyilvános szférában csak szórványos, ezzel pedig együtt jár a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés, a stigmatizáció is (Péntek 2008b: 143).

5.3. Nyelvpolitikai ideológiai háttér

A nyelvek és az államok számának összevetéséből az is kiderül, hogy a többnyelvűség természetes módon, *de facto*, akár a jogi elismertség hiányában is jelen van a világ országainak belső megszerveződésében, ugyanakkor a nyelvi jogi, oktatási és politikai valóság azt mutatja, hogy ehhez a sokféleséghez több viszonyulási forma, ideológia is járulhat. Cobarrubias négy alapvető nyelvpolitikai ideológiát különböztet meg: az asszimilációt, a pluralizmust, a vernakularizációt, illetve az internacionalizációt (Sándor 2006: 970–972).

Az asszimilációs politika értelmében egy államon belül a nem domináns nyelv beszélőinek is képeseknek kell lenniük a domináns nyelv teljes értékű használatára, ami a domináns nyelv, általában az államnyelv(ek) vagy hivatalos nyelv(ek) támogatását jelenti a többi nyelvvel szemben. Ebben az esetben, még ha a nem domináns vagy kisebbségi nyelvi közösségek rendelkeznek is jogokkal, pl. az oktatás terén, lehetőség van azon a nyelven való tanulásra, a domináns nyelv ismeretének kényszere attitűdváltást okozhat a közösségen belül saját nyelvével szemben, annak tanulását nyűgként, plusz teherként érzékelve (akárcsak a magyar nyelv esetében Romániában). Egyértelmű tehát, hogy a kormány asszimilációs nyelvpolitikája nem segíti elő, hanem sokkal inkább gátolja a kisebbségi vagy veszélyeztetett nyelvek megerősítését célzó erőfeszítéseket.

A pluralista ideológia értelmében a kormány azonos mértékben biztosítja több nyelvi csoportnak nyelve megőrzéséhez és használatához való jogát. Ennek gyakran idézett példája Belgium (északi részén a flamand, déli részén a francia, keleti részén a német a hivatalos nyelv, Brüsszel pedig flamand és francia kétnyelvű), valamint Norvégia (a két azonos jogú írott sztenderddel, a *bokmållal* és a *nynorskkal)*. A nyelvi revitalizáció szempontjából a pluralista ideológia nagymértékben elősegítheti a veszélyeztetett nyelvek megerősítését.

A vernakularizáció ideológiája a helyi nyelveket támogatja a régióban használt nemzetközi nyelvekkel, vagy az anyanyelvet az állam domináns nyelvével szemben. A nyelvmegerősítés szempontjából ez jelentheti egy klasszikus, korlátozott funkciókkal rendelkező nyelv használatának kiterjesztését, vagy egy helyi, őshonos nyelv sztenderdizálását, erre példa a kecsua hivatalossá tétele és sztenderdizációja Peruban, vagy a maori nyelvé Új-Zélandon. Ez az ideológia segíti elő leginkább a veszélyeztetett nyelvek fennmaradását.

Itt azt is meg kell említeni, hogy a sztenderdizáció maga mint nyelvtervezési lépés, illetve stratégia, számos problémát vet fel. Az egyik a sztenderdizálandó nyelvváltozat kiválasztásának kérdése, hiszen a számos dialektussal rendelkező nyelvek esetében ez komoly konfliktusokhoz vezet, akár a nyelvmegerősítő programnak a közösség általi teljes elutasításához is. A vernakularizáció ideológiája azonban szinte szinonimájaként működhet a revitalizációnak, hiszen ez utóbbi egyik meghatározása szerint arra való kísérlet, hogy új nyelvi formákkal és szociális funkciókkal gazdagítsunk egy veszélyeztetett kisebbségi nyelvet használati szféráinak és használói számának növekedése céljából (l. King 2001b), ebből a megközelítésből pedig valóban egyezik a vernakularizáció elveivel.

Amíg a vernakularizáció a nyelvi revitalizációt jelentős mértékben elősegítheti, az internacionalizáció valamely világnyelv bevezetésével, annak hivatalos nyelvvé vagy az oktatás nyelvévé tételével a nyelvcsere- és nyelvvesztési folyamatokat gyorsítja fel. Erre példa az olyan fölszabadult gyarmatokon bevett gyakorlat, ahol a gyarmatosító nyelvet megtartották sztenderd funkciójában akár kizárólagos jelleggel, akár a sztenderdizált helyi nyelv bevezetésével, társhivatalossá tételével együtt. Az internacionalizáció egyik lehetséges kimenetele tehát az, hogy kisebbségi, elnyomott helyzetbe sodorja, majd végül teljesen kiszorítja a helyi, nagy valószínűséggel (valamilyen szinten) veszélyeztetett nyelveket.

Sándor Klára megemlíti Cobarrubias négy alaptípusán kívül a Daoust által leírt ötödik viszonyulási formát, a purizmust, ami az asszimilációs ideológiához áll közel. Kialakulása az európai nemzetté válási mozgalmak idejére tehető, az eszményített nemzeti nyelv ideológiájának kapcsán, ami egységes, magas presztízsű, amihez erkölcsi és esztétikai értékek kapcsolódnak, általában írott nyelvváltozat, és ami ettől eltér, azt deviánsként értelmezik, és elmarasztalják (Sándor 2006: 972). A kisebbségi nyelvekkel szemben ugyanez a hozzáállás jellemezheti az ilyen ideológiai berendezkedésű kultúrákat (l. pl. Dorian 1998: 8).

A purizmus ideológiája és a veszélyeztetett nyelvek, illetve azok felélesztése közötti kapcsolat nem egyértelmű, és több síkú. A veszélyeztetett nyelvek

kérdésköréhez hozzátartozik a dialektusok, földrajzi nyelvváltozatok kérdése is, hiszen a nyelvhalál jelenségével együtt a szakirodalom említést tesz a dialektushalálról is. Amennyiben a már eleve elnyomott helyzetben levő nyelvvel kapcsolatos hozzáállást a purizmus jellemzi, ezek a nyelvváltozatok is fokozottan veszélyeztetetté válnak. Valószínű a kétszeres stigmatizáció megjelenése is, ahol a nem domináns nyelv egyrészt a domináns nyelv, másrészt saját idealizált (leggyakrabban az írott sztenderddel azonosított) változata felől kerül megbélyegzésre. Ugyanakkor az idősebb generációk részéről tapasztalt purista, normatív, konzervatív hozzáállás a fiatal generációkban akár ellenérzetet is kiválthat nyelvükkel szemben, hiszen kétnyelvűségi helyzetben a nem domináns nyelvben végbement változások következtében számottevő különbségek lehetnek a generációk által használt nyelvváltozatok között.[46]

A nyelvi tervezés, valamint revitalizáció szempontjából nagyon komplex kérdés a sztenderdizálandó nyelvváltozat kiválasztása, mivel nehéz eldönteni, hogy melyiket lehet valós esélyekkel támogatni. Ez a probléma továbbgyűrűzik az oktatásba is, a purista ideológia értelmében kizárólag a nyelv normatív változatát lehet tanítani, ami azonban akár annyira távol állhat a beszélt nyelvváltozatoktól, hogy az egész nyelvmegerősítő tevékenységet ellehetetleníti (a kérdés részletes tárgyalásáért l. Dorian 1994). Véleményem szerint egy veszélyeztetett nyelv túlélési esélyei figyelembevételével hasznosabb egy bizonyos szintű kompromisszumra jutás a nyelvváltozatok megítélésében, mint a sztenderd nyelvváltozat érintetlensége melletti elkötelezettség, hiszen Crystal értelmezésében az nemhogy nem segíti a kis nyelvek fennmaradását, hanem a fiatal generációk elidegenítésével azoknak jövőjét is bizonytalanná teheti (l. Crystal 2005).

[46] Maja kontextusban a két nyelvváltozat strukturális különbségeit és az ebből fakadó attitűdtényezők kérdéseit élőnyelvi adatokkal alátámasztva Barrett (2008) mutatta be. A walesi nyelvvel kapcsolatban lásd Crystal 2005.

6. Nemzet, kultúra és identitás a nyelvi revitalizáció felől

6.1. Kultúra, etnicitás, identitás

A továbbiakban a nyelv, a kultúra és az identitás közötti kapcsolatok néhány olyan vetületére szeretnék rámutatni, amelyek közvetlenül befolyásolják egy adott közösségen belül a nyelvcsere visszafordítását, a nyelvmegőrzést vagy akár a nyelvmegerősítési dinamikákat. Ezeknek illusztrálását két európai esettanulmány szolgálja az ír és a baszk nyelvek felélesztésével kapcsolatos, az identitás és nacionalizmus kérdései felől releváns adatok bemutatása által.

Ahogy a fentiekben is láthattuk, a nyelvcsere- vagy nyelvvesztésfolyamatok a nem domináns nyelv valamilyen, gazdasági, politikai vagy társadalmi területen tapasztalt hátrányának/elnyomásának következtében indulnak el, és kérdés, hogy ezt hogyan lehet ellensúlyozni. Egyik módja a nyelv jogi elismerése, a nem domináns közösség gazdasági fellendülése[47], ahol azonban ez utóbbira nincsen lehetőség, vagy ha van is, nem látványos módon következik be, a nyelvmegőrzés és revitalizáció egyik védőbástyájának a hagyományőrzés és identitás megerősödése, a társadalmi öntudat feléledése bizonyult, elsősorban a középosztályban.[48]

Fishman, aki már a hetvenes évektől vizsgálja a nyelv és identitás, nyelv és nacionalizmus kapcsolatát, az elsők között foglalta össze a nyelvcsere identitásra gyakorolt hatásait, ebből a szempontból körvonalazva a nyelv és kultúra közötti összefüggéseket (Fishman 1973; 1974; 1984). Szerinte egy nyelv mindig egy kulturális mátrix része, ugyanakkor tételesen kijelenti azt, hogy egy nyelv elpusztítása egyenértékű egy teljes identitás megsemmisítésével. Érvelésében kitér azokra az esetekre is, ahol egy adott etnikai identitásnak nem része már a nyelv (pl. sokáig a zsidó, illetve az ír), szerinte azonban a nyelv elvesztése az adott csoport kultúrájának számottevő megváltozását hozza magával, és előbb vagy utóbb eredeti jellegzetességeinek elvesztését. A nyelvcsere

[47] Ez történt a ladin nyelv esetében, Dél-Tirolban, ahol a turizmus erőteljes fellendülése teljesen megváltoztatta a csupán 30.000 beszélővel rendelkező nyelv kilátásait.

[48] A középosztály szerepe a walesi és az ír gél nyelv felélesztésében is hangsúlyos volt, az ősi nyelv használata egyes esetekben szinte az elit kétnyelvűség részeként működik, amelyet a középosztály „kulturális hóbortjaként" is lehet értelmezni.

visszafordítását Fishman egy tágabb etnokulturális feléledés szerves részeként értelmezi, és a nyelv és az adott etnokultúra közötti összefüggéseknek három vetületét írja le. Ez a kapcsolat szerinte lehet indexikus, szimbolikus, illetve rész-egész viszony. Indexikus, mert a kettő történetileg egyszerre és együtt alakult ki, így az adott nyelv leginkább megfelelő arra, hogy az adott kultúra megnyilvánulásait reprezentálja. Szimbolikus a közöttük levő kapcsolat, mert a nyelv a csoport kollektív identitásának jelölőjeként működhet, és rész-egész, mert a kultúra nagy része elsősorban verbálisan kódolt, a nyelv pedig a kultúra egészének a szerves része (Fishman 1991: 16–24).

A nyelv kétféleképpen játszik közre az identitás kialakulásában: egyrészt viselkedési jellemvonásként működik, másrészt bizonyos kulturális minták a nyelvbe vannak kódolva. A nyelvi sajátságok azok, amelyek az egyéni és társadalmi identitások közötti kapcsolatot megteremtik. A nyelv és az általa kifejezett identitás funkciója az elhatárolódás, az *én*, társadalmi identitás esetén pedig a *mi* megkülönböztetése a *többiek*től vagy a *nem mi*től. Ebben az értelemben tehát az identitás határai megegyeznek a nyelv határaival. A valóság azonban árnyalja ezt a megközelítést: közeli példával élve a magyarul beszélő román identitású, illetve cseh anyanyelvű, de szlovák, német vagy lengyel nemzetiségű személyek létezése is megkérdőjelezi ennek az elméletnek az érvényességét (l. pl. Neustupný–Nekvapil 2003).

A fentiek alapján elmondható tehát, hogy a nyelv és identitás, valamint a nyelv és etnicitás kapcsolata a társadalomtudományoknak számos, gyakran egymással szöges ellentétben levő szempontból vizsgált területe, értelmezései nagymértékben maguknak a szerzőknek az ideológiai elkötelezettségéből, meggyőződéséből fakadnak, és a példaként kiválasztott nyelvmegőrzési vagy nyelvvesztési helyzetek bemutatása is ezt hivatott alátámasztani. Az egyik véglet az a megközelítés, mely a nyelv és identitás közé egyenlőségjelet tesz: az vagy, amilyen nyelvet beszélsz, „ha nincs nyelv, nincsen nemzet" (walesi közmondás), „nyelvében él a nemzet" stb ., a nyelv megőrzése pedig egyet jelent önmagunk fennmaradásával (Nettle–Romaine 2000: 22). Fishman maga is a nyelvet az etnicitás alapvető szimbólumaként határozza meg. Ismét mások szerint a nyelv és az identitás kapcsolata ennél sokkal komplexebb, és megkérdőjelezik azt, hogy a nyelv az etnicitás elsődleges mutatója lenne. Ennek értelmében a nyelvi megnyilatkozás nyelvi tudásnak a megnyilvánulása, míg az etnikai identitás a kulturális viselkedési szabályoké, nem szükséges tehát a nyelvi örökség birtoklása egy adott etnikai csoporthoz való tartozás kinyilvánításában (Bankston–Henry 1998: 3–4).

Péntek (2007) identitással kapcsolatos írásában azt hangsúlyozza, hogy a különböző identitásmodelleket az a tényező határozza meg, amelyik annak megszerkesztésében a legnagyobb jelentőséggel bír. Ebből kiindulva megkülönbözteti az állampolgársághoz kapcsolódót, ami elsősorban a nemzetállamokat, de a csoportok egyenlő státusára, illetve viszonylagos autonómiájára épülő országokat is jellemzi, valamint az ún. diaszpóraidentitást, amelyben a (vallásos vagy kulturális) tradíció játszik fő szerepet. Az olyan csoportok esetében tehát, ahol nem az állampolgárság vagy tradíció az elsődleges identitásszervező elem, a közös nyelv lesz az azonosságtudat fő hordozója, akárcsak a magyar esetében a Kárpát-medencében, ahol a nyelv olyan mértékben vált a magyar identitás hordozójává, hogy a nyelvvesztés valóban egyenlő az identitásvesztéssel. Ugyanakkor Bartha és Borbély felméréséből az derül ki, hogy a Magyarországon kisebbséget alkotó szerb és romani nyelvet beszélő közösségekben a nyelv nem elsődleges összetevője a csoportidentitásnak (Bartha–Borbély 2006: 358). A politikai vonatkozások gyakorta felülírják a nyelvészeti tényeket: a két Németország egyesülését követően (a nemzetállam eszményének megfelelően) annak ellenére, hogy a dialektusok között nem működik a kölcsönös érthetőség, a nyelv mégis az egyesült állam szimbólumává vált. Ezzel szemben a volt Jugoszláviában a nyelvészeti szempontból szinte teljes mértékben azonos nyelvváltozatokat politikai meggondolásokból szerb és horvát nyelvekké választották szét (l. Beswick 2007).

Véleményem szerint a nyelv nem kerülhető meg az identitás tárgyalásában, legyen az egyéni, etnikai vagy nemzeti identitás. Tabouret-Keller szerint maga a nyelv az, ami az egyéni és közösségi, társadalmi identitásokat összeköti (Tabouret-Keller 1998: 317). Ha egy etnikai vagy nemzeti csoport identitásában nem kap központi szerepet az őshonos nyelv, annak okai valószínűleg a sajátos történelmi folyamatokban rejlenek. Nagyon sokáig a zsidó identitásnak sem volt része a héber nyelv (hiszen elsősorban a vallási tradíció körül szerveződött), az írnek még ma sem az (legalábbis az ír nyelvterület nagy részén nem), azonban úgy is erőteljes etnikai vagy identitásszimbólummá vált, hogy a mindennapi nyelvhasználatnak nem volt a médiuma. Edwards és Romaine véleménye szerint a nyelv és etnicitás különböző kontextusokban eltérő módon viszonyulnak egymáshoz, és a csoportidentitás fennmaradhat a nyelv nélkül is (Romaine 1994: 183). Ebből a szempontból tehát azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mind a személyes, mind a csoportidentitás, ugyanakkor az etnicitás maga is dinamikus, változó, heterogén, valamint hierarchikusan szerveződő konstrukció, amely a történeti, társadalmi, gazdasági

környezet módosulásainak megfelelően folyamatosan változik és újjáalakul (Rindstedt–Aronsson 2002: 739; Tabouret-Keller 1998: 316).

Az identitás rétegződésében az is közrejátszik, hogy az adott nem domináns csoportok külső és belső megítélése (a csoporton kívüli és csoporton belüli identitása) gyakorta nem egyezik meg, ez nyelvi vonatkozásban, a nyelvfelélesztési tevékenységek megtervezésében újabb nehézségeket idéz elő. Külső megítélésében például a hindi és urdu nyelveket az európai kutatók szinte teljesen megegyezőnek ítélték (a brit oktatási intézmények kontextusában, ahol a tannyelvválasztás kapcsán merült fel ez a kérdés), ami „objektív" nyelvészeti szempontból valóban helyénvaló, ezzel szemben az apró különbségeken alapuló identitásdifferenciálás ezen közösségek felől alapvető fontosságú (Romaine 1994: 182).

6.2. A nyelv szerepe az etnikai-nemzeti mozgalmakban

Annak, hogy a nyelv meghatározó összetevője az etnikai vagy csoportidentitásnak, fontos szerepe lehet a veszélyeztetett nyelvek felélesztésében, megerősítésében. Az, hogy a nyelv milyen helyet foglalt el az etnikai identitás megteremtésében a nemzetté válás idején, valamint az, hogy a nyelvi revitalizáció során rendszerint megerősödik az etnikai, nemzeti identitás, nagy valószínűséggel összefügg. Mivel a legáltalánosabb értelemben vett nyelvfelélesztés kezdetei nagyrészt a XVIII–XIX. századi népnemzeti mozgalmak idejére tehetők, fontos kérdés, hogy a nyelv milyen szerepet játszott ezekben, és ez milyen következményekkel járt a kisebbségi vagy nem domináns nyelvek megerősödésére nézve.

Európában az elnyomó erők, a világ többi részén a gyarmatosító hatalmak elleni függetlenségi háborúk és népnemzeti mozgalmak jellemzik a XVIII. század végén induló és a XIX. században keresztülhúzódó időszakot.[49] Részben a romantikus múlt felé fordulás, a történetiség felértékelődése, részben a személyes és nemzeti identitás keresése és megkonstruálása által lett a nyelv az egyik legfontosabb nemzeti érték, egy csoport identitásának legmarkánsabb külső jegye (Crystal 1998: 51). A nemzeti mozgalmak közös jellemvonása,

[49] Anderson (1991) értelmezésében ez elsősorban a középosztály megerősödésével és az írástudás elterjedésével, az ún. „filológiai forradalommal" hozható kapcsolatba, amelyek létrehozták az új, „elképzelt vernakuláris közösségeket".

hogy ideológiájuk szerint a közös nyelv a nemzeti lét kialakításának szükséges és elégséges feltétele. Fishman szerint a nyelv három okból vált az ilyen mozgalmak központi elemévé: elsősorban kapcsolatot teremt a dicső múlttal, aztán sokkal könnyebben megragadható benne a nemzeti lélek meghatározása, ugyanakkor a nyelvi és irodalmi egyediségre való hivatkozás is fontos szerepet játszott abban, hogy ezek a mozgalmak (elsősorban a nemzeti tudat kialakítása következtében) kivívták társadalmi, kulturális és politikai függetlenségüket (Kheimets–Epstein 2006: 73–74).

Hroch értelmezésében a nemzeti mozgalmak programjában, főként Közép- és Kelet-Európában az etnikai és nyelvi kérdések azért kerültek első helyre, mert amikor a fent említett időszakban megindultak az ilyen irányú tevékenységek, a nem domináns etnikai csoportoknak nem volt semmilyen politikai képzettségük. Ennek következtében nem lett volna hatása a polgári jogok diskurzusának, így a közös nyelv és szokások valóságát könnyebben meg tudták ragadni, mint az alkotmányos szabadság eszméjét, és ez ma is igaz: a függetlenségükért küzdő kis nemzetek saját nyelvüket ma is a szabadság nyelvének tekintik (Hroch 2000: 19).

Beswick szerint európai kontextusban a XX. század hatvanas éveiben a kisebbségi közösségekben a nyelv az egyén számára a társadalmi identitás egyik lehetséges jelölőjévé vált, a közösség szintjén pedig a politikai aspirációk szimbólumává, ahol az adott nyelvvel szembeni lojalitás a nemzeti vagy etnikai identitással fonódott össze. Ahol az ugyanazon társadalomban létező két vagy több nyelv között konfliktus állt fenn, a kisebbségi közösségben ez nagy mértékű hűséget váltott ki nem domináns nyelvükkel szemben (Beswick 2007: 48–49).

A nyelv és etnikai vagy kisebbségi identitás közötti kapcsolat elpolitizálódásának egyik oka az, hogy míg a nemzetállam eszméjét ápoló országok az egynyelvűséget tartják természetesnek, a többnyelvűséget pedig közvetetten a területi integritást fenyegető tényezőként értelmezik, ezért burkoltan, de bizonyos esetekben egészen nyílt formában asszimilációs politikát érvényesítenek a kisebbségekkel szemben. Ez utóbbi csoportok pontosan a nyelv megőrzésében látják közösségi identitásuk fenntartásának lehetőségét a nemzeti büszkeség és lojalitás megerősödése által (Beswick 2007: 37–41). Az identitás szempontjából is megállja a helyét az a kijelentés, mely szerint annak megőrzésében vagy feladásában kulcsintézmény a család (Péntek 2001a; 2001b).

Véleményem szerint a fenti folyamatok figyelembevételével a nyelvi revitalizációt célzó vizsgálódásunk szempontjából fontos adalékokkal szolgálhat

a nacionalizmus kérdésköre, pontosabban a nyelvnek a nacionalizmus kialakulásában játszott szerepe. A nacionalizmus terminusának meghatározása nem egységes: egyes szerzők, pl. Hobsbawn kizárólag politikai programnak tekintik, ahol a „nemzetként definiált közösségnek joga, következésképp feladata is, hogy olyan, területileg elkülönült államot hozzon létre, amely a francia forradalom óta vált modellé" (Hobsbawn 1993: 20). Egy másik értelmezés szerint, ami közelebb áll a nyelvi veszélyeztetettség kérdéséhez, a nacionalizmus, bár politikai formát is ölthet, elsősorban kulturális jelenség, és abban különbözik a patriotizmustól, illetve nemzettudattól vagy kulturális identitástudattól, hogy „egy adott nép nemzeti vagy kulturális identitásának *megőrzésére, illetve erősítésére* irányuló vágy, mely akkor jelentkezik, ha ezt az identitást veszély fenyegeti; másrészt az a vágy, amely az elégtelennek vagy nem létezőnek érzett identitás átalakítására, sőt megteremtésére irányul" (Plamenatz 1995: 53 – kiemelés tőlem). A nacionalizmus tehát azoknak a népeknek a reakciója, amelyek (többek között) kulturálisan hátrányos helyzetűnek érzik magukat.[50]

A nyelvi revitalizáció, illetve a nyelvcsere visszafordítása a kulturális nacionalizmus részeként is értelmezhető, hiszen feltételezi azt, hogy a nyelv, a kultúra kulcselemének veszélyeztetettségét felismerjék, és ez ellen az adott helyzetnek megfelelő eszközökkel harcoljanak. A kulturális nacionalizmus azonban könnyen politikai nacionalizmussá alakulhat, ahogyan az az ír, valamint a baszk nemzet és nyelv esetében történt. A nyelv megerősítését célzó mozgalmak elpolitizálódásának egyik hátulütője, hogy ennek következtében sokkal inkább rétegmozgalmakká válnak, és olykor a szélsőséges ideológiákat szolgálják, emiatt a társadalom nagy része elhatárolódhat azoktól, ez pedig akár meg is pecsételheti a veszélyeztetett nyelv sorsát. A továbbiakban az ír és a baszk nyelvi revitalizáció néhány releváns adatát mutatom be, különös tekintettel a nacionalista megnyilvánulások kialakulására.

[50] Beswick hangsúlyozza, hogy az államhatalmak az állam területén folyó nacionalista mozgalmakat hajlamosak „regionalizmusnak" vagy akár „szeparatizmusnak" is nevezni, míg a közösségek maguk nacionalista, nemzeti mozgalmakként beszélnek róluk. A regionalizmus terminusa a területtel, nyelvvel, kultúrával és gazdasági hátrányokkal kapcsolatos sérelmek orvoslásáért folyó törekvéseket jelöli elsősorban a kollektív egyenlőség elve alapján. A fogalom egyik értelmezése szerint az egy adott államban élő olyan kisebbségi csoportok törekvéseire vonatkozik, amelyekben az öntudat és identitás megerősödése figyelhető meg valamilyen gazdasági, politikai vagy társadalmi céllal. A Jugoszlávia feloszlatását követő konfliktusok kontextusában megemlíti az ún. etnonacionalizmus fogalmát (Beswick 2007: 31–32).

Esettanulmány: az ír nyelv felélesztését célzó mozgalmak rövid áttekintése különös tekintettel a nacionalizmusra

Jelenlegi helyzet: Az ír (belső neve *Ghaeilge*) az indoeurópai nyelvcsalád szigeti (modern) kelta ágához tartozik. Az *Ethnologue* adatainak megfelelően az 1983-as népszámlálás alapján összesen 355 000 beszélőt tartanak számon, ebből 260 000-et Észak-Írországban, és kb. 30–50 000 első nyelvi beszélőt az ún. *Gaeltacht* vidéken.[51] Annak ellenére, hogy hivatalos nyelv státusával rendelkezik, jelenleg saját államában veszélyeztetett nyelv, hiszen a legtöbb családban már nem első nyelvként sajátítják el a gyermekek. A nyelv a beszélőknek a közösség egészéhez viszonyított aránya szempontjából súlyosan veszélyeztetett, hiszen azok száma az ország mintegy 4 millió lakosához képest alacsony. Második nyelvként széles körben használatos, az új nyelvhasználati területeken is. Fejlett írott kultúrával, irodalommal, költészettel rendelkezik, nyelvtanokkal, szótárakkal, a nyelv írott változata része a közigazgatásnak és az oktatásnak.[52]

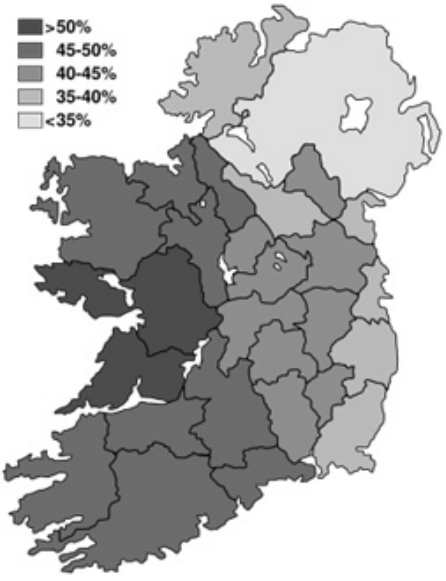

1. térkép *Az ír beszélők százalékos aránya megyénként (a hat észak-írországi megyét egyesítve ábrázolja) – forrás: www.wikipedia.org (2008.06.16.)*

[51] Moseley (2007) szerint ma már alig 20 000 első nyelvi beszélője van a nyelvnek.
[52] Az ír nyelv 2007. óta az Európai Unió hivatalos és munkanyelve is.

Az Ír Köztársaságban az állam első hivatalos nyelve, Észak-Írországban regionális hivatalos nyelv. Az ír kormány teljes mértékben támogatja a nyelv fennmaradását, leginkább az ír nyelvi piac szerkezetének megváltoztatása által abból a meggondolásból, hogy az ír nyelvi kompetencia szimbolikus, kulturális és gazdasági értékét hangsúlyozza (l. Ó Riagáin 2001: 195–196). A nyelv tehát a nemzeti identitás elsődleges szimbóluma, azonban viszonylag kevés beszélőt, és még kevesebb elsőnyelvi beszélőt számlál.

Történeti háttér: a brit politikai, az angol nyelvi elnyomás, majd a nagy éhínség (mely elsősorban a rossz anyagi helyzetben levő, ír anyanyelvű, katolikus vallású parasztságot sújtotta) és a kivándorlás, valamint a tiltó nyelvpolitika és az erőteljes negatív attitűdök miatt az ír nyelvterületen olyan mértékű nyelvcsere- és nyelvvesztésfolyamatok mentek végbe, amelyek következtében a XIX. század közepére drasztikusan lecsökkent az ír nyelvet anyanyelvként vagy akár második nyelvként beszélők száma. A beszélőközösség alacsony szociális és gazdasági státusáért magának a „kegyvesztett" nyelvnek a használatát tartották (és tartják még sokan ma is) felelősnek, ebből a megközelítésből a nyelv elhagyása, megtagadása logikus előzménye volt a felemelkedésnek. Az 1850–1860-as években azonban a negatív attitűdök ellenére párhuzamos – protestáns és katolikus – identitáserősödés figyelhető meg az ír nyelvterületen, amelynek keretei között az ír nyelv az ír nemzeti identitás szerves részeként van számon tartva. Akadémikusok folklór- és népköltészeti gyűjtése és azok publikálása ennek az identitásnak, a közös múltnak és nyelvnek mint nemzeti értéknek a felelevenítését szolgálta. A helyzet hasonló volt ahhoz, amit Smith mond Kelet-Európáról és Ázsiáról, mely szerint a lexikonkészítők, a nyelvészek és a néprajzkutatók központi szerepet játszottak az ottani nacionalizmusok kialakulásában (Smith, idézi: Cormack 2001). A nyelvi tudatosság és figyelemfelhívás az ír kulturális reneszánsz *(Irish revival)* fontos velejárója.

Az 1842-ben megalakult Ifjú Írország Mozgalom (*Young Ireland Movement*) volt az első hivatalosan is számon tartott kulturális népnemzeti csoportosulás. Tagjai helyezték elsőként – explicit módon – a nyelvet és a történeti kultúrát a nemzeti identitás középpontjába, ugyanakkor ez volt az utolsó olyan mozgalom, amely nem erősítette a felekezeti különbözőséget a nacionalizmusban.[53] Egy másik szervezet is, a Gél Egyesület *(Gaelic Union),* mely 1879-ben, a *Society for the Preservation of the Irish Language* társaságból kivál-

[53] A szervezet azonban nagyon hamar erőszakos támadásokba kezdett az angolok ellen, az ír nacionalizmus pedig egyre inkább elpolitizálódott, jelentésében a gél és katolikus jelleg fonódott össze, amiy „csomag-identitásnak" is szoktak nevezni.

va alakul meg, nyelvmegőrzési, revitalizációs és konzerváló attitűddel viszonyult az írhez.

A legátfogóbb és a társadalomra legnagyobb hatást gyakorló egyesületet, a Gél Ligát *(Gaelic League – Conradh na Gaeilge)* 1893. július 31-én alapítják meg. Vezetője, Sir Douglas Hyde vallomása szerint legfontosabb célkitűzésük a beszélt nyelv, a mindennapi nyelvhasználat megerősítése, voltaképpen a revernakularizáció, a nyelvmegőrzés, amelyet többek között a nyelv, szokások, népi játékok, földrajzi és személynevek újbóli elterjesztése, az ír nyelvű irodalom és költészet ápolása által lehet elérni. A *Gél Liga* a kulturális nacionalizmusban látta a megoldást, a közös múlt és közös értékek hangsúlyozásában. A herderi értékrendre alapozva, mely szerint egy különálló nyelv különálló nemzetet képvisel, az ír nyelvet választották ki a politikai integráció szimbólumának és eszközének.

A XX. század első évtizedeire ugyanakkor megjelentek azok a militáns nacionalista mozgalmak is, amelyek a kulturális nacionalizmus modelljével szemben egy másik típusú, agresszív republikánus politikát folytattak. Ilyen szervezet volt például az *Ír Önkéntesek (Irish Volunteers,* 1913-ban alakult meg), melynek utóda az 1919-ben létrejött *Ír Republikánus Hadsereg (Irish Republican Army – IRA),* ez utóbbi politikailag a *Sinn Féin* ('mi magunk') nacionalista párt híve, és nagyon korán a radikális nacionalizmus útján indult el. Legfontosabb célkitűzésük a Nagy-Britannia fennhatósága alá tartozó hat északi megyének a Köztársasághoz való csatolása volt. Az Ír Köztársaság 1922-es kikiáltásakor az ír nyelv első hivatalos nyelvi státust kapott, ami a nyelvi büszkeséget a nemzeti büszkeséggel kötötte össze, a nyelvet pedig a nemzet képzetéhez. Ennek ellenére használati értéke nem növekedett.

A Gél Liga is nagy sikerű kulturális mozgalomnak bizonyult, azonban mivel semmilyen társadalmi és gazdasági kérdésben nem foglalt állást, csak kizárólag a nyelv és kultúra területein, a munkásosztály negatív attitűdjét, akik számára az ír nyelv a szegénységet, az írástudatlanságot és a tanulatlanságot jelentette, nem tudta megváltoztatni, így nagyrészt a középosztály köreiben voltak hívei (Ó Laoire 1995: 227–228). Bár a tulajdonképpeni nyelvterületen – a Gaeltachtban, az ír szigetek nyugati részén – szerették volna megerősíteni a nyelvhasználatot, a legnagyobb sikert mégis a Gaeltachton kívül érték el. A nyelvválasztás kapcsán elmondható, hogy míg szimbolikus funkcióiban a nyelv erőteljesen jelen van a társadalomban, a mindennapi kommunikációs feladatokat, a fontos információk közlését az angol nyelv látja el (Ahlqvist 2002).

Az ír nyelvi kontextusban számos olyan nyelvmegőrzési, a nyelvcsere megfordítására irányuló és revitalizációs törekvés, illetve program figyelhető meg, amelyek sikere vitatható, ez pedig leginkább annak tulajdonítható, hogy az iskolai oktatásra való összpontosítás során elhanyagolták a családi nyelvátörökítés fontosságát (l. Ó Laoire 1995: 232). Az oktatáson kívül az ír nyelvű televízió- és rádióadók szolgálták a nyelv megerősítését, a nyelv használata a hivatalokban is erre összpontosított.

Az ír nyelvfelélesztés relatív sikertelenségének másik oka az, hogy sokáig nem a diglossziára vagy a kiegyensúlyozott kétnyelvűségre törekedett, hanem az ír egynyelvűségre, az angol nyelvet pedig nem sokan voltak hajlandóak feladni. Ez a hozzáállás meg is változott a XX. század második felében, olyannyira, hogy jelenleg az Ír Nyelvi Bizottság (*Bord na Gaeilge*) a társadalmi kétnyelvűséget tartja legmegfelelőbb nyelvválasztási stratégiának, ismét mások a teljes körű revitalizáció helyett inkább a nyelv túlélését hangsúlyozzák. Gardner és munkatársai szerint a sikertelenség másik oka az, hogy a nyelv helyreállítása terén túl sokat vártak el annak hivatalossá tételétől, és nem fektettek eleget azokba a társadalmi és gazdasági tervekbe, amelyek az angol nyelv terjedését elősegítő piaci erőviszonyok megváltoztatását célozták volna (Gardner és mtsai. 2000: 317).

Az ír nyelvi revitalizációs törekvéseknek nem sikerült az írt nemzeti nyelvi szintre emelni a nyelvhasználat terén is, azonban nem lehet egyértelműen sikertelennek nevezni azokat, hiszen megváltoztatták az írországi kétnyelvűség térbeli és szociális struktúráját (Ó Riagáin 2001: 197). A nyelvfelélesztési törekvések tovább folytatódnak a kultúra, az oktatás és a médiák szintjén. Az ír nyelvű rádióadók például (a Gaeltachtban a *Raidió na Gaeltachta*, Dublinban a *Raidió na Life*) a nyelv funkciói, valamint a nyelvhasználati terek bővítését, a nyelvi modernizáció és nyelvfejlesztés eredményeinek elterjesztését szolgálja (Cotter 2001).

Esettanulmány: a baszk nyelvi revitalizáció – nyelv és nacionalizmus

Jelenlegi helyzet: a baszkot (belső nevek: *euskara, euskera, eskuara, üskara*), Nyugat-Európában az egyetlen nem indoeurópai nyelvet (mely az érvényben levő nyelvészeti álláspont szerint pre-indoeurópai izolátum) jelenleg összesen mintegy 700 000-en beszélik a Pireneusoktól délnyugatra, Franciaország déli és Spanyolország északi részén. A baszk etnikum nyugat-európai demokráciákon belüli nemzeti kisebbség, amely saját régióján belül veszélyeztetett. Közigazgatásilag

három nagy egységbe szerveződik: Spanyolországban a Baszk Autonóm Közösséghez (BAK) és a Navarra Autonóm Közösséghez, Franciaországban pedig a Département de Pyrénées Atlantiques-hez. Spanyolországban társ-hivatalos nyelvi státussal rendelkezik (az autonóm területeken), Franciaországban az 1994-es francia alkotmány értelmében semmilyen státusa nincsen, a nyelvhez fűződő attitűdök a tűrés és tiltás között mozognak. Ennek következtében a nyelv szociolingvisztikai helyzete a nyelvterület egészére nézve nagy változatosságot mutat (l. pl. Telleria–Espin 2005). A baszk beszélőközösség túlnyomó része kétnyelvű, az oktatási programoknak köszönhetően a nyelvet minden generáció beszéli. Az új nyelvhasználati területekhez való viszonyulása szerint dinamikusnak mondható, a baszk nyelvű televíziós műsorok például nagy népszerűségnek örvendenek. Széles körű irodalmi hagyománnyal rendelkezik, a nyelvi dokumentáció részletes és színvonalas. A baszk-spanyol kétnyelvűek ugyanúgy hozzáférnek a kulturális forrásokhoz, mint a spanyol egynyelvűek, ilyen szempontból sem éri őket diszkrimináció.

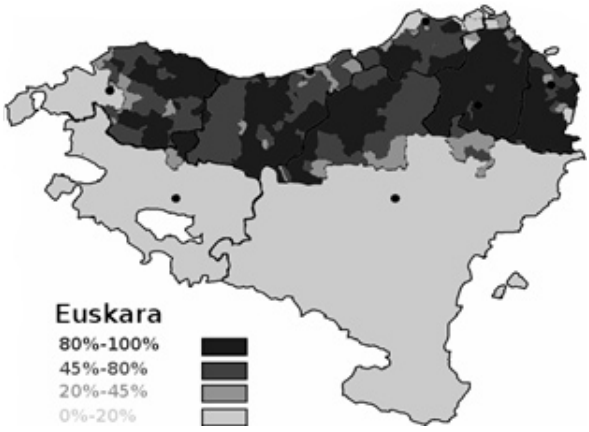

2. térkép *A baszk nyelvterület és a beszélők százalékos aránya – forrás: www.wikipedia.org (2008.06.16.)*

Történeti háttér: a baszk nyelv visszaszorulásának több oka is volt: az újlatin típusú nyelvek használata terjedt el a státuserősítő helyzetekben, a fejlődő városi központokban egyre inkább teret nyert a spanyol nyelv használata, a hatalommal rendelkező társadalmi csoportok nyelvcseréje is felgyorsította a nyelv hanyatlását (Amorrortu 2006: 140). A baszk egyre inkább veszített funkcióiból és státusából, a XVIII. század végére pedig megbélyegezetté vált,

az „analfabéták nyelvévé". A XIX. századi iparosodás során nagy méreteket öltött a baszk-spanyol nyelvcsere, ami tovább folytatódott a XX. század közepéig, a Franco-korszakban, amikor törvény tiltotta a nyelvnek még a legfamiliárisabb környezetben való használatát is. 1936-ban bezárták a Bilbaoi Baszk Egyetemet, a baszk nyelvű könyveket megsemmisítették, és a vallási szférában, a misék megtartásában is tiltott volt a használata. A baszk megyék demográfiai összetétele is megváltozott, ahová nagyon sok spanyol anyanyelvű költözött be.

A XIX. század végén itt is elindultak a nacionalista mozgalmak, megalakult a Baszk Nacionalista Párt, ami eredetileg békés eszközökkel kívánta elérni országuk függetlenedését. Az első fegyveres baszk csoportok 1923 és 1930 között jöttek létre, megjelenésük időszaka nagyban megegyezik az ír radikális nacionalista csoportokéval. 1952-ben megalakult a nacionalista Euskad Ta Azkatassura (ETA – 'baszk haza és szabadság'), mely földalatti mozgalomként Baszkföld felszabadításáért harcolt, így hamar a radikalizmus vált jellemzővé a csoportosulás programjainak érvényesítésében.

A diktatúra korszakában, amelyben hatalomra kerültek a spanyol nemzetállamot létrehozni kívánó ideológiák (egyik jelmondatuk: *egy haza, egy nyelv, egy kard* – l. Klein 1996), a baszk közösségen belül mintegy válaszreakcióként megerősödtek azok az identitáskonstrukciós törekvések, amelyek a másság visszanyerését célozták meg, ennek pedig alapvető eleme a nyelv volt. A fiatal generációk kimozdították azt addigi helyzetéből, és a parasztok nyelvéből a baszk identitás kulcseleme lett. Így a baszk etnicitás legfontosabb ismertetőjegyévé – a korábbi, faji alapon nyugvó felfogással szemben – a nyelv vált (l. Amorrortu 2006: 141).

A nyelvi revitalizációs tevékenységek elsősorban a nyelvelsajátítást tűzték ki célul, az olyan iskolák megszervezését, ahol a felnőttek második nyelvként tanulhatták azt, a gyerekek számára pedig az oktatás nyelve volt (az *ikastolas* nevű baszk tannyelvű iskolákban). Ezek a XX. század 60-as, 70-es éveiben alakultak meg jelentős számban a Baszk Autonóm Közösség területén (l. Amorrortu 2006: 142; Mateo 2005: 11), voltaképpen ezt az időszakot tartják az újjáélesztési mozgalom kezdetének (Navarra Autonóm Közösségében ezek az oktatási intézmények a XX. század nyolcvanas éveiben váltak hivatalosan is elismertté, l. Legarra–Baxok 2005). Ezt követték a korpusztervezési lépések, a nyelv sztenderdizálása[54], modernizálása, azonban jelenleg is nagy

[54] A Baszk Autonóm Közösségben 1982-ben lépett érvénybe a baszk nyelv sztenderdizálásáról szóló törvény, Navarra Autonóm Közösségben pedig 1986-ban.

fontossággal bírnak a nyelvvel szembeni negatív attitűdök, a stigmatizáltság megszüntetését, a presztízsemelést célzó lépések. Mindezekre jelentős hatással volt a BAK-ban 1979-ben kikiáltott autonómia és baszk kormány megalakulása. Mivel számos területen a nyelvi jogok érvényesítése sokáig nem volt egyértelmű, Spanyolországban 2001-ben megalakult a Hizkuntz Eskubindeen Behatokia (Nyelvi Jogi Szolgálat), ami elsősorban a nyelvi jogi sérelmek orvoslásával foglalkozik (l. Luna–Azurmendi 2005). Ezzel szemben a franciaországi területeken a hivatalos támogatás hiánya következtében a legújabb népszámlálási adatok a beszélők számának nagy mértékű hanyatlását mutatják (l. Azurmendi–Bachoc–Zabaleta 2001: 234–238).

A nyelvi tervezési és a nyelvfelélesztési tevékenységek tekintetében legfontosabb esemény a nyelvnek társ-hivatalossá való nyilvánítása volt (a Baszk Autonóm Közösségben 1979-ben, Navarra Autonóm Közösségen belül, a baszk nyelvű területekre vonatkoztatva 1982-ben – l. Elizondo 2000). A nyelv megerősítését célzó mozgalom egyik elsődleges feladata a kiegyensúlyozott kétnyelvűek számának növelése, az elterjesztés. Fontos megemlíteni azt, hogy a Baszk Autonóm Közösség egyik közoktatási programja a bemerítési modellen alapszik, amelyben a tannyelv a baszk, a spanyol oktatása tantárgy keretében zajlik, ezt a modellt pedig sok spanyol szülő választja, hiszen általa biztosítják gyermekeik számára a magas szintű baszk nyelvelsajátítást (Amorrortu 2006: 144–150). Ennek hátulütője, hogy míg ezek a diákok a formális helyzetekben jól teljesítenek, a mindennapi nyelvhasználatban, az informális regiszterben nem boldogulnak.

Fishman 1991-ben a baszk kontextusban az egyik legnagyobb gondnak azt tartotta, hogy a családon belüli generációközi nyelvátadás még mindig szinte kizárólag a rurális vagy kisvárosi közösségekre jellemző, azonban a közelmúltban a nagyobb városközpontokban is egyre nagyobb érdeklődés tapasztalható a nyelvcsere visszafordítása iránt. A nyelv vonzerejét az is növeli, hogy egyes munkakörökben előnyös annak ismerete, ezt hivatottak szolgálni a baszk felnőttoktatási programok (Azkue–Perales 2005). Mindkét nyelv esetében számos nyelvi anyag található a világhálón, idővel ez is kedvező hatással lehet a nyelv presztízsére.

A fent bemutatott két nyelvi helyzet között számos párhuzam vonható: történelmileg mindkettő betöltött kisebbségi, elnyomott pozíciót, mindkét esetben tanúi lehetünk a nyelv virágzási, majd hanyatlási korszakának, mindkét nemzetre nagy hatással voltak a XIX. századi népnemzeti mozgalmak, amelyek a kulturális, politikai majd radikális nacionalizmus kialakulását eredményezték (lásd IRA és ETA), mindkét nyelv jelenlegi státusa

jó, az ír hivatalos, a baszk társhivatalos nyelv, mindkét esetben találkozunk nyelvfelélesztési, nyelvmegerősítési törekvésekkel, amelyek részben sikeresek, valamilyen változást hoztak a nyelvhasználat terén, valamint a nyelvhasználók életében (Gál 2008a). Az alkalmazott módszerek terén is vannak megegyezések, hiszen mindkét nyelv esetében a nyelvmegerősítő tevékenységek nagymértékben az oktatásra összpontosítottak, ugyanakkor a hivatalos elismerés kivívására.

Összefoglalás

A fejezet összefoglalásában kitérek a nyelvi revitalizáció Colin Williams által körvonalazott öt szakaszára, aki a nyelvfelélesztés kérdését a fennebb tárgyalt nyelvi identitási és nyelvi jogi paradigma felől közelíti meg, ugyanakkor a nyelvi tervezés vetületeire is kitér.

Az első szint az ő értelmezésében az **idealizmus** szintje, amikor a nyelvi aktivista csoportokban a legfontosabb feladat a nyelvmegerősítéssel kapcsolatos elképzelés kialakítása, annak tudatosítása, hogy a nyelv valóban veszélyeztetett, kihalófélben van, és rehabilitálásra van szükség. A második szintre (amit az **elégedetlenség kifejezése szakasz**ának is nevezhetünk) a nyelvi aktivista csoportok szervezett megnyilvánulásait sorolja, melyeken keresztül a közösség tagjai reformot követelve vagy akár forradalmat kirobbantva harcolnak a kisebbségi nyelv használati jogáért és hivatalos elismeréséért. Harmadik szinten a nyelvi jogok elnyerését követően **a nyelv legitimitásának megerősítésére** kerül sor, a nyelv megőrzése és státusának elterjesztésére a nem domináns és domináns nyelvközösségben. Negyedik szinten, vagy az **intézményesülés** szakaszában a nyelv egyre fontosabb szerephez jut a kulcsfontosságú kormányintézményekben, a jogi, oktatási, munkáltatói és gazdasági tevékenységekben. Az utolsó szakasz a **párhuzamos nyelvhasználat** szintje, ennek az a célja, hogy a nem domináns nyelv is ugyanolyan erőssé váljon, mint a domináns (Baker 1998: 193). Williams Fishmannal szemben nem a család nyelvátörökítő szerepét hangsúlyozza, hanem a nyelv identitásmegerősítő funkcióira épít, és a társadalom és nyelvhasználat összefonódását emeli ki, nála is a társadalmi kiegyensúlyozott kétnyelvűség lévén a cél.

A fejezet összefoglalásaként elmondhatjuk, hogy a nyelv jogi státusán, hivatalos elismertségén túl a nyelvfelélesztési, nyelvmegerősítési törekvések szempontjából nagyon fontos a nyelvpolitikai és ideológiai háttér körvonalazása, melynek fentebb csupán néhány releváns vetületét tárgyaltuk. Ezeknek

felismerésével és kiértékelésével a nyelv aktuális politikai helyzetét, valamint a nem domináns társadalomban, kultúrában és identitásban elfoglalt helyét tudjuk azonosítani, ez pedig fontos információkat szolgáltat az adott nyelv megerősítését célzó módszertan kialakításában.

7. Gyarmatosítás és nyelvi közgazdaságtan

A nyelvi revitalizáció elméleti vetületei között a gyarmatosítás típusaival, valamint a nyelvek kommunikációs értékével kapcsolatos kérdéseket is fontosnak láttam megemlíteni, a nyelvi közgazdaságtani megközelítések bemutatását, amelyek a nyelvhasználók nyelvválasztási és nyelvtanulási stratégiáit, valamint a nyelvek terjedésének és visszaszorulásának dinamikáit számszerűsítve vizsgálják. A kolonializációval kapcsolatban felmerülő kérdések szorosan köthetők a nyelvi, etnikai identitáshoz már olyan szempontból is, hogy a gyarmatosító hatalmak eredeti államszerveződési típusainak, a nyelvnek abban elfoglalt helyének megfelelően, valamint a gyarmatosítás típusának függvényében eltérő hatással voltak a legyőzött kultúrákra és nyelvekre. Ugyanakkor, mivel a gyarmatosított közösségben számos, a nyelvcsere motivációs hátterében álló gazdasági kérdés is felmerül, a kolonializációs típusok hatásait, illetve a nyelv kommunikációs értékének néhány releváns vetületét együtt tárgyalom.

A nyelvi veszélyeztetettség, a nyelvcsere és a nyelvek kihalása, eltűnése a történelem különböző korszakaiban különböző tényezők, okok hatására következett be. Egy nyelv jelen állapotának kiértékelésében nem kerülhető meg a történeti szempont, a nyelvben és az azt beszélő csoport történetében, kultúrájában, gazdasági helyzetében végbement változások, azok hatásainak vizsgálata. Míg nemzetközi szinten jelenleg leginkább a globalizáció, valamint a kommunikációs forradalom következtében teret nyert néhány világnyelv, illetve lingua franca van leginkább negatív befolyással a nyelvek vitalitására, a történelem folyamán a világ nyelvi térképének újrarajzolásában a gyarmatosító hatalmak játszottak jelentős szerepet.

A gyarmatosítási stratégiákból, illetve az európai gyarmatosító hatalmak nyelvi ideológiáiból egyenesen következik az, hogy az adott területeken milyen eséllyel maradtak fenn az őshonos nyelvek. Mufwene (2002; 2003a; 2003b) három alapvető kolonializációs modellt határoz meg, a kereskedelmi, telepes

és termelésközpontú gyarmattípust, melyeknek eltérő funkciói és megszerveződése eltérő hatással voltak (és vannak) a lokális nyelvi diverzitásra. Ebből a szempontból leginkább a telepes típusú gyarmatok befolyása a legmeghatározóbb, amelyek esetében az őslakos közösséghez képest nagyszámú európai telepes mindent megtett annak érdekében, hogy az európai kultúrát megőrizze és érvényesítse, ami az őshonos nyelveknek és kultúráknak radikális kipusztítását hozta magával (pl. az Amerikai Egyesült Államok nagy részén, illetve Ausztrália egyes területein).

Mufwene értelmezésében a bármilyen, akár gyarmati, akár valamilyen más alárendeltségi helyzetben végbement nyelvcsere kiváltó okai elsősorban gazdaságiak, és a nemzeti büszkeség, valamint a nem domináns nyelv presztízse kis mértékben vagy egyáltalán nem játszik közre az ilyen jellegű folyamatokban. Véleménye szerint mindig a gyakorlatiasság és a legkisebb erőbefektetés elve érvényesül a nyelvcserehelyzetekben. Kontra (2004) ennek a megközelítésnek a kritikájában azt hangsúlyozza, hogy a nyelvcsere, illetve nyelvvesztés nem mindig önkéntes, és sokkal inkább jellemzi az, hogy a domináns csoportok a nem dominánsakat saját nyelvük feladására kényszerítik, és a domináns nyelv használatára, ezzel váltva ki a nyelvcserét.[55] Fontos szempont azonban az, melyet a nyelvcsere visszafordítását és a nyelvi revitalizációt tárgyaló nyelvészek, szakemberek gyakran elfelejtenek: a nyelveket nem lehet beszélőik mellőzésével megőrizni. Ezzel kapcsolatban Mufwene ezt írja: „Néha egyszerűen az a kérdés, hogy a beszélőket kell-e megmenteni nyomorult gazdasági helyzetükből, vagy a nyelvüket kell-e megmenteni. A két cél ritkán kongruens, hacsak az ökológiákat nem változtatják meg úgy, hogy előnyösebbek legyenek a releváns embercsoportok számára" (idézi Kontra 2004: 110). Többek között ezeket a problémákat is tárgyalja a nyelvi közgazdaságtani megközelítés.

A nyelvi közgazdaságtan szempontjából minden nyelvhez egy ún. „Q érték" vagy kommunikációs érték társul, amely az adott nyelv *prevalenciájától,* elterjedtségétől, a beszélőknek a nyelvi konstelláció egészén, a nyelvek összességén belüli arányától függ, amely gyakorlatilag azoknak a beszélőknek a számát

[55] A nyelvcsere által implikált kényszer fogalmát a különböző szakmai ideológiáknak és attitűdöknek megfelelően a szerzők eltérő módon értelmezik: a nyelvi jogi és nyelvökológiai megközelítésben a domináns csoport kényszeríti a nem domináns csoportot nyelvének elhagyására (ezt képviseli többek között Kontra, Skutnabb-Kangas és Phillipson, ugyanakkor Ash és mtsai. tanulmányában is ez a szemlélet a domináns – l. Ash és mtsai. 2001: 19). Ezzel szemben a másik paradigmának megfelelően a változó nyelvi és társadalmi kontextusok természetes adaptációs következménye a nyelvcsere, a kényszert pedig az anyanyelv, illetve kisebbségi identitás megőrzése váltja ki (l. pl. Mufwene 2003a; Swaan 2004).

jelöli, amelyekkel a nyelv használatának következtében közvetlen kapcsolatba lehet lépni. A másik tényező a nyelv *centralitása,* ami azt jelöli, hogy a nyelv a többnyelvű beszélők útján mennyire kapcsolódik a teljes konstelláció más nyelvi csoportjaihoz, azoknak a többnyelvű beszélőknek a számát jelenti tehát, akik az adott nyelvet saját kétnyelvűségükön keresztül más nyelvekhez képesek kapcsolni (l. Sándor 2006).

Többnyelvűségi helyzetben az emberek hajlamosak feladni az alacsonyabb Q értékű nyelvet, ami rendszerint az anyanyelvük, a lokális, nem domináns nyelv, illetve olyan idegen nyelveket tanulnak, amelyeknek magas a kommunikációs értéke. Fontos szempont az is, hogy minél nagyobb az eredeti nyelvközösség kétnyelvű beszélőinek aránya, annál kisebb lesz a honi nyelv ismeretének Q értéke, míg végül már egyetlen egynyelvű beszélője sem marad a nyelvnek, ezzel a nyelv Q értéke minimálisra csökken, gazdasági vonzereje tehát gyakorlatilag nincs. A nyelvi közgazdaságtan terminológiájában a nyelv a beszélők „hiperközösségi jószága", a kulturális örökség pedig a közösségi javak egyike. A nyelvcsere és nyelvvesztés folyamán „bezárul a kollektív kulturális tőkéhez vezető kapu", ennek felismerése folytán a közösségben megjelennek a nyelv megőrzését vagy akár felélesztését is sürgető mozgalmak. Mindezek buktatója, hogy míg nyilvánosan az alacsony Q értékű nyelv beszélői nyelvük iránti odaadásról vallanak, egyéni vagy szűkebb körben fel fogják adni kulturális örökségüket a hozzá tartozó nyelvvel együtt, és gyermekeik karrierlehetőségeit szem előtt tartva inkább arról gondoskodnak, hogy azok – az elnyomott nyelv rovására – minél jobban megtanulják a domináns nyelvet (Swaan 2004: 64–67).

A kultúrák közötti erőviszonyok, illetve a nyelvek presztízse szempontjából elmondható tehát, hogy az adott nyelv megítélése nagyban függ maguknak a nyelv beszélőinek a megítélésétől, és ez fordítva is igaz. Ha egy beszélőközösség akár gazdasági, akár politikai erővel rendelkezik, presztízse magas, akkor az általa beszélt nyelvé is az, ha alacsony, akkor a nyelvéhez is nagy valószínűséggel hozzárendelődik az alacsony presztízs. Mindez még hangsúlyosabbá válik az olyan két- vagy többnyelvű társadalmi szerveződésekben, ahol ugyanazon kommunikációs funkcióknak a betöltéséért több nyelv is verseng. Grillo megfogalmazásában az európai nyelvi rétegződés ideológiájának megfelelően az alárendelt, kisebbségi nyelvek megvetettek.[56]

Stroud és Wee a szociolingvisztikát a nyelvpolitikai és nyelvi jogi paradigmától eltérően a közgazdaság felől közelíti meg, és bevezeti a *szociolingviszti-*

[56] "An integral feature of the system of linguistic stratification in Europe is an ideology of contempt: subordinate languages are despised languages" – Dorian idézi Grillót (1998: 7).

kai fogyasztás fogalmát. Ennek megfelelően a fogyasztás elve fontos szerepet játszik a jelen identitáskonstrukciós folyamataiban, hiszen a fogyasztói társadalmat a javak széles választéka jellemzi (nyelvi vonatkozásban is), amelyek az identitás(ok) jelölői lehetnek. A fogyasztó ebben az értelmezésben felelősnek mondható a választásaiért még akkor is, ha azok nem szabad, hanem kényszerű választások. Ennek az elméletnek megfelelően a nyelvek is fogyasztás tárgyaivá válnak, illetve elősegíthetik más javak fogyasztását (egy egyszerű példával élve a francia nyelv ismerete a borokét), így a nyelvválasztásban kis szerep jut az etnicitásnak, illetve nemzeti hovatartozásnak. Következtetésként elmondják azt, hogy azok a denotációs rendszerek (legyenek azok nyelvek vagy nyelvváltozatok), amelyek számos tevékenységet tesznek lehetővé, illetve sok identitás szempontjából relevánsak, vonzóbbak, mint azok, amelyek kevesebb ilyen lehetőséget biztosítanak (l. Stroud–Wee 2007).

Tény az, hogy a gazdasági meggondolások egyes nyelvek eltűnéséhez, ismét mások elterjedéséhez vezettek, és a másod-, illetve idegen nyelv elsajátításában, kiválasztásában valóban számottevő az adott nyelv gazdasági súlya, nevezzük azt *kommunikációs érték*nek vagy *szociolingvisztikai fogyasztás*nak. A nyelvökológiai megközelítés ezzel szemben túllép a pusztán gazdasági meggondolásokon, és a nyelvi revitalizációban a használati vagy kommunikációs értéken kívül számos más értéket is hangsúlyoz.

Véleményem szerint az erdélyi magyar közösség esetében az etnicitás és nemzeti hovatartozás kiemelt fontosságú az identitáskonstrukciós tevékenységekben (l. Péntek véleményét a nyelv és identitás összefüggéseiről). Ebből kifolyólag erdélyi kontextusban a nyelvi revitalizációval szembeni pozitív attitűdök kialakítását és a nyelv státusának, illetve a nyelvnek magának a megerősödését valószínűleg nem a gazdasági meggondolások hangsúlyozásával lehetne elsősorban elérni (bár a változó társadalmi körülmények között ez sem elhanyagolandó), hanem a nyelvnek az etnikai és nemzeti jellemvonások szerves összetevőjeként való feltüntetésével.

III. fejezet:
A NYELVI REVITALIZÁCIÓ NYELVÉSZETI VETÜLETEI

Bevezetés

A nyelvi revitalizáció nyelvészeti vetületei kapcsán néhány olyan kérdést kívánok tárgyalni, amelyek közvetlenül a tágabb értelemben vett nyelvi rendszert érintik, amiben a nyelv hangtani, lexikai, szintaktikai felépítésén, tulajdonképpen ezeknek a nyelvi kontaktus és nyelvcsere során tapasztalt változásain kívül a nyelv földrajzi és társadalmi nyelvváltozatainak a revitalizációs tevékenységekben releváns vonatkozásai, a szociolingvisztikai szempontrendszer maga is helyet kap. A fejezet célja néhány olyan jelenség tárgyalása, amelyek a nyelvmegerősítés, nyelvfelélesztés felől az eddigi revitalizációs tevékenységek során fontosnak bizonyultak, és adott esetben a romániai magyar nyelvre is vonatkoztathatók.

A nyelvcsere és nyelvvesztés során végbement nyelvi változásokat, illetve az azok során felmerülő problémákat kívánom bemutatni elsősorban a kontaktusnyelvészet elméleti keretei között, a kétnyelvűségi helyzetre jellemző kódváltási, kódkeverési jelenségeket, valamint a strukturális nyelvvesztésnek a nyelvcsere visszafordítására gyakorolt hatásait a nyelvi attitűdök felől is.

A nyelvhalál/nyelvvesztés, így a nyelvi veszélyeztetettség is mindig két- vagy többnyelvű kontextusban következik be, ahol az adott nyelvek a nyelvi funkciók betöltéséért küzdenek egymással, és a valamilyen szempontból gyengébbnek bizonyuló nyelv ebben a küzdelemben alulmarad. A nyelvcsere folyamatának is kiváltó oka lehet az egyéni vagy közösségi kétnyelvűség, amiben a nyelvek (közvetett vagy közvetlen) kapcsolatba, kontaktusba kerülnek, és hatnak egymásra. Ez megnyilvánulhat hangtani, morfológiai, lexikai, mondattani, illetve szintaktikai szinten (Benő 2008: 13).

A nyelvi kontaktusok vizsgálata nem csak a kétnyelvűségi kutatásokban, hanem a nyelvi revitalizáció felől is jelentőséggel bír. A nyelvcsere folyamatában levő nyelvek nagy része a valamilyen szempontból domináns nyelv hatására változásokon megy keresztül, amit egyaránt lehet nyelvvesztésként, a nyelv leépüléseként, romlásaként értelmezni, illetve a természetes, diakrón változási tendenciák eredményeként. Mind a leépülés, mind a kölcsönzési mechanizmusok során

nyelvi kategóriák eltűnésével számolhatunk: a hosszú távú kétnyelvűség során megfigyelt gyakori tendencia a két nyelv kategóriáinak megfeleltetési kísérlete. Sasse szerint a nyelvi kontaktusokhoz köthető leépülések a megfelelő célnyelvi kategóriák hiányának tudhatók be, míg a nyelvromlásban a kategóriák kiesését nem lehet ily módon magyarázni; szerinte alapvetően ez különbözteti meg a nyelvi kontaktusok következményeit a nyelvromláséitól (Sasse 1992).

A dominancia kérdése – ami megnyilvánulhat társadalmi, gazdasági, jogi, stb. szinten – azért fontos a nyelvi érintkezések eredményei felől, mert tulajdonképpen nem a nyelvek struktúrája határozza meg a nyelvi változásokat, hanem a kontaktusba kerülő közösségek történeti-szociolingvisztikai helyzete (Thomason és Kaufman, idézi: Benő 2008: 16). A szakirodalomban elterjedt nézet szerint az, hogy a nyelvek milyen mértékű hatással vannak egymásra, azok presztízsének és a köztük fennálló erőviszonyoknak függvénye (l. pl. Sasse 1992; Shigemoto 1997).

Mivel a nyelvi veszélyeztetettség nyelvcserét feltételez, a nyelvcsere kétnyelvűséget, a kétnyelvűség kontaktusjelenségeket, a kontaktusjelenségek pedig nyelvi változást, a veszélyeztetett nyelvek vizsgálatában és a revitalizációban is fontos szerepet játszanak ezek, az azokkal szembeni attitűdök, illetve azok közvetlen hatásai a nyelvfelélesztés gyakorlatára.

1. Nyelvi változások, nyelvváltozatok – a diakrón és szinkrón szempontok alkalmazásáról

A nyelvi változások vizsgálatában elsősorban két dimenziót, az idő és a tér vonatkozásait szükséges azonosítani. A nyelvi változás időben létrejövő folyamat, a kontaktusjelenségek kialakulásában is fontos szempont tehát a két vagy több nyelv közötti érintkezés időtartama, ugyanakkor a nyelvi revitalizáció megtervezésének és megvalósításának szempontjából a földrajzi (és társadalmi) nyelvváltozatok kérdése is nagyon fontos. Míg a kontaktusjelenségek tárgyalásában az adott nyelv általában egységes egészként van reprezentálva, amire a külső tényezők viszonylag egységes hatást gyakorolnak, a tér dimenziójának figyelembe vételével ugyanazon nyelv sokfélesége, belső tagolódása, dialektusrendszere válik nyilvánvalóvá, aminek jellegzetességei hangtani, lexikai és mondattani szinten is azonosíthatók. A nyelvi kontaktusok vizsgálatában

tehát elsősorban három irányzat érvényesül: a diakronikus, az areális és a szociolingvisztikai, amelyek között bár van időrendi megoszlás, a nyelvi rendszer változásában, mozgásában mindhárom érvényesíthető (Péntek 2001b: 93).

Az idő és a tér dimenziója tehát a vizsgálat szempontjai felől is releváns, hiszen ezt a történeti szempontú változások figyelembe vételével, ugyanakkor a nyelv térbeli és társadalmi szerveződése felől egyaránt lehet végezni. Mind a történeti, mind a szinkrón szempontú vizsgálatok során azonosíthatók a nyelvi rendszerbeli változások, eltérések, és az összehasonlító nyelvészet alkalmazásával a nyelvi kontaktusok és nyelvcsere során végbemenő elmozdulásoknak néhány általános jellemzője körvonalazható.[57]

A nyelvvesztés foka, bekövetkezésének módozatai (leginkább időtartama) és a nyelvi változás között is közvetlen kapcsolat van, hiszen például a hirtelen nyelvvesztés vagy nyelvhalál esetében nem is beszélhetünk a nyelvi rendszerben végbement módosulásokról (ennek egyik példája a tamboran indonéz nyelv esete, melynek beszélői egy vulkánkitörés során vesztették életüket).

A nyelvvesztés, nyelvcsere azonban az esetek nagy többségében több generációnyi időt vesz igénybe, így dokumentálhatók a nem domináns nyelvekben létrejövő strukturális változások. Ezeknek Tsunoda a következő öt típusát különíti el: 1) nyelvvesztés, leépülés, zsugorodás (amely a nyelv egy részének vagy részeinek eltűnését jelöli); 2) egyszerűsödés, szabályozódás, kiegyenlítődés (a nyelv szabályosságának megnövekedése, a rendhagyó jellegű tényezők kiesése); 3) a komplexitás megőrzése; 4) újítás, kidolgozás; 5) innováció, bevezetés, ami idegen elemeknek az adott nyelvbe való beemelésére, voltaképpen a kölcsönzésre vonatkozik (Tsunoda 2006: 100). Mindezek a nyelvfelélesztés szempontjából többszörösen is jelentősek, és szorosan kapcsolódnak az alkalmazott nyelvészet fent bemutatott vetületeihez, hiszen a területi és társadalmi nyelvváltozatok leírása és vizsgálata a kiválasztás és sztenderdizáció lépéseinek szerves része.

A továbbiakban a kétnyelvűségi és nyelvvesztési folyamatokból származó strukturális változásokat kívánom vázlatosan bemutatni, azokra a problémákra és feladatokra koncentrálva, amelyek a nyelvi revitalizáció során ezen módosulások kapcsán felmerülhetnek. Bár a nyelvi struktúra változásait, valamint a földrajzi és társadalmi nyelvváltozatok kérdéseit külön tárgyalom, ezek egymástól elválaszthatatlanok. A romániai magyar dialektusok mint

[57] A fent említett jelenségek tárgyalásában egyaránt alkalmazható a változás és eltérés terminusa, hiszen (a romániai magyar nyelvváltozatok felől) véleményem szerint értelmezés kérdése, hogy ezeket a sztenderdtől való eltérésekként jellemezzük, vagy a domináns nyelv hatására kifejlődő, időben létrejövő változásokként.

kisebbségi nyelvváltozatok kapcsán például fontos megemlíteni, hogy azok egyaránt jellemezhetők a magyar nyelv egy archaikusabb, konzervatívabb nyelvváltozataként, ugyanakkor kontaktusváltozatokként is, ahol a román nyelv hatása fokozottan érvényesül.

2. Nyelvi rendszerbeli változások a nyelvi veszélyeztetettségben

Hangtani jelenségek

Kétnyelvű helyzetben, így például a magyar-román kétnyelvűségi kontextusban is, két vagy több nyelv fonémarendszere áll a beszélők rendelkezésére, ezek között a fonémák számában, azok kombinációs lehetőségeiben, valamint a szupraszegmentális elemekben lehet különbség. A hangrendszerben beálló változások vizsgálatai, bár elsősorban a szegmentális elemekre (a beszédhangokra) összpontosítanak, a szupraszegmentálisakra is kitérnek, a hangmagasság kérdéseire, a fonémakapcsolódási lehetőségekre, a hanghordozás és hangsúly módosulási tendenciáira. Ezen a szinten a nyelvcsere és nyelvvesztés során leggyakrabban egyes elemek kiesésével, leépülésével kell számolnunk, ennek egyik példája a romániai magyar nyelvjárások közül a mezőségi dialektusokban megfigyelhető hosszú-rövid időtartam-oppozíció leépülése, a rövid hangok megnyúlása, illetve a hosszúak rövidülése (az ún. „időtartam-neutralizáció"), amely egyértelműen a kétnyelvű környezet és a román nyelv hatására alakult ki (Benő 2008, Kiss 2003).

A szakirodalom beszámol olyan esetekről is, amikor a nem domináns nyelv hangtani rendszerébe a domináns nyelv hatására új hangok kerülnek be, általában szókölcsönzés során (pl. a dyirbal vagy gyirbal nyelvbe az angol nyelv hatására került be az *f* frikatíva). Ezeknek a jelenségeknek a vizsgálatában a történeti és a leíró szempont egyaránt alkalmazandó.

Alaktani, morfológiai jelenségek

Morfológiai szinten kétnyelvűségi kontextusban és a veszélyeztetett nyelvek rendszerében végbement változásokon belül elsősorban az allomorf elemek kiesése és a paradigmák, a ragozási sorok kiegyenlítődése a leggyakrabban

megfigyelhető jelenség. Erre példa a balti nyelv egyik dialektusában megszűnő grammatikai nem jelölése a lív nyelv hatására (Benő 2008: 91). Ennek ellentétes folyamata figyelhető meg a magyar nyelvben román hatásra, amikor adott főnevek esetében jelölni kezdik a nemet: erre példa a *cigány**ka*** szó 'cigánylány' jelentésben, ahol a –ka nem kicsinyítő képzői funkciót tölt be, hanem nemre utal.

A kontaktusjelenségeket vizsgáló kutatások azt mutatják, hogy az átvételek során általában a kontaktusjelenségeknek bizonyuló morfológiai vagy lexikai elemek az átvevő nyelvi rendszerhez tartozó affixummal, esetenként ún. *honosító képzővel* kerülnek be ez utóbbiba, így válnak az átvételek természetessé (l. Benő 2008; Tsunoda 2006). Erre példa az erdélyi magyar nyelvben használatos ***botyezál*** szó ('sokat beszél, pletykál' jelentésben), ami a román *a boteza*-ból származik, és magyar igeképzővel épült be a nyelvbe.

A morfológiai változások szintjén – Tsunoda tipológiájára visszatérve – egyaránt megfigyelhető a leépülés és nyelvi elemek eltűnése, az egyszerűsödés, kiegyenlítődés, ugyanakkor a strukturális komplexitás megőrzése, és esetenként az innováció, újítás is. Ebben az értelemben tehát morfológiai szintű kontaktusjelenség az új grammatikai kategóriák megjelenése is, ezt a jelenséget példázza a horvát nyelv hatása az isztrorománra, melynek következtében ez utóbbiban egy új igei aspektus jelent meg: a cselekvés befejezett vagy befejezetlen voltának jelölése (a példára lásd Benő 2008: 82–83). Tsunoda elsőként hívta fel arra a figyelmet, hogy a flektáló igék esetében imperatívuszban levő elemek hajlamosak legkevésbé a változásra, illetve azok maradnak meg a nyelvben a legtovább, ezzel szemben a nyelvi rendszerből leghamarabb kieső nyelvi elemek az udvariassági formulák, ami összeegyeztethető a nyelvvesztés és nyelvleépülés fentről le történő folyamatával (Tsunoda 2006: 103–104).

Lexikai és szemantikai változások

A nyelvi kontaktusjelenségek talán leglátványosabb rétege a szókincsbeli változásoké, a nem domináns nyelv szóanyagának leépülése, a domináns nyelv lexikai elemeinek beemelése a kisebbségi nyelvi rendszerbe (annak relexifikálása), az esetleges tükörfordítások, illetve a szavak jelentésének változási tendenciái, a bővülés, illetve szűkülés. Ennek több oka is lehet: a nem domináns nyelv szókincsbeli leépülése, az ún. „lexikai zsugorodás" a kulturális változások eredményeként is értelmezhető, amelynek során a közösség számára már ismeretlen vagy irreleváns fogalmakat jelölő szavak kiesése megy végbe.

Ezzel együtt a nyelvi jogi kontextus több szinten is fontos szerepet játszik a szakszókincsek leépülésében: magyar nyelv esetében például egyrészt annak a romániai hivatali nyelvhasználatból való hosszas kirekesztése eredményezte a lexikai elemek jelenlegi hányát, másrészt az is, hogy a szakképzés szinte kizárólag román nyelven folyik (l. Péntek 2008a).

Itt fontos megemlíteni a kódváltási és kódkeverési jelenségeket, hiszen azoknak egyik megnyilvánulása a szavak szintjén történik. A kódváltás során a bázisnyelvbe (vagy mátrixnyelvbe), ami a diskurzus elsődleges nyelve, vendégnyelvi vagy beékelt nyelvi elemek jelennek meg, ezek lehetnek szavak, szószerkezetek, illetve mondatok. A kódváltási jelenségeket nehéz megkülönböztetni a kölcsönzéstől, Borbély szerint a kódváltásban a kölcsönzéssel ellentétben bizonyos második nyelvi kompetenciára is szükség van (Borbély 2003b: 373). Thomason és Kaufman a nyelvkontaktus-helyzeteket két csoportra osztja, a nyelvcsere, illetve nyelvmegtartás által jellemzett kontextusokra, és ezek alapján megállapítja, hogy a nyelvmegtartásra a kölcsönzés jellemző, a nyelvcserére pedig a kódváltás (Thomason és Kaufman, idézi: Kovács 2007: 45).[58]

A lexikai kölcsönelemek gyakran specifikus jelentéssel gyarapodnak, jelentésszűkülés megy végbe bennük (az alapszintű kategóriákhoz képest)[59], így nem veszélyeztetik az alapszókincsbe tartozó elemeket, hiszen fogalmilag alárendelődnek ezeknek. Erre példa a román nyelvből átvett *batiszta* szó 'hímzett ünnepi zsebkendő' jelentésben, illetve a *bálánca* 'függőmérleg', 'hídmérleg' jelentésben, amelyek tehát nem a *zsebkendő, mérleg* alapszintű kategóriákat helyettesítik, hanem annál specifikusabb jelentést hordoznak (a példákért lásd Benő 2008: 149). Ebből az is következik, hogy az alapszintű kategóriák alkotják a nyelv legstabilabb rétegét, aminek aztán összehasonlító nyelvészeti hozadéka is van, hiszen a nyelvrokonításban elsősorban az alapszókincs elemeinek alaki és szemantikai hasonlósága a mérvadó.

---

[58] Benő szerint a kódváltás és kódkeverés terminusai, bár hasonló nyelvi jelenségeket fednek, mégsem feleltethetőek meg teljes mértékben egymással. Értelmezésében a kódváltáskor a kétnyelvű beszélő mindig tudatában van annak, hogy melyik a bázis- vagy mátrixnyelv, illetve melyek a beékelt nyelvi elemek, míg a kódkeverésben ezek nem különülnek el egyértelműen egymástól (Benő 2008: 54). Borbély szerint a kódkeverési beszédstratégia során a beszélő úgy keveri a két nyelv elemeit, hogy azok jelentéstani, mondattani és prozódiai szempontból is egységet alkotnak, ezért lehetetlen megállapítani, hogy a két kód közül éppen melyiket alkalmazza a beszélő (Borbély 2003b: 376–377).

[59] A fogalom meghatározására lásd Benő 2008: 148.

Mondattani jelenségek

A mondattani változásokkal kapcsolatban Tsunoda (2006) négy tendenciát azonosít: 1) a morfológiai szintetikus formák helyettesítése a mondattani szintű analitikus szerkezetekkel; 2) a szórend megszilárdulásának jelensége az esetrendszerek leépülésének következményeképpen; 3) az összetett mondatok, az alárendelés kiesése vagy korlátozott használata; 4) újítás.

A romániai magyar nyelvjárásokban elterjedt a határozói igenév + létige analitikus szerkezet (pl. *mán harmadik éve meg van halva*), amely az aspektualitás szempontjából a folyamatosság érzékeltetését teszi lehetővé, ugyanakkor kontaktusjelenségnek is nyilvánítható (Hegedűs példája 2003: 364). Romániai magyar vonatkozásban ugyancsak erre példa a *–hat/–het* hatóige képzőjének felcserélése a *bír* igével, vagy a denominális igei származékoknak az analitikussá tétele, erre példa a *rosszalkodik* helyett a *rosszat csinál* szerkezet (Kádár 2002 példái, lásd továbbá Péntek 2001b: 97–99).

A mondattani szintű változások második típusának egyik példája a Svédországban beszélt észt kisebbségi nyelvváltozatban figyelhető meg, ahol a tárgyesetek kiesése a szórend megszilárdulását hozta magával a svéd SVO mintájára. A román és magyar szórendi különbségek következtében (a román inkább SVO, a magyarra pedig egyaránt jellemző az SOV és az SVO szórend) a romániai magyar nyelv bizonyos nyelvváltozataiban megfigyelhető a magyar szórendnek a románhoz való igazodása (Benő 2008: 134). Erre példa a következő, a moldvai román-magyar kétnyelvű adatközlőtől származó mondat: *Vettem a köntöst a hátamra, s a botot a kezembe, s hátul megyek* (Ivácsony példája, lásd Benő 2008: 134).

A romániai magyar nyelvben megfigyelhető román hatásként Kádár leírja az egyszerű mondatok igei vonzataiban végbemenő változásokat, amelyeket ő „a nyelvérzék általános elbizonytalanodásának" tulajdonít (Kádár 2002: 320). Nemcsak a vonzatok összetévesztése, keverése jellemző, hanem akár a vonzatok teljes elhagyása is.

A veszélyeztetett nyelvek kapcsán azt is megfigyelték, hogy bár a nyelvhasználók a bonyolultabb mondatokat is teljes mértékben megértették, csak egyszerű szerkezetek produkciójára voltak képesek (a példákért lásd Tsunoda 2006: 105).

Nyelvi regiszterek és stílusrétegek

A társadalmi nyelvváltozatok felől és a nyelvi regiszterekben végbemenő változások szempontjából például megfigyelték az, hogy a változások általában fentről le irányúak, azaz a nyelvvesztés során a „magasabb szintű", formális regiszter és az udvariassági formulák épülnek le leghamarabb, ugyanakkor számos stílusréteg eltűnésével kell számolni (l. Tsunoda 2006).

Romániai magyar vonatkozásban Benő kölcsönszóanyagot vizsgáló kutatásából egyértelműen kiderül, hogy még a tömbben élő magyar közösség, a Székelyföld esetében is megfigyelhető adott nyelvi regiszterek szegényessége. Így például a romániai magyar szakmai szókincsek vagy a közigazgatási nyelvhasználat elemeinek jelentős hányada román eredetű, ennek egyértelműen a nyelvhasználati terek leépülése az oka, a magyar nyelvnek a közigazgatásból, illetve szakképzésből való kiszorulása, aminek következtében a hivatali nyelvhasználatot a román eredetű szavak használata jellemzi (Benő 2008: 181). Ezeknek az adatoknak a birtokában kijelenthető, hogy kétnyelvűségi helyzetben, valamint a veszélyeztetett nyelvekben azok a regiszterek és stílusrétegek épülnek először le, amelyek nincsenek használatban, ennek fényében válik még hangsúlyosabbá Péntek János felszólítása, mely szerint nem őrizni, hanem használni kell a nyelvet, hiszen voltaképpen minél teljesebb funkcionális használatában rejlik megőrzésének lehetősége (l. Péntek 2002b).

3. Nyelvi változások a nyelvi revitalizáció felől

Bár a fenti jelenségek bemutatása elsősorban a veszélyeztetett nyelvek rendszerében végbemenő változások összegzéseként értelmezhető, ezek a nyelvi revitalizáció felől is döntő fontosságúak. A nyelvmegerősítés célja, és voltaképpen a nyelvfelélesztésé is egy nyelv használatának minél teljesebb körű helyreállítása, ezért fontos kiértékelni, hogy egy adott veszélyeztetett nyelv rendszerében mi az, ami elveszett, leépült, és mi az, amit ki kell dolgozni, helyre kell állítani (ha ezt a nyelvi dokumentáció lehetővé teszi). Egy veszélyeztetett nyelv revitalizációjában a célkitűzéseket a nyelvi vitalitás, a nyelvi rendszerben végbement változások és a források kiértékelésének figyelembevételével szükséges megállapítani.

A nyelvi változások, bár a nyelvek „életének" természetes velejárói, két- vagy többnyelvűségi helyzetben mindegyik nyelv esetében megfigyelhetők, ezzel szemben nyelvi veszélyeztetettségi kontextusban inkább a nem domináns nyelvben gyakoribb az előfordulásuk. Ennek következtében a nyelvi veszélyeztetettség és a nyelvi rendszerben végbement változások, valamint a nyelvi revitalizáció célkitűzéseinek és feladatainak összevetése során néhány (elsősorban elméleti) lehetséges kontextus körvonalazódik, melyek voltaképpen ezeknek a feladatoknak a továbbgondolási kereteit biztosíthatja.

1) A nyelvi revitalizáció, pontosabban a nyelvfelélesztés szempontjából mindenképpen különálló kategóriának tekinthető a kihalt, sem anyanyelvi, sem másodnyelvi beszélőkkel nem rendelkező nyelvek csoportja, amelyek csak abban az esetben éleszthetők fel, ha a nyelv valamilyen formában dokumentálva van: misszionáriusok, bibliafordítók munkája során született írott anyagok, esetleg szótárak állnak rendelkezésünkre, akár hang- vagy videofelvételek a XX. század második felében lejegyzett nyelvek esetében. Ide sorolhatunk még olyan fokozottan veszélyeztetett nyelveket vagy nyelvváltozatokat, amelyek már csak ritualizált, például imaszövegek formájában maradtak fent, az élőnyelvi használatból teljes mértékben eltűntek. Kérdés, hogy a kihalt nyelv dialektusrendszere (amennyiben létezett) hogyan nézett ki, illetve hogy a földrajzi és társadalmi nyelvváltozati eltérések milyen mértékben vannak dokumentálva.

Ezeket a nyelvi rendszereket azért tekinthetjük lezártaknak, mert a használat során tapasztalható innovációs, illetve a nyelvi kontaktusból származó változási tendenciák nincsenek rájuk semmilyen befolyással. A nyelvfelélesztés folyamata ebben az esetben teljes mértékben az írott vagy más formában fellelhető dokumentáción alapszik. A nyelvnek azonban rendkívül erős szimbolikus értéket kell képviselnie, hogy a közösség valóban hajlandó legyen azt visszaemelni a nyelvhasználatba, és a revitalizáció ne pusztán „akadémiai gyakorlat" maradjon. A csupán írásban létező nyelvi dokumentáció (annak természetéből kifolyólag) számos egyéb problémát is felvet, hiszen írásban nem érvényesülnek a nyelv szupraszegmentális, extralingvális elemei, hacsak a lejegyzés maga nem tartalmazza valamilyen formában azokat, az ilyen revitalizáció azonban mindig interpretáción alapszik, és nincsen garancia arra, hogy a felélesztett nyelv valóban megegyezik a kihalt nyelvvel.

Ezen a szinten a nyelvi és alkalmazott nyelvi feladatokat a nyelvnek alapvető rekonsturálása képezi annak hangrendszerével, lexikai elemeivel, grammatikai struktúrájával együtt. Ennek leghíresebb példája a héber nyelv revitalizációja, amely az egykori szinte kizárólagosan vallási célokat szolgáló

nyelv alapján alakította ki a beszélt nyelvváltozatot. A héber revitalizáció a felélesztendő nyelvek lexikális hiányai pótolásának stratégiáiban is irányadónak tekinthető, hiszen a korlátozott számú lexikai elemekből (a héber alapnyelvi szavakból), valamint számos innovatív módszer alkalmazásával alkották meg a modern nyelvhasználat, regiszterek és stílusrétegek teljes körű szókincsét.

2) A veszélyeztetett nyelvek másik csoportját azok alkotják, amelyek orálisak, nem rendelkeznek írásbeliséggel, beszélt nyelvi nyelvváltozatukban élnek, és földrajzi szempontú dialektológiai variabilitásuk elenyésző. Ezeket általában kis (és nagy valószínűséggel idős) beszélőközösség használja informális környezetben, a nyelv formális regiszterei vagy leépültek, vagy nem is alakultak ki. Az orális jellegből kifolyólag azonban valószínű, hogy gazdag stilisztikai eszköztárral rendelkeznek. Ilyen nyelvek például a közép- és dél-amerikai indián nyelvek, a csendes-óceáni törzsi nyelvek, amelyek rendszerint fokozottan veszélyeztetettnek vannak nyilvánítva.

Az ilyen nyelvek kapcsán a nyelvi, elsősorban a korpusztervezés vagy korpuszmenedzsment lépéseinek megfelelően alakítható a nyelvi revitalizáció is, a nyelv hangrendszerének lejegyzése, az írásrendszer kidolgozása (a fent részletesen tárgyalt feltételekkel), a lexikáció stb. Amennyiben a kétnyelvűség által kiváltott nyelvcsere, illetve nyelvvesztés során megfigyelhető változásokról történeti szempontból is értelmezhető adatok állnak a nyelvészek rendelkezésére, a nyelv szókincsének bővítésében, a nyelvi regiszterek kialakításában ezek fontos adalékokkal szolgálhatnak.

A szakirodalom számos, a fenti változókkal jellemezhető nyelv megerősítéséről, illetve felélesztéséről számol be (például a maori, maja, inuit revitalizációja). Az esetek nagy többségében ezeket a nyelveket a generációközi nyelvátadás megszakadása is jellemzi, aminek következtében legalább egy, általában a szülők korosztálya kimaradt a nyelv elsajátításának folyamatából. A nyelvi revitalizációs oktatási (akár immerziós, akár kétnyelvű) programoknak köszönhetően egy új, fiatal és dinamikus nyelvhasználói réteg nevelődik ki, és az általuk beszélt nyelvváltozat általában (akár jelentős mértékben is) eltér a nagyszülők korosztálya által használt nyelvváltozattól. Az eltérések azzal is magyarázhatók, hogy míg az idősebb generációkat konzervatívabb, puristább attitűd jellemzi saját nyelvükkel szemben, a fiatalabbak nyelvhasználata nyitottabb. Ennek következtében a fent bemutatott nyelvi rendszerbeli különbségek is kimutathatók a két nyelvváltozat között. Ez jellemzi az aleut nyelvet is (l. Vahtin 1998). Barrett a maja nyelvek[60]

[60] A szakirodalom kb. harminc maja nyelvet tart számon, amelyeket mintegy öt millió beszélő használ Guatemala, Mexikó, Belize és Honduras területén (l. England 2003).

felélesztéséről írt tanulmányában egyenesen a grammatika „elpolitizálódásáról" beszél, hiszen a fiatal generációk spanyol nyelvi mondatszintű kontaktusjelenségként az SVO szórendet alkalmazzák, ami az idősebb generációkban a nyelvcserét, a *ladino* közösségbe való részben ideológiai, részben nyelvi asszimilációt konnotálja (Barrett 2008: 278).

A szakirodalomban a maiwala közösséggel kapcsolatban ennek fordított folyamatát is lejegyezték, ebben az esetben a maiwala nyelvű, hangsúlyosan purista szemléletű oktatás során a gyermekek a „helyes" nyelvet sajátították el, aminek következményeképpen szüleik nyelvhasználati szokásaira, kódváltási vagy kódkeverési stratégiáira voltak szabályozó befolyással (l. Nagai–Lister 2003).

3) A következő csoportba azokat a nyelveket sorolom, amelyekben már hangsúlyos mind a földrajzi, mind a társadalmi nyelvváltozatokra való tagolódás, egyes nyelvek esetében ismerünk írott nyelvi anyagokat (amelyekben nyomon követhetők a nyelvi rendszerben végbement változások), azonban sem a beszélt, sem az írott nyelvben nem teljes a sztenderdizációs folyamat. Az ilyen veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatban a revitalizációs nehézségek pontosan a nyelv tagolódásából fakadnak, hiszen a nyelvmegerősítés egyik fontos lépése a sztenderd nyelvváltozatok kialakítása, ugyanakkor a nyelvi tervezés egyik legnagyobb problémája a sztenderdizálandó nyelvváltozat kiválasztása. Az írásbeliség kidolgozásával kapcsolatos fejezetben részletesen kitérek a kecsua nyelv (vagy nyelvek) helyzetére, melynek felélesztésében a kiválasztott nyelvváltozatot a közösség nagy része nem fogadta el, ezért elterjedésének valószínűsége is alacsony.

A maja nyelvek felélesztése, illetve élénkítése, megerősítése ebben a tekintetben ismét releváns adatokkal szolgál: a maja nyelvészek a lexikai szintű regionális eltérések kezelésében innovatív megoldást választottak: ha ugyanazt a fogalmat több lexéma jelölte a nyelvek földrajzi dialektusrendszerében, ezeket egyenértékű szinonimáknak nyilvánították, és együtt kezdték el azokat tanítani, a sztenderdizáció tehát nem egy nyelvváltozat és az azzal járó összes nyelvi rendszerbeli elem kiválasztása során, ezáltal pedig a többi kizárásával ment végbe, hanem a regionális változatok beemelésével. Ez nem a dialektusok összemosását eredményezi, hanem, remélhetőleg, a kölcsönös érthetőséget segíti majd elő. A maja nyelvek sztenderdizációjában alkalmazott további elvek az érthetőség, valamint az autenticitás, a „történeti elsőbbség" elvei voltak, amelyek értelmében az az elem (struktúra vagy szabály) kerül kiválasztásra, amely a legszélesebb körben biztosítja az érthetőséget, ugyanakkor bizonyítottan régebb óta része a nyelv rendszerének (England 2003: 736–737).

4) A jelen felosztásom harmadik és negyedik csoportjába tartozó nyelveket egyaránt jellemzi a komplexebb társadalmi és földrajzi dialektusrendszer és (részben) az írásbeliség jelenléte. A negyedik csoportot mégis azért tárgyalom külön, mert az ide sorolt nyelvek esetében már egyaránt számolhatunk írott és beszélt nyelvi sztenderddel, tulajdonképpeni normatív nyelvváltozattal. A negyedik csoportba tartozó veszélyeztetett nyelvek közé sorolnám azokat is, amelyek leszakadtak az anyaországról akár háborúk, országrészek elcsatolása, akár migráció következtében. Ilyen esetben a nyelvjárási jellegzetességek az aktív kétnyelvűségi helyzetekben a nyelvi kontaktusok következtében a nyelvi rendszer minden szintjén tovább erősödnek. A nem domináns közösségekre ható nyílt vagy burkolt asszimilációs folyamatok következtében nem csak nyelvhalálról, hanem nyelvjáráshalálról is beszélhetünk, amelynek során például egy különálló dialektust beszélő nyelvi közösség beolvad a domináns közösségbe.

A dialektusok és a sztenderd nyelv kapcsolata már önmagában is nagyon bonyolult kérdés, a földrajzi nyelvváltozatok megítélése azonban sokat változott az elmúlt évek tapasztalatai alapján; a ma legelterjedtebb megközelítésben azok nyelvi értéket képviselnek, ezért a legkívánatosabb az aktív kettősnyelvűség kialakítása. A sztenderd és a földrajzi vagy társadalmi nyelvváltozatok kérdésköre kétnyelvűségi helyzetben, a nyelvi veszélyeztetettség kontextusában tovább nehezedik.

Ezzel kapcsolatban több tudományos szempontrendszer is alkalmazható: az egyiknek megfelelően a nyelvfelélesztést elsősorban a sztenderd felől kell megközelíteni, annak elterjesztésében, az azon folyó oktatásban rejlik a nyelv megmentésének lehetősége. Ha azonban a beszélőközösséget nem jellemzi a sztenderd-helyi nyelvváltozat kettősnyelvűség, kisebbségi helyzetben sokkal valószínűbb a kettős stigmatizáció kialakulása (akárcsak a romániai magyar nyelvváltozatok esetében, ahol a nyelvi purizmusnak és a sztenderd teljes körű alkalmazásának ilyen következményei is voltak). Ezeket a hatásokat erősíti a közösségnek saját nyelvváltozatával szembeni negatív attitűdje, melynek megfelelően azt a sztenderdnél és a domináns nyelvnél is alsóbbrendűnek tartják (l. pl. a moldvai magyar nyelvjárással kapcsolatos belső vagy mikroszintű attitűdök bemutatását – Hegyeli 2004).[61]

A másik megközelítés a dialektus revitalizációját tartja a helyi nyelvváltozatnak, kisebbségi kontextusban a nyelvnek magának a felélesztési, megerősítési lehetőségeként, ami, ha szükséges, nyelvi autonomizációval is járhat. Ezt

[61] Ennek a kettős stigmatizációnak köszönhető az, hogy a még magyarul beszélő családok egyre inkább a román nyelvet részesítik előnyben a gyermeknevelés során.

alkalmazták számos skandináv kisebbségi nyelv, például a tornedáli (meänkieli), illetve norvégiai kvén nyelv esetében is. Ezeket dialektológiai szempontból sokáig a finn nyelv földrajzi nyelvváltozatainak tekintették, bár erős negatív attitűdök fűződtek hozzájuk, és „alacsony" státusú dialektusként voltak számon tartva. Annak ellenére, hogy a kvén és a finn között a kölcsönös érthetőség elve nagymértékben érvényesül, a nyelvek különfejlődése vitathatatlan, és mivel a finn nyelvi sztenderddel semmilyen kapcsolatot nem alakítottak ki, közösségi indítványozásra 2005 tavaszára elérték nyelvváltozatuk külön nyelvként való elismerését mind a finnek, mind a svédek részéről (l. Molnár-Bodrogi 2008).

Molnár-Bodrogi (2008) elmondása szerint mindez nagymértékben elősegítette a kvén nyelv revitalizációját, hiszen a sztenderdizációs folyamatok elindultak, elkészült a kvén nyelvtan első változata, és egyre több nyelvoktatási lehetőséget biztosítanak a nyelv elsajátítására. Szerinte ugyanakkor ha egy kisebbségi nyelvváltozat a nyelvi szétfejlődés következtében eltávolodott a sztenderdtől, presztízs nélküli és erősen stigmatizált lett, az ilyen irányú változásokat kizárólag a dialektus autonomizációjával lehet ellensúlyozni (akár a moldvai magyar nyelvváltozat megőrzésében és felélesztésében is), hiszen a dialektusokon alapuló erő- és hatalommegosztás valamilyen mértékben minden nyelvben érvényesül (l. Molnár-Bodrogi 2008). A nyelvi autonomizáció azonban ugyanakkor számos ideológiai és dialektológiai problémát is felvet: a nyelvi kontinuumban eleve nehéz a nyelvek és dialektusok elkülönítése, ideológiai megközelítésben pedig a közösségnek magának a kezdeményezésére – hogy ők maguk kérjék dialektusuk különálló nyelvként való elismerését – valamint mély identitásbeli változásokra/szétfejlődésre van szükség.

Záró gondolatok

A fent bemutatott nyelvi vetületek a nyelvi revitalizáció egy újabb dimenziójának körvonalazódását teszik lehetővé. Ennek vizsgálatában az nyelvelméleti megközelítésen kívül fontos adatokkal szolgálhatnak az élőnyelvi felmérések, a szociolingvisztikai interjúk, stb., azonban ez a nyelvterület nagyságának és tagoltságának függvényében akár évekig is eltarthat, ezért a nyelvi revitalizációs célok kitűzésében fontos megállapítani azokat az időkorlátokat is, amelyek a közösség rendelkezésére állnak a nem domináns nyelv felélesztésében, megerősítésében.

A fentiek alapján a nyelvészeknek elsősorban három szerepköre körvonalazódik: az elsőnek megfelelően a nyelvfelélesztést, nyelvelevenítést szolgáló

leíró, „technikai eszközök" elkészítése a feladatuk, a szótáraké, nyelvtanoké, amelyek a dokumentáción kívül a nyelvi presztízs növekedésére sem elhanyagolandó hatással vannak. Második lépésként a nyelvészek szakértői minőségben követhetik a nyelv sztenderdizációs folyamatait, amelyek a későbbiekben a nyelvoktatást segítik elő. Harmadik szerepkörüknek megfelelően a nyelvmegőrzés vagy nyelvmegerősítés nyelvideológiai hátterének kialakítását és elterjesztését, ugyanakkor a nyelvfelélesztési tevékenységeket is szabályozhatják (l. pl. a szerepkörök alakulását a maja nyelv megőrzését és felélesztését célzó mozgalmak terén – England 2003). Előfordulhat azonban, hogy a nyelvész és a nyelvhasználó közösség között konfliktushelyzetek alakulnak ki, aminek egyik oka az lehet, hogy míg a szakember általában a legegyszerűbb, legkönnyebben megtanulható nyelvváltozatot részesíti előnyben a sztenderdizációs folyamatokban, addig a nyelvhasználók elsősorban a társadalmi és presztízstényezőket veszik figyelembe (Grenoble–Whaley 2006: 170).

A fent bemutatott kontaktusjelenségek, változások, ahogyan azt már említettük, hatással vannak mind a domináns közösségnek, mind a nem domináns nyelvhasználóknak saját nyelvükkel, nyelvváltozatukkal szembeni attitűdjére, hiszen nagyon sok, sztenderddel is rendelkező nyelv esetében (vagy más nyelvekkel való összehasonlításban) a helyi nyelvváltozatot alacsonyabb presztízsűnek, nem teljes értékűnek nyilvánították, a kölcsönzéseket pedig a nyelvváltozat szegényessége, visszamaradottsága bizonyítékainak (l. pl. a törökországi zsidó közösségek nyelvváltozatukkal szembeni attitűdjét – Altabev 1998: 268 –, illetve magyar kontextusban a határtalanítás programjának például a szlovákiai nyelvhasználók általi fogadtatását, l. pl. Kontra 2006). Számos nyelvhasználó ugyanakkor éppen a változás hiányát tartja rossznak a nem domináns nyelvben, hiszen ebből kifolyólag az nem alkalmas a modern kérdések, témakörök tárgyalására. Gyakori ugyanakkor, hogy a környező nyelvekből származó, szerintük túlzott mértékű átvételeket nehezményezik, valamint a grammatikai leírásnak, az írott nyelvváltozatnak, akár az irodalmi nyelv kialakulásának, illetve az azon folyó magas szintű oktatásnak a hiányát.

A közösség nyelvváltozatának régi, fejletlen, fosszilizálódott nyelvként való jellemzése ilyen módon gyakran ellentmondásos módon együtt él az átvételek magas száma miatti negatív attitűdökkel (Altabev 1998: 270–271). Altabev véleménye szerint ez összecseng a denisoni paradoxonnal, mely szerint a nyelvben végbemenő változások és az állandóság megítélése azon nyelv státusának a függvénye, amellyel kapcsolatban azt megfigyelik. Ennek következtében a domináns közösségek esetében a változást a fejlődéssel, a stabilitást az

állandósággal asszociálják, míg a veszélyeztetett vagy kisebbségi nyelvek esetében a változás az instabilitás, a sebezhetőség jele, a lexikai elemek kölcsönzése a szókincs szegényességéből fakad, a stabilitást pedig a nyelvváltozat megcsontosodásaként értelmezik (Altabev 1998: 271).

Péntek terminusát alkalmazva a kisebbségi anyanyelvváltozat kiértékelése, jöjjön az a domináns vagy a nem domináns közösség felől, voltaképpen nem kizárólag ezeknek a létező és folyamatban levő nyelvi változásoknak, kontaktusjelenségeknek a függvénye, hanem az azzal kapcsolatos, akár évek, évtizedek óta is fennálló előítéletéké.

A nyelvi változások, a kontaktusjelenségek számbavétele után kérdéssé válik az is, hogy a nyelvnek melyik az a rétege, része, amely ha megmarad, akkor még nem beszélhetünk nyelvvesztésről, nyelvhalálról. Ebből a szempontból is eltérhet a nyelvészek véleménye a nyelvközösségétől, hiszen a beszélők szempontjából identitásjelölőknek tekintett tényezők a nyelvcserének, nyelvvesztésnek akár korai szakaszában kieshetnek, illetve a nyelvészek pontosan azokat a vetületeket tarthatják döntő fontosságúaknak, amelyek a közösség szempontjából érdektelenek (Thieberger 2002: 311). Sasse véleménye szerint a fokozott nyelvvesztés, nyelvleépülés következtében a nyelvet csak egy erősen pidzsinizálódott nyelvváltozatában lehetséges felélesztení (Sasse 1992).

A nyelvfelélesztés, nyelvmegerősítés elmélete és gyakorlata, az ideológiai háttér feltérképezése, a nyelv vitalitásának kiértékelése, valamint az alkalmazott nyelvészeti vetületek tehát szorosan összefonódnak, és ezért nem is lehet azokat érdemben külön tárgyalni.

IV. fejezet
A NYELVI REVITALIZÁCIÓ ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI VETÜLETEI

1. A nyelvi revitalizáció mint nyelvi tervezési stratégia

A nyelvtudományban és a nyelvről való gondolkodásban a nyelvi változással és fejlődéssel kapcsolatban alapvetően két szemlélet érvényesül: az egyik szerint a nyelv élő organizmus, amely lassan, fokozatosan változik, beszélői pedig ún. tervezés nélküli (*unplanned*), spontán, tudattalan döntéseket hoznak nyelvük módosítása kapcsán (l. Eggington 2002). A másik szemlélet szerint a nyelv társadalmi intézmény, amelyet a beszélők, nyelvhasználók (vagy akár külső szereplők) irányítanak és adaptálnak számos nem nyelvi (pl. politikai, gazdasági, oktatási, irodalmi stb.) céllal (l. Baker–Prys Jones 1998). Mindkét szemlélet továbbgondolható, a továbbiakban azonban a második megközelítést, a nyelvi tervezés szempontrendszerét vizsgálom elsősorban mint alkalmazott nyelvészeti tudományágét a nyelvfelélesztés, nyelvmegerősítés elméletében és gyakorlatában hasznosítható eredményei felől.

A veszélyeztetett és használatukban korlátozott nyelvek felélesztése megvalósulásának mikéntjével kapcsolatos kérdések kulcsfontosságúak. Az is fontos kérdés, hogy hogyan lehet a használati tereket és a nyelvtanítási lehetőségeket kibővíteni, elterjeszteni, azaz megváltoztatni a nyelvi kontextust. A nyelvi kontextusok módosítására azért is szükség van, mert a nem domináns vagy az ún. kevésbé használt nyelvek (*lesser used languages*) nagy többségéről kijelenthető, hogy nem alakulhattak ki bennük vagy akár vissza is szorultak adott funkciók. Ezek akár a hétköznapi, informális nyelvhasználat elemei (mint például a héber esetében – l. Amery 2001), akár a modern társadalmi élettel kapcsolatosak, például a szaknyelvek vagy jogi nyelvhasználat esetében használatos lexikai vagy egyéb nyelvi kategóriák. Ezekre a kérdésekre a nyelvi tervezés elmélete és módszertana segítségével próbálnak megoldást találni.

A nyelvi tervezés (angolul *language planning*) fogalmát Einar Haugen vezette be 1958-ban, az ő meghatározásában „az a tevékenység, amely egy nem-homogén beszélőközösségben normatív helyesírást, nyelvtant és szótárt

készít abból a célból, hogy tanácsot adjon az íróknak és beszélőknek" (idézi Sándor 2006: 959), és akkor van rá szükség, ha egy adott csoport megítélésében társadalmi problémái a nyelvvel kapcsolatosak. Cooper még általánosabb megfogalmazásában a nyelvi tervezés „olyan szándékos törekvésekre vonatkozik, amelyek mások viselkedésének megváltoztatását célozzák nyelvi kódjuk elsajátításának, struktúrájának vagy funkcionális hozzárendelésének tekintetében".[62] A nyelvi tervezés gyakorlati alkalmazására leginkább a fejlődő, a korábbi gyarmatok területén megalakuló államok esetében került sor, a hivatalos nyelv kiválasztása, a sztenderdizáció során. Az ilyen államok esetében nem a gyarmatosítók nyelvére, hanem valamelyik helyi nyelvváltozatra esett a választás (l. Amery 2001; Stroud–Wee 2007)[63], illetve a helyi normák ütközése miatt a normatív, sztenderd nyelvváltozat kialakítása szükségessé vált a társadalmi szervezkedésben.

Bár sokáig csak a domináns, „nagy" nemzeti vagy államnyelvekkel kapcsolatos problémák megoldására összpontosított[64], gyakran akár a kisebbségi, nem domináns nyelvek rovására (pl. a domináns nyelv funkcióinak elterjesztésével vagy az elsajátítástervezés során, az oktatási intézmények egynyelvűsítésével), a legújabb nyelvi tervezési szakirodalomban tapasztalható a nyitás a nyelvfelélesztés irányába, és az elméleti és gyakorlati eredményeknek a revitalizációban való alkalmazására.

A nyelvpolitika és nyelvi tervezés terminusait a szakirodalomban nagyrészt szinonimaként használják, és vita tárgyát képezi az is, hogy ezek ugyanazokra a tevékenységekre, folyamatokra vonatkoznak-e vagy sem. Walsh és McLeod szerint a nyelvpolitika inkább a társadalmi intézmények által megállapított általános nyelvi célkitűzéseket fedi, míg a nyelvi tervezés azokra a tevékenységekre vonatkozik, amelyeket a célok elérése vagy bevezetése érdekében alkalmaznak (Walsh–McLeod 2007: 22). Kontra szerint „a nyelvi tervezés

---

[62] Language planning […] refers to „deliberate efforts to influence the behavior of others with respect to the acquisition, structure or functional allocation of their language codes" (Cooper, idézi: Baker–Prys Jones 1998: 204).

[63] A nyelvi tervezés terminológiájában is számos változás történt, az 1940-es évektől a következők jelölték a mai nyelvi tervezés feladatkörébe tartozó tevékenységeket: nyelvmérnökség (language engineering), glottopolitika (glottopolitics), nyelvfejlesztés (language development), nyelvszabályozás (language regulation), nyelvi menedzsment (language management), nyelvpolitika (language policy) (l. Baldauf 2002; Cooper 1999).

[64] Fishman 1974-ben Jernuddra és Das Guptára hivatkozva azt írja a nyelvi tervezésről, hogy az a tevékenység, mely a nyelvi problémákra próbál szervezett módon megoldást találni, tipikusan nemzeti szinten ("The term language planning refers to the organized pursuit of solutions to language problems, typically at the national level" – Fishman 1974: 77).

a nyelvpolitika megvalósulása", és ezzel Grin nyelvpolitika-meghatározására utal (Kontra 2005: 17).[65] Bodó értelmezésében bár a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés fogalma nem különíthető el könnyen egymástól, a viszonyuk történetileg értelmezendő. Szerinte a nyelvi tervezés elméletének és gyakorlatának korai szakasza valóban lefedte a ma a nyelvpolitika körébe sorolt területeket (példaként a státustervezést említi), a nyelvi tervezés jelenleg a nyelvpolitikánál sokkal jelentősebb antropológiai nyelvészeti megalapozással bír, és tevékenységét a lokális közösség szintjén is kifejti (Bodó 2006: 93).

A nyelvi tervezés a társadalom több szintjén valósulhat meg, illetve eltérő résztvevőkkel: megszerveződhet a kormányzás szintjén, az oktatásban (ezek az ún. külső nyelvi tervezési terek, mert közösségen kívüli indítványozók és szereplők végzik), valamint a kisebbségi közösségen belül, ez a megközelítés az alulról szerveződő mozgalmakkal rokonítható (Hinton 2001c: 51). Ezzel a kérdéssel kapcsolatban is eltérő nézetek ütköznek mind a szakirodalomban, mind a gyakorlatba ültetése kapcsán: míg például Liddicoat és Bryant szerint (és az őshonos nyelvek revitalizációját kutató, abban tevékenykedő nyelvészek és teoretikusok általános vélekedésének megfelelően) a nyelvfelélesztés, bármilyen formát is öltene, leggyakrabban a *grassroots* típusú, a közösség egészéből induló mozgalmak eredménye, nem pedig a hagyományos értelemben vett nyelvi tervezési intézmények munkájáé (l. Liddicoat–Bryant 2001), addig Cooper meglátása szerint csak akkor lehet eredményes, ha azt a társadalmi elit végzi (Baker–Prys Jones 1998: 206). A nyelvfelélesztés felől azonban az esetek nagy többségében valóban a közösségen alapuló nyelvi tervezési stratégiák és módszerek bizonyultak hatékonyabbnak a külső, hagyományos, intézményesített nyelvi tervezésnél, ezt a kérdést bővebben a továbbiakban tárgyalom.

A nyelvi revitalizációs törekvések ebből a megközelítésből valóban a nyelvi tervezés elméleti és módszertani eredményeit hasznosíthatják, tehát szerves kapcsolatnak kell fennállnia közöttük annak eldöntése érdekében, hogy az adott nyelvi, gazdasági, politikai stb. kontextusban melyek a lehetséges és szükséges tervezési lépések a nyelvi felélesztés megvalósítása érdekében.

Haugen nyelvi tervezési modelljében a XX. század hatvanas éveiben annak két alapvető vetületét azonosítja és írja le, a státus- (helyzet-) és korpusz- vagy állapottervezést. Modelljét az ahhoz fűzött megjegyzések figyelembe vételével módosította, végső változata pedig a következő:

[65] „A nyelvpolitika olyan szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi szintű erőfeszítés a nyelvi környezet megváltoztatására, amely a jólét növelését célozza" (Grin, idézi: Kontra 2005: 17).

	Forma (nyelvpolitikai megközelítés)	**Funkció** (nyelvművelési megközelítés)
Társadalom (státustervezés)	1. *Kiválasztás*	3. *Elterjesztés*
	a) problémakijelölés b) normák helyzetének tervezése	a) javítás b) értékelés
Nyelv (korpusztervezés)	2. *Kodifikáció*	4. *Kidolgozás*
	a) grafizáció b) grammatikáció c) lexikáció	a) szókincsbővítés b) stilisztikai fejlesztés

2. táblázat *A nyelvtervezés haugeni modellje (Huss 1999 és Sándor 2006 alapján)*

Az újabb nyelvi tervezési elméletek külön kategóriaként említik a nyelvelsajátítás-tervezést, Hornberger pedig a fenti három összetevő mellett az írással kapcsolatos kérdéseket önálló nyelvi tervezési feladatcsoportként tárgyalja (l. Cooper 1999; Hinton 2001c). Hornberger ezen felül két eltérő szemléletet azonosít a nyelvi tervezési paradigmán belül, a nyelvpolitika-központút (*policy planning*), valamint a nyelvművelés-tervezést (*cultivation planning*), amelyek egymást kiegészítve próbálnak választ találni a nyelvi tervezés kérdéseire[66]. A nyelvi tervezés összetevői és feladatai a fenti elméletek összevonása során a következő módon szerveződnek:

1. *státustervezés*: a nyelvhasználat kibővítésének kérdéseit foglalja magában, elsősorban a nyelvi jogszabályok szintjén. A hosszú távú megőrzésre és revitalizációra összpontosító célkitűzésekre vonatkozik, a nyelvpolitika felől a nyelv hivatalos elismerésére vagy státusemelő helyzetekben való használatára (pl. hivatalos kontextusokban, oktatásban, regionális szinten, kommunikációban stb.). Haugen rendszerében ide a probléma- és normakijelölés (a nyelv dialekusrendszeréből a sztenderdizálandó nyelvváltozat kiválasztása) és az elterjesztés, azon belül a javítás és a kiértékelés tartozik;
2. *elsajátítástervezés*: elsősorban a nyelvhasználókra vonatkozik, és a nyelv oktatásának, tanulásának lehetőségeit foglalja magában.

[66] Itt a nyelvművelés a nyelv funkcióinak kiépítésére és bővítésére vonatkozik, nem pedig a normatív nyelvváltozat szabályrendszerének érvényesítését szolgálja.

Azokra a kérdésekre próbál választ adni, amelyek a nyelv megtanulására, elsajátításának módjára és lehetőségeire vonatkoznak a nyelvmegőrzés és nyelvfelélesztés céljából. Nyelvpolitikai megközelítésben az intézményes oktatás szintjén a tannyelvválasztás problémájára keres megoldást, illetve a munkahelyi nyelvhasználatot is szabályozhatja;

3. *korpusztervezés*: magával a nyelvi rendszerrel foglalkozik, annak lexikai szintű modernizálásával többek között az új szótárak megírásának, irodalmi műfajok kidolgozásának segítségével. Haugen rendszerének megfelelően a kodifikáció (grafizáció, grammatikáció, lexikáció) lépéseit tartalmazza, valamint a kidolgozását a szókincs bővítésére való különös tekintettel. Cooper szerint a grafizáción kívül a sztenderdizálást és modernizációt foglalja magában (l. Baker–Prys Jones 1998: 206).
4. *írásrendszerek*: az írásrendszerek kialakítására és reformjára összpontosít, valamint az írásrendszerek hivatalossá tételét célozza meg (Hinton 2001c alapján). Haugen felosztásában az írásrendszerek kérdése a grafizáció, azaz a korpusztervezés feladatköréhez tartozik, én magam is a sztenderdizáció kapcsán tárgyalom azt.

A nyelvi tervezési szemlélet azért is fontos a nyelvi revitalizációban, mert annak segítségével lehetővé válik, hogy a közösség reális, megvalósítható célokat tűzzön ki maga elé, ugyanakkor hogy a legmegfelelőbb módszereket válassza ki. A nyelvi tervezés gyakorlati alkalmazása következtében a közösség szem előtt tarthatja a hosszú távú célokat, a közösségi alapú, lentről fel szerveződő nyelvi tervezés pedig biztosítja a nyelvhasználókat afelől, hogy nyelvük felélesztésével kapcsolatban ők maguk hozzák meg a döntéseket.

A nyelvi tervezés gyakorlati alkalmazása során lehetőség nyílik a nyelvmegerősítő tevékenységek rendszerezésére, ugyanakkor a nyelvmegerősítésben tevékenykedő szervezetek és személyek közötti esetleges konfliktusok megoldására is (l. Hinton 2001c). A nyelvi tervezés összpontosíthat a társadalom egészére, illetve annak egy-egy csoportjára (l. pl. a walesi nyelv esetében a nyelvfelélesztésben kulcsfontosságú fiatal generációkat célzó nyelvi tervezési, egyben revitalizációs programokra: Gruffudd 2000).

A revitalizáció és nyelvi tervezés kapcsolatának részletes tárgyalásában Fishman skálájának szintjeit, valamint a nyelvcsere visszafordítását szolgáló tevékenységeket vetem össze azoknak a haugeni nyelvtervezési modellel való összefüggéseit is figyelembe véve.

A nyelv állapota (Fishman alapján)	**A nyelv megerősítését szolgáló intézkedések, megjegyzések**	**Nyelvtervezési stratégiák (Haugen alapján); elsajátítástervezés**	
8. A nyelvet néhány, egymástól távol élő idős beszéli, nagyon valószínű a nyelv halála.	A nyelvi norma kiválasztása, kidolgozása a feladat, különös tekintettel a nyelvtani rendszerre és a szókincsre (a nyelv „újjáépítése").	– normakijelölés; – kodifikáció (grafizáció, grammatikáció, lexikáció);	Az átörökítés megalapozása – a nyelvi revitalizáció „gyenge oldala"
7. A közösségben helyet kapnak az anyanyelven folyó kulturális események, a nyelvet azonban csak az idős generáció beszéli. Nincsen generációközi kontinuitás a nyelv átadásában.	A kulturális eseményeknek hétköznapi szempontból aktuálissá tétele a cél, a társadalmi mobilizálás.		
6. A nyelvet használják a családokban, a gyerekek a szüleiktől, a kisebbségi közösségekben tanulják meg.	Mivel a család és a közösség az elsődleges szocializáció és identitásformálás helye, ez a szint alapvető fontosságú a nyelv használatának elterjesztése tekintetében.	– családi szintű elterjesztés (ezen a szinten problematikus a nyelvi tervezés, hiszen a családi/közösségi szférát érinti);	
5. Beszélhetünk írás- és olvasástudásról, annak oktatásáról a kisebbség nyelvén. Az írott forma kiszélesíti a nyelvhasználat köreit.	Iskolán kívüli tevékenységekre van szükség az anyanyelvi írás és olvasás presztízsének emelése céljából.	– elterjesztés; – nyelvelsajátítás az intézményes oktatáson kívül;	

A nyelv állapota (Fishman alapján)	**A nyelv megerősítését szolgáló intézkedések, megjegyzések**	**Nyelvtervezési stratégiák (Haugen alapján); elsajátítástervezés**	
4. A nyelv része az iskolai oktatásnak.	Itt nagyon fontos, hogy a kisebbségi nyelv és kultúra az oktatási rendszerben elismert és támogatott legyen. Fontos a megfelelő oktatási tevékenységek és módszerek alkalmazása a kisebbségi nyelv tanításában vagy az azon folyó oktatásban, ugyanakkor az oktatás minősége és versenyképessége meghatározó lehet a tevékenységek sikerére.	– elterjesztés; – nyelvelsajátítás az intézményes oktatáson kívül és belül;	A hangsúly a kisebbségi-többségi erőviszonyokon van. A nyelvhasználat kiterjesztése.
3. A nyelvet használják a munkahelyeken.	Ezen a szinten elsődleges fontosságú a szaknyelvek kialakítása, amely különösen nehéz az angol nyelv világméretű dominanciája miatt.	– elterjesztés; – kidolgozás (elsősorban a szakszókincs tekintetében); – szaknyelvek elsajátítása;	
2. A nyelv jelen van a helyi közigazgatásban és lokális médiában.	A közigazgatás és média által a nyelv mindennapi érintkezésbe kerül a közösség tagjaival, így fontos eszközévé válik a funkcióbővülésnek és a sztenderdizációnak. Ezen a szinten alapvető az ilyen szolgáltatásoknak a biztosítása és fenntartása.	– kidolgozás	
1. A nyelv jelen van a legmagasabb szintű, állami közigazgatásban, az egyetemeken, az országos médiában.	A nyelvhasználat ezen a szinten nagymértékben meghatározza a nyelv vitalitását, ennek ellenére fontos fenntartani a nyelv anyanyelvi használatát és átörökítését az otthonokban.		

3. táblázat *A nyelvcsere visszafordításának szakaszai és a nyelvi tervezés (Reyer 1999 és Kiss 1995 alapján)*

Fontos hangsúlyozni azt, hogy nem tehetünk mégsem egyenlőségjelet a nyelvi revitalizáció és a haugeni nyelvi tervezés közé, hiszen a státus- és korpusztervezésen kívül egy adott nyelv életerejének megnövelésében szükséges az ún. nyelvelsajátítás-tervezés is, amely, bár elsősorban az oktatási intézményeket célozza, hatással lehet a családban történő nyelvelsajátítási mechanizmusokra is. A revitalizáció kapcsán ugyanakkor olyan tényezőket is figyelembe kell venni, amelyeket egyáltalán nem vagy csak részben lehet nyelvi tervezési lépésekkel befolyásolni (pl. a mikro- vagy makroszintű attitűdfaktor – lásd a nyelvi vitalitást befolyásoló tényezők tárgyalását).

A nyelvi tervezés szakaszaiként, amelyek egyaránt tartalmazzák a státus-, korpusz- és elsajátítástervezési feladatokat, Brandt és Ayoungman a következőket azonosította: (1) bevezető szakasz (az ún. „katalízis", első tevékenységek); (2) célkitűzések körvonalazása (mi az, amit a program el akar érni? – ez lehet akár a nyelvcsere visszafordítása is); (3) előtervezés és kutatás (nyelvi attitűdfelmérés elvégzése, anyagi, humán erőforrások kiértékelése és a program korlátainak körvonalazása); 4) a szükségletek kiértékelése; (5) a nyelvpolitikai elvek megfogalmazása (a nyelvről való gondolkodás körvonalazása); (6) a célok újbóli kiértékelése; (7) módszerek és stratégiák kidolgozása a célok elérése érdekében; (8) gyakorlatba ültetés (az eltervezett feladatok elvégzése); (9) kiértékelés, újratervezés. Mindezeket a spirálmodellnek megfelelően a tervezési tevékenységek teljes ideje alatt folyamatosan ellenőrizni kell, hiszen így mindig van lehetőség a javításokra, módosításokra (Hinton 2001c: 52–57).

A státustervezés kapcsán megemlítendő Strubell ún. *Catherine wheel* modellje is, amelynek megfelelően az individuum mindenféle társadalmi változás központja, és fogyasztói szerepkört tölt be. Ebből kiindulva a folyamatnak hat szakaszát különítik el: az elsőben az adott kisebbségi nyelven készült javak és szolgáltatások fogyasztása fellendül (1), ennek következtében a nyelvet egyre hasznosabbnak tartják (2). Ez a nyelv megtanulására és használatára való motivációt növeli (3), és így egyre többen el is sajátítják azt (4). Mivel az adott nem domináns nyelven készült javak és szolgáltatások egyre keresettebbek (5), egyre több az ilyen jellegű jószág és szolgáltatás (6), és a folyamat elölről kezdődik (l. Strubell 2001). A fenti modell a gazdasági és nyelvészeti dimenziókat kapcsolja össze, és, Péntek véleményére visszacsatolva, sokkal inkább a nyelv társadalmi presztízsének növelését eredményezheti, mint magának a jogi státusnak a módosulását (l. Péntek 2002a).

Mivel a státussal, hivatalos elismeréssel kapcsolatos egyéb kérdéseket a nyelvi jogi paradigma kapcsán tárgyaltam, a továbbiakban a korpusztervezési feladatokat vizsgálom részletesebben.

1.1. Korpusztervezési kérdések a nyelvi revitalizációs tevékenységekben

Korpusztervezési lépésekre általában Fishman skálájának 8. és 7. szintjére sorolható nyelvek esetében van szükség. A nyelvnek magának a fejlesztésével kapcsolatos feladatok azonban olyan nyelvek esetében is fontosak, amelyeknek egy vagy akár több funkciója is hiányosnak nevezhető, mint ahogyan az a magyar nyelv esetére is érvényes Romániában, ahol a szaknyelvek terén és a hivatalos nyelvhasználatban tapasztalhatók jelentős hiányok.

Vizsgálatunk szempontjából fontos, hogy a korpusztervezés mint nyelvi tervezési stratégia olyan két- vagy többnyelvűségi helyzetekben is alkalmazható, ahol a nyelvcsere már teljesen végbement, és a kisebbségi nyelv halála nagyon valószínű. Ha ezen a ponton akár a beszélőközösség, akár valamilyen külső tényező hatására, a makro- vagy mikroszinten beállt változások következtében elindul a revitalizáció, a nyelvfelélesztés első lépései megegyeznek a nyelvi tervezéséivel. Ezek a nyelvi norma kiválasztását, kidolgozását foglalják magukban, a kodifikációt (grafizációt, grammatikációt, lexikációt) és az elterjesztés következtében bekövetkező sztenderdizációt. Fontos azt is újra megemlíteni, hogy bármilyen nyelvfelélesztési programot meg kell hogy előzze a nyelv vitalitásának, ugyanakkor az adott nyelvvel kapcsolatos ideológiai vetületeknek a kiértékelése.

A szakirodalomban elterjedt nézet szerint a revitalizációt az írás nélküli, orális kultúrájú (pl. törzsi) nyelvek esetében az írásrendszer kidolgozásával kell kezdeni, az írásbeliségnek magának a kialakításával, azután pedig a közösségben való elterjesztésével többek között az intézményes oktatáson keresztül (l. pl. Hinton 1998).

Crystal (2000) szerint az írott nyelvváltozat elkészítése két szakaszból áll: az első a nyelv hangrendszerének vizsgálatát jelenti a legmegfelelőbb fonetikus írás megalkotása végett, a második pedig olyan segédeszközök elkészítését, amelyek a nyelvelsajátításban játszanak majd szerepet (szótárak, nyelvtanok, nyelvkönyvek stb. Crystal 2000: 139). Krauss háromlépcsős nyelvmegőrzési

skálájának is a nyelvi dokumentáció az első foka, az átfogó nyelvtan és szótár készítése, valamint a hagyományos orális irodalom összegyűjtése mind írásban, mind hangfelvételek segítségével – l. Ignace 1998: 42.

A szakirodalomban vita alakult ki az írásrendszerek kidolgozása és a nyelvi revitalizáció összefüggéseiről. Ez a kérdés is a nyelvésznek a revitalizációban betöltött szerepére vezethető vissza, hiszen a tapasztalat azt mutatja, hogy a revitalizációs törekvések akkor sikeresek, ha iránt uk a beszélőközösség részéről nagymértékű érdeklődés és elkötelezettség tapasztalható, ehhez járul vagy járulhat hozzá szakmai tudásának alkalmazásával a nyelvész (akár az írásrendszerek kidolgozásában is).

Vita tárgyát képezi ugyanakkor a sztenderdizáció kérdése maga, a nyelvi norma kiválasztása, ami a nyelvjárásokra nem tagolódó nyelvek esetében könnyen kivitelezhető, azonban a komplex dialektusrendszerrel rendelkezőkben többet árthat, mint amennyit használ. Ennek elsősorban az az oka, hogy egy bizonyos nyelvjárás kiválasztása és elterjesztése maga után vonhatja a többi nyelvváltozatot használók ellenszenvét, ezzel pedig többszörösen is negatív attitűdöket vált ki (Premsrirat–Malone 2003: 1–5).

Az írástudás, írásos hagyomány szempontjából Grenoble és Whaley (2006) három típusú kétnyelvű közösséget különböztet meg: az elsőre az jellemző, hogy az írásbeliség fogalma teljesen idegen a nyelvhasználók számára, hiszen sem kisebbségi, sem többségi nyelven nem ismerik azt. Az ilyen beszélőközösségeket preliterátusoknak, írásbeliség előttieknek is nevezik. A második típus jellegzetessége, hogy a kétnyelvű nyelvhasználók esetében létezik domináns vagy többségi nyelvi írásbeliség, kisebbségi nyelven azonban nem, és nincsen is rá igény a közösségen belül.[67] Ide tartozik például a moldvai magyarok nagy része, akik románul tudnak írni és olvasni, magyarul azonban kevesen (Sándor 2000: 149). A harmadik típust olyan kétnyelvűségi helyzetek képezik, ahol kisebbségi nyelvi írásbeliség is van, azonban megerősítésre, kidolgozásra szorul (l. Grenoble–Whaley 2006: 113–114).

A nem domináns, illetve veszélyeztetett nyelvek felélesztésében a fenti kontextusokban az írásrendszerek kidolgozása, a grafizáció nagyon is különböző hatásokat fejthet ki. Fontos különbséget tenni a teljes mértékben orális kultúrák és azok között, amelyekben már kialakult az írásbeliség, hiszen a nyelvfelélesztés során történő íráselterjesztésre adott válaszok, közösségi

67 A mikro- és makroszintű negatív attitűdök következtében a kisebbségi nyelvvel kapcsolatban gyakran él az a nézet – akár beszélőközösségen belül is –, hogy nyelvük „nem érdemes", nem elég fejlett arra, hogy leírják.

visszacsatolások nagymértékben függnek ettől a változótól, és ez adott esetben számos problémát is felvethet. Gondolhatunk itt az olyan kultúrákra, amelyekben a közösség tagjai a szavak lejegyzését vehemensen ellenezték, illetve a szövegek közösségen kívüli elterjesztését a javaktól, a csoport belső értékeitől való megfosztás egyik formájaként élték meg (l. pl. Tsunoda 2006: 200). Az amerikai indián nyelvek orális jellegének megőrzése és az írott szövegek mint a kultúra fenntartási lehetőségei kapcsán olyan vélemények is megfogalmazódtak, melyek szerint a történetek az őslakos népek „könyvtárai" (l. Holt 2005). Ezzel szemben a szakirodalom olyan esetekről is beszámol, ahol a közösség maga szorgalmazta az írásrendszer kialakítását, illetve az írott anyagoknak a nyelvi revitalizációban való alkalmazását, hiszen szerintük nyelvüknek csak ebben az esetben van valós esélye a nagyobb, szélesebb körben elerjedt nyelvekkel szemben. Ugyanakkor saját hagyományaik lejegyzését is fontosnak ítélik meg azok megőrzése és felélesztése érdekében (lásd például az észak-amerikai indián paiute nyelv felélesztésének esetét: Bunte–Franklin 2001: 257–258; a maja nyelvek beszélőit is ez utóbbi hozzáállás jellemzi, lásd England 2003).

A továbbiakban az íráshoz mint kulturális cselekedethez és nyelvi revitalizációs stratégiához kapcsolódó két nagy attitűdrendszert vizsgálom meg az írásrendszerek kialakítását támogató és ellenző érvek felsorakoztatásával.

Érvek az írásrendszer kidolgozása és az írástudás mellett

A sztenderdizáció, és azon belül is az írásrendszerek kidolgozása és elterjesztése kapcsán, annak fontosságát hangsúlyozandó a szakirodalom áttekintése során a következő érvek körvonalazódnak (a kérdéskör feltérképezésében használt legfontosabb források: Derhemi 2002; Grenoble–Whaley 2006: 117–122; Premsrirat–Malone 2003: 11; Shaeffer 2003; Skutnabb-Kangas 2003; Tsunoda 2006: 188–189):

1) Az írott nyelvváltozat mindig presztízstényezőként működik. Az írott forma kidolgozása hatással lehet, és hatással is van arra, ahogyan az emberek saját nyelvükhöz viszonyulnak, emeli annak presztízsét, ezzel együtt attitűdformáló (a nyelvi jogi vetületek tárgyalásakor hangsúlyoztam, hogy az írott nyelvváltozat általában feltétele a nyelv hivatalos elismerésének). Az írásbeliség hiánya azt a képzetet erősítheti a kisebbségi közösségben, hogy nyelvük nem is igazi nyelv, a kiműveltség hiánya miatt „nem érdemes arra", hogy leírják (l. fennebb a kétnyelvű beszélőközösségek és az írástudás kapcsolatának tipológiáját).

2) Az írástudás mellett szóló másik érv szerint, a közösség megerősítése, „felemelése" (*empowerment*) szempontjából az írástudás által a csoport olyan társadalmi és kulturális tevékenységek és történések részévé válhat, amelyek az írni és olvasni nem tudók számára elérhetetlenek, ugyanakkor új nyelvhasználati lehetőségek nyílnak meg előttük, mint amilyen például az intézményes oktatás vagy a médiák.

3) A nyelvi jogi paradigmának megfelelően az írni és olvasni tanulás alapvető emberi jog, akárcsak az anyanyelven folyó minden szintű oktatás. Az íráskultúra-kutatók szerint az etnikai kisebbségek nagy része éppen azért írástudatlan, mert (különböző okoknál fogva) kiszorul a többségi kultúrából, annak intézményeiből, így az oktatásból is. A kisebbségi nyelvek megerősítésének egyik fontos tényezője az intézményes oktatás, ez pedig legtöbbször elképzelhetetlen az írásbeliség nélküli nyelvek esetében. Ilyen értelemben tehát az írásbeliség kidolgozása alapfeltétele a nyelvnek az oktatásba való bevételének, az elterjesztésnek és funkcionális bővülésnek.[68]

4) Az írott hagyomány állandóságot kölcsönöz a nyelvnek és az általa hordozott kultúrának, hiszen az azzal rendelkező nyelvek hosszabb ideig fennmaradnak, mint az orális hagyományon alapulók.

5) Az írásbeliséggel rendelkező nyelvek konzervatívabb, nehezebben és lassabban változnak, mint az orális nyelvek, ez pedig a nyelvmegőrzés szempontjából kifejezetten kívánatosnak mondható.

Nyelvi revitalizációs célú grafizáció történt például a csong, warrungu és maori nyelv esetében (l. Premsrirat–Malone 2003).

Érvek az írásrendszer kidolgozása ellen

1) Az írásrendszer kialakítása következtében elmozdulás történik az orális hagyománytól az írásos kultúra felé, ez pedig sokszor a kívánttal ellentétes hatást vált ki a közösségben. Az orális kultúra értékeit kérdőjelezi meg vagy teszi esetlegessé az írásbeliség (pl. a történetmondók kimagasló verbális képességeivel kapcsolatban), hiszen az írásbeliség mindig második helyre szorítja a szóbeli hagyományt.

2) A fenti érvhez szorosan kapcsolódik az, hogy az írásbeliség kialakításához kultúravesztést társítanak, behódolást, egyes esetekben akár a nyelv megsemmisülését is, ezért megtagadják az írás használatát. A legnagyobb probléma

68 Az írásbeliség kidolgozása volt a magyarországi beás oktatási program első lépése (l. Pálmainé Orsós 2006; Orsós–Kálmán 2009).

a két kommunikációs forma természetének vitathatatlan különbözőségében rejlik: míg az oralitás dinamikus karakterű, nagymértékben kontextusfüggő és interakción alapuló, az írás sokkal inkább statikus, lineáris, vizuális konstrukció, amelyben a nyelv szupraszegmentális és extralingvális elemei (amelyek maguk is legalább olyan fontos jelentéshordozók, mint a lexikális elemek) nem érvényesülhetnek (Ong 1998: 147).

3) Az írásbeli hagyomány teljes hiánya is jelzésértékű összetevője a fent említett kulturális tényezőknek. Ennek gyakran nagyon egyszerű a magyarázata: azért nincsen írásbeliség, mert a közösségen belül nem volt szükség rá.

4) Egy másik igen jelentős probléma a kulturális emlékezet és hagyományátadás kérdése. Az alfabetizáció következtében – idővel – megváltozhatnak vagy akár meg is szakadhatnak az adott közösség orális emlékezési tevékenységei, a közösségi tudás ilyen formában történő átadása (l. Ostler 2000).

5) Az ún. „átmeneti írásbeliség" fogalma cáfolja az írásrendszer kidolgozásának mint a nyelvmegerősítésben, illetve nyelvfelélesztésen alkalmazott nyelvi tervezési stratégiának fontosságát. A nem domináns nyelv írott formájának kidolgozása tulajdonképpen elősegíti a domináns nyelv még több nyelvhasználati térre való bevezetését, így átmenetet képez a teljes nyelvcsere és nyelvvesztés, esetenként éppen a nyelvhalál szakaszába, ezzel pedig a kívánt eredmény ellenkezőjét érik el, a revitalizáció helyett a nyelvhalált gyorsítják fel.

6) Az írott szövegek előállítása során és az azok alapján történő nyelvoktatás esetében nincsen lehetőség a nyelv beszélt változatának megtanulására, az írás hangzóvá tételére.

A veszélyeztetett nyelvek írásrendszerének kialakítása és a nyelvi revitalizáció összefüggéseinek kapcsán Luykx (2004) a kecsua nyelvélesztésre vonatkoztatva bemutatja és vitatja azt a három alapelvet, amelyet szerinte a nyelvtervezők és a nyelvi revitalizációban résztvevő, vagy legalábbis arról véleményt nyilvánító nyelvészek teljes mértékben elfogadtak:

1) a sztenderdizáció a kecsua nyelv felélesztésének kulcsa, ami által megerősödik a kecsua beszélők szociális presztízse (ahogyan azt a fenti érvrendszerek bemutatásában már láthattuk);

2) az etimológiai kritérium a legmegfelelőbb a sztenderd kialakításában (szemben a dialektusok egyikének kiválasztásával). Ezzel a módszerrel vezették vissza a mai nyelvváltozatokat egy régebbire, amit sztenderdizálni kívánnak, ez azonban nem egyezik meg a nyelv egyik jelenlegi változatával sem, ennek következtében a nyelvhasználók közösségének egy csoportja sem tud azzal

azonosulni (ami az egyik dialektus sztenderdizációs célú kiválasztásakor az azt beszélő közösség részéről tapasztalható válasz lett volna);

3) az írástudáson és az oktatáson alapuló nyelvhasználati funkciók alapvetők a kecsua jövőbeli vitalitása szempontjából.

Luykx véleményében mindhárom fenti alapelvnek maga a kecsua közösség állt makacsul ellene. Egyre gyakrabban hivatkoznak a szerzők arra, amit már az előzőekben említettünk, hogy a héber nyelvélesztés tanulságain kívül nincsen sok adat a birtokunkban (már csak azért sem, mert a nyelvi revitalizációs törekvések eredményeit még nem lehet tulajdonképpeni történeti szempontból elemezni, nem alkalmazható még a történeti eltávolodás elve), ezért nem lehet egyértelmű korrelációt felállítani az újjáélesztés és az írástudás között (l. pl. Luykx 2004: 149; Grenoble–Whaley 2006: 115). Luykx szerint a sztenderdizáció maga domináns nyelvi gyakorlatból származik, és nem feltétlenül a közte és a nyelvi „egészség" közötti közvetlen kapcsolatból (Luykx 2004: 149). A sztenderdizáció hatása – főleg az etimológiai elv alkalmazása következtében – kecsua kontextusban az lenne, amit már az erdélyi nyelvváltozatok és a magyarországi sztenderd összefüggésében érzékelhetünk, hogy a kisebbségi kontextusú nem sztenderd nyelvváltozatok kétszeresen stigmatizálttá lesznek, egyrészt a domináns nyelv, másrészt a sztenderd nyelvváltozat felől.

A fenti érvrendszer megvizsgálása során elmondhatjuk, hogy a sztenderdizációnak, azon belül is a grafizációnak nagyon fontos szerepe lehet a nyelvi revitalizációban (mint pl. a héber nyelv esetében volt), azonban nem minden közösségen belül. A hagyományosan orális kultúrák esetében, mint amilyen a kecsua is, valóban nem feltétlenül az írásos rendszer és az írott szövegtípusok stilisztikai kidolgozása az elsődleges feladat. Luykx (2004) szerint a (kecsua) nyelv jövője nem elsősorban a magas presztízsű nyelvhasználati területeken való fejlődésétől függ, hanem azokban a funkciókban való használatától, ahol eddig is erős volt, és ez az otthon és a közösség. Ezeket a területeket, ezeket a funkcionális határokat kell óvni a domináns nyelv hatásaitól (Luykx 2004: 153). Mindez megegyezik Fishman véleményével, amely szerint, amint azt már az előbbiekben is láthattuk, a nyelvcsere megfordításának kulcsa a családi nyelvhasználat, a nyelvátörökítés.

Az sem elhanyagolható kérdés, hogy mi a célja a nyelvi revitalizációnak: amennyiben csak az orális, beszélt nyelvi interakciót hivatott továbbvinni, az írásbeliségnek, a grafizációnak magának nincsen döntő szerepe ebben. Azonban ha az újjáélesztési tevékenység, program meghatározó része a nyelvvel és kultúrával kapcsolatos tudás megőrzése, akkor az írásos szövegek is fontos szerepet

játszanak abban (Hinton 2002; Tsunoda 2006: 188). Hinton a veszélyeztetett nyelvek megőrzésének és felélesztésének gyakorlati vetületeivel kapcsolatban rámutat arra, hogy a grafizáció nem a nyelvoktatás része, hanem különálló tevékenység, ami nem feltétele a sikeres nyelvoktatási programok megvalósulásának, sőt akár megnehezítheti a beszélt nyelv elsajátításának folyamatát (Hinton 2002: 2).

Ahogy a fentiekben is láthattuk, a korpusztervezés, a nyelv írott változatának kialakítása és ennek helye a nyelvi revitalizációban számos ideológiai problémát is felvet. Egyik ilyen ideológiai megterheltségű technikai kérdés például az adott írásbeliség nélküli nyelv grafizációjának folyamatában használt írásrendszeré. Az orosz birodalom területén élő kisebbségi nyelvek írásbeliségének kialakításában a latin ábécét használták, annak ellenére, hogy mindez állami kezdeményezésre történt. Rövid idő elteltével azonban, ugyancsak állami nyomásra, át kellett térni a cirill betűs írásrendszerre, ami önmagában is az ideológiai centralizáció jelölőjeként működött. Mindez hosszú időre ellehetetlenítette az intézményes nyelvelsajátítást.

A magyarországi beás nyelv írott változatának kidolgozása során is számos nehézséggel szembesültek a szakemberek, melynek okai sorétűek: bár a beás a román nyelv archaikus változata, a Magyarországon megjelent beás nyelvű kiadványok az ún. „magyaros" helyesírást használják, mely elsősorban a magyar anyanyelvűeket vagy a magyar nyelvterületen élő kétnyelvűek igényeit hivatott kielégíteni. Mivel viszont a beás nyelv hangrendszere erősen eltér a magyarétól, ez a helyesírás nem biztosította a lejegyzések pontosságát, szükségessé vált tehát az írásrendszer átgondolása. Egyik megoldás a román helyesírás alkalmazása lett volna, azonban erről Orsós így ír: „az (ti. a román helyesírási hagyomány – G. N.) csak a román nyelven olvasók dolgát könnyítené meg, a magyar nyelvterületen élőknek nagyon furcsa lenne" (Orsós–Kálmán 2009: 11). Ilyen meggondolásból döntöttek a 2009-es *Beás nyelvtan* c. munkájukban a gazdaságosság és közérthetőséget szem előtt tartva új lejegyzési rendszer kialakítása mellett.[69]

A nyelvi tervezés általános problémái kapcsán Romero-Little azt hangsúlyozza, hogy az őslakos amerikai indián nyelvek felélesztésében például, bár nyelvenként más megközelítésből szervezték meg a revitalizációs munkát, mégis mindig a nyugati típusú, a közösség számára idegen tudományos és intellektuális szempontokat alkalmazták. Ezzel magyarázható – mondja ő

69 Ennek részletes leírásáért lásd Orsós–Kálmán 2009: 11.

– hogy az őslakos indián nyelvek felélesztése leggyakrabban kudarcot vallott, továbbá azzal, hogy legtöbb esetben az ilyen irányú programok, revitalizációs modellek nem veszik figyelembe az őslakosok intellektuális hagyományait, megismerési, tanulási és tanítási stratégiáit (Romero-Little 2006: 400).

A fenti érvek alátámasztják tehát annak szükségességét, hogy közösségenként, nyelvenként ki kell értékelni az írásbeliséggel szembeni attitűdöket és annak esetleges hatásait a nyelv felélesztésének tevékenységeire (Reyhner 1999).

1.2. Szótárkészítés és nyelvi revitalizáció

A veszélyeztetett nyelvek szókincsének bővítése, modernizációja, az általános és szakszótárak elkészítése fontos területe mind a nyelvi tervezésnek – azon belül a korpusztervezésnek –, mind pedig a nyelvi revitalizációnak. A szótárkészítéssel, valamint a szótárak felhasználásával kapcsolatos kérdések szorosan összefüggnek az írásbeliség fent tárgyalt vetületeivel, hiszen az írás- és olvasástudás mértékétől függ a szótárak alkalmazhatósága is (l. Corris és mtsai. 2002).

A veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatos szótárkészítési tevékenységek célja sokáig csupán a nyelv szóanyagának, a példamondatokon keresztül a grammatikai rendszernek a rögzítése volt későbbi nyelvészeti kutatások, esetenként akár a felélesztés elősegítése érdekében. Ezeket „dokumentációs szótáraknak" nevezik, és a nyelv lehető legrészletesebb leírását kísérelik meg a nyelvtudomány vagy egyéb tudományágak számára. A veszélyeztetett nyelvekkel kapcsolatban készült szótárak másik célja a nyelv közösségen belüli megőrzése, ezek pedig felhasználási céljaik szempontjából lehetnek egynyelvűek vagy kétnyelvűek. A veszélyeztetett, nem domináns nyelvek szótárai elkészítésének másik közvetett haszna a beszélőközösségen belül a nyelv státusának, presztízsének növekedése, a szimbolikus funkció kiépülése.

A nyelvi revitalizációban felhasznált szótárak általában kétnyelvűek (veszélyeztetett nyelv – szélesebb körben használt nyelv/a nyelvcsere eredményeképpen a közösségben használt első nyelv[70], mindkét irányba); ez elsősorban amiatt van így, mert készítőik rendszerint nem beszélik az adott veszélyeztetett nyelvet. Ha a szavak jelentésének pontosítására példamondatokat is használnak,

[70] A nyelvcsere egydimenziós modellje alapján a továbbiakban a nem domináns nyelvet Lx-ként, a domináns nyelvet Ly-ként jelölöm (l. pl. Borbély 2003b).

a szótárak a lexikai információkon kívül grammatikai és kulturális adatokkal is szolgálnak. A szótárak ugyanakkor az intézményes oktatásban, valamint az azon kívüli nyelvoktatásban is fontos szerepet játszhatnak.

A szótárírás lehetőségei, feltételei és a szótárak használati módozatai nagymértékben függenek a veszélyeztetett nyelv állapotától. Ha az adott nyelv a fishmani skála 8., illetve 7. szintjére sorolható, a (nagy valószínűséggel kétnyelvű) szótárak a nyelv dokumentálását, leírását szolgálják a meglévő adatközlők segítségével. Hatodik szinten, amikor a nyelvcsere megfordításában a hangsúly leginkább a családi nyelvátörökítésre tevődik, a szótárkészítés státusemelő funkciója erős, ugyanakkor az Ly-Lx típusú kétnyelvű szótárak a fiatalabb generációk részére az Lx (nem domináns, őshonos) nyelv elsajátításának lehetőségét biztosítják az Ly (domináns) nyelven keresztül. Magasabb (5–1.) szinteken már a számottevő példaanyagot és kulturális információt tartalmazó egynyelvű szótárak elkészítése is indokolt, és mivel ezeken a szinteken a nyelv funkcionális megoszlása is hangsúlyos, de megerősítésre szorul, az egy- vagy kétnyelvű szakszótárak is fontos szerepet játszanak a nyelv megőrzésében, a funkciók elterjesztésében vagy akár a nyelvi revitalizációban is. Az Lx-Ly nyelvpárú szótárak a domináns nyelv elsajátítását segíthetik, továbbá a balansz kétnyelvűség kialakulását.

A korpusztervezési feladatok felvázolásának összegzéseként elmondhatjuk, hogy azok főleg a fokozottan veszélyeztetett nyelvek megőrzésében, illetve felélesztésében játszanak nagyon fontos szerepet, mint például az ausztráliai bennszülött nyelvek esetében, ahol a szótárak és írott anyagok elkészítése bizonyult a nyelvfelélesztés első lépésének (l. Blake 2002).

1.3. A nyelvi menedzsment és nyelvi tervezés elméletének és gyakorlatának nyelvi revitalizációs alkalmazhatóságáról

A nyelvmegerősítő-nyelvélénkítő programok esetében, ahogyan a fentiekben is láthattuk, nem elég a központi irányítottság, a jogi kodifikálás, az oktatási intézmények biztosítása, vagyis a hagyományos nyelvi tervezési lépések. Szükség van a nyelvi közösséggel való közreműködésre (történjék az az egyének, közösségek, intézmények, szervezetek, aktivisták, szakemberek bevonásával – Bartha 2003), amelyben hangsúlyt fektetnek az egyéni kód- vagy nyelvválasztás pszichológiai, társadalmi meghatározottságára, és a nyelvvel szembeni attitűdök megváltoztatására (Crystal 2000: 100–101). Két síkon kell tehát mozognia

a nyelvi revitalizációnak ahhoz, hogy sikeres legyen: fontos a fentről le irányú mozgás, a központi irányítottság, a hagyományosan értelmezett nyelvi tervezési lépések, de a lentről fel irányú mozgás is, a beszélőközösség szintjéről, ahol a már tárgyalt pszichológiai és attitűdközpontú vetületek a vizsgálat tárgya.

A sikeres nyelvi revitalizáció érdekében elengedhetetlen, hogy annak összetevői (egyrészt a nyelvi jogok biztosítása, a kedvező nyelvpolitika és a konkrét nyelvtervezési lépések, másrészt az attitűddel kapcsolatos makro- és mikroszintű tényezők) együttesen működjenek az adott nyelv újjáélesztésében. A nyelvmegerősítő/nyelvélénkítő programok legnagyobb része azért eredménytelen vagy csak nagyon kis mértékben sikeres, mert a körülmények és stratégiák ezen együttállása nagyon ritkán jön létre. Ebben a munkában lehet segítségünkre a nyelvi menedzsment elmélete és annak gyakorlati vetületei.

A *nyelvi menedzsment*, újabban *menedzselés* terminusát a XX. század nyolcvanas éveiben Jernudd és Neustupný használta először. A nyelvi korrekció elméletéből eredeztethető, megalkotásának célja a nyelvi tervezési megközelítés kiterjesztése és módosítása volt az azzal foglalkozó szakemberek közötti szemléletbeli viták ellensúlyozása céljából. A nyelvi menedzselés a nyelvi problémák minden szintű megoldására összpontosít, nem csupán a nyelvi rendszerben beálló zavarok kiküszöbölésére, hanem a diskurzussal, a pragmatikai vetületekkel és az interkulturális kommunikáció kérdéseivel is részletesen foglalkozik.

A nyelvi tervezés és nyelvi menedzsment közötti alapvető különbség Neustupný szerint az, hogy míg a nyelvi tervezés módszertanának megfelelően a problémákat (pl. a lexikai hiányokat vagy a státusbeli hátrányok hatásait) szakemberek, nyelvészek azonosítják, teoretizálják, és próbálnak rájuk *idővel* megoldást találni, addig a nyelvi menedzsment természetéből fakadóan az egyes kommunikációs helyzetekben fellépő problémákat maguk a beszélők azonosítják, azonnali vagy rövid időn belüli megoldást várva. Ebből következik az is, hogy a nyelvi tervezés elméletének megfelelően a nyelvészek a kommunikációban tapasztalható zavarokat a nyelv, nem pedig a nyelvhasználók problémáiként azonosítják. A nyelvi menedzsment elmélete értelmében a nyelvi problémákra nem lehet objektív, a nyelvi helyzettől vagy megnyilatkozástól elvonatkoztatott megoldást találni, hiszen a problémát a különböző résztvevők másként értékelik, érdekellentét állhat fent közöttük, aminek következtében csak a valamilyen hatalommal rendelkező csoportok tudják elképzeléseiket megvalósítani (l. Szabómihály 2005). Ezektől eltekintve azonban a nyelvi tervezés és menedzsment sok (leginkább gyakorlati) vetületében megegyezik. Neustupný és Nekvapil 2003-as munkájában kijelenti, hogy a két elmélet között alapvető ellentmondás nincsen,

a menedzselés azonban átfogóbb, szélesebb körű, és a nyelvhasználat számos szintjére összpontosít, nem csupán a központosított, intézményesített vetületekre (mint például a jogi nyelvhasználat, oktatás, stb.).

Neustupný és Nekvapil a nyelvi menedzsment egyszerű és szervezett formáját különbözteti meg: az egyszerű nyelvi menedzsment az egyedi kommunikációs helyzetekben megjelenő problémákra adhat választ (pl. nyelvi közönségszolgálatok formájában, ahol akár egy szó helyes leírásának kérdésével szembesülhet a nyelvhasználó, és ezt kell megoldania). Ezzel szemben a szervezett nyelvi menedzsment számos szinten jön létre. Mindkét formájára jellemző, hogy a menedzsment folyamatában egynél több személy vesz részt, diskurzust folytatnak róla, ugyanakkor a gondolkodási folyamatok és a nyelvi ideológia is szerepet játszik benne. Mivel ezek a jellemzők változó mértékben vannak jelen, a két véglet, az egyszerű és szervezett között fokozatos az átmenet (Neustupný–Nekvapil 2003: 185–186).

A nyelvi menedzsment folyamatának következő szakaszait különíthetjük el: az első szakaszban a kommunikációs helyzetben a nyelvi normától vagy a kommunikációs „elvárásoktól" való valamilyen formájú eltérés észlelhető (*deviation*). A második szakaszban a beszélők azáltal érzékelik (*noting*) ezt az eltérést, hogy az nyelvi problémát okozott, a harmadik szakasz során pedig pozitívan vagy negatívan értékelik azt (*evaluation*). A nyelvi vagy kommunikációs probléma megoldása céljából a negyedik szakaszban kialakítanak egy akciótervet (*adjustment design*), ennek megvalósítása (*implementation*) az ötödik szakasz (a magyar terminusokra lásd Szabómihály 2005). Ebből is kiderül, hogy a nyelvi menedzsment és a nyelvi tervezés gyakorlati megvalósulásai közt sok az átfedés (a nyelv kommunikációs funkcióival kapcsolatban még terminológiai szinten is sok megegyezés azonosítható, hiszen Neustupný és Nekvapil *korpuszmenedzsmentről* és *státusmenedzsmentről* beszél – l. Neustupný–Nekvapil 2003).

A nyelvi revitalizáció felől azért fontos megemlíteni a nyelvi menedzsment elméletét, hiszen az sokkal inkább a nyelvi közösségekre, a nyelvhasználók szintjén érzékelt problémákra keres választ, és mindig helyzetfüggő. Az elmélet megközelítési módjai segítségével nem egy nemzeti vagy az egész közösségre egyformán alkalmazható nyelvfeléleszési stratégia kialakítása volna az elsődleges cél, hanem településenként, akár családonként is más-más tervre, ami a nyelvcsere visszafordításának problémáit messzemenőleg topikusan kezelné. Ezt természetesen meg kell előznie a kiértékelés szakaszának, a kommunikációs vagy más szintű problémák, zavarok azonosításának.

A magyar mint kisebbségi nyelv viszonylatában az eddigiek nagymértékben aktuális kérdések, hiszen ha eltérő okokból és mértékben bár, a magyar nyelv kisebbségi státusban veszélyeztetettnek minősül (l. Bartha 2003). Erdélyben a beszélők számának csökkenésével (az 1992-es és 2002-es népszámlálás között körülbelül 200 000-rel csökkent a magyar anyanyelvűek száma), a nyelvi funkciók leépülésével, ugyanakkor a nyelvhasználat sokszínűségével és sokféleségével kell szembesülnünk. Megkülönböztethetünk itt nyelvi szigeteket, szórványokat és diaszpórákat (Péntek 1999a: 49), az államnyelv-dominanciájú aszimmetrikus kétnyelvűség és nyelvcsere pedig egyre terjed. Ezzel egyidőben azonban pozitív irányba való elmozdulásokat is tapasztalhatunk a nyelvhasználati területek szempontjából, hiszen ezek gyarapodásának lehetünk tanúi.

Nyelvi tervezési szinten romániai magyar vonatkozásban fontos megemlítenünk a szaknyelvek, szakterminológiák kidolgozása körébe tartozó fejlesztést, a nemrég elkészült közigazgatási, közgazdasági, valamint oktatásterminológiai szótárt. A nyelvi tervezés kiszélesítésére, a nyelvi revitalizációra a rendelkezésünkre álló adatok alapján valós szükség van. Hogy milyen mértékben és milyen formában, ahogyan a fentiekben is láthattuk, azt az adott nyelvi helyzetek, kontextusok határozzák meg. Ebben lehet segítségünkre a nyelvi menedzsment elmélete és alkalmazása. Péntek szerint például a nyelvi tervezésben vagy nyelvi menedzsmentben a legtöbb tennivaló a presztízstervezés terén van, hiszen a beszélői magatartás megváltoztatása, a nyelvi attitűdök módosítása a nyelvnek az oktatásban, sajtóban, egyházi szolgálatban stb. való használatán keresztül lehetséges (l. Péntek 2002b).

A nyelvi menedzsment nyelvi revitalizációs célú alkalmazási lehetőségének illusztrálásaként egy korábbi attitűdfelmérésemre hivatkozom, amelyet Felsőbányán végeztem 2007-ben, és ami során az ottani szórványban élő magyar közösség néhány problémája vált nyilvánvalóvá. A majdnem 12000-es városnak mintegy 3000 magyar lakosa van (a 2002-es népszámlálási adatoknak megfelelően), ehhez képest a 2005/2006-os tanévben csupán egy magyar tannyelvű első osztály indult, magyar tagozatra pedig a 2006/2007-es tanévben csupán 85 diák járt[71], aminek oka elsősorban nem a gyermekhiány, hanem a szülők negatív attitűdje a magyar oktatással szemben. A közösségben elterjedt nézet szerint a magyar osztályt végzett diákoknak nincsen továbbtanulási lehetőségük magyar nyelven, ennek pedig munkavállalással kapcsolatos következményei is vannak, ezért a szülők nem is íratják gyermekeiket magyar

[71] A beiskolázási számokkal kapcsolatos adatok forrása:
www.nagybanya.ro/iskolainkertgyermekeinkert/program.html (2007 júniusa)

osztályba. A felmérésből az derült ki, hogy ebben a közösségben a legfontosabb feladat a magyar nyelvű továbbtanulási, esetleg munkalehetőségekről való informálás lenne. Ez olyan mikroszintű menedzsmentet jelentene, amely közvetlenül befolyásolná a közösség nyelv- és tannyelvválasztási stratégiáit.[72]

A magyar tannyelvű oktatással kapcsolatos negatív attitűdök másik forrása az a közösség által teljes mértékben elfogadott gondolat, mely szerint a magyarul tanuló diákoknak nehezebb az iskolai követelményeknek megfelelni, hiszen egy tantárggyal többet kell tanulniuk. Ez a romániai magyar közösség egészét érintő probléma, ami többek között maguknak a tantárgyaknak a megnevezéséből is fakad. Eszerint a román nyelv és irodalom mindenki számára kötelező, az anyanyelv azonban nem. Ebből következik az, hogy a diákok és a szülők ez utóbbit ítélik meg többletként (a kérdés bővebb tárgyalására lásd Kontra–Szilágyi 2002). Ezt a problémát például az ún. státusmenedzsment módszereinek alkalmazásával az oktatáspolitika szintjén a tantárgyak nevének módosítása által lehetne megoldani.

A közösség által megemlített másik hangsúlyos probléma a vegyes házasságok kérdése, azonban ez sokkal komplexebb vetülete a két etnikai és nyelvi közösség együttélésének, aminek befolyásolása céljából a nyelvi menedzsmentnek a társadalom és nyelvhasználat számos szintjét kellene megcéloznia.

A fentiek összefoglalásaként néhány kérdést fontosnak látok újra hangsúlyozni. Az előbbiekben már utaltam arra a dilemmára, mely a nyelvcsere lassításával, megfordításával kapcsolatos. A nyelvcsere egyéni vagy társadalmi jelenségként, ahogyan sokan érvelnek, személyes döntés eredménye, és a gazdasági-társadalmi háttérből fakad, „a kulturális változásokra adott adaptív válasz, s e kulturális változások java részét a társadalmi-gazdasági ökológiai tényezők teszik ki" (Mufwene, idézi: Kontra 2004: 105). Ez valóban igaz, viszont a nyelvcsere legtöbb esetben nem önkéntes és szabad választás következménye, még ha annak tűnik is, amelynek során a kisebbségi csoportok kiértékelik az asszimilációval, nyelvcserével járó nyereségeket és veszteségeket (l. pl. Edwards 1994), hanem valamilyen kényszeré (l. pl. Kontra 2004, Premsrirat 2007, Romaine 1994), így a nyelvhalált sem lehet természetesen eredménynek tekinteni.[73]

---

[72] A felmérés részletes bemutatására lásd Gál 2008c.

[73] "It may well be that our apparent freedom to 'choose' is so powerfully constrained by universal social and psychological factors (…) that it is no real freedom" (Le Page és Tabouret-Keller, idézi: Kaufmann 2000: 2434).

A nyelvi tervezés és menedzsment elmélete, valamint a nyelvi revitalizációban való alkalmazhatóságuk szempontjából fontos az, hogy Fishman skáláját tekintetbe véve a magyar nyelvet Romániában nem lehet egyértelműen egyetlen szintre sorolni, hiszen vannak olyan területek, térségek, ahol a másodikra kerülne – azaz a nyelv jelen van a helyi közigazgatásban és a lokális médiában (ilyen például a székely sziget, ahol a magyar nyelv helyileg többséginek mondható)[74], ugyanakkor olyan vidékekről is vannak adataink, ahol legfeljebb a hetedik szintre helyezhető csupán – ahol a magyarul folyó kulturális események helyet kapnak a közösségekben, de nem működik a generációközi nyelvátörökítés (ez leginkább a dél-erdélyi és moldvai megyékre jellemző).

Mindez alátámasztja azt, hogy a nyelvhasználat szintjei, a nyelvmegőrzés stratégiái és a nyelv presztízse nagy változatosságot mutat az erdélyi térségben. A magyar mint romániai kisebbségi nyelv presztízse az esetek nagy többségében alacsony, ehhez hozzájárul a fel-fellángoló ellenséges, elsősorban nyelvellenes hangulat, a többszörös stigmatizálás – egyrészt a magyar (de leginkább magyarországi) nyelvi sztenderdtől való eltávolodás kifejezésre juttatása elsősorban pedagógusok részéről, másrészt a domináns nyelv beszélői felől (Péntek 1999a: 73).

Az anyanyelvi oktatás biztosítása bár nem elégséges, de szükséges tényezője a sikeres nyelvi revitalizációnak. Erdélyi vonatkozásban igen nagy fontossággal bír a fent említett nyelvi változatok figyelembevétele ahhoz, hogy az anyanyelvi oktatás valóban releváns legyen az adott nyelvi helyzetben (Bartha 2003: 62–63). Péntek János a tankönyvírással és anyanyelvoktatással kapcsolatosan a következőket írja: „Külön programként kell oktatni az anyanyelvet […] azoknak a tanulóknak, akik román tagozatra járnak, és akik tiszta román környezetben élnek. Néha pedig a lehetetlenre is vállalkozni kell szórványiskolákban, szórványtáborokban: a nyelv felélesztésére. Ehhez külön módszertanra volna szükség, vonzó nyelvkönyvekre és megfelelő szépirodalmi anyagra" (Péntek 1999a: 50).

Az oktatással kapcsolatos kérdések a nyelvi tervezés elméletének megfelelően az elsajátítástervezés témakörébe tartoznak, ezért a továbbiakban a veszélyeztetett nyelvek oktatási stratégiáira, módszereire térek ki részletesebben, ezt megelőzően azonban a nyelvi tervezésnek a nyelvfelélesztésben való egyik megvalósulását, a héber nyelvi revitalizáció néhány mozzanatát mutatom be.

---

[74] Hargita megyében a magyarok százalékaránya 84,72%, Kovászna megyében pedig 75,24% a 2002-es népszámlálás alapján (Szilágyi 2005).

Esettanulmány: héber – nyelvfelélesztés és nyelvi tervezés

Jelenlegi helyzet: a héber vagy ivrit nyelv a sémi-hámi nyelvcsalád sémi ágának északnyugati csoportjához tartozik. 1922-től a Palesztinai Mandátum egyik hivatalos nyelve lett, majd Izrael államának 1948-as megalakulását követően az arab és az angol mellett államnyelvi státust tölt be, jelenleg az oktatás, a kormányzás, a hivatali élet nyelve. Beszélőinek száma 6 millióra becsülhető a kétnyelvű nyelvhasználókkal együtt.

A héber nyelv felélesztésének történeti vetületeit a revitalizációs tevékenységek története kapcsán már részben vázoltam, jelen esettanulmány célja elsősorban a nyelvi tervezési lépések megvalósulásának követése a nyelv revitalizációja során.

A héber nyelv felélesztése, amint azt már a fentiekben hangsúlyoztam, a nyelvi revitalizációs törekvések legsikeresebb, sokak szerint egyetlen sikeres megvalósulása. A szakirodalomban sokáig elterjedt nézet szerint a héber holt nyelv volt, amelyet Eliezer Ben Jehuda munkássága és elszántsága folytán élesztettek fel; a nyelvfelélesztési mozgalmak kapcsán általában az is sokáig elfogadott tény volt, hogy azok egy-egy idealista személy hatására, vezetése alatt jöttek lére. A héber nyelv revitalizációjával kapcsolatban azonban teljesen más értelmezési lehetőségeket is felvillantanak (l. pl. Fellman 1974; Baker–Prys Jones 1998: 199–200; Nahir 2000). Számos vizsgálat például arra a következtetésre jutott, hogy a hébert tulajdonképpen nem is lehet kihaltnak nevezni, hiszen sok funkcióban és nyelvhasználati területen alkalmazták: sokáig a latin mellett az európai tudományosság, a zsidó közösségeken belül a vallás nyelve volt, és minden fiúgyermeknek egy bizonyos ideig kötelező volt annak tanulása, ugyanakkor sokan rendelkeztek aktív írott kompetenciával.

Egy érdekes fejezete a zsidó haza megteremtésének és a nemzeti nyelv kiválasztásának az, hogy évtizedeken keresztül a jiddis elterjesztése tűnt a nagyobb támogatást élvező mozgalomnak, azonban a hébernek a jiddis „feletti győzelmét" a nyelvnek a Szentíráshoz és a hazához, az otthonhoz fűződő szálai határozták meg (Harshav 1993: 81).

A nyelv felélesztése voltaképpen folyamatként írható le, aminek több szakaszát lehet megkülönböztetni, amelyekben a nyelvi revitalizációnak másmás vetületeire került hangsúly. A mozgalom első jelentős szakasza a 19. századi európai irodalmi mozgalomban körvonalazódott, elsősorban a litván *Haskala* (haszkala – zsidó felvilágosodás) nevű kör tevékenysége folytán, melynek legkiemelkedőbb személyisége Mendele Mokher Szforim. Elsődleges

célkitűzésük a héber nyelvű irodalomnak az új témakörök, új stílusok területére való kiterjesztése volt, az új publicisztikai és gondolkodási irányzatok beépítése az íráshagyományba. Harshav Ben Jehudának a mozgalomban tárgyalt szerepe kapcsán hangsúlyozza azt, hogy az európai héber reneszánsz a *Haskala* leépülése, valamint Ben Jehudának Palesztinába való költözése *után* következett be (Harshav 1993: 121). Ezek a tények árnyalják azt az eddig teljesen elfogadott feltevést, miszerint ő volt a mozgalom atyja.

A nyelvnek a későbbi Izrael területén való feléledését a második bevándorlási hullám tette lehetővé (amely 1903-ban kezdődött, és az első világháború kitöréséig tartott), aminek tagjai már az európai irodalmi sikerekre büszkén érkeztek az új hazába, és megteremtették a mozgalom nélkülözhetetlennek bizonyuló társadalmi bázisát. Természetesen Ben Jehuda és az első alija szerepe sem elhanyagolandó, hiszen általuk vált világossá, hogy a beszélt héber nyelv használata lehetséges a mindennapi kommunikációban, ugyanakkor a nyelv revitalizációja a nemzet feléledésének a feltételévé vált, a cionista mozgalom egyik alapeszméjévé.

A héberben sokrétű nyelvi hiánnyal kellett szembenézni: a szókincs sok területen és funkcióban szegényes volt, illetve nem is létezett. Mivel hosszú ideig élő beszéd vagy dialógus nem folyt ezen a nyelven, a mondatalkotás nehézségekbe ütközött, a szakirodalom arról is beszámol, hogy a jiddis relexifikációjával alkottak új mondatokat. Az első bevándorlási hullámmal érkezettek között az is nehézséget okozott a nyelv megtanulásában, hogy senki nem mondhatta azt az anyanyelvének.

A héber nyelv felélesztésének folyamatában két vetületet különíthetünk el, melyek kölcsönösen meghatározzák egymást: az egyik a nyelv revitalizációjának ideológiai meghatározottsága, ami magában foglalja a héber melletti döntést, a tudatos nyelvcserét, a nyelv már-már makacs használatát, a minden más nyelven való megnyilatkozások elítélését vagy akár tiltását – mindezt a státustervezés megnyilvánulásaként is értelmezhetjük. A másik vetület azokat a nyelvvel kapcsolatos technikai tevékenységeket foglalja össze, amelyek a korpusztervezés, ezen belül is a kiválasztás, a sztenderdizáció, a lexikáció, grammatikáció, illetve az elsajátítástervezés körébe sorolhatók, és a nyelv revernakularizációját célozták.

Nahir szerint a nyelvet megtanuló fiatal generáció szempontjából a héber felélesztésének négy lépése körvonalazódik: a revitalizációs mozgalmak első lépésben a nyelvvel szembeni pozitív attitűdök elterjesztését célozták (státustervezés), a másodikban a nyelvi kód megtanítását (elsajátítástervezés),

a harmadikban a nyelvnek az iskolán kívül való bevezetését (korpusztervezés), a negyedik során pedig annak első nyelvvé válását (státustervezés – l. Nahir 1998).

Ben Jehuda tevékenysége a korpusztervezési munkák közé sorolható: a nyelvi problémák kapcsán elsősorban a lexikai hiányokra összpontosított, amelyek valóban a legnagyobb akadályát képezték a nyelv vernakulárissá tételének, főleg a modern élet tudományos és technikai kérdései kapcsán. Ben Jehuda nagyon sok új szót alkotott, elkészítette a héber nyelv első szótárát (ami azonban évtizedekig csak részletekben jelent meg, de végső formájában mintegy 500 000 héber nyelvű idézetet tartalmazott). Ezzel együtt a *Ha-Zevi* című folyóirat kiadásával biztosítani kívánta az új szavak, kifejezések elterjesztését (több-kevesebb sikerrel). A „nyelvújításkor" azonban nem csupán a lexikai hiányok betöltésében, hanem a szintaxis terén is számottevő változások mentek végbe, már mindent le lehetett héberül is írni, amit például az európai irodalmakban.

Ben Jehuda és társai 1890-ben megalapították a Héber Nyelvi Bizottságot, aminek legfontosabb célkitűzése a nyelv kodifikálása volt. Elsődleges lexikai forrásaikat a Biblia, a Talmud jelentette, létező szótövekből alkottak új szavakat, arab kölcsönszavakat is bevettek, ugyanakkor az új archeológiai ásatások során felfedezett héber nyelvű szövegeket is felhasználták. A Ben Jehudáék alapította bizottság egy éven belül feloszlott, 1903-ban azonban újabb nyelvi bizottság alakult a Héber Tanárok Egyesülete égisze alatt, és ez utóbbi 1912-től vállal aktív szerepet a terminológiai munkálatokban (Nahir 2003). Nahir ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a legfontosabb korpusztervezési tevékenységek mikroszinten, az informális lexikai kodifikáció következtében mentek végbe, hiszen nem elsősorban a nyelvi bizottság alkotta meg az új terminológiákat, hanem sokkal inkább az adott szakterületek elismert művelői, ugyanakkor írók és költők játszottak fontos szerepet ebben a munkában.

A cionista mozgalom által alapított és fenntartott kibucok teljes mértékben héber nyelvűekké váltak, a nyelv a fiatalok, a jövő, az új életstílus nyelve lett (Harshav 1993: 146). A héber felélesztését egy fordított generációközti nyelvátadási modellként is értelmezhetjük, hiszen a gyermekek az iskolai, teljes immerziós oktatás során tanulták meg, és ők maguk tanították meg a szüleiknek, a társadalom alapsejtje az első néhány generáció esetében pedig nem is család volt, hanem a korosztály (Fishman 1991: 300; Harshav 1993: 137).

A nyelvfelélesztés sikere ugyanakkor elsősorban abban rejlett, hogy „kontrollált laboratóriumi körülmények között", egy teljesen új területen, új hazában jött létre. A nyelv revitalizációjának hatásai nemcsak a munkásmozgalom,

a sejtközösségek keretei között váltak meghatározóvá, hanem egyre magasabb szinten: az oktatási rendszer teljes mértékben a nyelvre épült, az első héber nyelvű város, Tel Aviv megalapítása pedig lehetőséget teremtett a városi élet megszervezésére. A nyelv felélesztése tehát nem kizárólag nyelvi folyamat volt, hanem kulturális és társadalmi is, tulajdonképpen elválaszthatatlan a „modern zsidó forradalom" mozgalmától.

A fentiekben is láthatjuk azt, ahogyan a státus-, korpusz és elsajátítástervezési lépések következtében a héber nyelv felélesztése sikerrel járt. A nyelvi menedzselés fent bemutatott elméleti kerete is alkalmazható a héber revitalizációra, hiszen sok esetben lokális, helyi problémákra kellett megoldást találni.

Fishman 1991-es munkájában hangsúlyozza, hogy a nyelv már teljes értékű hivatalos nyelvként használatos, a hozzá fűződő érzelmi kötődések állapotának stabilizálódásával egyre kevésbé jellemzőek, és az az erőteljes érzelmi töltet, ami a nyelvfelélesztési erőfeszítéseket jellemezte, már csak akkor válna érzékelhetővé, ha a nyelv ismét veszélyeztetettnek minősülne (Fishman 1991: 315–316).

2. Nyelvi revitalizációs módszerek, különös tekintettel az elsajátítástervezésre

2.1. A nyelvi revitalizáció és az oktatási programok – általános kérdések

A nyelvi revitalizációs programok legfontosabb feladata a nyelv újratanulási lehetőségének biztosítása, ami az elsajátítástervezés körébe tartozik. Ez magában foglalja mind a nyelvoktatás megszervezését, mind pedig a módszertanok kialakítását az adott szociolingvisztikai kontextus függvényében. A nyelv és kultúra fent bővebben tárgyalt összefüggéseit tekintetbe véve a revitalizációs célú oktatás (ideális esetben) nem kizárólag a nyelv elsajátítását biztosítja, hanem azon kultúra fontos elemeinek továbbadását is, amelyben az adott veszélyeztetett nyelv megszületett, ez vezetetett az ún. „kultúraközpontú" tantervek kidolgozásához, amelyekben annak megnyilvánulási lehetőségei és tartalma egyaránt döntő szerepet játszik (l. pl. Hermes 2005; Holt 2004; Stebbins 2002).

A nyelvmegerősítési, nyelvfelélesztési célú nyelvoktatás megcélozhatja a nagyon fiatal generációt (óvodáskortól akár), illetve a felnőtt, idős korosztályokat

is. Mindez folyhat az állami szintű, intézményesített, anyanyelvi vagy másodnyelvi oktatásban, illetve az intézményes kereteken kívüli, ún. informális oktatásban, például nyári iskolák formájában (l. pl. Hinton 2001d, 2007; Pecos–Blum-Martinez 2001; Spolsky 1996)[75]. Az informális nyelvtanítás, nyelvtanulás inkább a fokozottan veszélyeztetett nyelvek esetében alkalmazható, amikor azoknak már kevés beszélőjük van, a közösség azonban felismerte a nyelv megőrzésének, felélesztésének szükségességét és lehetőségeit. Az informális nyelvórák keretein belül a még fluens nyelvhasználók és a tanulni vágyók gyűlnek össze, ami a nyelvtanuláson kívül a nyelv és a kulturális sajátosságok dokumentációjára is lehetőséget ad (elsősorban a nyelvészek, néprajzkutatók számára).

A veszélyeztetett nyelvek tanításának szervezettebb formája az állami oktatási rendszer keretei között zajlik: egyik legelterjedtebb típusa a kétnyelvű oktatási modell (a modell leírását lásd alább, a nyelvi revitalizációs módszerek között).

A veszélyeztetett, őshonos nyelveknek az oktatási rendszerben való jelenléte számos nyelvi tervezési feladatot is magával hozott: szükségessé vált az adott nyelvek írásrendszerének kialakítása (ha az addig nem létezett), a nyelv sztenderdizációja, új műfajok kialakítása, írott anyagok összeállítása stb. Ennek következtében az ilyen típusú programok esetében a nyelvoktatás írásközpontú lett, és a nyelv hanyatlását kevés esetben tudta lelassítani.

A veszélyeztetett nyelvek oktatásának másik típusa az immerziós vagy bemerítési modell, amely elsősorban beszédalapú és beszédközpontú, ugyanakkor nem kizárólag az állami oktatási rendszerben szervezhető meg. Ennek egyik változata a teljes immerziós program, melyben a tanítás egésze a veszélyeztetett nyelven folyik, ez általában az óvodáskorú gyermekek esetében nagyon hatékony, aminek mintájára már középiskolai, sőt egyetemi szintű oktatási programok is létrejöttek. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen típusú nyelvoktatás a leghatékonyabb egy adott nyelv elsajátításának céljából. Annak ellenére, hogy azok a közösségek, amelyekben a nem domináns nyelvi teljes immerziós programot alkalmazták, kifejezték abbéli aggodalmukat, hogy a kisebbségi vagy veszélyeztetett nyelvbe való bemerítés következtében a gyermekek domináns nyelvi kompetenciája sérül, a nyelvvesztés, nyelvcsere megfordítása céljából csupán az ilyen intenzív nyelvoktatás jelent valós esélyt (l. Hinton 2001d).

[75] Az állami oktatási intézményeken kívüli nyelvoktatás egyik formájaként a kisebbségi nyelvek felélesztésének történetében az illegálisan megszervezett kisebbségi tannyelvű iskolákat tartjuk számon. A baszk nyelv esetében az *ikastola* nevű intézmények is ilyen jellegű nyelvoktatási csoportokként indultak a Franco-kormány diktatoriális rendszerének utolsó éveiben (l. Gardner–Zalbide 2005: 56).

Az immerziós programok másik típusa a részleges bemerítési modell, ez a kétnyelvű modell és a teljes immerziós módszerek közötti átmenetet képezi (a modellek, típusok és módszerek részletes tárgyalását lásd lennebb).

A veszélyeztetett nyelvek oktatásának olyan módszertani jellegzetességei vannak, amik miatt jelentősen eltérhet a klasszikus értelemben vett másodnyelvtanítástól, ezért szükséges, hogy az adott veszélyeztetett nyelv esetében, a nyelvi vitalitás kiértékelését követően a legalkalmasabb nyelvelsajátítási módszereket és stratégiákat dolgozzák ki.

2.2. Veszélyeztetett nyelvek revitalizációjának módszerei, stratégiái a nyelvoktatás felől

A nyelvmegőrzési-nyelvélénkítési és nyelvfelélesztési törekvések, programok szaporodásával egyre több és változatosabb módszert ismertet a szakirodalom, amelyek jellegzetessége, hogy általában egy adott nyelvi kontextusban, nyelvfelélesztési vagy nyelvmegerősítő program keretén belül születtek és kerültek alkalmazásra. Az oktatási módszerek szempontjából is számos párhuzam vonható a nyelvi revitalizáció és a nyelvi tervezés között, azonban a nyelvi menedzsment elve alkalmazásának, a helyi, kontextusközpontú megközelítés alapján lehetséges a legmegfelelőbb akcióterv kidolgozása, és azoknak a stratégiáknak a kiválasztása, amelyek a legnagyobb valószínűséggel sikeressé teszik a nyelvfelélesztési tevékenységeket.

Az alkalmazott módszerekkel kapcsolatban ismét fontos hangsúlyozni azt, hogy a nyelvi revitalizáció kulcseleme magának a beszélőközösségnek a bevonása az ilyen jellegű programokba. Ez a nyelvi veszélyeztetettség és az azzal járó kulturális és identitásbeli veszteségek általuk történő felismerését, a nyelvcsere komplex okainak feltérképezését, valamint a nyelvcserefolyamatokkal szembeni tudatos fellépést implikálja. A revitalizáció megvalósításában az elméleti és elvi kérdések tisztázását követően a nyelvhasználók aktív részvételével lehet a legmegfelelőbb stratégiát kidolgozni.

A továbbiakban az elsajátítástervezés körébe tartozó módszerek és stratégiák kategorizálása és részletesebb bemutatása következik elsősorban azokat a szociolingvisztikai helyzeteket figyelembe véve, amelyekben létrejöttek és alkalmazásra kerültek.

A revitalizációs módszerek kategorizálásában több szempontot is alkalmazhatunk. A nyelvi veszélyeztetettség mértékének függvényében megkülönböztetünk

nyelvmegőrzést célzó stratégiákat (a potenciálisan veszélyeztetettek nyelvek esetében), **nyelvmegerősítési módszereket** (a fokozottan veszélyeztetett vagy kihalófélben levő nyelvek esetében), illetve **nyelvfelélesztési módszereket** (kihalt nyelvek esetében).

A veszélyeztetettség foka	Potenciálisan veszélyeztetett	Veszélyeztetett	Fokozottan veszélyeztetett	Haldokló	Kihalt
Revitalizációs módszerek (célkitűzések)	Nyelvmegőrzés	Nyelvmegerősítés	Nyelvmegerősítés, nyelvfelélesztés	Nyelvmegerősítés, nyelvfelélesztés	Nyelvfelélesztés

3. táblázat *A nyelv veszélyeztetettségének foka (Wurm 1998 alapján) és az alkalmazandó módszercsoport*

A nyelvi tervezés, valamint a nyelvi menedzsment elméletét, lépéseit és módszereit tekintetbe véve a következőket különböztetjük meg:

a. a nyelvi rendszerrel, annak funkcióival és regisztereivel kapcsolatos revitalizációs módszerek (amelyek megegyeznek a korpusztervezés vagy korpuszmenedzsment lépéseivel): ezek a nyelv dokumentálása, lejegyzése, szótárak, nyelvtanok elkészítése, írásrendszer kidolgozása (grafizáció, grammatikáció, lexikáció), valamint a sztenderdizáció;

b. a nyelv státusával kapcsolatos módszerek (a státustervezés/-menedzsment felől, szorosan kapcsolódva a nyelvi jogok kérdésköréhez): a nyelv jogi kodifikálása, a státus tisztázása, státusemelő tevékenységek (médiában, oktatásban, közéletben való szerepeltetése);

c. elsajátítást célzó módszerek: nyelvoktatási eszközök kidolgozása, a nyelvnek az állami oktatási rendszer minden szintjén való szerepeltetése, az oktatás megszervezése, a családi nyelvátörökítés fontosságának hangsúlyozása.

A nyelvi revitalizációs stratégiákat, törekvéseket megvalósulási szintjeik szempontjából két, egymással szorosan összefüggő csoportra lehet osztani: az egyik a társadalmi vagy közösségi szintű revitalizáció, amely a közösség egészét érinti. Ide tartoznak például a korpusztervezési vagy státustervezési lépések, illetve az állami oktatásban megjelenő elsajátítástervezés, nyelvoktatás. A másik az egyéni szintű revitalizáció, amely a közösség tagjai felől közelíti meg a kérdést, és a nyelven keresztüli tanulást, a nyelvnek magának az elsajátítását

(a mindennapi kommunikációban akár, vagy csak szavak, kifejezések szintjén), illetve a nyelvről való ismeretszerzést célozza meg.

A továbbiakban az elsajátításközpontú módszereknek és stratégiáknak, valamint a nyelvi revitalizációs programok típusainak részletesebb bemutatása következik.

2. 3. A nyelvelsajátítást célzó revitalizációs programok típusai és módszerei

A nyelvelsajátítási módszerekre, stratégiákra, a programok típusaira is jellemző, hogy leggyakrabban csak bizonyos kultúrákban és nyelvi veszélyeztetettségi helyzetekben lehet azokat hatékonyan használni, ám már olyan esetek is ismeretesek, amikor egy adott revitalizációs programban kifejlesztett módszert annak sikeressége miatt teljesen más típusú társadalmakban is alkalmaztak (l. a *nyelvi fészkek* módszerével kapcsolatban Skutnabb-Kangas 2003).

A módszerek, stratégiák részletes bemutatása előtt fontos megjegyezni azt, hogy ezek nem a szó szoros értelmében vett idegennyelv-oktatási módszerek, hanem sokkal inkább olyan nyelvmegerősítést célzó, kultúrafüggő próbálkozások, amelyeket több-kevesebb sikerrel alkalmaztak az adott helyzetekben. Legtöbbjükre jellemző, hogy elsősorban a beszélt nyelvi kompetenciára helyezik a hangsúlyt, az írásoktatás csak később kap szerepet bennük (a nyelv vitalitásának függvényében).

A szakirodalomban ezeket a nyelvelsajátítást célzó tevékenységeket hol a nyelvi revitalizációs programok típusainak nevezik (l. Tsunoda 2006), hol revitalizációs modelleknek (l. Grenoble–Whaley 2006), a továbbiakban azonban mégis a módszer, illetve stratégia terminust használom, hiszen bár valóban típusokba szerveződnek, nagyrészt mégis egy-egy különálló próbálkozást jelölnek, illetve modelljellegük nem kristályosodott még ki.

A nyelvi revitalizációs módszereket megvalósításuk és az elérhető célok szempontjából a következő típusokba sorolhatjuk: a nyelvi vitalitás egy magasabb fokán, ahol a nyelvnek még számos beszélője van, akik jelentős arányát képezik a közösség egészének, az **immerziós vagy bemerítési típus** a leginkább alkalmas a nyelv megőrzésére, megerősítésére, legyen az részleges vagy teljes immerziós program, az utóbbi lévén a nagyobb sikerű és jövőjű.

Hale (2001) az immerzió öt szintjét különbözteti meg, amelyek részben megegyeznek a nyelvi szocializáció lépéseivel: az első a családi nyelvelsajátítás szintje, a gyermek itt tanulja meg első nyelvét. A második intézményes keretek között megy végbe, ahol a gyermekek tanítása egy adott nyelven folyik, és amennyiben ez nem egyezik meg az otthon elsajátított nyelvvel, az immerzió mértéke egyértelműen kisebb, mégis ez áll legközelebb az elsődleges nyelvtanulási kontextushoz, és szinte anyanyelvi kompetenciát eredményez a második nyelven.

Az immerzió harmadik szintjén – mondja Hale – abban általában két (felnőtt) személy vesz részt, az egyik anyanyelvi beszélő, a másik a tanuló, és viszonylag sok időt töltenek együtt nyelvtanulási célból. Ezen a szinten a nyelvelsajátítás mértéke jelentősen alacsonyabb, mint az első kettőben. Az immerzió negyedik szintjeként Hale az ún. „tartalmi tanórákat" említi, ahol az adott nyelv más tárgyak oktatásának médiumaként működik, és amelyek mind a nyelv, mind a tartalmak elsajátítását célozzák. Az immerzió ötödik típusába az egynyelvű nyelvleckék modelljét sorolja, amit gyakran alkalmaznak a kommunikációközpontú nyelvoktatásban (Hale 2001: 227–228). Ezek a szintek csak a teljes immerzióra vonatkoznak, hiszen Hale a kétnyelvű oktatási modellt nem is említi, a veszélyeztetett nyelvek felélesztésében (a nyelvi vitalitás függvényében) azonban ezeknek is fontos szerepük van.

A nyelvi veszélyeztetettség egy másik szintjén, ahol elsősorban a beszélőközösség hiánya miatt az immerzió nem megvalósítható, azok a nyelvfelélesztést célzó módszerek kerülnek alkalmazásra, amelyeket a **„nyelvi ismeretszerzés" típusába** sorolhatnánk. Ezek a még aktív nyelvhasználók, valamint a modern multimédiás eszközök segítségével teszik lehetővé az általában egyéni tanulók számára a nyelv adott funkcióinak, regisztereinek elsajátítását, vagy akár csupán a nyelvről, kultúráról való ismeretekét. A harmadik típusba, amelyet a továbbiakban a **nyelvi tudatosítás típusának** nevezek, azok a nyelvfelélesztési módszerek tartoznak, amelyek akár írott dokumentumok segítségével, akár a szájhagyományban megőrzött kifejezések, formulák elsajátításán keresztül biztosítanak lehetőséget a közösségnek ősi nyelvük felélesztésére, a történetiségükben rejlő nyelvi másság tudatosítására és kifejezésére (még egy, a közösségtől idegen veszélyeztetett nyelv felélesztésén keresztül is – lásd a nyelvi örökbefogadás módszerét).

Immerziós típus

1. **Teljes immerziós vagy bemerítési módszerek**: olyan célnyelvi nyelvhasználati környezet kialakítását feltételezik (akár az iskolai oktatás keretei között, akár azon kívül), ahol a tanulók kizárólag az adott veszélyeztetett nyelvet hallják, illetve használják. A módszer hiányossága, hogy a fokozottan veszélyeztetett, illetve kihalt nyelvek esetében nem használható, csak ott, ahol még számos aktív nyelvhasználó él, azonban megszakadt a családi nyelvátörökítés folyamata. Hinton szerint akkor a leghatásosabbak az ilyen programok, amikor a közösség maga ellenőrzi a bemerítésen alapuló oktatási intézményeket, erről a kérdésről azonban vita folyik az érintett szakértők között (Hinton 2007: 457; Warner 2001: 142–143).

Ilyen bemerítési stratégia az ún. **„nyelvi fészkek" módszere**, amelyet a maori nyelvmegőrzési és nyelvfelélesztési törekvések során dolgoztak ki a XX. század 80-as éveiben (a *te kôhanga reo* elnevezést kapták, ami maori nyelven szó szerint 'nyelvi fészket' jelent). Az elsajátításközpontú módszer sikeressége következtében[76] pl. a hawaii, a norvégiai kvén, a dél-számi, illetve a karjalai[77] nyelv felélesztésében is alkalmazásra került (a hawaii csoportok is a *Pűnana Leo*, azaz 'hangfészek' elnevezést kapták). Lényegében óvodáskorú gyermekekre fejlesztették ki olyan központok kialakításával, ahol azok együtt, védett környezetben ismerkedhetnek meg a maori nyelvvel és kultúrával.

A nyelvi fészkek nemcsak nyelvi revitalizációs célból bizonyultak megfelelőnek, hanem kulturális meggondolásból is: az ősi maori *nagy család* hagyományát viszik tovább, ahol nem csupán a szülők, hanem a szélesebb rokonság, illetve közösség, az ún. *whanau* neveli a gyermekeket, ezzel együtt pedig megerősítik a teljes közösség szociális interakcióját. Ebben az esetben tehát a nyelv fennmaradásával a maori kultúrának egy fontos eleme erősödött meg (l. pl. Spolsky 1996). A „kibővített családra" építő megközelítés a hawaii nyelv felélesztésében is sikerrel járt (l. pl. Wilson–Kumanâ 2001). A nyelvi fészkek módszerének sikeressége miatt annak alkalmazása számos nyelvi revitalizációs program tervei között szerepel (l. pl. Pecos–Blum-Martínez 2001).

Az immerziós típusú programok közé tartoznak ugyanakkor az északamerikai indián nyelvek újratanulásának céljából megszervezett (általában kéthetes) táborok is, ahol a nyelv (másodnyelvi) oktatása mindennapi helyzetekben, kontextualizáltan, interaktív módon történik. Az ilyen jellegű tábo-

[76] 1998-ra már 600 ilyen intézményt tartottak számon Új-Zélandon – l. King 2001: 119.
[77] Lásd Pusztay 2006b: 259.

rok gyermek- és felnőttoktatást egyaránt biztosítanak (l. pl. Romero-Little–McCarty 2006; Sims 2001). Számos közösségben a következő lépést a nyelvhasználati funkciók bővítése képezi, ennek érdekében évente többször olyan jellegű tevékenységeket, eseményeket szerveznek, ahol a tanulók nyelvtudásukat gyakorlatba ültethetik otthon és a szélesebb közösségben is (Sims 2005).

2. **Lakóközösségek kialakítása**: ugyancsak az immerziós típusú módszerek csoportjába tartozik, ez valósult meg az ír nyelv megerősítésében az észak-írországi Belfastban, ami akkor szinte teljes mértékben angol nyelvű város volt, a (később) ír nyelvű Shaw's Road lakóközösségének felépítésében. A jelenleg itt lakók nagy része a gélt felnőttként tanulta meg, a gyermekeket pedig már angol és gél kétnyelvűvé nevelik. A lakóközösség kialakítása 1969-ben kezdődött, amikor az első angol-gél kétnyelvű család odaköltözött, ezt pedig újabbak követték, így 1971-re megnyílhatott az első ír nyelvű iskola a lakóközösségen belül, a gyermeklétszám növekedése következtében és a szülők kérésére az 1987–88-as iskolaévben pedig egy másik. Ez a belfasti nyelvi és kulturális kontextusban nyelvfelélesztési tevékenységnek minősül, hiszen, mivel a városban a nyelvcserefolyamatok következtében akkor már nem volt számottevő ír nyelvű közösség, nyelvi újraélesztésről és nem egyszerű nyelvmegőrzésről beszélhetünk.

3a. **Részleges immerziós vagy kétnyelvű oktatási módszer**: a kisebbségi vagy veszélyeztetett nyelv az államnyelv vagy domináns nyelv mellett az oktatás médiuma. A részleges bemerítési módszernek két formáját ismerjük: egyik az átmeneti modell, amely során az oktatás a teljes mértékben anyanyelviről fokozatosan két-, majd domináns nyelvűre vált át (ezt Borbély „gyenge kétnyelvű oktatásnak" nevezi, Borbély 2003b: 370). A másik típusú, revitalizációs célú kétnyelvű modell a párhuzamos modell, amelyben domináns és nem domináns nyelv az oktatási minden szakaszában egyforma szerepet kap (l. Tsunoda 2006).[78]

A kétnyelvű oktatási modell és módszer az Amerikai Egyesült Államokan a XX. század hatvanas, illetve hetvenes éveitől, az emberi és nyelvi jogok

[78] Bár ezek a modellek sok hasonlóságot mutatnak az ún. additív és szubtraktív kétnyelvűségi oktatási modellekkel, mégsem egyeznek meg azokkal, hiszen az itt tárgyalt felcserélő módszernek nem az a célja vagy esetleges kimenetele, hogy a domináns nyelv fokozatosan átvegye az anyanyelv funkcióit, kiszorítva azt. Ebben az esetben az oktatás különböző szintjein és adott tárgyak és tárgycsoportok kapcsán tapasztalunk átmenetet. Alapelve az, hogy a gyerekek könnyebben tanulnak anyanyelvükön, ugyanakkor az írástudást is könnyebben elsajátítják azon. Ennek a módszernek az értelmében a matematikát és természettudományokat az oktatási folyamat egy későbbi szakaszában, domináns nyelven tanítják a diákoknak (Tsunoda 2006: 205).

kivívásának eredményeképpen kezdett el terjedni, az ún. *Bilingual Education Act* (1968) és a *Lau Remedies* (1975) törvény elfogadását követően (l. pl. Hinton 2001b, 2007). Bár a kétnyelvű oktatás elsősorban a bevándorló csoportokat érintette (és nagyrészt a felcserélő modellt alkalmazta), a veszélyeztetett őslakos indián nyelvek számára is lehetőséget nyitott az állami oktatásban való szereplésre. Ez a nyelvoktatási típus azonban azt a korlátozást is magában hordozza, melynek megfelelően nagyrészt csak olyan közösségekben lehet megszervezni, ahol a veszélyeztetett nyelv a családi, közösségi nyelvhasználatban még erőteljesen jelen van. Ennek következtében a kaliforniai indián nyelvek kapcsán csak nagyon rövid ideig került alkalmazásra, hiszen az amerikai kormány nem látta szükségesnek a kétnyelvű oktatási modell támogatását azokban a közösségekben, ahol a nem domináns nyelv a gyermekeknek már nem első nyelve.

A kétnyelvű modell nagy sikerrel került alkalmazásra a walesi nyelv elterjesztésében az oktatás minden szintjén, például az óvodai rendszerben, az ún. *Mudiad Ysgolion Meithrin*, a Walesi Tannyelvű Óvodák és Játszóházak Nemzeti Szövetsége esetében. Ezek a walesi nyelvet beszélő, három évnél fiatalabb gyermekek számának a közösség egészéhez viszonyított arányát, az ún. „nyelvmegőrzési küszöböt" a jelenlegi 6,3%-ról a kívánt 18,5%-ra hivatottak felerősíteni (Baker–Prys Jones 2000: 123–129).[79]

Grenoble és Whaley részleges immerziós programokként azokat jelöli meg, amelyek során a nem domináns nyelveket tantárgyként oktatják, ezeknek pedig az a céljuk, hogy a gyerekeknek legalább alapszintű nyelvi kompetenciáik legyenek a nem domináns nyelven. Ennek egyik formája az idegennyelv-oktatási modell.

3b. Az **idegennyelv-oktatási megközelítésnek** megfelelően, annak függvényében, hogy a fiatalabb vagy a felnőtt generációkra összpontosít, ha az oktatási rendszerbe bekerülő diákok, illetve a felnőttoktatási program résztvevői semmilyen nyelvi tudással nem rendelkeznek, azt idegen nyelvként tanítják. A revitalizációs célú felnőtt- vagy folyamatos oktatással kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy legjelentősebb előnye az, hogy azokban a közösségekben, ahol a generációközi nyelvátadás megszakadt, a nem domináns nyelv szempontjából ún. „elveszített középkorúak" nyelvhasználatába újra bevezetheti a veszélyeztetett nyelvet, vagy annak néhány funkcióját. A felnőttoktatási programok hátránya, hogy az idősebb generációk számára a nyelvtanulás sokkal nagyobb

[79] A walesi nyelv oktatásának részletes történetére (Cardiff kontextusában) lásd Jones G.–Williams 2000.

nehézséget jelent, mint a gyermekeknek, és az oktatási anyagokat is adaptálni kell az adott korcsoportokra (Grenoble–Whaley 2006: 55–58).

Walesi kontextusban Morris beszámol arról, hogy a felnőttoktatási programokban való részvétel egyik motivációjaként a nyelvet nem beszélők szülők azt jelölték meg, hogy gyermekeik walesi vagy két tannyelvű iskolába járnak, és ők is szükségesnek látják a nyelv elsajátítását (Morris 2000: 213). A kisebbségi nyelvű oktatás tehát ilyen jellegű, nem előre eltervezett hatásokkal, eredményekkel is járhat.

A baszk nyelv esetében is nagy sikert aratott a felnőttoktatási program, az ún. *euskaltegis* vagy baszk nyelviskolák, amelyek lehetnek magán-, illetve államilag támogatott intézmények, és ahogyan a baszk esettanulmányban már említettem, a tanulni vágyók a baszkot főleg a nyilvános szektorban, a munkavállalásban nyújtott előnyei miatt sajátítják el (Azkue–Perales 2005: 79).

3c. Az ún. **„nyelvi formulák" módszere** átmenetet képez a részleges immerziós programok és a nyelvi tudatosságot növelők között (ez utóbbiak tárgyalását lásd lennebb). Ennek első szakaszában szavakat, illetve rövid kifejezéseket, nyelvi fordulatokat tanítanak meg, amelyeket a domináns nyelvhasználatba építenek be. Amikor ezek a szavak és kifejezések rögzülnek, egyre hosszabb és bonyolultabb szerkezetek megtanítására térnek át. Ennek következtében a tanulónak az ilyen nyelvi „formulák" viszonylag nagy korpusza áll rendelkezésére, amelyet jelentős rugalmassággal használhat. Ezt a módszert leginkább az ún. „nyelv-visszakövetelési" programokban, a fokozottan veszélyeztetett nyelvek esetében lehet alkalmazni, ahol a nyelvi közösség hiányában már nincsen lehetőség a hangsúlyosabb vagy teljes bemerítésre. A stratégia alkalmazásának egyik példája a dél-ausztráliai fennsíkon beszélt kaurna nyelv felélesztési programja.

4. **Mester-tanítvány módszer**: ezt az ugyancsak bemerítésközpontú felnőttoktatási programot a kaliforniai indián nyelvek felélesztésének céljából dolgozta ki a *Native American Network* (Amerikai Őslakosok Hálózata) a XX. század kilencvenes éveinek elején. Lényegében arra vonatkozik, hogy egy bizonyos nyelvi közösség tagjai, és a nyelveket elsajátítani kívánó felnőtt tanulók csoportjai három éven keresztül minden évben meghatározott időre elszakadnak az angol nyelvű közösségtől (a statisztikák szerint 3–4 hónap elégséges a megfelelő nyelvelsajátításhoz), és a távolságot kihasználva belemerülnek az ősi nyelvbe és kultúrába. Voltaképpen ez is immerziós típusú nyelvtanítási stratégia, ezzel együtt a tanulási időszak legelején sokat épít a testi válaszadás módszerére (erről bővebben lásd alább). A módszer alkalmazása általában egy

párt alkotó tanító és tanítvány részvételét feltételezi, ahol a tanító vagy mester a veszélyeztetett nyelv anyanyelvi beszélője, a módszer így akár a kihalófélben levő nyelvek esetében is sikerrel alkalmazható. Az amerikai indián nyelvek megőrzését és felélesztését célul kitűző szervezet, a *The Advocates for Indigenous California Language Survival* tagjai fontos szerepet játszottak a módszer kifejlesztésében (l. Hinton 2007).

A nyelvoktatási és -elsajátítási folyamatnak öt kulcsfontosságú szabálya van: 1. az angol nyelv használata tilos a mester és a tanítvány között; 2. a tanítványnak aktívan részt kell vennie a program alakításában és a célnyelv használatának biztosításában; 3. a kommunikáció során a beszélt és nem az írott nyelvet alkalmazzák; 4. a tanítás nem az osztályteremben folyik, hanem valós nyelvhasználati helyzetekben és közegben; 5. a megértés folyamatosan jön létre a nyelvet nem ismerő tanítvány nyelvtanulásában a non-verbális kommunikáció felhasználásával. Ez a program voltaképpen a gyermek nyelvtanulását, nyelvi szocializációját próbálja felidézni (Grenoble–Whaley 2006: 61; Hinton 1998, 2001d, 2001e; a program elméleti és alkalmazási vetületeinek, az oktatási anyagoknak és módszereknek teljes körű bemutatására lásd Hinton 2002).

Nyelvi ismeretszerzés típusa

5. **Testi válaszadásra épülő módszer** (**TPR**): immerziós típusú idegennyelv-oktatási pedagógiai módszer, amelyben a tanár felszólítására a diákok cselekvéssel, testi válaszadással reagálnak. A stratégia hiányossága, hogy csak a nyelvértést segíti, a beszédprodukciót nem fejleszti, és mivel ez a nyelv teljes körű használatában elengedhetetlen, a TPR önmagában nem sokban segíti elő a nem domináns nyelv mindennapi kommunikációba való visszaemelését. Ennek következtében leginkább a veszélyeztetett és kihalófélben levő nyelvek felélesztésében alkalmazható, a kihaltakében nem.[80]

6. **Telefonos módszer**: az alaszkai deg xinag (vagy degexit'an) nyelv esetében került alkalmazásra. Mivel a fiatalabb generációhoz tartozó nyelvtanulóktól az alig húsz idős, aktív nyelvhasználó igen nagy földrajzi távolságra lakott, a személyes, szemtől-szembe történő oktatás modellje nem jöhetett létre. A megoldást az Alaszkai Egyetem keretén belül hetente egyszer vagy kétszer megrendezett, nyelvoktatási célú telefonos konferenciák jelentik, amelyek tantervben szereplő tantárgyként kreditpontok elérését is lehetővé teszik

[80] A módszer részletes leírására és alkalmazási lehetőségeire lásd Cantoni 1999.

a hallgatók számára. A módszer jellegéből és a technikai korlátokból fakadóan a hangsúly a beszédre és a szövegértésre kerül, nem az írott szövegalkotásra, hiányossága pedig az, hogy a tanulók nem láthatják a beszélők, nyelvoktatók mimikáját, testnyelvi gesztusait, ugyanakkor technikai gondokból adódóan egyes hangok megtanítása nehézségekbe ütközik. A módszer ennek ellenére nagyon nagy népszerűségnek örvend, és mivel az internetes kommunikációban már a képátvitel is lehetséges, a hiányosságok kiküszöbölésére is lehetőség van (l. pl. Tsunoda 2006).

7. **Rádiós módszer**: a kihalt, kihalófélben levő, veszélyeztetett, illetve fokozottan veszélyeztetett nyelvek esetében egyaránt használható. A módszer legismertebb nyelvi revitalizációs célú alkalmazását a Japánban még néhány idős személy által beszélt ajnu nyelvvel kapcsolatban rögzítették. Hokkaido városában, ahol a XVIII. századi japán betelepedéseket megelőzően a legnagyobb ajnu beszélőközösség élt, elkezdték sugározni azokat a rövid, hajnali, ajnu nyelvű rádióműsorokat, melyeknek célja az ajnuval szembeni érdeklődés felkeltése volt, elsősorban tehát a nyelvi ismeretterjesztés, ugyanakkor a nyelvoktatás is. A hallgatottsági mutató alapján, részben bár, de elérte ezt a célját, ugyanis a lakosság 0,1–0,2 százaléka rendszeres hallgatója ezeknek a műsoroknak (Tsunoda 2006; Nakagawa–Okuda 2007). Az ír nyelvű rádiós műsorok az ír nyelv felélesztésében is fontos szerepet játszottak mind az Ír Köztársaságban, mind Észak-Írországban (l. Cotter 2001).

8. **A multimédiás alapú módszerek** az internetnek, az egyre fejlődő adathordozóknak és szoftvereknek, valamint a nem domináns nyelvű médiának, az írott sajtónak és televíziós műsoroknak a nyelvi revitalizációban való alkalmazhatóságára helyezik a hangsúlyt (ilyen például a baszk nyelv kapcsán a *Bai and By*, a *Hezinet* nevű multimédiás nyelvoktatási program, valamint a *Boga* internetes nyelvtanfolyam). Az ausztráliai bennszülött nyelvek, valamint a hawaii revitalizációja kapcsán is sok, digitális formában is hozzáférhető oktatási célú és dokumentációs anyag készült. A közösségek tagjai maguk is érdeklődéssel fogadják ezeket, hiszen felismerik hasznosságukat, és az sem elhanyagolandó kritérium, hogy a multimédiás eszközök alkalmazásával történő nyelvtanulás nagyon szórakoztató lehet. Internetes szótárakról (pl. az angol – tohono o'odham kétnyelvű szótárról), sőt akár nyelvleckékről is beszámol a szakirodalom, pl. a walesi nyelv esetében. Problémát jelenthet azonban az, hogy az igazán veszélyeztetett közösségeknek nem áll rendelkezésükre a fent leírt technológiák megvásárlásához szükséges anyagi háttér.

Az ilyen jellegű nehézségek megoldásának egyik példáját a független polinéz sziget, Niue esete képezi, ahol a mintegy 1500 lakos számára sikeresen biztosították az internet-hozzáféréshez szükséges pénzforrást azáltal, hogy eladták a *.nu*, ejtésben az angol „new", vagyis 'új' szóval homofón internetes domain nevet, hiszen azok piacának csupán nagyon friss liberalizációját megelőzően erős marketingértéke volt. Felépítettek egy niue honlapot, ami részben a veszélyeztetett niue nyelven íródik, és, ami a nyelvi revitalizációban vagy a veszélyeztetett nyelvvel kapcsolatos ismeretszerzés szempontjából talán a legfontosabb, a fórumok tartalmaznak (írott) niue nyelvi anyagokat, niue nyelven folyó beszélgetéseket, részleteket, szórványokat. További multimédiás alapú revitalizációs célú nyelvoktatási programokra, illetve a médiának a nyelvfelélesztésre gyakorolt hatásainak bemutatására lásd: Buszard-Welcher 2001; Eisenlohr 2004; Hinton 2001f; Hale 2001b; Kroskrity–Reynolds 2001; Moring–Husband 2007; Warschauer 1998; Warschauer–Donaghy 1997.

9. **Kétirányú oktatási módszer/stratégia**: olyan kétnyelvűségi helyzetekben alkalmazható az oktatás terén, ahol jelentős kulturális különbségek vannak a helyi nem domináns és a domináns közösségek között (pl. egy bennszülött törzs hagyományos, és az európai típusú oktatás között). A módszer lényege a tantervek együttes kialakítása, valamint a kétirányú információcsere, amelynek értelmében a bennszülött csoporthoz tartozók kísérletet tesznek az európai oktatási programok módszereinek megértésére, alkalmazására, azonban az európai tanároknak is ugyanezt kell tenniük a bennszülött nyelvvel, kultúrával, oktatási stratégiákkal. Ezt az elvet leginkább az észak-amerikai indián közösségek hangoztatják.

Nyelvi tudatosítás típusa

10. **Mesterséges pidzsin módszer**: legelőször az ausztráliai narrinyeri nyelv felélesztése kapcsán írták le, lényegében abban áll, hogy néhány személy, aki írott dokumentumok alapján újratanulta a nyelvet, azt állította, hogy a kihaltnak tudott narrinyeri nyelvet beszéli, ez azonban sokkal inkább hasonlított egy relexifikált angol nyelvváltozatra: a szórend szigorúan AVO, akárcsak az angolban (a nyelv eredetileg az SVO szórendi típusba tartozott), a mondatok pedig az angol nyelvű mondat szóról szóra történő lefordításával születnek. Amery szerint ez annak sajnálatos eredménye, hogy a közösség vehemensen ellenezte a nyelvészek bevonását a nyelv újratanulásának folyamatába (Amery, idézi: Tsunoda 2006: 210; a módszer további alkalmazásaira lásd Thieberger 2002).

11. **A hagyományos helynevek módszere** a nyelvi veszélyeztetettség minden szintjén alkalmazható, és arra az elvre épít, hogy egy nyelv azáltal is továbbél, hogy a helynevek hagyományos elnevezéseit megőrzi a nyelvhasználat. A nyelvi újjáélesztés egyik formája, aminek során akár helyettesíthetik is a domináns nyelvi helyneveket a hagyományosokkal. Ez történt az Ír Köztársaságban a XX. század 40-es éveiben, amikor a Bord na Gaeilge azt tűzte ki célul, hogy összegyűjtse és rögzítse az ősi gél nyelvű helyneveket, amelyek aztán vissza is kerültek a használatba.

12. **A nyelv „visszakövetelésének" módszere**: Amery értelmezésében ez a módszer egy kihalt nyelv újratanulását, annak élőnyelvi felélesztését jelöli olyan nyelvi anyagok segítségével, amelyeket még a nyelv „életében", azaz használata során rögzítettek. Ez történt a kaurna esetében is, amelynek legutolsó ismert beszélője 1929-ben halt meg, azonban, mivel a nyelvet a XIX. században keresztény misszionáriusok dokumentálták, az általuk összeállított anyagok alapján kísérlet történt a nyelvnek annak hangrendszerével együtt való felélesztésére. 1992-ben megalakult az első kaurna nyelvi iskola, 1994-ben pedig még kettő. Ehhez hasonló felélesztés ment végbe a cornwalli nyelv esetében is.

13. **Örökbefogadási módszer**: ez a nyelvi revitalizáció egyik egyedi és rendhagyó előfordulása, amely lényegében arra vonatkozik, hogy egy kihalt nyelvvel kulturálisan azonosuló népcsoport fel szeretné éleszteni az adott nyelvet, azonban, mivel arról semmilyen adat, illetve emlék sem maradt fenn, egy, az övékhez kulturális és szociális szempontból hasonló környezetben beszélt, ugyancsak veszélyeztetett nyelvet élesztettek fel, erősítettek meg (l. az ausztráliai Viktória tartományban végbement revitalizációs törekvések).

A nyelv vitalitásának és veszélyeztetettségi fokának függvényében az alábbi táblázat a fent leírt revitalizációs tevékenységek, módszerek alkalmazási lehetőségeit összesíti:

Módszer neve / revitalizációs típus	Veszélyeztetettség foka (Wurm 1998)				
	egészséges	veszélyeztetett	fokozottan veszélyeztetett	kihalófélben levő	kihalt
I. Immerziós típus					
Teljes immerziós módszer	(X)	X	-	-	-
Lakóközösségek kialakítása	(X)	X	-	-	-
Kétnyelvűségi módszer	(X)	X	-	-	-
Mester-tanítvány módszer	(X)	X	X	X	-
TPR	(X)	X	X	X	-
II. Nyelvi ismeretszerzés típusa					
Telefonos módszer	(X)	X	X	X	-
Rádiós módszer	(X)	X	X	X	X
Multimédiás módszer	(X)	X	X	X	X
Kétirányú módszer	(X)	X	X	X	X
III. Nyelvi tudatosítás típusa					
Nyelvi formulák módszere	(X)	X	X	X	X
Mesterséges pidzsin módszer	(X)	X	X	X	X
Hagyományos helynevek módszere	(X)	X	X	X	X
Nyelv vissza-követelésé-nek módszere	(X)	X	X	X	X
Örökbefogadási módszer	(X)	X	X	X	X

4. táblázat *A revitalizációs módszerek alkalmazási terei a nyelvi vitalitás függvényében; (Tsunoda 2006 alapján)*

A továbbiakban néhány olyan nyelvmegőrzési és nyelvfelélesztési esettanulmányt mutatok be részletesebben, amelyek esetében számos revitalizációs módszer, illetve a nyelvi tervezés lépései kerültek alkalmazásra.

Esettanulmány: A walesi nyelv– nyelvmegőrzés és revitalizáció

Jelenlegi helyzet: a walesi nyelv (saját neve *Cymraeg*) az indoeurópai nyelvcsalád kelta ágához tartozik, Nagy-Britannia délnyugati autonóm területének hivatalos nyelve. Beszélőinek száma jelenleg 500 000-re becsülhető, ebből mintegy 30 000 egynyelvű. A kelta nyelvek között sokak szerint a legjobb helyzetű, ennek ellenére számos családban már nem első nyelv. Minden generációban vannak nyelvhasználók, az idősebb korosztályokban azonban arányaiban többen, bár a legújabb tanulmányok szerint jelentős növekedés tapasztalható a walesi nyelv használatában a nagyon fiatal, 5–19 év közötti korcsoportban (l. Morris 2007). Ez természetesen annak is köszönhető, hogy a walesi nyelv oktatása egyre nagyobb szerepet kapott az alkalmazott tantervekben, így a 7 és 16 év közötti gyermekek, fiatalok alaptantárgyként tanulják.[81]

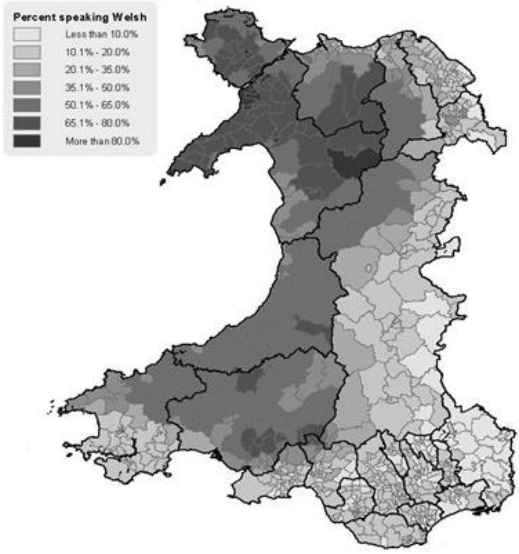

3. térkép *A walesi nyelvterület és a beszélők százalékos aránya 2001-es adatok alapján forrás: http://www.byig-wlb.org.uk/english/Pages/index.aspx (2010.03.08.)*

[81] Részletes, a demográfiai és oktatási vetületekkel kapcsolatos statisztikai adatokra lásd Jones H.–Williams 2000.

A nyelv minden területen használatos: írásban – széleskörű irodalommal rendelkezik –, beszédben, a médiában, televízióban és rádióban, az oktatásban és a helyi önkormányzatban. Az új médiákkal szembeni viszonyulásában dinamikus, számos walesi nyelvű televíziós és rádiós csatorna, internetes oldal működik. A kormány részéről egyértelmű támogatásnak örvend, a nyelvi dokumentáció színvonalas.

Történeti háttér: a walesi nyelv történetének egyik fontos fejezete az, hogy míg a skót területek brit hatalmi elnyomás alatt is rendelkeztek egy bizonyos szintű autonómiával (saját hivatalok, bankok, egyetemek és oktatási rendszer), walesi kontextusban a nyelv volt az egyetlen menekülési lehetőség. A középkori walesi nyelvet gazdag költői és prózai irodalom jellemzi, amelynek következménye a közös irodalmi nyelv kialakítása és fenntartása a nyelvterület egészén. Az 1588-as bibliafordítás a mai napig folyamatban levő sztenderdizálás elindítója volt, a beszélt nyelv azonban jelentős mértékben eltávolodott az irodalmi sztenderdtől.

A nyelv hanyatlását az 1536-ban kiadott brit törvény (*Act of Union*) váltotta ki, amely az angolt tette meg hivatalos nyelvvé, azonban a walesi nyelvű irodalom tovább fejlődött, ezt erősítették a walesi nyelvet és írástudást támogató egyházak, elsősorban a metodista egyház. A XVIII. században végbement ipari forradalom következtében Wales az angliai gyárak fontos nyersanyagtermelőjévé lett, ennek következtében a népcsoportot társadalmilag alacsonyabb rendűként könyvelték el. Amikor 1870-ben bevezették a kötelező oktatást, a walesi nyelv teljesen kimaradt belőle, használatát szigorúan büntették. Ezzel egy időben nagyszámú angol nyelvű munkás telepedett le Wales területén, így a walesit beszélők aránya egyre csökkent.

Mivel a közösség semmilyen hivatalos intézménnyel sem rendelkezett, nemzeti identitásuk teljes mértékben nyelvük és hazájuk köré szerveződött. A XVIII. században erősödött meg a kulturális identitás egy kisszámú középosztálybeli csoportban, melynek székhelye először Londonban volt, később Walesbe helyezték át. A XIX. század végére megalakult az első walesi egyetem és egy átfogó középiskolai hálózat, a kulturális, irodalmi fellendülés pedig egyre erőteljesebbé vált. Az első világháború katasztrofális következményekkel járt: az áldozatok nagy száma és az emigráció, valamint a gazdaság összeomlása következtében a walesi anyanyelvűek aránya jelentős mértékben csökkent. Az angol nyelv választása, az azon való tanulás és szocializáció tűnt az egyetlen kiútnak a válságból.

Ebben az időszakban indult el a nyelv megerősítését célzó mozgalom: a Walesi Fiatalok Ligája a nyelv népszerűsítését tűzte ki célul elsősorban

a fiatalok között, 1925-ben pedig megalakult az első walesi politikai párt. A második világháborúban az angliai városokból a gyerekeket walesi rurális környezetbe menekítették, ez nagymértékben gyorsította a walesi-angol nyelvcserét. A kiutat ez esetben a walesi nyelvű immerziós általános iskolák megalapítása jelentette, majd a középiskoláké, amelyeknek sikeréhez jelentős mértékben hozzájárultak a walesi nyelvű óvodák és napközik.

A nyelv megmentése egyetlen módjának a polgári engedetlenséget és a politikai aktivizmust tartották – széleskörű kampány indult a walesi nyelvi jogok kivívása érdekében, így alakult meg a *Cymdeithas Yr Iaith Gymraeg* (A Walesi Nyelvi Társaság), ezt követte az 1967-es nyelvtörvény, amely az angol mellett a walesit is hivatalossá tette.

1993-ban a kormány megalapította a Walesi Nyelvi Bizottságot, aminek elsődleges feladata a nyilvános szféra nyelvi eljárásainak felügyelése volt.[82] Az ugyanabban az évben elfogadott nyelvtörvény *(Welsh Language Act)* lehetővé tette a nyelvi tervezés egy újabb szakaszának a megvalósulását, amelyben az angol és walesi nyelvet már jogi szempontból is egyenlőnek tekintették (Williams 2000d). Jelenleg Wales minden ötödik lakosa kétnyelvű (l. Cseresnyési 2004).

Bár a walesi nyelv helyzete a többi kelta nyelv viszonylatában biztonságosnak tűnik elsősorban azért, mert az elmúlt harminc évben a nyelvhasználati terek számottevő kiterjedése figyelhető meg, ugyanakkor számos olyan folyamat is, amelyek rövidebb vagy hosszabb távon a nyelv vitalitásának gyengítéséhez vezethetnek: ilyen pl. az angol nyelv dominanciája az új nyelvhasználati területeken (pl. internet), vagy az angol anyanyelvűek egyre gyakoribb bevándorlása a walesi nyelvterületre. A legújabb felmérések szerint (l. Morgan 2001) a walesi nyelvet beszélő házaspároknak csak 80%-a neveli walesi anyanyelvűvé gyermekét, ami egy biztonságban levő nyelvről nem mondható el, ugyanakkor a nyelvhasználók abszolút száma, illetve aránya is csökkenő tendenciát mutat, elsősorban az elöregedés irányába (Williams 2000d: 36). Ennek következtében számos helyi, ún. közösségi nyelvi tervezési programot indítottak el, melyeknek alapvető célja a walesi nyelvvel szembeni pozitív attitűdöket kiváltó társadalmi és gazdasági körülmények kialakítása, a nyelvnek mint a társadalmi és intézményi kommunikáció médiumának megerősítése, a gazdasági fejlődés elősegítése a nyelvi vonatkozások figyelembevételével stb. (l. pl. Campbellnek a *Cwm Gwendraeth* nevű kisvárosban megszervezett nyelvi programmal kapcsolatos bemutatását, Campbell 2000).

[82] A nyelvi bizottság tevékenységének részletes leírására, illetve célkitűzéseire lásd The Welsh Language Board 2000.

A walesi nyelvi mozgalmakkal kapcsolatban fontos elmondani azt is, hogy mindvégig a kulturális nacionalizmus útját választották, és radikális megnyilvánulások nélkül sikerült kivívniuk nyelvi és polgári jogaikat.

Esettanulmány: maori – revitalizáció az oktatásban

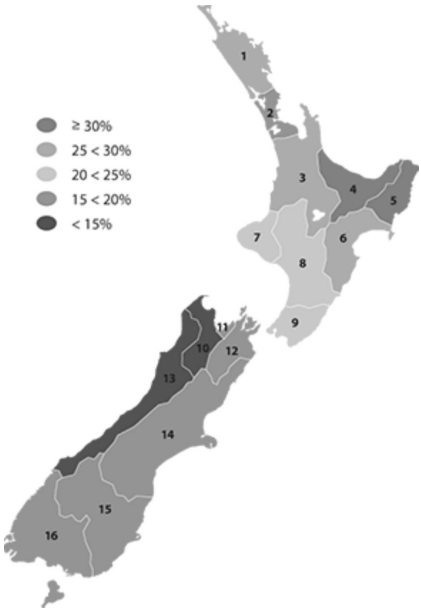

4. térkép *A maori nyelvterület és a beszélők százalékos aránya 2006-os adatok alapján forrás: http://www.socialreport.msd.govt.nz/regional/r-councils/maori.html (2010.03.08.)*

Az új-zélandi maori a keleti polinéz nyelvek csoportjába tartozik. Mintegy 70 000 beszélője van, és már a XIX. század második felétől kisebbségiként van számontartva. 1987-től Új-Zéland hivatalos nyelve. A maori nemzetiségű közösség a XX. század végéről származó adatoknak megfelelően Új-Zéland lakosságának mintegy 13%-át teszi ki (Chrisp 1997: 100). A nyelvnek már viszonylag korán, 1818-ban elkészült a helyesírása (King 2001a: 120), így az írástudás a misszionáriusok által megszervezett iskolák által hamar elterjedt a közösségben, és jelenleg is szinte univerzálisnak tekinthető (Moseley 2007: 514). Ennek következtében már a XIX. század első felében számottevő kéziratos anyag, elsősorban levelek íródtak maori nyelven. Az 1867-es tanügyi törvény a nyelvnek az oktatási rendszerből való kiszorítását szabályozta. Az általa

kiváltott negatív attitűdök következtében a maori nyelvű kéziratok számának és arányának csökkenése a nyelvcsere mutatójává lett, mindez a nyelvnek a hivatalos szférából való kirekesztését illusztrálja (King 2001a: 120). A családokban a nyelvválasztás terén a két világháború közötti gazdasági válság idején történtek változások, a második világháborút követően az angol nyelv használata vált jellemzővé, a generációközti nyelvátadás pedig szinte teljes mértékben megszűnt. A maori nyelv használatát már csak a törzsi központok és a vallás tette lehetővé, és a nyelvet fokozottan veszélyeztetettnek nyilvánították.

A változás a XX. század hetvenes éveiben állt be, amikor az első törzsi fejlesztési program keretén belül a nyelv felélesztését is célul tűzték ki, ennek következtében 1981-ben megalakult az a felsőoktatási intézmény, amely a maori nyelv elsajátítását is biztosította. A nyolcvanas évek elején elindították a *Te Kohanga Reo* nevet viselő programot (ezt a módszerek kapcsán már bővebben tárgyaltam). A hivatalos nyelvként való elismerés következtében 1987-ben megalakult a Maori Nyelvi Bizottság, amely a nyelv minél szélesebb körű használatát szabályozza és korpusztervezési feladatokat is ellát (King 2001a: 121).

A Maori Nyelvi Bizottság az 1995-ös évet a maori nyelv évének nyilvánította, mely a maori nyelvnek és kultúrának az új-zélandi társadalomban játszott fontos szerepe kiemelésével elsősorban státusemelő, attitűdformáló lett az egész új-zélandi közösségre nézve, ugyanakkor a nyelv elsajátításának stratégiáira is hatást gyakorolt, és a nyelvvel való azonosulás lehetőségét hangsúlyozta (Chrisp 1997).

A nyelvi fészkek programjának kialakításakor a nagyon fiatal gyerekek nyelvtanulási képességeire építettek, meglehetős sikerrel. 1992 és 1995 között a valamilyen oktatási programban részt vevő óvodáskorú gyermekek 46%-a járt ezekbe a csoportokba. A mozgalom kiterjedésével a maori nyelvű továbbtanulás kérdése egyre aktuálisabbá vált, ennek következtében két típusú programot is kidolgoztak: megalapították a teljes immerziós típusú *Kura Kaupapa Maori*[83] nevű általános, és a *whare kura*[84] elnevezésű középiskolákat, amelyek diáklétszáma 1998-ra a maori iskolások 14%-át tette ki (King 2001a: 122 – ezeket az intézményeket elsősorban a maori nemzetiségű gyermekek választják). Egy másik program keretén belül az oktatási intézményekben kétnyelvű osztályokat indítottak el (ezeknek száma az 1987-es 38-ról 1998-ra 441-re ugrott), ezekben a diákok egyre nagyobb aránya nem maori nemzetiségű (1998-ban elérte a 25%-ot).

[83] Jelentése szó szerint : 'maori filozófián és elveken alapuló iskola'.
[84] 'Iskola ház'

A nyelvi fészkeket a tanárok, szülők, a közösség, a *whanau* vénei és tagjai irányítják. Az oktatás fontos része a maori hagyományok elsajátítása, a törzsi kapcsolatok megtanulása, hiszen ezek a maori identitás alapvető tényezői, melynek továbbadása a program egyik célkitűzése (Mutu 2005: 117). A nyelvoktatás nem formális keretek között zajlik, hanem nyelvi bemerítéssel, az elsődleges szocializációhoz hasonlóan, hiszen a program elsődleges célja egy olyan nyelvhasználó generáció kialakítása, amely a családon belül továbbadja majd a nyelvet, az ilyen irányú hatások kiértékelése azonban csak később válik lehetővé. A program állami támogatottságnak örvend.

Maori kontextusban a felnőttoktatást elsősorban a maori nyelvet nem beszélő szülők számára szervezték meg, akiknek gyermekei a nyelvi fészkekbe járnak. Mindezeket figyelembe véve kijelenthető, hogy a maori nyelv helyzete eltér sok törzsi nyelvétől, hiszen az oktatás minden szintjén jelen van, azonban a családi nyelvválasztási stratégiák nem változtak meg alapvetően. Az újabb kutatások eredményei is Fishman elméletét erősítik meg, miszerint a maori közösségen belül is a generációközti nyelvátadás a kulcsa a nyelv teljes körű revitalizációjának, ez pedig a szülők nyelvválasztási stratégiájának függvénye (l. Chrisp 2005).

King is ezzel a megközelítéssel azonosul: véleménye szerint a nyelv megerősödésének és igazi feléledésének feltétele az, hogy a felnőttek ne csak a gyermekek oktatásában használják azt, hanem egymás között is, a mindennapi kommunikációban (King 2001a: 126).

A nyelvfelélesztési törekvések hatásának teljes körű kiértékelését ugyanakkor megnehezíti az is, hogy az eddig elvégzett felmérések nem tértek ki részletesen a beszélők nyelvi kompetenciájára a négy alapkészség terén, ezért nem lehet pontosan megállapítani, hogy az oktatási intézményekből kikerülő gyermekek vagy felnőttek milyen nyelvhasználati képességekkel rendelkeznek (l. pl. Holmes 1997). Ennek ellenére az oktatási program egyértelműen sikeresnek nevezhető, hiszen döntő hatással volt a nyelvhasználati terek kiszélesítésére.

Nyelvi tervezési, nyelvi revitalizációs módszerek – összegzés

A fentiekben részletesen kitértünk azokra a mikro- és makroszintű változókra, amelyek egy nyelv vitalitását jellemezhetik, és amelyek segítségével körvonalazhatók azok a módszerek, stratégiák, amelyek egy adott nyelvi helyzetben a sikeres nyelvmegerősítés, nyelvfelélesztés céljából a legmegfelelőbben alkalmazhatóak lehetnek. Bemutattuk azokat a vitás kérdéseket, amelyek a szakirodalomban a revitalizációnak mind elméleti, mind módszertani, gyakorlati vetületeivel kapcsolatosak.

Összegzésképpen elmondhatjuk azt, hogy egy revitalizációs program akkor mondható sikeresnek, ha a beszélőközösség részéről számottevő aktív résztvevője van, illetve hosszú távon javára válik a közösségnek mind a nyelvi, mind a kulturális megerősödés szempontjából. A nyelvi revitalizációban igen fontos szerepet játszanak a legmegfelelőbb alkalmazott módszerek, azonban, visszacsatolva Fishman rendszeréhez, mindezek csak akkor járnak igazán tartós sikerrel, ha befolyással lesznek a családi és közösségi nyelvátadási szokásokra.

Egy másik nagy kérdés az, hogy van-e, és ha igen, hol van az a pont egy nyelv veszélyeztetettségének skáláján, ahol már valóban érdemes a revitalizációt elindítani, és hogy mi a nyelvélesztési-nyelvmegerősítési tevékenységek célja: csupán az intellektuális gyakorlatok szintjén maradnak, vagy valóban építik az adott kisebbségi közösséget, annak identitását, emelik annak státusát.

A revitalizációs programok szaporodásával az alkalmazható módszerek, stratégiák is gyarapszanak, hiszen a nyelvi helyzetek sokféleségéből kiindulva azoknak mindig pontosan arra a kontextusra kell vonatkozniuk, amelyben alkalmazásra kerültek. A módszertani vizsgálódásokon túl a továbbiakban szükség van azoknak a nyelvi revitalizációs modelleknek a körvonalazására, amelyek a nyelvi vitalitás változóin túl tartalmazzák azokat a demográfiai, szociológiai, nyelvi, pszichológiai, történeti, politikai, identitásbeli, vallási, gazdasági stb. tényezőket, amelyek egy valamilyen szinten veszélyeztetett nyelvet és beszélőközösséget jellemeznek, és amelyek lehetőséget adnak az esetenként legmegfelelőbb nyelvélesztési-nyelvélénkítési módszerek, stratégiák kidolgozására és alkalmazására.

V. fejezet:
A NYELVI REVITALIZÁCIÓS MODELL/KERETRENDSZER

1. A nyelv helyzetének kiértékelése

A *nyelvfelélesztési* vagy *revitalizációs modell* megnevezés első ránézésre megtévesztő, hiszen az alábbiakban sokkal inkább a nyelv veszélyeztetettségének modellje körvonalazódik; a terminus használatát mégis az támasztja alá, hogy a nyelvi revitalizációs stratégiák, illetve módszerek az adott nyelv veszélyeztetettségi szintjéből egyenesen következnek, így ez a modell leginkább a nyelvfelélesztés kiindulópontjának megállapítását szolgálja.

Fishman skálája a nyelvcsere visszafordítása terén a legismertebbnek tekinthető, azonban elsősorban a generációközti nyelvátadásra, illetve annak megszakadására összpontosít. Ennél sokkal részletesebb leíró keretet biztosít az UNESCO-nak a veszélyeztetett nyelvek kérdését vizsgáló ad hoc szakértői bizottsága[85], amely kilenc tényezőt azonosított a nyelvi vitalitás kiértékelésében. Ezek a generációközi nyelvátadás, a beszélők abszolút száma, a beszélők aránya a lakosság egészéhez viszonyítva, a meglévő nyelvhasználati területeken megfigyelhető tendenciák, az új nyelvhasználati területekhez és a médiához való viszonyulás, nyelv, írás- és olvasásoktatási anyagok, a kormány és az intézmények nyelvpolitikája, hivatalos státus és használati körök, a közösség és a nyelvhasználók attitűdje saját nyelvükkel szemben, a nyelvi dokumentáció mértéke és minősége.[86] Egy adott nyelv helyzetének leírásában szinte mindegyikükkel kapcsolatban hat szintet állapítottak meg egy 5-től 0-ig terjedő skálán, ahol az 5 a legkedvezőbb helyzetet, a 0 pedig a legkedvezőtlenebbet jelöli. Ez alól kivétel a beszélők abszolút számának tényezője, aminek kapcsán ez a dokumentum is leszögezi, hogy nem mindig releváns egy nyelv vitalitásának körvonalazásában, azonban minél kisebb közösség beszél egy nyelvet, az annál inkább fenyegetett helyzetben van.[87]

---

[85] Language Vitality and Endangerment, UNESCO 2003.

[86] Az UNESCO 2001 októberében megrendezett konferenciáján aláírták az UNESCO Nyilatkozatát a Kulturális sokszínűségről, amelyben helyet kapnak a nyelvek megőrzésével kapcsolatos célkitűzések is az ötös, hatos, illetve nyolcas paragrafusban (bővebben lásd Graaf–Odé 2006: 186).

[87] A beszélők abszolút számának a nyelvi revitalizációban játszott szerepe kapcsán lásd még: Crystal 2000, 19–23; Grimes 2001, 50–52; Grinevald 1998, 140–142; Barreña et al. 2007; Grenoble 2006, 143; Landweer 2000.

A fenti tényezőket három nagy csoportba lehet sorolni: az elsőbe az első hat, a nyelvi vitalitást meghatározó tényező kerül (amik a nyelv helyzetét, a nyelvhasználók nyelvi kompetenciáit, a nyelvhasználati tereket körvonalazzák), a másodikban a nyelvvel szembeni attitűdök, illetve az azzal kapcsolatos nyelvpolitikák kapnak helyet, a harmadik pedig a nyelv dokumentálásának mértékét és minőségét foglalja magában. A továbbiakban az UNESCO keretrendszerét mutatom be részletesen, néhol további szempontok beemelésével is, valamint azok relevanciájának tárgyalásával.

I. 1. A nyelvi vitalitás kiértékelésének első szempontja, a generációközi nyelvátadás felől a következő hét szint körvonalazódik:

Biztonságos helyzet (5): a nyelvet minden generáció beszéli, más nyelv részéről semmilyen veszély nem látszik fenyegetni.

Kiegyensúlyozott, de fenyegetett helyzet (5-): a nyelvet minden generáció beszéli, a nyelvátadás működik, többnyelvűségi helyzetben azonban adott nyelvhasználati tereken a domináns nyelv felváltja az anyanyelv szerepét.

Nem biztonságos (4): a beszélőközösségen belül számos családban már nem első nyelv, használatában adott társadalmi terekre szorul vissza (pl. kizárólag a családi nyelvhasználatra).

Egyértelműen veszélyeztetett (3): a nyelvet a gyermekek már nem első nyelvként tanulják, a legfiatalabb beszélők a szülők generációjából származnak.

Súlyosan veszélyeztetett (2): a nyelvet már csak a nagyszülők és az idősebb generációk beszélik, és bár a szülők generációja érti a nyelvet, nem használják azt gyermekeikkel való kommunikációban.

Kritikusan veszélyeztetett (1): a legfiatalabb beszélők a dédnagyszülők korosztályát képviselik, ők is inkább csak emlékeznek a nyelv egyes elemeire, de nem jellemző annak használata.

Kihalt (0): már senki sem beszéli a nyelvet, nem is emlékeznek rá.

I. 2. A beszélőknek a közösség egészéhez viszonyított aránya szempontjából, vagyis a nem domináns közösségen belüli nyelvhasználók száma felől a következő szinteket állapították meg: **biztonságban levő** (5), aminek esetében a közösség egésze beszéli a nyelvet; **biztonságban nem levő** (4), ahol szinte mindenki beszéli a nyelvet; **egyértelműen veszélyeztetett** (3), a közösség többsége használja; **súlyosan veszélyeztetett** (2), már csak egy kisebb csoport használja; **kritikusan veszélyeztetett** (1), nagyon kevesen beszélik, illetve **kihalt** (0), amelyet már senki sem beszél.

I. 3. A meglévő nyelvhasználati területeken megfigyelhető tendenciák, változási folyamatok felől a következő szinteket írták le (amiben nem kizárólag a nyelv helyzetére, hanem az abból fakadó hatásokra, elsősorban a nyelvhasználók nem domináns vagy helyi nyelvi kompetenciájára is figyelmet fordítanak):

Átfogó, univerzális nyelvhasználat (5): a nyelv az etnolingvisztikai közösségen belül az egymással való kapcsolattartás nyelve, az identitás hordozója, és minden nyelvhasználati területen egyaránt használatos.

Többnyelvű egyenértékűség (4): a hivatalos nyelvhasználati területeken (kormány, hivatalok, oktatási intézmények) egy vagy több domináns nyelv átveszi az etnolingvisztikai csoport nyelvének funkcióit. A nem domináns vagy helyi nyelv ugyanakkor más területeken teljes értékűen használatos (pl. vallási intézményekben, boltokban, elsősorban ott, ahol a közösség tagjainak szocializációja folyik). Az ilyen helyzetekben alakul ki a *diglosszia,* ahol két nyelv határozottan elkülönülő funkcióban működik egy beszélőközösségen belül.[88]

Fogyó nyelvhasználati területek (3): a nem domináns nyelv egyre inkább teret veszít, a családon belül is a domináns nyelv használata válik jellemzővé, ennek következtében a gyerekek félnyelvűekké válnak.[89]

Korlátozott vagy formális nyelvhasználati területek (2): a nem domináns nyelvet csak igen formális helyzetekben használják (pl. rituális kontextusban, fesztiválokon, szertartások során). A közösség számos tagja rendelkezik passzív nyelvtudással, de nem beszéli már a nyelvet.

Fokozottan korlátozott nyelvhasználati terek (1): a nyelvet a közösségnek csak néhány tagja használja már, és csak kivételes esetekben (szertartások). A nyelvre már csak emlékeznek.

Kihalt (0): a nyelvet senki semmilyen nyelvhasználati területen nem használja.

---

[88] A dokumentum megjegyzi, hogy bár egy szinttel alacsonyabbra sorolják az ilyen helyzeteket, a többnyelvűség maga nem feltétlenül vezet nyelvcseréhez, illetve nyelvvesztéshez. Számos kutató, többek között Fishman véleménye szerint is a súlyosan veszélyeztetett nyelvek esetében a diglosszia, a nyelvhasználati terek elkülönülése az első fontos szakasz a nyelv megerősítésének folyamatában (lásd a korosztályok közötti kommunikációs töréspontok minősített skáláját – Fishman 1991, 2001). Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy nagyon sok nyelv esetében talán ez az egyetlen járható út, hiszen az átfogó, univerzális nyelvhasználatra, ami magában foglalja a hivatalos intézmények összességében történő kommunikációt, csak nagyon kevés nyelv esetében van lehetőség. Ennek ellenére a diglosszia kérdése igen vitatott területe a szociolingvisztikai szakirodalomnak (l. pl. Romaine 2006: 451–457).

[89] A félnyelvű beszélőket ebben a dokumentumban passzív receptív kényelvűekként határozzák meg.

I. 4. Az új nyelvhasználati területekhez és a médiához való viszonyulás felől a következő helyzetek különülnek el: **dinamikus** (**5**), a nyelvet minden új nyelvhasználati kontextusban alkalmazzák; **szilárd/aktív** (**4**), szinte minden új területen használatos; **nyitott** (**3**), számos új nyelvhasználati területre bekerül; **alkalmazkodni próbáló** (**2**), néhány új nyelvhasználati tér meghódítása; **minimális** (**1**), csak nagyon kevés új területre kerül be; **inaktív** (**0**), semmilyen új nyelvhasználati területen nem alkalmazzák.

Ez a kérdés azért is nagyon fontos, mert a nyelvhasználat terei folyamatosan bővülnek (pl. internet, médiák), ezeket pedig a domináns nyelvek hajlamosak leghamarabb meghódítani. Az ilyen új kontextusok, eszközök, lehetőségek azonban akár a nyelvi revitalizációt is szolgálhatják, amennyiben bár a közösség nyelve veszélyeztetett, a nyelvhasználók mégis nyitottak az újabb kontextusok irányába. Ennek természetesen az a hátulütője, hogy mivel nagy százalékban valamilyen világnyelv használata jellemzi azokat, az új nyelvhasználati terek a nyelvcserét, nyelvvesztést is felgyorsíthatják.[90]

Itt térnék ki a Grenoble és Whaley (2006) által bemutatott, eredetileg a *SIL* és az *Ethnologue* által összeállított hatszintes skálára, amely az egyének anyanyelvi orális nyelvhasználati képességeit, kompetenciáját értékeli ki. Fontos megjegyezni, hogy míg az UNESCO skálája kizárólag a nyelvhasználatra, annak társadalmi, a közösség egészét érintő vonatkozásaira összpontosít, addig ez alábbi szempont az anyanyelvi beszélők egyéni képességeire helyezi a hangsúlyt. Ennek megfelelően a következő szinteket állapították meg:

5. szint: az egyén kompetenciája megfelel egy magas képzettségű anyanyelvi beszélőének, és azokat a kulturális sztenderdeket tükrözi, amelyek a nyelv eredeti nyelvhasználati közösségében fennállnak.

4. szint: a nyelvet folyékonyan és helyesen használja a nyelvi helyzetek minden szintjén. Az egyén nyelvhasználata és kommunikációs képességei megfelelnek a célnak.

3. szint: a nyelvet megfelelő szerkezeti pontossággal beszéli, szókincsbeli tudása elegendő ahhoz, hogy a legtöbb formális és informális beszédhelyzetben jól teljesítsen gyakorlati, társadalmi és a munkával kapcsolatos témakörökben.

2. szint: más nyelvhasználati tereken is alkalmazható nyelvtudással rendelkezik, az alapvető társadalmi elvárásoknak eleget tesz.

[90] A kérdés részletes tárgyalására lásd még Sperlich 2005, illetve Buszard-Welcher 2001.

1. szint: a nyelvhasználó eleget tesz az alapvető udvariassági szabályoknak, alapszintű személyes beszélgetések levezetésére képes kizárólag familiáris témákkal kapcsolatban.

0. szint: a közösség tagjának beszélt nyelvi kompetenciái kizárólag izolált esetben, szavak szintjén működik, a nyelvhasználó nem rendelkezik kommunikációs képességekkel.

Ugyancsak a nyelvi jártasságok mértékének megállapítását célozza Dorian rendszere, aki a nyelvcsere folyamatában levő nyelvi közösségekben (az ő esetében a skót gael-angol nyelvcserére vonatkoztatva) három szintet, három kompetenciacsoportot különít el: az első a hagyományos nyelvi normát fenntartó idősebb, folyékony beszélő korosztály, a másodikba az előző nyelvi csoporttól kisebb eltéréseket mutató fiatalabb folyékony beszélők tartoznak, a harmadikba pedig a terminális beszélők sorolhatók, akiknek nyelvi jártasságát a produkcióban megfigyelhető hiányokkal szemben „magas szintű perceptív nyelvi képesség és kommunikatív kompetencia jellemzi" (Dorian, idézi: Bodó 2004a: 50).

I. 5. A nem domináns vagy helyi nyelven íródott oktatási anyagok megléte, illetve hiánya szempontjából a következő szinteket állapították meg:

5. szint: a nyelv rendelkezik írásrendszerrel, nyelvtanokkal, szótárakkal, szövegekkel, irodalommal, médiával, ugyanakkor az írott nyelvváltozat használatos a közigazgatásban és az oktatásban.

4. szint: vannak írott anyagok, otthon és az iskolákban használják a gyerekek, a nyelv azonban a közigazgatásban nincsen jelen.

3. szint: vannak írott anyagok, az oktatásban használatosak (bár nem jellemzően), nincsen nyomtatott média.

2. szint: vannak írott anyagok, azonban ezeket a közösségnek csak néhány tagja használja, és szimbolikus értékűek. A nem domináns vagy helyi nyelvi írás-olvasás nem része a tantervnek.

1. szint: a nyelvnek van írott változata, néhány írott szöveg is fellelhető.

0. szint: a nyelvnek nincsen írott változata.

II. A nyelvi attitűdök és a nyelvpolitika kérdése egyaránt mikro- és makroszintű változója lehet a nyelvi vitalitás, illetve annak hiánya kiértékelésének (Grenoble–Whaley 2006: 11–13). A kisebbségi vagy nem domináns nyelv használata, annak megőrzése vagy elvetése nagyban függ mind a beszélőközösségnek saját nyelvével szembeni attitűdjétől, a nyelvpolitikai kontextustól, mind pedig a többségi, domináns nyelv felőli attitűdöktől, ezzel egy időben

a nemzeti szintű attitűdök hatással vannak a lokálisakra (Grenoble 2006: 145). Myhill (1999) szerint sok kisebbségi nyelv jövőjét ezek az ideológiai kérdések határozzák meg.

II. 1. A kormány és az intézmények nyelvvel szembeni attitűdje, ami magában foglalja az adott állam nyelvpolitikáját, nyelvi ideológiáját, a következő hat szinten fejtheti ki hatását:

Egyenlő támogatottság (5): a kormány értékként kezeli az állam területén beszélt összes nyelvet, egyenlő mértékben védi azokat, bátorítja a megőrzésüket (ez Skutnabb-Kangas–Phillipson kisebbségi nyelvekkel szembeni attitűdökkel kapcsolatos taxonómiájában a *nyílt támogatás* kategóriájának felel meg leginkább).

Megkülönböztetett támogatás (4): a nem domináns nyelveket a kormány explicit és deklarált módon védi, azonban a nyelvhasználati terek egyértelműen elkülönülnek egymástól: a nem domináns nyelv sokkal inkább a magánszféra nyelvévé válik, míg a domináns a nyilvános, hivatalos szféráé. A nyelvhez adott nyelvhasználati helyzetekben magas presztízs kapcsolódik (*nyílt támogatás*).

Passzív asszimiláció (3): a domináns csoport, a kormány illetve az intézmények közömbösen viszonyulnak a nem domináns nyelvek használatához, a domináns nyelv a *de facto* hivatalos nyelv (a Skutnabb-Kangas–Phillipson-féle taxonómiában a *tűrés* kategóriája).

Aktív asszimiláció (2): a kormány a kisebbségi csoportok asszimilációját szorgalmazza, elsősorban domináns nyelvű oktatás biztosításával, a kisebbségi vagy nem domináns nyelvi írástudás oktatását nem bátorítják (*tűrés* és *tiltás*).

Erőszakos asszimiláció (1): a kormány politikájának megfelelően a domináns nyelv a kizárólagos hivatalos nyelv, a kisebbségi nyelveket nem ismerik el, illetve nem támogatják (*burkolt* vagy *nyílt tiltás*).

Tiltás (0): a kisebbségi nyelvek használata tilos (magánszférában megtűrt lehet – *burkolt* vagy *nyílt tiltás* –. A kiemelt kategóriákra l. pl. Skutnabb-Kangas 2000).

II. 2. A közösségnek saját, nem domináns nyelvével szembeni attitűdje meghatározó fontosságú, a szakirodalomból is egyértelműen az derül ki, hogy a nyelvvel kapcsolatos pozitív attitűdök döntő tényezői lehetnek a nyelvmegerősítő, nyelvfelélesztő tevékenységeknek (l. pl. Grenoble 2006; Grenoble–Whaley 1998; Kaufmann 2006; Pandharipande 2002). Ebben az értelemben a nyelv az

igen pozitív hozzáállás következtében akár a csoportidentitás kulcsszimbólumává is válhat, míg a negatív attitűdök a gazdasági és társadalmi hátrány kiváltójaként azonosítják azt. Az UNESCO skálájának megfelelően 5-ös szinten a közösség minden tagja értékeli a nyelvet, és használatának előmozdítását kívánja elérni. 4-es szinten szinte mindenki támogatja a nyelv megőrzését, 3-as szinten vannak olyanok, akik közömbösek a nyelvmegőrzéssel szemben; 2-es szinten már a nyelvcserét, illetve nyelvvesztést is támogatják a csoport egyes tagjai, 1-es szinten már csak néhányan küzdenek a nyelv megőrzéséért, 0-ás szinten a közösség egészére jellemző a domináns nyelv használatának előnyben részesítése.

III. A nyelvi dokumentáció mértéke és minősége szempontjából a következő hat szint körvonalazódik:

Színvonalas (5): átfogó nyelvtanok, szótárak, szöveggyűjtemények íródtak és íródnak az adott nyelven, ugyanakkor hang- és videoanyag is hozzáférhető.

Jó (4): a nyelvnek van egy leíró nyelvtana, néhány színvonalasabb szótára és szöveggyűjteménye, esetleg hozzáférhető hang- és videoanyaga.

Kielégítő (3): lehetséges egy nyelvtan megléte, esetleg szótáraké és szövegeké, azonban nincs napi sajtó, média, és a hang- és videoanyagok minősége és mennyisége változó.

Részleges (2): a nyelvvel kapcsolatban készült valamilyen, annak nyelvtanát leírni próbáló vázlat, vannak szólisták, hang- és videoanyagok.

Nem kielégítő (1): csak nyelvtani vázlatról, szólistákról és töredékes szövegekről beszélhetünk. Nincsenek hang- és videoanyagok vagy csak nagyon gyenge minőségben.

Nem dokumentált (0): nem készült semmilyen anyag az adott nyelven.

A nyelv dokumentáltságának mértékével kapcsolatban az is fontos szempont, hogy ezek az anyagok mikor és ki által készültek, ezt azonban itt nem tárgyalom részletesebben.

A fenti tényezőkkel kapcsolatban fontos megjegyezni azt, hogy ezeket együttesen, egymást kiegészítve ajánlott egy adott nyelvi helyzetre alkalmazni, a nyelv vitalitásának kiértékelésében a tényezők összességét kell figyelembe venni. A keretrendszer alkalmazásra került számos nyelv veszélyeztetettségi fokának megállapításában (l. Lewis 2005), így az azzal kapcsolatos problémákat is azonosították: a felosztás sok esetben nem elég részletes egy eset leírásához, ugyanakkor az is kiderült, hogy számos, főleg a kisebb nyelvekkel kapcsolatban nincsen elég adat a megfelelő besoroláshoz. A változók összesítését tartalmazza az alábbi táblázat.

	5	4	3	2	1	0
A nyelvvel, nyelvhasználati terekkel kapcsolatos adatok						
I. Generációközi nyelvátadás	A nyelvet minden generáció beszéli, a nyelvátadás működik, többnyelvűségi helyzetben azonban adott nyelvhasználati tereken a domináns nyelv felváltja az anyanyelv szerepét.	A beszélőközösségen belül számos családban már nem első nyelv, használatában adott társadalmi terekre szorul vissza.	A nyelvet a gyermekek már nem első nyelvként tanulják, a legfiatalabb beszélők a szülők generációjából származnak.	A nyelvet már csak a nagyszülők és az idősebb generációk beszélik, és bár a szülők generációja érti a nyelvet, nem használják azt a saját gyermekeikkel való kommunikációban.	A legfiatalabb beszélők a dédnagyszülők korosztályát képviselik, ők is inkább csak emlékeznek a nyelv egyes elemeire, de nem jellemző annak használata.	Már senki sem beszéli a nyelvet, nem is emlékeznek rá.
II. A nem domináns nyelvet beszélők/ használók aránya a teljes közösséghez képest	Az egész közösség beszéli.	Szinte mindenki beszéli.	A közösség többsége beszéli.	Egy kisebb csoport használja.	Nagyon kevesen beszélik.	Senki sem beszéli.
III. Nyelvhasználati területeken tapasztalható tendenciák	Átfogó, univerzális nyelvhasználat	Többnyelvű egyenértékűség	Fogyó nyelvhasználati terek	Korlátozott, formális nyelvhasználati terek	Fokozottan korlátozott nyelvhasználati terek	Kihalt

	5	4	3	2	1	0
IV. Új nyelvhasználati terekhez való viszonyulás, médiákkal való kapcsolat	Dinamikus, a nyelvet minden új nyelvhasználati kontextusban alkalmazzák.	Szilárd, aktív szinte minden új területen használatos.	Nyitott, számos új nyelvhasználati területre bekerül.	Alkalmazkodni próbáló	Minimális	Inaktív
V. A nyelven íródott oktatási anyagok megléte vagy hiánya	Írásrendszer, nyelvtanok, szótárak, szövegek, irodalom, média; az írott nyelvváltozat használatos a közigazgatásban és oktatásban.	Vannak írott anyagok, otthon és az iskolákban használják a gyerekek, azonban a közigazgatásban nincsen jelen.	Vannak írott anyagok, az oktatásban használatosak (bár nem jellemzően), nincsen nyomtatott média.	Vannak írott anyagok, a közösségnek csak néhány tagja használja, szimbolikus értékűek. A helyi nyelvi írás-olvasás nem része a tantervnek.	A nyelvnek van írott változata, néhány írott szöveg is fellelhető.	A nyelvnek nincsen írott változata.
Nyelvi jogok és pszichoszociális szempontok						
VI. Állami nyelvpolitika, nyelvi jogok	Egyenlő támogatottság	Megkülönböztetett támogatás	Passzív asszimiláció	Aktív asszimiláció	Erőszakos asszimiláció	Tiltás
VII. A közösségnek saját nyelvével szembeni attitűdje	A közösség minden tagja értékeli a nyelvet.	Szinte mindenki támogatja a nyelv megőrzését.	Egyesek közömbösek a nyelvmegtartással szemben.	A csoport egyes tagjai támogatják a nyelvcserét.	Csak néhányan küzdenek a nyelv megőrzéséért.	A közösség teljes mértékben a domináns nyelvvel azonosul.

	5	4	3	2	1	0
A nyelv dokumentálásának mértéke						
VIII. Nyelvi dokumentáció	Színvonalas: átfogó nyelvtanok, szótárak, hang- és videoanyag.	Jó: egy leíró nyelvtan, néhány szótár és szöveggyűjtemény, hang- és videoanyag.	Kielégítő: egy nyelvtan, szótárak és szövegek, nincs sajtó, média, változó mennyiségű és minőségű hang- és videoanyagok.	Részleges: nyelvtani vázlat, szólisták, esetleg hang- és videoanyag.	Nem kielégítő: nyelvtani vázlat, szólisták, nincs hang- és videoanyag.	Nem dokumentált: semmilyen anyag nincsen.
A közösség tagjai nyelvi kompetenciájának kiértékelése						
I. Az egyéni beszélők nyelvi kompetenciája	Az egyén kompetenciája megfelel egy magas képzettségű anyanyelvi beszélőének.	A nyelvet folyékonyan és helyesen használja a nyelvi helyzetek minden szintjén.	A nyelvet megfelelő szerkezeti pontossággal beszéli, a legtöbb formális és informális beszédhelyzetben jól teljesít gyakorlati, társadalmi és a munkával kapcsolatos témakörökben.	Más nyelvhasználati tereken is alkalmazható nyelvtudással rendelkezik, az alapvető társadalmi elvárásoknak eleget tesz.	Alapszintű személyes beszélgetések levezetésére képes kizárólag familiáris témákkal kapcsolatban.	A beszélt nyelvi kompetenciák kizárólag izolált esetben, szavak szintjén működnek, a nyelvhasználó nem rendelkezik kommunikatív képességekkel

5. Táblázat: A nyelvi vitalitás kiértékelése az UNESCO keretrendszere alapján[91]

91 A beszélők abszolút száma ebben az összegzésben nem releváns.

A nyelvi helyzet, a nyelv vitalitásának kiértékelését azon feladatok körvonalazása kell hogy kövesse, amelyek az adott helyzetből képesek pozitív irányba kimozdítani a nyelv adott funkcióit, a nyelvhasználatot. Ennek egy lehetséges tervét szolgáltatja Hinton és Hale (2001) *The Green Book of Language Revitalization in Practice* című összefoglaló munkája, amiben a nyelvi revitalizációnak kilenc lépését azonosították.

Első lépésként a nyelvnek a fenti kritériumok alapján történő leírását, a nyelvi vitalitás kiértékelését határozták meg. Ezt követik a nyelv állapotához szorosan kapcsolódó, abból kiinduló nyelvfelélesztési lépések (a leggyengébb szintről indítva):

2. lépés (a skálának leginkább 0-s szintjén elhelyezkedő nyelvek esetében): amennyiben a nyelvnek nincsenek már beszélői, a meglévő anyagok alapján rekonstruálni kell a nyelvet, illetve a pedagógia anyagok elkészítésére kell fektetni a hangsúlyt.

3. lépés (leginkább az 1-es vagy 2-es értékekkel jellemezhető nyelvekre): ha a nyelvnek már csak idős beszélői vannak, azt dokumentálni kell a segítségükkel (ez más lépésekkel egyszerre is folyhat).

4. lépés (2-es és 3-as, esetleg 4-es szinttel jellemezhető nyelvek esetében): egy másodnyelvi, felnőttoktatási program elindítása, ami a szülők korosztályát célozza, akik a további lépésekben kulcsszerepet játszanak majd.

5. lépés (2-es, 3-as, 4-es értékekkel jellemezhető nyelvekre): az otthoni és nyilvános nyelvhasználat lehetőségét megteremtő kulturális tevékenységek felélesztése.

6. lépés (1–4-es értékekkel jellemezhető nyelvek): intenzív másodnyelvi oktatási programok kialakítása elsősorban gyermekek számára, lehetőleg az iskolai oktatás bevonásával (amennyiben erre lehetőség van, a nyelv az oktatás eszközévé lehet).

7. lépés (leginkább a 3-as és 4-es szintű nyelvek esetében): a nyelv otthoni használatának szorgalmazása azért, hogy a gyermekek első nyelvévé váljék. Az átmeneti időszakot segíthetik a szülők számára megrendezett programok.

8. lépés (3-as és 4-es szintre sorolható nyelvekre): a helyi nyelv használati területeinek kiszélesítése a helyi önkormányzatokba, médiába, kereskedelembe, stb.

9. lépés (4-es és 5-ös szintre sorolható nyelvek esetében): ahol erre lehetőség van, a nyelvhasználat kiterjesztése a közösségen kívül, a nyelvnek szélesebb körben való használata akár a regionális vagy nemzeti kormányzásban is (Hinton–Hale 2001, 6–7).

Egyes közösségekben a fenti lépések közül csak néhány megvalósítására van lehetőség, ugyanakkor azoknak a nyelveknek az esetében, ahol a nyelvcsere még korai fázisában van, ismét csak néhányukra van szükség. Ezeknek azonosításában, ahogy az előbbiekben is hangsúlyoztuk, a nyelv állapotának, vitalitásának kiértékelésére kell visszacsatolni.

2. Nyelvi revitalizációs célkitűzések

A nyelvfelélesztés, illetve nyelvmegerősítés folyamatának megtervezésében, az alkalmazott módszerek kiválasztását megelőzően, a nyelv állapotának kiértékelését követően reális célkitűzésekre van szükség. Ezek, ahogy a fentiekben már említettem, szorosan összefüggenek a nyelv valós állapotával, hiszen a revitalizációs célkitűzések a nyelv vitalitásának, jogi státusának, az azzal kapcsolatos attitűdöknek stb. függvényében akár kontextusonként is különbözhetnek.

A célok megfogalmazásában azt kell szem előtt tartani, hogy a revitalizációs tevékenységek során a nyelvi közösségben, a nyelvhasználatban, annak tereiben milyen változások kívánatosak, ezek közül melyek megvalósíthatók, ugyanakkor – a jelenlegi állapotok függvényében – az egyéni nyelvhasználók kompetenciája szintjén milyen képességeket lehet reálisan elvárni a nyelvtudás négy fő területén, az írásban, olvasásban, szövegértésben és beszédben.

Ennek megfelelően Grenoble és Whaley a nyelvi revitalizációs tevékenységeknek a következő hat lehetséges célkitűzését vagy eredményét írja le:

1. A közösség minden tagját jellemző teljes nyelvhasználat mind írásban, mind beszédben, a nem domináns nyelv jelen van a nyelvhasználat minden terén, a formális és informális helyzetekben egyaránt.
2. A közösség minden tagja magas szinten használja a nyelvet, azt minden beszélt nyelvi területen alkalmazzák.
3. A közösség egy része számos téren teljes értékűen használja a nem domináns nyelv beszélt és írott nyelvváltozatait.
4. A közösség egy része teljes értékűen használja a nem domináns nyelvet, a nyelvhasználati terek azonban korlátozottak.
5. A közösség tagjainak egy csoportja rendelkezik részleges nyelvismerettel, néhány témában teljesen fluens, a nyelvhasználati terek korlátozottak (pl. a hagyományos kultúra megnyilvánulásaiban, történetekben, népdalokban, vallásos nyelvhasználatban merül ki, stb.).

6. Nincsen funkcionális nyelvhasználat, a közösség nyelvismerete csupán néhány szófordulatra, esetleg szövegre korlátozódik (Grenoble–Whaley 2006: 174–175).

A szerzők maguk is hangsúlyozzák, hogy a fenti felosztás irányadónak tekinthető, a nyelvélénkítés, nyelvfelélesztés során köztes célkitűzések megfogalmazása is lehetséges, amelyek elsősorban a nyelvi kontextustól függnek. Ahogyan a nyelv vitalitásának, a nyelvváltozatok elterjedtségének megfelelően a nyelvi helyzet akár településenként is eltérő lehet, egy nagyobb lélegzetvételű revitalizációs program célkitűzéseinek ezeket az eltéréseket is szem előtt kell tartaniuk.

A célok megállapítását követi a felélesztési stratégia megtervezése, a megfelelő módszerek kiválasztása. Ha egy közösségen belül az írott és beszélt nyelv teljes értékű helyreállítása a cél, a nyelv pedig viszonylag nagy beszélői bázissal rendelkezik, és vitalitása is megfelelő, a megvalósításban legnagyobb valószínűséggel az (akár teljes immerziós) oktatás megszervezése kerül előtérbe, ami a jogi akadályok legyőzését, a nyelv státusának megerősítését, az oktatási anyagok kidolgozását feltételezi. Ezzel szemben ha a revitalizáció célja a nyelvnek egy adott nyelvhasználati téren való elterjesztése (például a hagyományos kultúra megnyilvánulásaiban), a nyelvfelélesztést elsősorban a dokumentáció előzi meg, felvételek készítése, amelyek alapján aztán a nyelv, illetve kultúra adott aspektusainak oktatását, elsajátítási lehetőségeit szükséges megszervezni.[92]

92 A már létező írott dokumentumoknak a revitalizációban való felhasználásának módozataira lásd Nakayama 2007.

VI. fejezet:
ALKALMAZÁS – A MAGYAR NYELV ROMÁNIÁBAN

Általános kiértékelés

Jelen fejezet célja a magyar nyelv romániai helyzetének, vitalitásának vázlatos kiértékelése a fent leírt keretrendszer szempontjainak, valamint Fishman skálájának figyelembe vételével. Azért vázlatos, mert a teljesség igénye nélkül készült, sokkal inkább csak egy mintáját hivatott bemutatni a nyelvi revitalizációban szükséges helyzetfelmérésnek. A romániai nyelvi kontextus bonyolultságából fakadóan a nyelvmegerősítési, vagy helyenként nyelvélesztési tevékenységeket véleményem szerint lokális, mikroszintű, nemcsak a nyelvi, hanem az asszimilációs folyamatok minél teljesebb kiértékelésének kell megelőzniük, ami – a nyelvi menedzsment megközelítését érvényesítve – lokális diagnózisokat és lépéseket állít fel. Mindez természetesen nem zárja ki a revitalizációs célú egységes nyelvi tervezést, ezen belül pedig az átfogó oktatáspolitikák kidolgozását.

A romániai magyar nyelv kisebbségi, alárendelt státusú, nem domináns, a beszélőközösséget pedig nagyrészt aszimmetrikus kétnyelvűség jellemzi. A nyelv hivatalos funkciókban való évtizedekig tartó mellőzése következtében az a privát szféra, a családi nyelvhasználat része lett, ennek eredménye a funkcionális korlátozottság, a csökkent használati érték (l. pl. Péntek 1999b). Ahogyan azt már sokan jelezték, ez a hiány elsősorban a szaknyelvek lexikai elemei, a szakkifejezések terén azonosítható, hiszen a szakképzés döntő mértékben államnyelven, románul folyik, a magyar nyelvű oktatás színvonala pedig sok esetben átlagon aluli. Ugyanúgy a hivatali nyelv kapcsán is számos probléma felmerül, hiszen bár a kisebbségi törvénynek megfelelően azokon a településeken, ahol a kisebbségek számaránya megfelelő mértékű, elvileg lehetséges a kisebbségi nyelvű ügyintézés, azonban ezen a téren főleg a magyar nyelvhasználatra jellemző terminológiai zavarral kell szembenéznünk.

Ahogyan a fentiekben Fishman skálája kapcsán már említettem, a demográfiai eloszlás alapján elsősorban három csoportot különítünk el: a székelyföldi területek nyelvi szempontból is összefüggő tömböt és egyben helyi többséget is alkotnak, ugyanakkor romániai magyar viszonylatban olyan nyelvi (vagy

nyelvjárási) szigeteket is azonosíthatunk, ahol a magyar népesség többséget alkot (pl. a Mezőségen, a Szilágyságban) valamint nyelvi szórványokat vagy diaszpórákat (Észak-kelet- és Dél-Erdély, de a nem székelyföldi nagyvárosok lakónegyedeit is ide sorolhatjuk). Ennek következtében a domináns közösséggel és nyelvvel való kapcsolatok is eltérő mértékűek, így a kétnyelvűség számos fokozatával kell számolnunk. Ahol a nyelvcsere és nyelvvesztési folyamatok hangsúlyosabbak (leginkább a szórványban és a diaszpórában), ott a nyelv, mikroszinten és lokális szempontból bár, de veszélyeztetettnek nevezhető.

A magukat magyar nemzetiségűeknek, illetve magyar anyanyelvűeknek vallók száma egyre kisebb: csak a legutóbbi két, az 1992-es és 2002-es népszámlálás adatainak összevetése során mintegy 200 000-es csökkenést regisztráltak a közösségen belül.

Népszámlálás	**A magyar nemzetiségűek száma és aránya**			**A magyar anyanyelvűek száma és aránya**		
	Szám	Arány		Szám	Arány	
1992	1 627 959	7,1%		1 639 135	7,2%	
2002	1 434 377	6,6%		1 447 522	6,7%	
Csökkenés	190 582	**Város** 17,1%	**Falu** 4,9%	191 613	**Város** 17,2%	**Falu** 4,7%

6. táblázat *A magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek száma és aránya az 1992-es és 2002-es népszámlálás adatai alapján (forrás: www.recensamant.ro)*

A fenti táblázatban figyelemmel követhető csökkenésnek számos oka van: egyrészt a kivándorlás, másrészt a nyelvi, etnikai és felekezeti asszimiláció, valamint a negatív biológiai reprodukció folyamatai együttesen játszottak és játszanak közre a jelenlegi helyzet kialakulásában.

A romániai magyar nyelv helyzetének kiértékelése Fishman skálája alapján

A fentiekben tárgyalt elméleti kérdéseknek és megközelítéseknek megfelelően a romániai magyar nyelv esetében is beszélhetünk már valamilyen formájú nyelvi revitalizációról, a nyelvcsere megfordítását célzó tevékenységekről. A továbbiakban néhány ilyen jellegű törekvést, valamint a nyelv állapotának szintjeit mutatom be a GIDS szempontjainak megfelelően. Romániai magyar kontextusban ez a skála azért is alkalmazható a helyzetfelmérésben, mert a nyelvterület

tagoltsága, a fent leírt demográfiai változatosság következtében azt nem tárgyalhatjuk egységes egészként, ezért is hasznos a szintenkénti állapot körvonalazása. A nyelvi helyzetet az is megosztja, hogy a falu és a város természetszerűleg különböző feltételeit biztosítja a nyelvhasználatnak, így míg a nagyvárosok megszerveződése a magyar ajkú lakosság szétszórtsága következtében az asszimilációnak kedvez, ám az iskolázottság tekintetében előnyt biztosít, a falusi környezet sokkal inkább kedvez a prezervációnak (l. Péntek 2008b).

Itt fontos hangsúlyoznom azt is, hogy az alábbi kiértékelés inkább jelzésértékű, nem tartalmaz javaslatokat, ajánlásokat, a folyamatban levő revitalizációs programoknak, tevékenységeknek, jelenségeknek maguknak a kiértékelését, hiszen a romániai magyar nyelv helyzetével kapcsolatban, az egyes régiókban előrehaladott nyelvcserefolyamatok kontextusában, valamint a történeti módon értelmezhető adatok hiányában problematikus a minősítés.

Fishman skálája elvileg a diglosszia elérését és meghaladását célozza, különös tekintettel a generációközi nyelvátadásra, a romániai magyar nyelvterületnek azonban vannak már olyan peremei, Péntek metaforájával élve „foszladozó szélei", ahol a nyelvcsere az erőteljes asszimilációs folyamatok egyik tüneteként már olyan stádiumban van, ahol a csupán nyelvészeti szempontból meghatározott diglosszia megvalósítása valószínűtlen.

8. és 7. szint

A romániai magyar nyelv esetében a nyelvcsere két legelőrehaladottabb szintjének összevonása azért is indokolt, mert a kisebbségi nyelvhasználat egyik régiójában sincsen szükség a nyelv „újraalkotására", és még a nyelvterület legkeletibb peremén élő moldvai magyar közösség helyzete is inkább a 7. szintre sorolható (l. Bodó 2004a). Ugyanakkor azért nem tekintettem el a 8. szint alkalmazásától, mert a moldvai katolikus közösségek többsége, azaz a már román egynyelvűek ezzel a fokozattal jellemezhetők (Bodó 2006: 96–97). Vizsgálatunk szempontjából a két szintnek leginkább az a közös jellemvonása releváns, hogy a nyelv kiszorul a családi nyelvátadásból, gyermekek otthon már nem, vagy egyre kevésbé sajátítják el (az elsődleges szocializáció nyelve tehát a román), a beszélőközösség pedig rendszerint felnőtt és egyre idősebb nyelvhasználókból áll. A romániai magyar nyelv esetében ez nem elsősorban a rurális közösségekre jellemző, hiszen ahogy a 6. táblázatból is látható, a falusi társadalmakban sokkal gyakoribb a nyelvmegtartás, illetve kisebb mértékű a beszélők számának csökkenése. Az ilyen jellegű nyelvcsere- és nyelvvesztési folyamatok a moldvai magyarok esetében, illetve a diaszpórában,

azon belül is leginkább a városi lakónegyedekben figyelhetők meg. A moldvai magyar közösségek anyanyelvű írásbeliségéről szinte nem is beszélhetünk, ezért a nyelv leginkább a szóbeli hagyományban, a ritualizált szövegekben él tovább (Péntek 1999a: 73).

Fishman modelljének megfelelően az ide sorolható nyelvek esetében a nem domináns nyelv felnőttkori elsajátítása, valamint a 6. szint elérése, azaz a korosztályok közötti nyelvátadás biztosítása kell hogy képezze az elsődleges feladatot. Bodó szerint ezzel szemben – az eddigi tapasztalatoknak megfelelően – moldvai magyar vonatkozásban a nyelvi tervezés elsősorban a nyelvoktatásra, a magyar nyelv tanítására összpontosított, a nyelvi kompetenciák kibővítésére, míg az elsődleges szocializációs stratégiákat nem is kívánta befolyásolni: eltekintett „a nyelvátadás folytonosságát megteremtő 6. fokozat jelentőségétől" (Bodó 2004a: 43).

Ezen a szinten Fishman javaslatai között ugyanakkor az identitástényezőket erősítő tevékenységeket találjuk, az anyanyelven folyó kulturális rendezvények szervezését. Ezen a téren is történt előrelépés a például a moldvai magyar közösségben, hiszen a rendszerváltás óta a néprajzkutatók jóvoltából a tudományos érdeklődés a csángó kultúrára, nyelvre, zenére, táncra terelődött, de ugyanerre a szintre sorolható a magyar nyelvű misék bevezetésének kísérlete is.[93] Az ún. „csángómentésben" szerepet vállalók is a jelenlegi helyzetből próbálják kimozdítani a közösséget, és elsősorban a gyakorlati megoldásokra, többek között az oktatás megszervezésére törekszenek (Tánczos, idézi Peti 2006), ezek Fishman skáláján az ötödik szintre sorolható közösségek kapcsán megfogalmazott feladatok körébe tartoznak (tárgyalásukat lásd lennebb).

6. szint

Fishman skáláján ez a szint kiemelten fontos, egész nyelvcsere-visszafordítási elméletét arra építi, hogy amennyiben a generációközi nyelvátadás biztosított, a nyelv jövője is az. Ahogyan a többnyelvű közösségek mindegyikében, a nyelvcserefolyamatok romániai magyar viszonylatban is hatással voltak a családi és lokális közösségi nyelvhasználatra. Egyrészt a vegyes házasságok kérdését fontos itt megemlíteni, másrészt azokat a döntéseket, melyeknek megfelelően a magyar anyanyelvű szülő vagy szülők a gyermekek

[93] Mindezeknek a legújabb kutatásoknak megfelelően a csángó közösségen belül kedvezőtlen hatásai is kezdenek kialakulni, hiszen sokan akár terhesnek is érezhetik ezt a megnövekedett érdeklődést, illetve rezignációjukat fejezik ki azokkal szemben, akik „belőlük" pénzt keresnek (l. pl. Peti 2006).

(elsősorban szakmai) jövőjét szem előtt tartva a románt tették meg az elsődleges szocializáció nyelvévé.

A román-magyar vegyes házasságok témakörében a 2002-es népszámlálást követően számos jelentés, tanulmány íródott. Horváth kutatásának megfelelően az erdélyi magyar nemzetiségűeknek átlagosan 17,7%-a választott nem magyar házastársat az 1991 és 2001 közötti időszakban (Péntek szerint ez 30%-ra tehető), ez az arány azonban megyénkénti bontásban nagyon nagy változatosságot mutat: míg Hargita megyében csupán 3,3% a vegyes házasságok aránya, Krassó-Szörény megyében 76,8% (l. Horváth 2004). Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy minél kisebb az adott megyében vagy sokkal inkább az adott régióban, a hagyományosan szerveződő térségekben a magyarság aránya, annál gyakoribb a heterogám házasságkötés. Krassó-Szörény megyében például a magyarok a lakosságnak csupán 1,8%-át teszik ki.

A vegyes házasságok kapcsán a nyelvcsere szempontjából a Szilágyi (2005) által azonosított problémák léphetnek fel: a többségében román környezetben és vegyes házasságban élő személyek nagy valószínűséggel a családban sem használják a nyelvet, a közösségben erre nagyon kevés lehetőség van, tehát egyéni nyelvcsere és nyelvvesztés áll be, a nyelvi kompetencia terén pedig visszaszorulás, leépülés tapasztalható. Ez akár ördögi körként is működhet, hiszen a használat hiánya egyértelműen kedvezőtlenül hat a nyelvi kompetenciákra, az alacsony szintű nyelvtudás ugyanakkor erősítheti a nyelv mellőzését a családi vagy informális nyelvhasználati tereken.

A vegyes házasságok és a családi nyelvválasztás terén, illetve az elsődleges szocializációban a magyartól eltérő, leginkább román nyelv választása között szoros kapcsolat áll fenn. A népszámlálási adatoknak megfelelően a magyar nők vegyes házasságában a gyermekeknek csupán 18-23%-a lesz magyar, a magyar férfiak esetében ez az arány 35-40% (l. Szilágyi 2005). Ezek egyértelműen arra utalnak, hogy a vegyes családokra jellemző a generációközti nyelvátadás megszakadása, a homogén magyar családokban működik a nyelvátadás, még ha csak az informális regiszterben is. Számos tanulmány vizsgálja a romániai magyar gyermekek nyelvi kompetenciáit, és a nyelvcsere és nyelvvesztés dimenzióinak feltérképezése érdekében véleményem szerint további ilyen felmérésekre van szükség, amelyek az egynyelvűvé, illetve kétnyelvűvé való nevelés dimenzióit is vizsgálják.

A moldvai magyar közösségekben Bodó jelzi azt a folyamatot, amelyet ő *késleltetett másodnyelvi szocializációnak* nevez, ennek folyamán, az elsődleges szocializáció nyelve a román lévén, a gyermekek nem a szüleiktől tanulják

meg a magyar nyelvet, hanem később, a szűkebb közösségben, a másodés/vagy harmadlagos szocializáció során (Bodó 2004a: 45; 2006: 99). Ez szerinte elsősorban az elsődleges szocializáció nyelvválasztási stratégiáinak eredménye, és a nyelvcsere lineáris modelljét kérdőjelezi meg. Fishman skáláján a közösségi nyelvátadást is erre a szintre sorolja, és a Thomason és Kaufman által megfogalmazott „normális nyelvátadás" meghatározásában is szerepel az, hogy „a nyelvet a szülői nemzedék adja tovább a gyerekek korosztályának *és/vagy a kortárscsoport közvetlenül idősebb tagjai a közvetlenül fiatalabbaknak*" (Thomason és Kaufman, idézi Bodó: 2004a: 46). Az tehát, hogy a gyermekek nem a szülőktől, hanem a közösségben, az idősebb generációktól tanulják meg a nyelvet, még nem jelenti a generációközi nyelvátadás teljes megszűnését. A moldvai magyar közösségben ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a magyar nyelv megtanulása az egyre fiatalabb generációkra az egyre későbbi szocializációba tolódik ki, ami bár a fishmani lineáris elképzeléssel szemben egy ciklikus folyamat, mégis a nyelvcsere utolsó szakaszait jelöli (Bodó 2004a: 57).

A nyelvi revitalizáció szempontjából kérdés, hogy a családi (vagy szűkebb közösségi) nyelvválasztási stratégiákat milyen módon lehet befolyásolni. Nagy valószínűséggel szükség volna a fiatal szülők informálására a kétnyelvűvé nevelés hasznaival kapcsolatban, ami egyben a magyar nyelv társadalmi presztízsének növekedését is maga után vonná. Az ilyen típusú információs célú munka eredménye az újvidéki Göncz Lajos *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és pedagógusoknak* (2005) című brosúrája, bár ez elsősorban a kisebbségi szülők számára a tannyelvválasztás kapcsán felmerülő problémákat vázolja, illetve az államnyelvű és anyanyelvű oktatás következményeit (l. Kontra 2007).

5. szint

Az ötödik szintet Fishman a formális nyelvi szocializáció kezdeti szintjeként jellemzi. Ebben az esetben az állami oktatási rendszeren kívül megszervezett iskolák, programok – amelyek a kötelező oktatás követelményeinek való megfelelést nem tekintik céljuknak – biztosítják a nem domináns nyelv, azon belül is az írástudás elsajátítását a fiatal és felnőtt generációk számára, ugyanakkor a kisebbségi közösség szocializációs hálóját hivatottak újrarajzolni. Ennek kapcsán fontos megemlíteni azt, hogy ezek a programok a nem domináns közösségek tagjait célozzák meg, és elvileg különböznek annak a közösségen kívüliek számára megszervezett, idegen nyelvként való oktatásától.

Romániai magyar vonatkozásban ennek egyik legismertebb megvalósulását szeretném részletesebben bemutatni, a Moldvai Csángó Oktatási Programot, amely 2000-ben indult, és elsősorban az iskoláskorú gyermekek iskolán kívüli magyar nyelvű foglalkozásainak a megszervezését tűzte ki célul azzal a szándékkal, hogy ezeket a törekvéseket a nyelvnek – az érvényben levő jogszabályoknak megfelelően – az iskolai oktatásba való beemelése is követni fogja.[94] A program tehát kétlépcsősnek nevezhető, első lépésben az informálást, a tevékenységek, eddigi eredmények bemutatását végzik el, a közösségeken belüli attitűdváltást is szem előtt tartva, ugyanakkor az állami oktatáson kívüli foglalkozásokat szervezik meg, a második fázisban pedig ugyanazokon a településeken kérvényezik a törvény által biztosított 3-4 órában folyó anyanyelvoktatást.[95]

A program sajátossága, hogy a magyar foglalkozásokat az iskolai tanórák után szervezik meg, és ezeknek szerves részét képezi a csángó kultúra jellegzetességeinek, a hagyományos táncoknak, énekeknek a megtanítása, a *nyelv a kultúrában* megközelítés érvényesítése. A tanórák másik célkitűzése a magyar nyelvű írás- és olvasásoktatás, a magyar nyelvű imádságok, egyházi szövegek és énekek megtanítása, amire az egyház kizárólagosan domináns egynyelvűsége miatt annak keretei között nincsen lehetőség. A 2007/2008-as tanévig 19 településen sikerült ilyen jellegű programokat megszervezniük (14 településen már az állami oktatás keretei között is működnek a magyarórák), és elmondásuk szerint a közösségek eltérő nyelvjárási jellegzetességeit, a szűkebb régiók kulturális változatosságát is igyekeztek teljes mértékben megőrizni és az oktatásban továbbadni. A program másik jellegzetessége, hogy az iskoláskorú gyermekeket célozza meg; a nyelvi revitalizáció szempontjából, ahogyan azt már Bodó is jelezte, a nyelvoktatásnak minél inkább az elsődleges szocializációs korszak felé való elmozdítása, a magyar, illetve kétnyelvű óvodai oktatás megszervezése jelenthetne erőteljes lökést (l. Bodó 2004a).

Vizsgálatunk szempontjából fontos megjegyezni, hogy ezt a programot nem kizárólag a romániai magyar közösség tartja fenn, hanem jelentős anyaországi állami támogatással működik (pl. az Oktatási Minisztérium, az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, a Nemzeti

[94] Az információk forrása a www.csango.ro, a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének hivatalos honlapja (2008. aug. 23.).

[95] Simon a frumószai közösségben magyarul tanulók körében elvégzett kutatásának eredményeképpen két fő motivációját azonosítja a magyar nyelv megtanulásának: az egyiknek megfelelően ez elősegíti a magyar sztenderd elsajátítását, aminek következtében az erdélyi vagy magyarországi munkapiacon nagyobb érvényesülési kilátásokkal számolhatnak, másrészt az erdélyi és magyarországi továbbtanulási lehetőségek is megnyílnak a diákok számára (Simon, idézi: Bodó 2006: 101).

Kulturális Örökség Minisztériuma, a Határon Túli Magyarok Hivatala stb. által), ugyanakkor az ösztöndíjak segítségével a tehetséges diákoknak lehetőségük van akár valamelyik székelyföldi középiskolában, akár Magyarországon folytatni tanulmányaikat.

4. szint

Fishman skálájának megfelelően ezt a szintet a kisebbségi, nem domináns nyelvnek az alapszintű kötelező iskolai oktatásban való jelenléte jellemzi.

Románia alkotmányának megfelelően a nemzeti kisebbségekhez tartozóknak joguk van saját etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez (oly módon, hogy a többi román állampolgárt ennek következtében semmilyen diszkrimináció ne érje)[96]. A nemzeti kisebbségeknek saját anyanyelvük elsajátítására való joga a román alkotmány 32. paragrafusa 3. bekezdésének, illetve az oktatási törvény 118. paragrafusának megfelelően biztosítva van, a törvényszöveg megfogalmazása azonban a *soft law* jellegzetességeit hordozza, hiszen „elegendő mértékű" kérvényezést említ, azonban nem pontosítja, hogy ez számszerűleg mit jelent. Ugyancsak „megfelelő mértékű" kérvényezések eredményeképpen, az oktatási törvénynek megfelelően lehetőség van nemcsak a kisebbségi nyelv megtanulására, hanem a közösség történelmének és hagyományainak elsajátítására (a román tannyelvű iskolákban). Ezen kívül lehetőség van a teljes, önálló magyar nyelvű tagozatok fenntartására, ahol csak a román nyelv és irodalom oktatása folyik román nyelven. Éles szakmai vitát váltott ki az a döntés, melynek megfelelően Románia történelmét és földrajzát is kötelező módon románul kellett tanulni, ennek következtében tehát a magyar kisebbségi oktatás sokkal inkább a kétnyelvű oktatási típusba sorolható.

A 2004/2005-ös tanévben összesen 1403 tanintézményben és tagozaton folyt magyar tannyelvű oktatás az országos szinten számon tartott 14279 intézményből. Ugyanebben a tanévben összesen 3 108 634 tanulót jegyeztek be (az óvodai és posztlíceális képzéssel együtt), ebből 179 415 járt magyar osztályba, iskolába (az adatokért lásd Mandel–Papp 2007). A számadatok egyértelműen a gyermeklétszám csökkenését mutatják, ugyanakkor az is kiderül, hogy a magyar anyanyelvű diákok jelentős része román iskolában tanul. Ez az arány az általános iskolai rendszerben alacsonyabb, középiskolai szinten magasabb, ebből az a következtetés vonható le, hogy az elemi oktatást magyarul kijáró

[96] Lásd Románia alkotmányának vonatkozó részeit (20., 32. cikkely): http://www.csango.ro/constitutie.pdf.

diákok közül sokan a középiskolát román nyelven végzik, a magyar tanulók részaránya tehát a magasabb oktatási szintek fele haladva csökkenő tendenciát mutat (l. pl. Mandel–Papp 2007: 221). Ennek oka lehet az is, hogy nincsen megfelelő szintű, magyar oktatást is biztosító tanintézmény a közelben, illetve a román tagozaton eleve nagyobb a választék a képzési irányok tekintetében.

Romániában tehát elvileg biztosított a kisebbségek nyelvén folyó minden szintű oktatás, ezek a tanintézmények a fishmani skála 4a típusába tartoznak, azaz az állami oktatási rendszerbe tagolódnak be – annak egy részrendszerét képezve –, állami költségvetésből vannak fenntartva, és többségi felügyelettel működnek. Ezen a szinten ismét néhány fontos kérdés merül fel, ezek közül az egyik a törvények által biztosított jogoknak a gyakorlatban való megvalósulásai, a másik a szülők tannyelvválasztási stratégiáinak a feltérképezése, a pedagógusképzés problematikája, de a tanintézmények, a végzett diákok teljesítményének színvonaláról is szót kell ejtenünk, hiszen ez is befolyásolja a szülők magyar nyelvű oktatással szembeni attitűdjeit.

A szociolingvisztika, a fenntartható kétnyelvűség szempontjából fontos az is, hogy a magyar nyelvű tanintézmények és oktatási rendszer milyen módon biztosítja, hozza létre (ha egyáltalán létrehozza) a balansz, kiegyensúlyozott kétnyelvűséget. Ismeretes az is, hogy a román nyelvet, történelmet és földrajzot a román anyanyelvű diákoknak készült tankönyvekből oktatják (az óraszámok is megegyeznek), és nem veszik figyelembe azt, hogy a diákok kompetenciája az esetek nagy százalékában nem éri el, sőt meg sem közelíti ezt a szintet.

A román nyelv differenciálatlan oktatásának következtében az a paradox helyzet alakult ki, hogy sok, elsősorban a magyar tömbökből származó diák irodalmi elemzéseket és esszéket ír román nyelven, de mivel az oktatásban a kommunikatív képességekre és készségekre egyáltalán nem fektettek hangsúlyt, a hétköznapi megnyilatkozások szintjén nem tud teljesíteni. A helyzet egyik lehetséges megoldása a román közéletben nemrégiben igen parázs vitát gerjesztő (a magyar nyelvészek által már régen szorgalmazott) elképzelés, mely szerint azokon a településeken, régiókban, ahol a magyarok többséget alkotnak, ennek következtében kis valószínűsége van a román nyelv iskoláskor előtti elsajátításának, a román nyelvet idegen nyelvként, ennek jellegzetes módszertanai alkalmazásával lehetne tanítani, és a diákokat a román nyelv tudásának szempontjából felzárkóztatni. Valójában ezeken a területeken csak ennek a stratégiának az alkalmazásával lehetne megvalósítani a valamelyest kiegyensúlyozott kétnyelvűséget, amely most egyértelműen kisebbségi kisebbségi nyelvi domináns típusú.

Számos változó befolyásolja a szülők tannyelvválasztási stratégiáit, és az azzal kapcsolatos attitűdök is nagy változatosságot mutatnak. A szórványban élő magyar anyanyelvűek körében például erősen él még az a képzet, hogy a gyermekek a román nyelvű oktatás által sokkal könnyebben, jobban érvényesülhetnek. Számos szülő gondolja úgy, hogy a magyar tagozaton a gyermekek részére pluszt, és ennélfogva többletterhet jelent a magyarórák száma, illetve az érettségin a magyar írásbeli és szóbeli vizsga (l pl. Mandel–Papp 2007: 73). A magyar tagozatokkal kapcsolatban az is elterjedt nézet, hogy gyengébbek, mint a román tagozatok, a diákok a záróvizsgákon rosszabbul teljesítenek (bár ezzel párhuzamosan az az elképzelés is gyakori, hogy a magyar osztályok „erősebbek", jobbak). Ugyanakkor az is döntő szerepet játszik az oktatás nyelvének megválasztásában, hogy van-e magyar nyelvű osztály, tagozat, iskola a közelben.

A kisebbségi, magyar nyelvű oktatással kapcsolatosan nagyon sok felmérés, elemzés, tanulmány készült. A nyelvi revitalizáció szempontjából is kulcsfontosságú a megfelelő módon megszervezett oktatási rendszer, hiszen például Sárosi-Márdirosz (2007) felméréséből kiderül az, hogy a közösség jelentős része úgy gondolja, hogy a magyar nyelvű oktatás léte, fennmaradása közvetlen módon hat a romániai magyarság jövőjére, sorsára.

A nyelvi tervezés felől itt is megfogalmazódnak a presztízstervezési/-menedzselési feladatok, hiszen a közösségek a magyar tannyelvű oktatással kapcsolatos megfelelő informálása, a negatív attitűdök, a hiedelmek leküzdése fontos elemét képezi a nyelvmegerősítési tevékenységeknek. Ezzel együtt a megfelelő államnyelvoktatási módszerek és stratégiák kidolgozása a valóban életképes kétnyelvű oktatás megvalósulását eredményezheti.

3. szint

Fishman skálájának a 3. szintjére sorolható nyelvek esetében a kisebbségi, nem domináns nyelv része a munkahelyi nyelvhasználatnak, és a domináns nyelvű csoportok tagjai akár meg is tanulják azt.

A munkahelyi nyelvhasználattal kapcsolatban fontos a foglalkozási típusok egy elnagyolt megkülönböztetése: az ún. „ipari munkavégzésben" (pl. gyárak, bányák) nem kap akkora hangsúlyt a kommunikációs képesség, mint például az értelmiségi vagy gazdasági munkakörökben. Míg az elsőben a megnyilatkozások informális jellege, illetve a munkavégzésben alkalmazott korlátozott szakszókincs a jellemző, ez utóbbiakban a több nyelven folyó, minél több funkciót ellátó nyelvhasználat az, ami értéket jelent.

A fentiekben bemutatott attitűdvizsgálatom során a felsőbányai szórvány esetében számos nyugdíjas adatközlő elmondása szerint míg dolgoztak (leginkább gyárban vagy bányában), sokkal gyakrabban használták a román nyelvet, hiszen legtöbb munkatársuk román anyanyelvű volt. A szórványközösségekben nem jellemző az, hogy a nem magyar nemzetiségű munkatársak megtanuljanak magyarul, így a munka nyelve értelemszerűen a román.

A nyelvi szigetnek minősülő, magyar többségű Kiskapuson ezzel szemben a faluban dolgozó román anyanyelvű orvosnő megtanulta a magyar nyelvet, és pácienseivel való kapcsolattartásában is ezt használja. A fenti adatok jelezhetik azt, hogy a munkahelyi nyelvhasználat terén is jelentős eltérések lehetnek a magyar szempontból különböző demográfiai szerveződésű egységeken belül, bár Horváth szerint az erdélyi összképet tekintve a munkahelyeken még mindig a magyar nyelv használata a jellemző, ugyanakkor megjegyzi, hogy a bánáti, illetve észak-erdélyi területeken inkább a román használata domináns (Horváth 2005: 187–188).

Itt fontos azt is megemlíteni, hogy a magyar nyelv presztízse ezen a szinten is növekedett, hiszen számos álláshirdetésben a nyelv legalább középfokú ismerete feltétele az állás betöltésének. A munkahelyi nyelvhasználat részletes feltérképezése egy mindeddig kiaknázatlan területe a romániai magyar nyelvhasználat és kódválasztás kérdéseinek.

2. szint

A 2006-tól hatályos román közigazgatási törvény értelmében azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot, az adott kisebbségi nyelvet vagy nyelveket az állampolgárokkal való kapcsolattartásban használni kell a hivatalokban. Az állampolgárok szóban és írásban is fordulhatnak anyanyelvükön a helyi közigazgatási hatóságokhoz, a helyi tanácsok üléseinek napirendi pontjait és normatív határozatait az adott kisebbségi nyelven is meg kell jelentetni, illetve a helységnévtáblákon is fel kell tüntetni a kisebbségi nyelvi megfelelőket.[97] Ezeknek a jogoknak az érvényesítése azonban nagyon sok akadályba ütközik, részletes tárgyalásukra lásd Veress 2005.

Fishman erre a szintre sorolja a nem domináns nyelvnek a helyi médiában való jelenlétét is. Romániában számos helyi és országos lap jelenik meg magyar nyelven, ugyanakkor több helyi kereskedelmi rádióadó működik (pl. Kolozsváron és környékén a teljes mértékben magyar Paprika rádió, a többnyelvű

[97] Lásd a Közigazgatási Törvény ide vágó, 17., 40., 43., 51., 90., 106 (8)., 110., 156/1. számú cikkelyeit.

Marosvásárhelyi Rádió), valamint az állami televízióadó regionális műsorának magyar adása. Az internet is magában hordozza a magyar nyelven íródott média terjedését, számos lap weboldallal is rendelkezik. Ezek mind kedvezően hatnak a nyelv presztízsének emelkedésére, ugyanakkor több probléma is felvetődik azokkal kapcsolatban. Az egyik ezeknek színvonalát érinti, hiszen nagyon sokáig nem volt lehetőség a felsőfokú médiaszakos tanulmányok elvégzésére (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem értesítőjének megfelelően a 2008/2009-es tanévtől a televízió és média szakon magyar nyelvű képzés is indul). A másik, vizsgálatunk szempontjából relevánsabb kérdés az, hogy ezek a médiumok milyen nyelvváltozatot képviselnek, a magyarországi sztenderdet-e, vagy a helyi, regionális dialektust/dialektusokat.

Ahogy a fentiekben is láthattuk, a nem domináns nyelvek megerősítésének szempontjából a média meghatározó fontossággal is bírhat, hiszen létezhetnek olyan közösségek, a nyelvterület szórványrégiói, ahol a nyelvvel való kapcsolatot már csak a nem domináns nyelvű média jelenti.

1. szint

Ezen a szinten a nem domináns nyelvnek a felsőoktatásban, a szaknyelvek terén, a kormányzásban, az országos médiában elfoglalt helyének kiértékelésére kerül a hangsúly (a médiákat az előző szinttel kapcsolatban már részletesebben tárgyaltam).

Romániai viszonylatban a magyar nyelv szerves része a felsőoktatásnak, azonban nincsen önálló magyar állami egyetem. A helyzetet tovább nehezíti az, hogy a magyar tagozatú egyetemek sem biztosítanak minden szakon magyar nyelvű képzést, így azzal együtt, hogy egyre kisebb a magyar érettségizők aránya, azok jelentős részének is román szakra kell beiratkoznia (l. Péntek 2004b). A magyar nyelvű felsőoktatás kérdése nem csupán a nyelv presztízse szempontjából, hanem magának a nyelvmegerősítési stratégiáknak a gyakorlatba ültetése felől is jelentős, hiszen a felsőoktatás a pedagógusképzés helye, a magyar pedagógusok pedig kulcsszerepet játszhatnak a revitalizációban. A magas szinten képzett tanárok, tanítók emelhetik a magyar nyelvű oktatás színvonalát, így presztízsét is, és az oktatási rendszeren kívüli nyelvmegerősítő tevékenységekben, a felnőttoktatási programokban, kulturális rendezvényeken, a közösséggel való kapcsolattartásban is aktív szerepet tölthetnek be.

A szaknyelvek terén tapasztalható az elmúlt években egy, az egységesítést célzó tendencia, ennek eredményeképpen készítették el a román-magyar

közigazgatási és oktatásterminológiai szótárakat, ami előrelépést jelent a hosszú időn keresztül tartó szaknyelvi bizonytalanságok szempontjából.

Záró gondolatok

Fishman skálája alkalmazása hasznos adatokat szolgáltat a magyar nyelv romániai helyzetére vonatkozólag: elsősorban az válik világossá, hogy a nyelv állapota olyan mértékű változatosságot mutat a nyelvterület különböző részein, amelyet nem lehet egyetlen szintnek megfelelően kiértékelni, így régiónként, akár helységenként az esetleges nyelvfelélesztési, nyelvmegerősítési tevékenységek típusainak is a nyelv állapotának megfelelően kell megszerveződniük.

Ugyanezt a helyzetet mutatja a fent leírt, a nyelvi revitalizáció kiindulópontjának megállapítását szolgáló modell is: a generációközi nyelvátadás szempontjából például a nyelvet az 5., de az 1. szintre is sorolhatjuk. A nyelvhasználati terek szempontjából a törvény általi szabályozásnak megfelelően adott területeken a többnyelvű egyenértékűség, ugyanakkor (fokozottan) a korlátozott használat állapota egyszerre fennáll. A nyelvvel szembeni attitűdök is nagy változatosságot mutatnak: adott területeken a közösség minden tagja értékeli a nyelvet és pozitívan viszonyul ahhoz (ez a családi nyelvválasztásra, a generációközti nyelvátadásra is hatással van), míg más területeken csak néhányan próbálják megőrizni a nyelvet, illetve a közösség teljes mértékben a domináns nyelvvel azonosul.

A romániai magyar nyelv megerősítése, illetve felélesztése érdekében szükséges egy átfogó nyelvstratégia kialakítása, ami ugyanakkor a fent hangsúlyozott nyelvi és nyelvhasználati változatosságot is szem előtt tartja, és a helyenkénti legmegfelelőbb stratégiák és módszerek kiválasztásában a nyelv helyi állapotának kiértékelésére épít.

Összefoglalás, következtetések

A nyelvi revitalizáció a XX. század vége és a XXI. század eleje szociolingvisztikai kutatásaiban izgalmas vizsgálati területnek bizonyult. A nyelvi, kulturális sokféleség tényszerű leépülése, a gazdasági globalizáció és a „globális falu" kialakulására adott válaszként az etnikai és nemzeti identitások felerősödésének lehetünk tanúi, ami számos közösség esetében a helyi, kisebbségi, bennszülött vagy nem domináns nyelvek identitásformáló szerepének felértékelődését is kiváltotta. A nyelvi revitalizáció tehát a környezeti hatásokra,

változásokra adott válaszként is értelmezhető. A nyelvmegerősítési, nyelvfelélesztési tevékenységek forrásának függvényében beszélhetünk olyan programokról, amelyeket maga a veszélyeztetett nyelvet beszélők közössége indítványozott, és olyanokról, amelyeket egy szűkebb értelmiségi réteg vagy a szakemberek egy csoportja indított el az eddigi tapasztalatokra támaszkodva.

Jelen tézisben a nyelvi revitalizációnak elsősorban elméleti vetületeit kívántam megvizsgálni, amelyek annak társadalmi, politikai/ideológiai, nyelvészeti és alkalmazott nyelvészeti dimenziójához kapcsolódnak. A veszélyeztetett nyelvek, illetve azok megmentésének kérdése sokrétű, heterogén, és ahogyan minden nyelvi veszélyeztetettségi helyzet egyedi, úgy a nyelvmegerősítő, nyelvfelélesztő törekvéseknek is azoknak kell lenniük. A fent bemutatott kiértékelési skála, keretrendszer a nyelv állapotának, vitalitásának objektív felmérését hivatott segíteni, magának a veszélyeztetettségi helyzetnek a modellálását. Az esettanulmányok célja a nyelv jelenlegi helyzetének leírása mellett az alkalmazott nyelvmegerősítési, nyelvfelélesztési stratégiák és törekvések bemutatása volt a történeti dimenzió hozzáadásával.

A szakirodalom terminológiai szempontú áttekintése során felszínre kerültek azok az ideológiai meghatározottságú nézőpontok, amelyeknek megfelelően az adott szerzők nyíltan vagy burkoltan vallanak a nyelvi revitalizációhoz fűződő hozzáállásukról, voltaképpen a szakmának, illetve saját maguknak a nyelvfelélesztésben játszott lehetséges szerepéről. Ezek alapján körvonalazódott a szakíróknak azon csoportja, mely szerint a nyelvészeknek aktívan részt kell venniük a veszélyeztetett nyelvek megmentésében, illetve azoké, akik szerint ez nem a szakma feladata. Véleményem szerint a nyelvészek valóban fontos elemei lehetnek a nyelvi revitalizációnak, de kizárólag a nyelvhasználók közössége ilyen irányú értelmű döntésének megfelelően.

A veszélyeztetett nyelvek kérdéskörének áttekintése szervesen kapcsolódik a nyelvfelélesztéshez, hiszen a megfelelő revitalizációs tevékenységek körvonalazásának feltétele a nyelvi veszélyeztetettségi helyzetnek, a nyelv etnolingvisztikai vitalitásának minél részletesebb kiértékelése. Erre alkalmazható Fishman skálája, illetve az UNESCO fent részletesen bemutatott keretrendszere.

Véleményem szerint ezek a keretrendszerek/modellek haszonnal alkalmazhatók bármilyen nyelv szociolingvisztikai helyzetének kiértékelésében, hiszen a demográfiai, szociális és politikai vetületek mellett a pszichoszociális kontextust is vázolják, ugyanakkor a revitalizációban szükséges anyagok meglétét, illetve hiányát is értékelik. Minden modell kritikájában annak természetéből kifolyólag érvényes megállapítás, hogy egyszerűsít, a valóságban az esetek nagy

többségében nem lehet egy nyelvet csupán egy érték hozzárendelésével leírni. Az UNESCO keretrendszerének mindenképpen előnyére válik, hogy a kritériumokat együttesen alkalmazva az adott veszélyeztetett nyelvnek valóban viszonylag reális helyzetképét tudja mutatni. Ehhez a helyzetképhez azonban mindenképpen hozzátartoznak a nyelv és a beszélőközösség történetében végbement változások, a nyelvvel kapcsolatos külső és belső attitűdökön kívül az ideológiai háttér, a nyelvnek az adott kultúrában és nemzeti vagy csoportidentitásban elfoglalt helye és szerepe.

Vizsgálatunkban az UNESCO-s keretrendszer bemutatásán kívül a fent említett vetületeket próbáltuk körvonalazni (a teljesség igénye nélkül), és a nyelvi revitalizációs módszerekhez visszakapcsolva kijelenthetjük, hogy a modell alkalmazásával azok a stratégiák, illetve módszerek is körvonalazódnak, amelyek egy adott nyelvi veszélyeztetettségi helyzetben a legmegfelelőbbek. Ennek egyik legfontosabb oka, hogy a nyelvek veszélyeztetettsége kérdésének egyre sürgetőbbé válásával a szakirodalomból egyre több nyelvi revitalizációs programot ismerhetünk meg, azoknak sikere vagy sikertelensége fontos információkkal szolgálhat például a moldvai magyar nyelv megerősítését célzó törekvések alakításában.

A megvizsgált elméleti munkákban és esettanulmányokban a különböző nyelvélesztési programok eredményei kapcsán elsősorban két megközelítést lehet azonosítani: az egyiknek megfelelően a bármilyen mértékű és szintű nyelvfelélesztési törekvés már önmagában is valamelyest hozzájárul a nyelv továbbéléséhez még akkor is, ha nem lehet látványos sikereket vagy előrelépéseket elkönyvelni. A másik megközelítés sokkal nagyobb teret enged a kudarcok megfogalmazásainak, a sikertelenség beismerésének. Véleményem szerint a magyar nyelvnek az egyes romániai régiókban való felélesztésével kapcsolatban is szükséges felismerni azt, hogy egy adott ponton túl, amely akár a nyelvcsere, akár a nyelvi asszimiláció mértékére vonatkozik, a nyelvfelélesztési kísérletek nagy valószínűséggel kudarcba torkollanak. Ennek a pontnak a helyét azonban nagyon nehéz és igen nagy felelősség megállapítani: amennyiben egy helyzetet túl kedvezőtlenül értékelünk ki, a nyelv valóban halálra lesz ítélve. Ha azonban a nyelvfelélesztés lehetőségeit valós alapok nélkül túl kedvezőnek látjuk, fontos pénzügyi és humán erőforrásokat irányíthatunk nem megfelelő helyekre. A helyzetfelmérést a lehető legkörültekintőbben, a fent vázolt elméleti, pszichoszociális és nyelvi változók együttes alkalmazásával szükséges elvégezni.

A nyelvfelélesztéssel, nyelvmegerősítéssel kapcsolatos tapasztalatok másik fontos következtetéseként megfogalmazhatjuk, hogy ezek akkor válhatnak

igazán sikeressé, ha a közösség kezdeményezésére indulnak el: a beszélők azok, akik a nyelvcserében, nyelvvesztésben rejlő veszélyeket érzékelik, és szükségesnek látják az ilyen tendenciákat ellensúlyozó tevékenységek, programok megszervezését. A szakemberek egyik feladata és szerepe lehet a nyelvi közösségben az ilyen irányú veszélyek tudatosítása, a lehetséges megoldások körvonalazása, azonban a közösség érdekeit és akaratát minden esetben szem előtt kell tartani.

A nyelvi revitalizációval kapcsolatos vizsgálat által az a kérdés is megfogalmazódott, hogy amennyiben egy nyelv felélesztése vagy megerősítése bekövetkezett, azaz, a bevezető fejezetben megfogalmazott meghatározásra visszacsatolva, számos, akár a családi, akár a társadalmi nyelvhasználatban körvonalazódó funkcióval bővült, a nyelv további élete hogyan alakul. Mint ahogyan azt korábban számos helyen hangsúlyoztam, ezek a helyzetek mindig két- vagy többnyelvűségi kontextusokban jönnek létre, ahol (metaforikus értelemben) a nyelvek folyamatosan küzdenek a nyelvhasználati terek és funkciók betöltéséért, ezek a folyamatok hogyan működnek majd a nem domináns nyelv feléledése következtében. Nagyon kevés nem domináns nyelv esetében van arra lehetőség, hogy a legmagasabb nyelvhasználati tereken szerepeljen, vagy akár államnyelvi státust kapjon, éppen ezért a nyelvfelélesztési tevékenységek által megfogalmazott célkitűzéseknek mindig valós alapokon kell nyugodniuk, bár elindításukban és véghezvitelükben elengedhetetlen az idealizmus, a megváltoztatható jövőképben vetett hit.

A nyelvi revitalizáció számos nem domináns nyelv esetében, ha csak egy időre is, de valóban átrajzolta ezt a jövőképet. Míg néhány évtizede még fokozottan veszélyeztetettnek vagy teljesen kihaltnak nyilvánítottak adott nyelveket, mint például a walesit, annak állapota a társadalmi, jogi kontextus megváltozásával jelentős mértékben javult. Az, hogy ezek milyen nyelvi környezetben, illetve két- vagy többnyelvűségi modellekben élnek majd tovább és meddig, nyelvenként változik, és csak adott idő elteltével válik egyértelművé. Léteznek olyan felélesztett nyelvek, amelyeknek stabilizálódott helyzete érdektelenséget eredményezett a közösségben, ami a közeljövőben ismét revitalizációs lépéseket helyez kilátásba (l. pl. ugyancsak a walesi nyelv esetét). Valósnak és megalapozottnak tűnik azonban az a kijelentés, hogy a felélesztett nyelvek jövője csakis a társadalmi két- vagy többnyelvűségben képzelhető el, hiszen a világnyelvek, elsősorban az angol térnyerése vitathatatlan, és valószínűleg megfékezhetetlen. Ezeknek ellensúlyozási lehetőségei azonban közösségenként változnak, és nagymértékben függenek a nyelvnek a közösségi identitásban elfoglalt helyétől.

A magyar nyelvvel kapcsolatos következtetésnek megfelelően az első látásra nem nevezhető veszélyeztetettnek, hiszen a közösségen belül élő hiedelmek ellenére a magyar a világ nyelveinek a beszélők száma szerinti besorolásában előkelő helyet foglal el. Egy leegyszerűsítő megközelítésnek megfelelően még akkor sem volna veszélyeztetett, ha a külső, leszakadt régiók mindegyikében minden magyar anyanyelvű asszimilálódna, hiszen van anyaország, ahol a nyelv hivatalos státusnak örvend. Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar nyelv kisebbségi kontextusban, így a romániai régiókban is, eltérő mértékben bár, de veszélyeztetettnek minősíthető, így a nyelvi revitalizáció eszköztárának és módszereinek alkalmazása is aktuálissá válhat (adott esetekben már alkalmazásra is került). A további kutatások eldönthetik, hogy a fentiekben összefoglalt elméleti keretek és módszerek közül melyek lehetnek nagy valószínűséggel sikerrel alkalmazva a kisebbségi státusú magyar nyelv megerősítésében, és adott esetekben felélesztésében.

Ahogyan az az alkalmazási fejezetből kiderült, a magyar nyelv helyzete nagy változatosságot mutat a romániai nyelvterületeken, régiókban. Az egyik jövőbeni kutatási lehetőség ennek a sokféleségnek a felmérését, pontos kiértékelését célozná akár a fishmani skála, akár az UNESCO keretrendszere kategóriáinak figyelembe vételével. A nyelv helyzetének minél pontosabb feltérképezése, a kétnyelvűségi kontextus során kialakult nyelvcserefolyamatok azonosítása, a kétnyelvűségi modellek körvonalazása, a nyelvvel szembeni attitűdök és a nyelvnek a regionális identitásban elfoglalt helyének a felmérése kiindulópontja lehetne a fenti elméleti keret alkalmazásának. Ezt a vizsgálatot a szociolingvisztikai kutatás eszközei segítségével lehetne elvégezni, mind kvalitatív, mind kvantitatív felmérések során, kérdőívek, szociolingvisztikai interjúk, irányított interjúk alkalmazásával. Érdekes lenne ugyanakkor a népi nyelvészet eszközeihez is folyamodni, azaz megkérdezni az embereket, hogy ők mit gondolnak a magyar nyelv felélesztésének szükségességéről romániai kontextusban (l. pl. Kontra 2007).

A magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdfelméréseket nem csupán a magyar beszélőközösségen belül volna hasznos elvégezni: a nyelv helyzetéhez, a közösségen belüli pszichoszociális állapotokhoz nagymértékben hozzájárulnak a domináns közösség tagjainak a nem domináns nyelvűekkel szembeni attitűdjei, az esetleges sztereotípiák működése. Mindezek olyan szempontból kapcsolódhatnak a nyelvi revitalizáció kérdésköréhez, hogy a nem domináns nyelv felélesztésével, megerősítésével szembeni hozzáállások közvetlenül magával a nyelvvel kapcsolatos attitűdökből fakadnak, az erőviszonyok függvényei, és a presztízs is nagymértékben hozzájárul ezekhez a folyamatokhoz.

Fontosnak látom egy olyan, elsősorban a szórványközösségeket érintő program kidolgozását is, amely információs értékű, a kétnyelvűvé nevelés, a kétnyelvű oktatás előnyeit (és nem utolsó sorban lehetőségeit), a magyar nyelv megőrzésének és újratanulásának hasznait hangsúlyozza.

Nagy haszonnal járna ugyanakkor egy olyan kutatócsoport megszervezése, aminek tagjai a konkrét revitalizációs programok, esetek részletes vizsgálata segítségével azoknak eredményeit az esetleges nyelvi menedzselési helyzetek során hasznosíthatja, illetve alkalmazhatja.

Melléklet – Revitalizált nyelvek[98]

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
1.	**Ajnu**	izolátum	Japán, Hokkaido szigete	– 24.000 kétnyelvű	Fishman 2001 Tsunoda 2006 Spolsky 2003 Mutu 2005	Az 1980-as évekre tehető a kulturális és nyelvi revitalizáció kezdete. 2008-ban a japán kormány őshonos népcsoportnak nyilvánította őket.	
2.	**Alaszkai cimsián**	penuti nyelv	Alaszka, Kanada	~ 30–80 kétnyelvű beszélő Alaszkában ~ 750 Kanadában	Dauenhauer–Dauenhauer 1998	Nincs pontos adat.	1998-ból származik a nyelvi helyzet első leírása. Nyelvtanulási lehetőségek: kéthetes program a *Sealaska Heritage Institute* keretén belül, valamint a *University of Northern British Columbia* egyetemen.

[98] A mellékletben azok a nyelvek szerepelnek, amelyekkel kapcsolatban az áttekintett szakirodalomban találtam releváns információt. Az összesítés a teljesség igénye nélkül készült.

3.	**Apacs**	amerikai indián nyelvek, na-dene nyelvtörzs, atapaszka ág	Észak-Amerika (White Mountain rezervátum)	– 15.000	Nevins 2004	Az 1990-es években indul a nyelvfelélesztési mozgalom. Jelenleg szélesedő nyelvhasználati terek jellemzik (pl. a keresztyén egyház keretei között).	Aktív kétnyelvűség jellemzi a közösség nagy részében. Az iskolai oktatásban fontos helyet foglal el, az angol mellett a törzsi kormányzás nyelve.
4.	**Arvanitika**	indoeurópai nyelvcsalád, albán nyelvváltozat	Görögország	–150.000	Dorian 1994	A1980-as évekre tehető a kulturális feléledés kezdete.	
5.	**Ayiwo**	pápua nyelv	Reef-szigetek (Salamon-szigetek)	– 8.400	Wurm 1999	A nyelv és kultúra együttes felélesztése van folyamatban, fontos része a betűrendszer kidolgozása, szöveggyűjtemények, szótárak összeállítása.	A közösséget a nyelvvel szemben pozitív attitűdök jellemzik.
6.	**Baskír**	altaji nyelvcsalád, török nyelvek kipcsak ága	Oroszország	– 1.800.000	Yagmur–Kroon 2003	A Szovjetunió felbomlása után a 1990-es években erősödött meg az anyanyelvvel kapcsolatos tudatosság.	A közösség nagy része tatár-baskír kétnyelvű. Bár a nyelvek kölcsönösen érthetők, a két beszélőközösséget mindig különálló etnikai-kulturális csoportként tartották számon.

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
7.	**Baszk (euskara)**	pre-indo-európai izolátum	Spanyol-ország Francia-ország	– 600.000	Fishman 2001 Mateo 2005	A XIX. század végére tehetők a nacionalista mozgalmak kezdetei. Az 1960–1970-es években lendül fel a baszk nyelvű oktatás. Az 1970–1980-as években kiáltják ki az autonómiát a spanyolországi területeken.	A generációközti nyelvátadás szinte kizárólag a rurális vagy kisvárosi közösségeket jellemzi, nem vált általánossá. A fiatalabb generációkra a formális regiszter használata jellemző.
8.	**Beás**	indo-európai nyelv, latin nyelvcsalád, a román közeli rokona	Magyarország	Nincs pontos adat	Orsós–Kálmán 2009	1990-es évek: az írásbeliség kidolgozása, népdal- és népmesegyűjtések. Oktatáspolitikai lépések történtek. 2002 – akkreditált beás nyelvvizsgázási lehetőség.	A pécsi Gandhi Gimnáziumban az oktatás nyelve.
9.	**Bisu**	tibeti-burmai nyelv	Kína, Tájföld	< 1000 (Kína) –5000 (Thaiföld)	Walsh 2005 Person 2005	A revitalizációs törekvéseket a XX. század utolsó évtizedeiben indították el.	

10.	**Breton**	szigeti kelta	Franciaország	– 600.000 (nagyrészt kétnyelvűek)	Garland 2006	A nyelv feléledése a XX. század második felében indult, elsősorban a kulturális és oktatási szférában van jelen.	A kétnyelvű falusi lakosság családi nyelve, jelenleg kb. tízezer értelmiségi beszéli második nyelvként a revitalizáció eredményeképpen.
11.	**Cornwalli (Kernewek)**	szigeti kelta	Nagy-Britannia Cornwall tartománya	– 1000 kétnyelvű beszélő	Dorian 1994	1887-ben születik meg a nyelv felélesztésének gondolata. 1901-ben alakul meg a Cowetas Kelto-Kernuak (Kelta-Cornwalli Társaság). 1924 és 1928 között új társaságokat alapítanak, nyelvkönyvek és szótárak kiadása indul el.	A nyelvnek nincs anyanyelvi beszélője.
12.	**Csángó**	magyar nyelvváltozat	Románia	~ 62.000 (1997-es felmérési adatok)	Bodó 2004b, 2006 Molnár–Bodrogi 2008 Sándor 2000	A moldvai magyar nyelvterületen a nyelvfelélesztés az 1990-es években vált erőteljessé elsősorban az oktatási program kialakításával és bevezetésével.	A közösségben a generációközi nyelvátadás egyre idősebb generációk részvételével megy végbe.

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
13.	**Csong**	keleti mon-khmer nyelv	Kambodzsa Thaiföld	– 5000 (Kamb.) – 500 (Thaif.)	Premsrirat–Malone 2003	Thaiföldön a XX. század utolsó évtizedében indult a Csong Nyelvi Revitalizációs Projekt: az írásbeliség kialakítása, valamint az oktatás megszervezése volt elsődleges célkitűzésük.	A revitalizáció a korpusztervezésen kívül erős attitűdformáló szerepet is játszott a közösségen belül; pozitív irányba mozdította el a nyelvvel szembeni hozzáállást.
14.	**Dél-számi**	uráli nyelv	Norvégia	– 280–300 (Norvégia)	Todal 2006	A XX. század utolsó éveiben megnőtt azoknak a száma, akik a számi nyelv tanulását választották. 2001 – Az Elgå Központ elindította az óvodáskorúakat és kisiskolásokat célzó revitalizációs programját.	A nyelv revitalizációjának eléréséhez szükségesnek bizonyult az oktatási anyagok kidolgozása, a családi nyelvhasználat.
15.	**Dyaabugay**	ausztráliai nyelv	Queensland	3	Wurm 1998, 1999	XX. század vége	

16.	**Evenki**	altaji nyelv, mandzsu-tunguz nyelv	Orosz-ország (Szibéria), Kína, Mongólia	– 9.000 (Oroszo.)	Grenoble–Whaley 2006 Wurm 1998, 1999	1931-ben dolgozták ki az írott változatát. A nyelv része a hivatalos oktatási rendszernek.	A nyelv megerősítését szolgáló tevékenységek ellenére a nyelvhasználat és a családi nyelvválasztás továbbra is hanyatló tendenciát mutat.
17.	**Feröeri**	germán nyelv	Färöi-szigetek	– 48.000	Wurm 1998	1985-ben alakult meg a Feröeri Nyelvi Bizottság, aminek legfontosabb célkitűzése a nyelv megőrzése és nyelvhasználati tereinek bővítése.	Hivatalos nyelv a dánnal együtt.
18.	**Francia (Kanadában)**	újlatin nyelv	Québec	– 6.700.000 (Kanada)	Huss 1999 Fishman 1991	A nyelv helyzete megerősítésének törekvései a XX. század 60-as éveiben indultak el. 1969-től a nyelv kötelező második nyelv a nem francia tannyelvű iskolákban.	hivatalos nyelv

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
19.	**Fríz (nyugati fríz)**	északi-tengeri germán nyelv	Hollandia északi része	– 700.000 (Hollandia)	Fishman 1991, 2001	1915-ben alakul meg a Fiatal Fríz Baráti Társaság, 1925-ben a Fríz Keresztyén Szövetség, 1938-ban pedig a Fríz Akadémia.	1955-től a törvényhozásban is használatos.
20.	**Grönlandi eszkimó**	paleoszibériai nyelv (inuit)	Grönland	– 50.000	Wurm 1998	Nincs pontos adat.	Grönlandon hivatalos nyelv.
21.	**Gumbaynggir**	ausztráliai nyelv	Új-Dél-Wales, Ausztrália	– 1	Walsh 2007	Az 1994-ben már csak 10 beszélőt számláló nyelvben már az 1980-as évektől megpróbálták megállítani a csökkenő tendenciát. A nyelvet a hivatalos oktatási rendszerben is tanítják.	A felélesztési mozgalom eredményeként számos szülő megtanítja gyermekének a nyelvet.

22.	**Haida**	amerikai indián nyelvcsalád, na-dene ág	Alaszka és Brit Columbia csendes-óceáni partvidéke és a Queen Charlotte sziget	– 10 (1995-ös adatok)	Dauenhauer–Dauenhauer 1998	2003-ban hozták létre a *Sealaska Heritage Institute*-on belül a haida nyelvi programot, amely elsősorban az óvodás- és kisiskoláskorú gyermekeket célozza.	Tervbe vették a haida mester-tanítvány program kifejlesztését, kétnyelvű könyvek megjelentetését és nyári haida nyelvű tanfolyamok megszervezését.
23.	**Hanti (osztják)**	uráli nyelv, ugor ág, obi-ugor	Oroszországi Föderáció, Hanti–Manysi Autonóm Körzet	– 13.600	Pusztay 2006b	1987 – hanti és manysi múzeum Obi-ugor filológiai kar létrehozása a Jugor Egyetemen (Hanti-Manszijszkban) Gyermekeket megcélzó „nyelvi falu" program.	A nyelvvel szembeni attitűd pozitív irányba látszik elmozdulni.
24.	**Harakmbet:** **a. amarakaeri** **b. huachipaeri**	dél-amerikai nyelvcsalád	Peru	Amarakaeri: – 500 Huachipaeri: – 300	Hornberger 1999	A XX. század végére tehető (90-es évek).	A nyelvek megőrzését és felélesztését a kétnyelvű kulturális oktatási programok hivatottak biztosítani.

Sorszám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
25.	**Hawaii**	ausztronéz nyelvcsalád, polinéz nyelv	AEÁ, Hawaii-szigetek	– 1000	Tsunoda 2006	Az 1960–1970-es években indul.	1978-tól Hawaii állam társhivatalos nyelve.
26.	**Hualapai, ualapai (Walapai)**	hoka nyelvek, juma nyelvcsalád	AEÁ, Arizona állam	– 1000	Watahomigie–Yamamoto 1992	Az 1970-es években indul a nyelv és a kultúra dokumentálása, ezt követi a grafizáció, szótár és oktatási anyagok elkészítése.	1975-ben indul a hualapai kétnyelvű/bikulturális (HBBEP) oktatási program, melynek elsősorban státusemelő funkciója fontos.
27.	**Inuktitut vagy kanadai eszkimó**	paleoszibériai, inuit nyelv	Québec	– 18.000	Huss 1999	A feléledési mozgalom kezdete 1999-re tehető, amikor Kanadában megalakult Nonavut tartomány, és ezzel a területi és etnikai identitás megerősödése is elkezdődött.	Számos kanadai egyetem és főiskola (pl. Carleton University, Memorial University, Új-Funland) inuktitut nyelvi tanfolyamokat szervez.

28.	**Ír gél (Ghaeilge)**	indoeurópai, szigeti (modern) kelta	Észak-Írország Ír Köztársaság	– 355 000 ebből – 10 000–25 000 fluens	Ash és mtsai. 2001 Fishman 1991, 2001 Tsunoda 2006 Pintér 2000 Dorian 1994	1893-ban megalakul a Gaelic League Belfastban. A mozgalom az 1960-as években lendült fel újra (további részletek az ír esettanulmányt tartalmazó fejezetben).	Kiemelkedő személyiségek: Sir Douglas Hyde
29.	**Jakut**	altaji nyelvcsalád, török ág	Kelet-Szibéria, Jakut Köztársaság	– 363.000 (1993-as adat)	Wurm 1998	A XX. század kilencvenes évei	A nyelv elsősorban az orosz-evenki-jakut többnyelvűségben él.
30.	**Jiddis**	judeo-germán nyelv (két fontos dialektussal, a nyugati- és keleti nyelvjárással rendelkezik)	Izrael, Németország, valamint számos országban a zsidó közösségen belül	– 215.000 (Izrael) – 50.000 (Németo.) ~ 3.000.000 (összesen)	Fishman 1991	A XX. század vége	Egyre erősödő érdeklődés tapasztalható a jiddis nyelvvel szemben.
31.	**Jukagir**	paleoszibériai izolátum	Szibéria, Jakutia és a Kamcsatka-félsziget	– 10–50	Wurm 1998 Tsumagari és mtsai. 2007	A nyelvfelélesztési törekvések az 1980-as években kezdődtek, aktív tagjai elsősorban tanítók, nyelvészek, néprajzkutatók.	A nyelv írásrendszerének kidolgozása egyik legjelentősebb eredmény, ezt követte számos tankönyv kiadása.

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
	Kari'nja	karib nyelv-család, északi csoport	Suriname	– 10.000	Yamada 2008	2005 – nyelvi dokumentációs és oktatási program kezdete.	Szótárak, oktatási anyagok kidolgozása folyik.
32.	**Karjalai**	uráli nyelv, balti-finn ág	Orosz-országi Föderáció, Karjalai Köztár-saság, Finn-ország	– 50.000	Pusztay 2006b	1987 – *Karjalaiak* c. konferencia az írásbeliség újjáélesztésének, az oktatási kérdéseknek megvitatására. 1990–1994 között körvonalazódik a nyelv újjászületésének terve, tankönyvek, oktatási programok. Alkalmazzák a nyelvi fészkek módszerét.	A nyelv státusza kisebbségi nyelv a Karjalai Köztársaságon belül. A nyelv iránti érdeklődés növekvő tendenciát mutat.
33.	**Kaszka**	amerikai indián nyelvek, na-dene nyelvtörzs	Kanada	– 400	Meek–Messing 2007	A XX. század végén indult a kulturális és nyelvi feléledési program.	Szótár és szöveggyűjtemény készült.

34.	**Katalán**	indoeurópai nyelvcsalád, újlatin nyelv	Spanyolország északkeleti része, Katalónia és Valencia tartományok	– 6.500.000	Huss 1999 Fishman 1991, 2001	A kulturális feléledési mozgalom kezdetei a XX. század harmincas éveire tehetők, a nyelvfelélesztési tevékenységek a XX. század második felében váltak hangsúlyossá.	A Franco-uralom idején (1939–1975) a nyelv használatát törvény tiltotta. Az 1978-as alkotmány elismeri a nyelvi pluralizmust. Jelenleg regionális hivatalos nyelv.
35.	**Kaurna**	ausztráliai nyelvek, pama-nyungar nyelvcsalád	Dél-Ausztrália	Nincs adat	Wurm 1999, 2001 Amery 2001 Fishman 2001 Liddicoat–Bryant 2001 Tsunoda 2006	Az 1980-as évek-ben bevezetik a Warriappendi Alternatív Iskolákat. Az 1980-as években újra használni kezdik a kaurna nyelvű földrajzi neveket. A nyelvet 1994 óta tantárgyként oktatják az iskolában.	1929-ben dokumentálták az utolsó elsőnyelvi beszélő halálát, jelenleg nincsen egynyelvű használója.
36.	**Kecsua**	indián nyelv(ek)	Ecuador Dél-Amerika	– 9.000.000	Huss 1999 Fishman 2001 King 2001	XX. század kilencvenes éveiben megnövekszik a nyelvvel szembeni érdeklődés.	A nyelv elsősorban kecsua-spanyol kétnyelvűségben él. A nyelv felélesztése elsősorban Bolíviában és az ecuadori fennsíkon erőteljes,

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
							Bolíviában a kétnyelvű oktatási programon keresztül, Ecuadorban pedig közösségi kezdeményezésre.
37.	**Keresz nyelvek**	elszigetelt indián nyelvcsalád	Észak-Amerika, Új-Mexikó	– 8.500	Pecos–Blum-Martinez 2001	1992-ben szögezi le Cochiti Indián Oktatási Bizottság (*Cochiti Indian Edu-cation Committee*) és a Cochiti Oktatási Munkacsoport (*Cochiti Education Task Force*) a nyelv oktatásának alapelveit.	A nyelvfelélesztési program elsősorban a fiatal generációkat célozza.
38.	**Komi (zürjén)**	uráli nyelvcsalád, permi ág	Oroszországi Föderáció, Komi Köztársaság	– 217.000	Pusztay 2006b	XX. század eleje: megélénkül a kulturális felvilágosító tevékenység. 1980 – megélénkül a nemzeti nyelv és kultúra iránti érdeklődés.	A Komi Köztársaság egyik hivatalos nyelve. Nőtt a nyelv közigazgatási és oktatási szerepe.

							1992 – nyelvtörvény 1993 – a Komi Nép Újjászületésének Bizottsága 1990-es évek – a nemzeti iskola feltámasztása.
39.	**Kormakiti maronita arab**	arab	Ciprus	– 1.950	Hadjidemetriou 2008	2007-ben indul a nyelv dokumentálását, kodifikálását és oktatását célzó mozgalom.	2006-ban Ciprust felszólították, hogy ismerje el a nyelvet kisebbségi nyelvként.
40.	**Kvén**	uráli nyelvcsalád, a finnel rokon nyelv	Norvégia	– 2–8000	Huss 1999 Molnár 2008	Az 1970-es évek	2005 óta kisebbségi nyelvi státussal rendelkezik Norvégiában.
41.	**Kwak'wala, Kvakiutl**	északi wakasha nyelv	Kanada	– 190–250	Anonby 1997	Az 1980-as évek	Az egynyelvű beszélők nagyon idősek, a nyelv elsősorban angol-kwakwala kétnyelvűségben él.
42.	**Lardil**	ausztráliai nyelvcsalád, pama-nyungar nyelv	Ausztrália, Mornington sziget	2 (2000-es adat)	Ash és mtsai. 2001	1981 indul a nyelvmegőrzési program (szótár elkészítése); 1995-ben megalakul	A nyelv dokumentálásának és felélesztésének tervei között szerepel egy szótár kiadása.

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
						Language Projects Steering Committee of Mornington Island (Ngakulmungan Kangka Leman).	
43.	**Lív**	uráli nyelv, balti-finn ág	Oroszországi Föderáció	– 15 (1995-ös adat)	Pusztay 2006b	Lív nyelvű kiadványok, fesztiválok, lív nyelvtanfolyamok.	
44.	**Londai, natögu**	északkeleti pápua nyelv	Santa Cruz-szigetek	– 3500	Wurm 1998, 1999	A XX. század 80-as évei	– grafizáció; – hagyományos kultúra felélesztése;
45.	**Maiwala**	maláj-polinéz nyelvcsalád keleti ága	Pápua Új-Guinea	– 2.500	Nagai–Lister 2003	A XX. század 80-as, 90-es évei	– a maiwala nyelvű oktatás megszervezése;
46.	**Maja, mopan**	indián nyelv	Dél-Amerika Guatemala	– 2.600 Guatemal. (összesen mintegy 8300 beszélő)	Arriaza–Arias 1998 England 1992, 1998, 2003	Az 1980-as évek közepén indul az ún. „maja mozgalom”, melynek fontos része a nyelv és a kultúra megerősítése.	2003 óta elismert őshonos nyelv Guatemalában.

47.	**Manysi (vogul)**	uráli nyelv, ugor ág, obi-ugor	Orosz-országi Föderáció, Hanti–Manysi Autonóm Körzet	– 2.750	Pusztay 2006b	1987 – hanti és manysi múzeum Obi-ugor filológiai kar létrehozása a Jugor Egyetemen (Hanti-Manszijszk-ban) Gyermekeket meg-célzó „nyelvi falu” program	A nyelvvel szem-beni attitűd pozitív irányba látszik elmozdulni.
48.	**Maori**	polinéz nyelv	Új-Zéland	– 70.000	Huss 1999, 32 Fishman 2001 Tsunoda 2006 Spolsky 2003 Mutu 2005	A XX. század hetvenes éveiben kezdődik a kulturális és nyelvi feléledés. 1981-ben alakul meg az első olyan felsőoktatási tan-intézmény, amely biztosítja a nyelv elsajátítását. 1987-ben megalakul a maori nyelvi bizottság, melynek elsődleges feladata a korpusztervezés.	1987-től Új-Zéland hivatalos nyelve. A *Te Kohanga Reo* nevet viselő immerziós program sikere folytán számos veszélyeztetett nyelv esetében alkalmazásra került.

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
49.	**Mari (cseremisz)** **a. hegyi mari** **b. mezei mari**	uráli nyelv, finn-volgai ág	Oroszországi Föderáció, Marij El Köztársaság, Baskorosztán, Tatarsztán	– 488.000, ebből a. – 30.000 b. – 460.000	Pusztay 2006b	1993–1999 – a nemzeti iskola fejlődése 2000 – *A mari mint államnyelv problémái* konferencia **Baskorosztánban** 1994–2000 között 29 mari iskolát nyitottak, jelentősen nőtt a marit tanulók száma. 1996 – megalakul az Udmurtiában élő marik társadalmi szervezete.	A Marij El Köztársaság hivatalos nyelvei az orosz mellett. Finn támogatással készült el több oktatási anyag. Nő a mari nyelvű sajtótermékek száma.
50.	**Miami**	algikus nyelvek algonkin nyelvcsaládja	Észak-Amerika	Nincs adat	Leonard 2008	Az 1990-es évek	Az *Ethnologue* szerint kihalt nyelv, a legújabb adatok szerint „alvó” nyelv, három évtizeden keresztül nem volt megfelelő nyelvtudással rendelkező beszélője.

51.	**Modern héber**	sémi-hámi nyelv	Izrael	– 5.000.000	Huss 1999, 32 Fishman 1991, 2001 Nahir 1998	A héber felélesztésének gondolata a XIX. század elején született, majd a XX. század első felében valósult meg a jelenlegi Izrael területén (részletes tárgyalására lásd az arra vonatkozó esettanulmányt).	Izrael állam egyik hivatalos nyelve
52.	**Mohauk**	indián nyelv, irokéz nyelvcsalád	Amerikai Egyesült Államok, Kanada	– 3000 AEÁ – 350 Kanada	Grenoble–Whaley 2006 Wurm 1998	Az 1970-es években a québeci iskolákban elkezdték tanítani a mohauk nyelvet, elsősorban az immerziós nyelvoktatási módszert alkalmazva.	A hetvenes években elkészült az írásrendszer, végbement a sztenderdizáció.
53.	**Mordvin nyelv(ek) (erza, moksa)**	uráli nyelv, finn-volgai ág	Oroszországi Föderáció, Mordvin Köztársaság, Ömény-ország (500 erza beszélő)	– 614.000	Pusztay 2006b	1980–90-es évek: megélénkül az érdeklődés a mordvin nyelv iránt. 1990-es évek: nemzeti újjászületés mozgalma, nyelvtörvény elfogadása	A Mordvin Köztársaság egyik hivatalos nyelve. 2000 óta a politika konkrét lépéseket tesz a modvin nyelvek használatának kiterjesztésére az oktatásban.

Sorszám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
54.	**Muszkogi**	Indián nyelvek, algokin nyelvtörzs, muszkogi nyelvcsalád	AEÁ, Oklahoma, Alabama, Florida állam	–3.900	Innes 2008	A nyelv dokumentációja már a 19. században elkezdődött, a revitalizáció elsődleges helyszíne az intézményes oktatás.	
55.	**Navatl/azték nyelvek**	uto-azték indián nyelvek déli családja	Mexikó	– 1.500.000	Meek–Messing 2007 Dorian 1998	A XX. század utolsó évtizede	A nyelv feléleszésében fontos szerepet kaptak a multimédiás eszközök (videofelvételek, hangfelvételek).
56.	**Narrinyeri**	ausztráliai nyelvek pama-nyungar nyelvcsaládja	Ausztrália	Nincs adat	Tsunoda 2006	A XX. század utolsó évtizede	A nyelvészeti adatbázisok kihalt nyelvként tartják számon.
57.	**Navaho**	indián, nadene nyelvek atapaszkaejak családja (származása vitatott)	Észak-Amerika, AEÁ	– 7600 egynyelvű beszélő – 100.000 összesen	Fishman 1991, 2001 Walsh 2005	1986-ban indult az első revitalizációs célú immerziós nyelvoktatási program.	Az amerikai indián nyelvek közül a legjobb helyzetben levőként tartják számon, az 1980-as évektől a közösségen

							belül egyre hangsúlyosabb a navaho-angol nyelvcsere.
58.	**Oko**	niger-kongói nyelvcsalád	Afrika, Nigéria	– 10.000	Fishman 2001	A XX. század nyolcvanas éveiben indulnak a grafizációs tevékenységek.	
59.	**Otomi**	indián nyelv, oto-mange nyelvtörzs	Közép-Mexikó	– 100.000	Fishman 2001	A XX. század nyolcvanas és kilencvenes évei	A nyelvfelélesztési tevékenységek pozitív irányba mozdították el a közösség nyelvvel szembeni attitűdjeit.
60.	**Rjúkjú**	eredete vitatott, egyesek szerint a japán egy dialektusa	Okinawa szigete, Japán	Nincsen pontos adat	Heinrich 2004	1964-ben megalakul a Tokushima helyi kutatási kör, 1980-ban a szigeti nyelv bemutatásának köre, 1983-ban pedig megszervezik a szigeti nyelv és a szigeti dal találkozóját.	A nyelv nem rendelkezik hivatalos státussal elsősorban azért, mert a japán egyik dialektusaként tartják számon, nem pedig különálló nyelvként.
61.	**Shuar**	jivarói	Ecuador	– 30.000–100.000	Grenoble–Whaley 2006	1968-ban a rádión keresztül shuar nyelvleckéket kezdenek el sugározni (ún. „rádiós iskolák" – *Shuar Bicultural Radio Education System*).	A nyelvfelélesztési tevékenységek szoros kapcsolatban vannak a népcsoport politikai aktivizmusával (elsősorban az emberi jogok terén).

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
62.	**Skót gél**	szigeti kelta	Skócia, East Suther-land	– 60.000	Huss 1999 Perersen 2000 Garland 2006	Az 1980-as évek alapítják meg a gél tannyelvű óvodákat, ekkor jelennek meg az első publikációk. 1983-ban megalakul a *Comunn na Gàildhig*.	Skóciában hivatalos nyelv.
63.	**Spanyol, kasztíliai**	indoeurópai, újlatin nyelv	New York (Puerto Rico-i közösség)	– 900.000 (1990-es adat)	Fishman 2001	A közösségre leginkább a nyelv-megőrzést célzó tevé-kenységek jellemzők.	
64.	**Svájci réto-román**	indoeurópai, újlatin nyelv	Svájc	– 40.000	Wurm 1998	A XIX. századra tehető az irodalmi feléledés időszaka: számos irodalmi szöveg született.	Hivatalos nyelv státusa, a beszélők kétnyelvűek. A sztenderdizált nyelvváltozatot nem fogadta el a közösség egésze.
65.	**Számi**	uráli nyelv-család	Norvégia	– 15.000	Huss 1999	Az 1970-es évektől a nyelvet újra bevezetik az oktatásba. 1988-ban a norvég kormány elismeri a számi kisebbséget.	A XX. század 70-es, 80-as éveire tehető a számi kulturális és irodalmi feléledés. A számi beszélők legnagyobb része kétnyelvű.

						1990-ben a számi és norvég nyelvet egyenértékűnek nyilvánítják.	
66.	**Számi**	uráli nyelvcsalád	Svédország	– 5000	Huss 1999	1993-ban megalakul a számi parlament, melynek külön bizottsága foglalkozik a nyelv megerősítésével.	
67.	**Szeneka**	indián nyelvcsalád, irokéz nyelvek	Amerikai Egyesült Államok (New York)	– 150	Wurm 1998	1998-ban nyitják meg a szeneca tannyelvű iskolát.	
68.	**Szorb**	szláv nyelvek lechita csoportja	Németország, Lausitz térség	– 50.000 kétnyelvű	Ela 2000	1990, a német egyesülés után indul a nyelv felélesztésére irányuló tevékenység.	A legfontosabb revitalizációs programot az immerziós típusú játszóházak, óvodák és alsó tagozatos iskolák megszervezése képezi.
69.	**Tlingit**	indián nyelv, na-dene nyelvtörzs	Amerikai Egyesült Államok és Kanada	– 4–500	Dauenhauer–Dauenhauer 1998	Az 1960-as években kidolgozták a nyelv írásrendszerét. Szótárakat, oktatási anyagokat publikáltak.	

Sor-szám	A nyelv neve (külső és belső)	A nyelv besorolása	Hol beszélik	Hányan beszélik	Főbb források	A revitalizáció kezdete, fontosabb eredményei	Megjegyzések
70.	**Tuahka (sumu)**	misumalpan	Nicaragua, Honduras	– 6700 (1982-es adat)	Ash és mtsai. 2001	1995-ben indult a kutatási projekt, nyelvtant, szótárakat adtak ki.	Kétnyelvű beszélőközösség (spanyol-tuahka)
71.	**Tornedali finn (meänkieli)**	uráli nyelv-család, finn ág	Tornedália, Svédország	– 35–60.000	Huss 1999	Az 1970-as évek-ben indul az etnikai feléledési mozgalom.	A beszélők legnagy-obb része kétnyelvű.
72.	**Udmurt (votják)**	uráli nyelv-család, permi ág	Orosz-országi Föderáció, Udmurt Köztár-saság	– 460.000	Pusztay 2006b	1994 – hivatalos nyelv az Udmurt Köztársaság alkot-mánya értelmében 2001 – nyelvtörvény az udmurt nyelv használatának kiszélesítésére	Az óvodákban és a fiatalok között terjedőben van a nyelv, megélénkült az érdeklődés a nemzeti történelem, nyelv és kultúra iránt.
73.	**Vepsze**	uráli nyelv-család, balti-finn ág	Orosz-országi Föderáció	– 5.750	Pusztay 2006b	1988 – konferencia, ahol kidolgozták a vepsze újjászületés programját. 2000 – vepsze nyelvi tanszék a petroza-vodszki egyetemen. Terminológiai szójegyzékek, latin betűs írás.	A fiatal kétnyelvűek között népszerű a vepsze nyelv felélesztésének gondolata. 1990-től az iskolai tankönyvek tartalmazzák a nyelvi tervezés eredményeit.

74.	**Walesi**	szigeti kelta nyelv	Wales, Egyesült Királyság	– 500.000	Garland 2006 Jones 1998 Baker–Jones 1998	A XIX. század végén, a XX. század elején indulnak a nyelv megerősítését szolgáló tevékenységek.	Hivatalos nyelv Walesben.
75.	**Wampanoag**	amerikai indián nyelvek algonkin nyelvtörzs	AEÁ Massachusetts Cape Cod	Nincs adat	Ash és mtsai. 2001	1993-ban alakul meg a Wampanoag Language Reclamation Committee.	Kihalt nyelv, de írott dokumentáció alapján revitalizálták.
76.	**Warungu**	ausztráliai nyelv, pamanyungar nyelvcsalád	Ausztrália	2 (1981-es adat)	Tsunoda 2006	Az 1970-es évek elején indul a nyelv dokumentálása.	A közösség tagjai aktív szerepet játszanak a nyelv lejegyzésében.
77.	**Xironga, tsonga**	niger-kongói	Mozambik	– 600.000 (Mozambik)	Lopes 2001	Az 1980-as évek végén indul a nyelv sztenderdizálásának folyamata.	A nyelv az oktatásban is szerepet kapott.

Summary

Language revitalization has been an ever growing topic in the sociolinguistic scholarly writings first and foremost because we can no longer discuss bilingualism, language loss, language death without considering the possibility of language revitalization.

Statistics have shown that half of the people speak twenty of the largest languages, eight languages are spoken by more that one million people, 96% of the languages are spoken by only 4% of the population, half of today's languages have less than 10,000 speakers and a quarter of them less than 1,000 speakers (Grenoble 2006: 138).

Language revitalization, just as language shift, language loss and linguistic assimilation is triggered by several factors which differ in their nature and with the help of which the dimensions of language revitalization can be outlined. These dimensions are organized on social, political/ideological and linguistic levels. The **social dimension** of language revitalization includes the historical, economic and demographical variables which determine the past and present state of the endangered language. The **political and/or ideological dimension** includes the official status of the language, the questions of linguistic rights and the ones raised by nationalist movements which define the symbolic role of the language, its connections to identity, the attitudes towards the language. The **linguistic dimension** of language revitalization connects the linguistic domain with the applied ones, with minority education, with the linguistic or even dialectological questions raised by language planning, graphization, codification, standardization.

The methodology and the objectives of the research

I considered this research important mainly because in the Hungarian sociolinguistic scholarly writings there have been published no comprehensive theoretical and practical works on language revitalization and revival. Another important issue was the fact that the Hungarian language is a minority language in several countries of the Carpathian basin, and in those states it is a constituent in the *de iure* or *de facto* bilingualism. Having minority status, the Hungarian language is potentially endangered, therefore it is vital to conduct a research with the help of which the most adequate strategies can be

identified within the Hungarian linguistic and cultural context (if language revitalization is proven to be necessary). The main objective of this research is the theoretical discussion of language revitalization through presenting the above mentioned dimensions, the creation of a model for language revitalization and the outlining of a possible application. Another important aim of the research is the terminological synthesis: mainly because revitalization processes are fairly new, the terminology used in the scholarly writings is not an established one and it portrays the ideologies behind them.

Historical background

Language revitalization in its widest meaning (which incorporates the revival and standardization of vernacular languages) has its beginnings in the nationalist movements of the 19th century, the national language playing a decisive role in the processes of national identification, the outlining of otherness and the separation according to these terms. In the establishment of independent states language became the most visible bearer of identity. This is also the period when the movements to revive Irish Gaelic began, as well as those which triggered the Welsh cultural and linguistic renaissance.

The sixth and seventh decade of the 20th century are considered to be the second most important period from the point of view of revival movements, a period which can be characterized by the down-fall of the colonial empires after the Second World War and a period of another ethnic revival (Fishman 2006).

In my opinion we are witnessing a third important period of revival movements, which on the professional level was triggered by the activity of Fishman and Krauss, and the strengthening of identity and group consciousness. The renewed opposition against cultural and economic globalization as well as the facing of the statistics on language endangerment resulted in a great deal of community support towards language revival. These activities are in a close relationship with the revival movements of the second half of the 20th century. This third period could be characterized by the presence of science: the professional presentation of case studies and the sharing of methods as well as that of the experiences of language maintenance, revival and reversing language shift resulted in a growing knowledge in connection with language revitalization, be it theoretical or empirical.

A framework of language revitalization

The sixth chapter presents the framework elaborated by the UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages in which they identify nine factors in assessing the vitality of a certain language (the factors have been presented above). In the evaluation of a linguistic situation each factor detemines six levels on a scale from 0 to 5, in which 5 represents the most favourable, while 0 the most unfavourable situation of the language. The number of speakers is not always relevant in determining the degree of endangerment of a language. Still the smaller the language community, the more edangered the language is.

In planning language revitalization or revival, before choosing the methods to apply and after the evaluation of the situation of the language, there is need to set some realistic goals. These goals need to be in close relationship with the real situation of the language as the aims of revival may vary form situation to situation based on the vitality of the language, its official status and the attitudes towards it.

In setting these goals one needs to take into consideration the changes that are desirable in the language community, language use and its domains during language revitalization, and decide which of these are achievable. It is also important to identify the competences that can be achieved on the individual level in the four basic skills – reading, writing, comprehension and speaking.

Application – the Hungarian language in Romania

The aim of the seventh chapter is to briefly assess the situation and vitality of the Hungarian language in Romania with the help of the above presented UNESCO framework taking into consideration Fishman's scale as well. It is a brief sketch mainly because it tries to present a possible way of the evaluation needed in preparing language revitalization. Due to the complexity of the linguistic situation in Romania, language revitalization activities need to be preceded by local, micro-level assessments of assimilation processes which – with the help of language management theory – will help developing local diagnoses. All this does not exclude national language revitalization planning or the elaboration of unified educational policies.

Conclusions

Based on the UNESCO framework as well as on language revitalization methods we can assert that by using this model one can identify the strategies and methods that can be best applied in a certain kind of language endangerment situation. The main reason for this is that due to the imperative nature of the issue of endangered languages more and more scholarly writings present revitalization programs the success or even failure of which can provide with important information in the elaboration of the revival of the Hungarian language in Moldova, for example.

Based on the analyzed theoretical texts and case studies we can identify two basic approaches to the results of revitalization programs: according to the first one every kind of language revitalization activities contribute to the survival of the language even if there are no visible successes or improvements. The second approach is basically willing to admit failures if it is the case. In my opinion in connection with the revitalization of the Hungarian language in some of the Romanian regions we need to admit that if the degree of language loss or lingiuistic assimilation exceeds a certain point, language revitalization programs are very likely in vain. Still this point is very hard to identify and this requires a lot of responsibility: if we assess the situation of a language too negatively, it will certainly disappear. If we evaluate a linguistic situation as being more favourable than it is in fact, we lose important financial and human resources. That is why the evaluation needs to be done very attentively, taking into consideration all the dimensions and variables presented above.

Another conclusion of language revitalization experiences is that these can only become successful if they are initiated by the language community itself: the speakers are the ones who realize the dangers in language shift and language loss, and consider language preservation programs important to halt language loss processes. One of the tasks of the specialist is to help the community realize these dangers, as well as to outline the possible solutions taking into consideration the will of the speakers at all times.

During this research the following question arose: if the revitalization or revival of a language is complete, meaning – based on the definition in the first chapter – that its functions and domains of usage have spread, what is going to happen to the language. These situations occur in bi- or multilingual contexts, where languages are in a constant fight for domains and functions (metaphorically speaking). It is uncertain how these processes are going to

function after the revitalization of the language. Very few non-dominant languages have official status and thus very few of them are present in the highest domains of language use, and that is why when formulating aims for revitalization, these need to be firmly grounded in reality although there is need for a certain kind of idealism, faith in a changeable future.

Language revitalization – in the case of a few languages – changed this future indeed even if for a short period of time. While a few years ago some languages (such as Welsh) were considered highly endangered or even extinct, their state was improved by changes in their social and legal status. How and for how long these are going to live on, what bi- or multilingual contexts will they create differs from language to language and needs time to become clear. There exist some revived languages the stable situation of which resulted in languidity in the community which may trigger new revitalization processes in the future. It is nevertheless true that the future of revived languages can only be imagined within social bi- or multilingualism, maily because the spread of world languages and especially English is unquestionable and probably untameable. The means of counteractions still vary from one community to the other and depend on the position the language has in the identity of the speakers.

At a first glance the Hungarian language does not appear endangered, as in spite of the prevailing beliefs of the community the language is not at all small, occupying a high rank in the classification of languages based on the number of speakers. A simplistic approach would say that the language could not be considered endangered even if all Hungarian speakers outside the borders of Hungary would be assimilated. Still we need to state that in a minority context, thus in the Romanian region as well, Hungarian is endangered and the application of the methods and strategies of language revitalization is timely and in some cases it has already happened. Further research may decide which theoretical frameworks and methods could be used in a most successful way to revive Hungarian in a minority context.

The appendix of the thesis is a short review and presentation of the languages in connection with the revitalization of which I have found data in the bibliography available to me.

Rezumat

Problema revitalizării limbilor în curs de dispariție a devenit foarte importantă în cercetarea sociolingvistică, nemaiputându-se vorbi despre bilingvism, abandon glotic, moartea limbilor fără a lua în considerare posibilitatea revitalizării acestora.

Statisticile au dovedit faptul că 20 de limbi, considerate cele mai importante, sunt vorbite de jumătate din populația globului, opt limbi sunt vorbite de câte o sută de milioane de oameni, 96% din limbile existente sunt vorbite de doar 4% din populația mondială; o jumătate dintre limbile existente sunt vorbite de aproximativ 10.000 de locutori, iar un sfert de mai puțin de o mie (Grenoble 2006: 138).

Revitalizarea limbilor în curs de dispariție, procesele de schimbare în limbă, de abandon glotic şi de asimilare lingvistică pot fi declanşate de diferiți factori cu ajutorul cărora se delimitează dimensiunile revitalizării limbilor. Aceste dimensiuni se organizează pe trei nivele: social, politic/ideologic şi lingvistic. **Dimensiunea socială** a revitalizării limbilor cuprinde factorii istorici, economici şi demografici care determină istoria şi situația limbii. **Dimensiunea politică şi/sau ideologică** cuprinde latura drepturilor lingvistice, a statutului limbii, problemele legate de rolul simbolic al acesteia, de relațiile limbă-identitate şi de atitudinile față de limbă. **Dimensiunea lingvistică** a revitalizării limbilor stabileşte legătura între problemele lingvistice şi cele aplicate: învățământul minoritar, planificarea lingvistică, dezvoltarea grafiei, codificarea, standardizarea sau chiar problemele de dialectologie.

Obiectivele şi metodele cercetării

Ne-am angajat în această cercetare în primul rând deoarece în literatura de specialitate în limba maghiară încă nu s-a concretizat o sinteză teoretică şi metodologică despre revitalizarea limbilor pe cale de dispariție. Un alt motiv pentru elaborarea acestei lucrări este faptul că limba maghiară în zona Europei Centrale şi de Est are în multe cazuri statut minoritar şi constituie unul dintre elementele bi- sau plurilingvismului *de jure* sau *de facto.* În aceste situații de minoritate, limba maghiară poate fi considerată o limbă în pericol de dispariție. Această cercetare, al cărei scop îl constituie alegerea celor mai potrivite strategii pentru fortificarea limbii, se dovedeşte a fi, prin urmare, oportună

(în cazul în care procesele de revitalizare lingvistică vor deveni necesare). Cel mai important obiectiv al lucrării de față este așadar sinteza teoretică a problemei revitalizării limbilor prin prezentarea dimensiunilor enumerate mai sus, alcătuirea unui model de revitalizare și al unui cadru posibil de aplicare.

Un alt obiectiv important al cercetării îl constituie prezentarea termenilor științifici: dat fiind că procesele și activitățile care stau la baza acestei cercetări sunt relativ noi, terminologia nu este constituită, iar termenii folosiți sunt determinați de ideologiile ce se ascund în spatele lor.

Scurt istoric

Primele cazuri de revitalizare a limbilor în curs de dispariție în sensul cel mai general al termenului (care include dezvoltarea și standardizarea limbilor vernaculare) datează din perioada mișcărilor naționale din secolul 19. La acea vreme, limba națională, purtătoarea cea mai vizibilă a identității, devine cel mai important element al independenței etnice, naționale, al delimitării în baza diferențelor, al constituirii statelor independente. Tot atunci își au începuturile, de pildă, mișcările culturale și lingvistice din Irlanda și Țara Galilor.

A doua perioadă importantă este reprezentată de anii ’60 și ’70 (în unele cazuri și anii ’80) ai secolului 20, caracterizată de colapsul imperiilor coloniale după cel de-al doilea război mondial, de revitalizarea sau renașterea etnică (vezi Fishman 2006). În opinia noastră, în prezent putem fi martorii unei noi perioade de mișcări de revitalizare a limbilor, care în context profesional a fost demarată de activitatea lui Fishman și Krauss, iar susținerea comunității poate fi explicată prin fortificarea conștiinței de grup, prin opoziția față de globalizarea culturală și economică și prin confruntarea cu datele și statisticile despre limbile în pericol de dispariție. Aceste activități sunt un fel de continuare a mișcărilor de renaștere din cea de a doua parte a secolului 20. Perioada actuală este marcată printr-un demers profund științific, în principal datorită faptului că prezentarea metodelor și a experienței profesionale în acest domeniu conduce la un progres al cunoașterii, fie ea teoretică sau empirică.

Model cadru al revitalizării lingvistice

Al șaselea capitol al lucrării prezintă cadrul de evaluare a limbilor elaborat de comitetul ad hoc al UNESCO de cercetare a problemelor limbilor în pericol de dispariție, care identifică nouă factori în evaluarea vitalității unei

limbi (prezentați mai sus). În descrierea unei situații lingvistice, fiecare factor are şase nivele de evaluare, de la 5 la 0, unde 5 reprezintă cea mai avantajoasă situație a limbii, iar 0 cea mai defavorizată. Factorul numărului vorbitorilor este o excepție: documentul afirmă că acesta nu este întotdeauna relevant în conturarea vitalității unei limbi, dar cu cât comunitatea vorbitorilor este mai mică, cu atât poate fi evaluată ca fiind în pericol.

În planificarea reînvierii sau fortificării unei limbi, înainte de alegerea celor mai potrivite metode, însă după evaluarea situației limbii este necesară identificarea unor obiective realiste. Acestea sunt în strânsă relație cu starea limbii, mai ales din cauză că obiectivele revitalizării pot fi foarte diferite în contexte în care vitalitatea, statutul oficial, atitudinile față de limbă sunt diferite.

În conturarea acestor obiective de revitalizare a limbilor trebuie să se țină cont şi de schimbările anticipate în cadrul comunității, în domeniile de folosire a limbii, de schimbările care pot fi realizate de fapt, precum şi de competențele lingvistice care pot fi pretinse de la vorbitorii individuali în cadrul celor patru deprinderi: scriere, citire, înțelegere şi vorbire.

Aplicare – limba maghiară în România

Scopul celui de-al şaptelea capitol este o evaluare schematică a situației, a vitalității limbii maghiare în România în baza modelului prezentat mai sus şi cu aplicarea sistemului lui Fishman. Nu ne-am propus o relatare detaliată a problemelor: capitolul prezintă doar un posibil model de evaluare care să faciliteze activitățile de revitalizare. Datorită contextului lingvistic foarte complex al limbii maghiare în România, aceste activități de fortificare sau chiar de reînviere a limbii – în opinia noastră – trebuie să fie anticipate de o evaluare la nivel local, care să includă, pe lângă factorii lingvistici, şi prezentarea proceselor de asimilare care să faciliteze un diagnostic local cât mai relevant. Aceste activități nu exclud planificarea lingvistică având ca scop revitalizarea limbii, şi mai ales elaborarea unor politici educative de amploare.

Concluzii generale

Una din concluziile cercetării este că prin aplicarea modelului de evaluare UNESCO şi a metodelor de revitalizare prezentate, se conturează strategiile şi metodele cele mai potrivite în reînvigorarea unei limbi anume în curs de dispariție. Problematica acestor limbi a dobândit o mare importanță, motiv pen-

tru care tot mai multe surse din literatura de specialitate prezintă programe de revitalizare, iar succesul sau insuccesul lor ne furnizează informații importante inclusiv în cazul activităților de fortificare a limbii maghiare în România.

În lucrările teoretice şi în studiile de caz putem identifica două posibilități de abordare a rezultatelor acestor proiecte. Prima abordare consideră că orice activitate în scopul revitalizării limbilor, chiar dacă nu are succes vizibil sau măsurabil, contribuie la prezervarea limbii în cauză. Cea de a doua abordare este dispusă să recunoască şi eşecurile. În opinia noastră, în cazul revitalizării limbii maghiare din unele zone din România, trebuie să acceptăm că există un punct care se referă ori la proporțiile fenomenului de schimbare a limbii, ori la cele ale asimilării lingvistice, punct după care tentativele de revitalizare vor da greş. Acest punct este însă foarte greu de identificat. Dacă o situație este evaluată mai defavorabil decât se prezintă în realitate, moartea sau dispariția limbii este inevitabilă. În cazul în care posibilitățile de revitalizare sunt considerate a fi mai eficiente decât în realitate, se pot pierde surse importante. De aceea evaluarea trebuie realizată cu mare atenție, luând în considerare toate dimensiunile teoretice şi psihosociale prezentate mai sus.

O altă concluzie importantă în legătură cu experiențele în domeniul reînvierii, fortificării limbilor este aceea că ele pot avea succes deplin doar dacă sunt inițiate de comunitatea vorbitorilor: aceştia din urmă sunt cei care percep pericolele în legătură cu schimbarea limbii şi a abandonului glotic, şi tot ei sunt cei care consideră necesară organizarea unor activități care să contrabalanseze aceste aspecte. Unul dintre rolurile expertului poate fi să ajute comunitatea în conştientizarea acestor pericole şi în conturarea unor soluții, dar voința şi interesele comunității nu trebuie pierdute din vedere.

În cadrul cercetării, ne-am lovit de o dilemă: în cazul în care s-a realizat o revitalizare sau o fortificare a limbii, adică funcțiile lingvistice sociale şi familiale s-au lărgit, ce viitor are respectiva limbă? Limba devine o limbă în pericol în situații bi- sau plurilingve, unde (metaforic vorbind) limbile sunt într-o eternă competiție pentru domeniile de utilizare şi pentru funcțiile lingvistice, iar modul cum se vor schimba aceste mecanisme în urma revitalizării limbilor nedominante constituie/rămâne o problemă.

În cazul unor foarte puține limbi nedominante, este posibil ca acestea să facă parte din cele mai importante domenii de utilizare sau chiar să dobândească statut oficial; iată de ce identificarea obiectivelor revitalizării trebuie să se bazeze pe fapte reale, cu toate că în demararea lor este necesar idealismul, credința că viitorul poate fi schimbat.

Activitățile de revitalizare în cazul limbilor nedominante – chiar şi pentru o perioadă mai scurtă – au adus unele schimbări. Situația unor limbi ce au fost considerate în pericol extrem sau chiar dispărute (de exemplu limba galeză) s-a schimbat din punct de vedere social şi juridic, motiv pentru care şi starea lor s-a îmbunătățit. Este nevoie de un interval de timp mai mare ca să ne dăm seama în ce contexte lingvistice, în ce modele bi- sau plurilingve vor continua să trăiască aceste limbi. Cunoaştem unele limbi revitalizate a căror fortificare a avut ca rezultat crearea unei stări de indiferență în comunitate, care, în viitor, poate genera noi activități de revitalizare a limbii (vezi cazul limbii galeze). Totuşi pare cert faptul că limbile revitalizate au viitor doar în cadrul unor situații de bi- sau plurilingvism social, în condițiile în care răspândirea limbilor internaționale (de exemplu a englezei) este de neoprit. Posibilitățile de contrabalansare sunt diferite de la caz la caz şi depind de rolul limbii în formarea identității comunității respective.

La prima evaluare, limba maghiară nu pare a fi în pericol de dispariție, şi cu toate că în cadrul comunității limba este percepută ca una mică, ea ocupă un loc distins în clasamentul limbilor lumii din punct de vedere al numărului de vorbitori. Într-o abordare simplistă, nu poate fi considerată în pericol nici în cazul în care fiecare vorbitor în afara granițelor Ungariei s-ar asimila, pentru că are un stat în care se bucură de statut oficial, fiind limbă oficială. Cu toate acestea, putem declara limba maghiară ca fiind în pericol de dispariție în context minoritar, deci şi în România, motiv pentru care posibilitățile revitalizării pot deveni actuale (în unele cazuri s-a şi recurs la metodele acesteia). Cercetările viitoare pot decide dacă acest cadru teoretic poate fi aplicat, precum şi ce metode se pot folosi în cadrul fortificării sau revitalizării limbii maghiare cu statut minoritar.

În anexa lucrării am introdus o prezentare schematică a limbilor pentru care am găsit în literatura de specialitate informații relevante în legătură cu fenomenul revitalizării.

Szakirodalom

Adelaar, Willem F. H.
1998. The Endangered Situation of Native Languages in South America. In Matsumara, Kazuto: *Studies in Endangered Languages. Papers from the International Symposium on Endangered Languages.* Hituzy Syobo, Tokyo.

Ahlqvist, Anders
2002. Irish and Finland Swedish. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 40–58.

Altabev, Mary
1998. The Effect of Dominanat Discourses on the Vitality of Judeo-Spanish in the Turkish Social Context. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 19: 4, 263–81.

Amery, Rob
2001. Language Planning and Language Revival. In *Currents Issues in Language Planning,* 2–3, 141–221.

Amorrortu, Estibaliz
2006. Kétnyelvűség Baszkföldön. Eredmények és kihívások a nyelvcsere tervezett visszafordításának négy évtizede után. In Huszár Ágnes (szerk.): *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 139–51.

Anderson, Benedict
1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Verso, London.

Anonby, Stan J.
1997. *Reversing Language Shift: Can Kwak'wala be Revived?* MA Thesis, Grad Forks.

Arnold, Robert D.
2001. "… To Help Assure the Survival and Continuing Vitality of Native American Languages". In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 45–8.

Arriaza, Gilberto – Arias, Arturo
1998. Claiming Collective Memory: Maya Languages and Civil Rights. In *Social Justice*, 25: 3, 70–9.

Ash, Anna – Fermino, Jessie Little Doe – Hale, Ken
2001. Diversity in Local Language Maintenance and Restoration: A Reason for Optimism. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 19–35.

Azkue, Jokin – Perales, Josu
2005. The teaching of Basque to adults. In *IJSL.* 174, 73–83.

Azurmendi, Maria-Jose – Bachoc, Erramun – Zabaleta, Francisca
2001. Reversing Language Shift: The Case of Basque. In Fishman, Joshua A. (szerk.): *Can threatened languages be saved?* Multilingual Matters, Clevedon, 234–59.

Baker, Colin
2006. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 4. kiadás. Multilingual Matters.

Baker, Colin – Prys Jones, Sylvia (szerk.)
1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education.* Multilingual Matters.

Baker, Colin – Prys Jones, Meirion
2000. Welsh Language Education: a Strategy for Revitalization. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 116–37.

Balázs Géza – Dede Éva
2008. *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője.* Inter Kht-PRAE. HU, Budapest.
Baldauf, Richard B. Jr.
2002. Methodologies for policy and language planning. In Kaplan, Robert B. (szerk.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics.* Oxford University Press, 392–99.
Bankston, Carl – Henry, Jacques M.
1998. The Silence of the Gators: Cajun Ethnicity and Intergeneral Transmission of Luisiana French. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 19: 1, 1–23.
Bar-Adon, Aaron
2006. *Language Revival.* In *Sociolinguistics.* Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2442–53.
Barreña, Andoni – Idiazabal, Itziar – Juaristi, Patxi – Junyent, Carme – Ortega, Paul – Uranga, Belen
2006. The World Languages Review: Some Data. In Cunningham, Denis – Ingram, D.E. – Sumbuk, Kenneth (szerk.): *Language Diversity in the Pacific. Endangerment and Survival.* Multilingual Matters 134, Clevedon, 15–23.
Barreña, Andoni és mtsai.
2007. Does the number of speakers of a language determine its fate? In *IJSL*. 186, 125–39.
Barrett, Rusty
2008. Linguistic differentiation and Mayan language revitalization in Guatemala. In *Journal of Sociolinguistics*. 12: 3, 275–305.
Bartha Csilla
1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 56–75.
Bartha Csilla – Borbély Anna
2006. Dimensions of linguistic otherness: propects of minority language maintenance in Hungary. In *Language Policy*. 5, 335–63.
Benő Attila
2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai.* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
Berardo, Marcellino – Yamamoto, Akira Y.
2007. Indigenous Voices and the Linguistics of Language Revitalization. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 107–118.
Bernjak, Elizabeta
2004. A kisebbségi nyelvek jövője az EU-ban: nyelvcsere vagy nyelvi revitalizáció. *Kisebbségkutatás*, 13: 2, 221–28.
Beswick, Jaine E.
2007. *Regional Nationalism in Spain. Language Use and Ethnic Identity in Galicia.* Linguistic Diversity and Language Rights 5. Multilingual Matters, Clevedon.
Blake, Barry
2002. Reclaiming Languages in Aboriginal Victoria. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 156–66.
Bodó Csanád
2004a. Nyelvi szocializáció és nyelvi tervezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 37–66.

2004b. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldovában. In Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében.* Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 150–160.
2006. A magyar nyelvpolitika és nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában. In Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók.* Teleki László alapítvány, Budapest, 89–106.

Borbély Anna
2001. *Nyelvcsere*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
2003a. A nyelvcsere kutatásának módszerei. In Tóth Szergej (szerk): *Nyelvek és kultúrák találkozása.* A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus kiadványai III. Szeged, 104–8.
2003b. Kétnyelvűség és többnyelvűség. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 361–80.

Bourhis, Richard Y.
2001. Reversing Language Shift in Quebec. In Fishman, Joshua A. (szerk.): *Reversing Language Shift.* Multilingual Matters, Clevedon, 101–141.

Bradley, David
2002. Language Attitudes: the key factor in language maintetance. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 1–10.
2007. Language Policy and Language Rights. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 77–90.

Bradley, David – Bradley, Maya
2002a. Conclusion: Resources for Language Maintenance. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 348–53.

Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.)
2002b. *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London.

Brenzinger, M.
2006. Language Maintenance and Shift. In Brown, Keith és mtsai. (szerk.): *Encyclopedia of Language and Linguistics.* 2. kiadás. 6. kötet. Elsevier, 542–49.

Brown, Keith – Anderson, Anne H. – Bauer, Laurie – Berns, Margie – Hirst, Graeme – Miller, Jim
2006. *Encyclopedia of Language and Linguistics.*2. kiadás, Elsevier.

Bunte, Pamela – Franklin, Robert
2001. Language Revitalization in the San Juan Paiute Community and the Role of a Paiute Constitution. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 255–62.

Buszard-Welcher, Laura
2001. Can the Web Save My Language? In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 331–45.

Cahill, Michael
2004. *From Endangered to Less Endangered. Case Histories from Brazil and Papua New Guinea.* SIL Electronic Working Papers.
http://www.sil.org/silewp/2004/silewp/2004-004.htm (2007.12.10.)

Campbell, Cefin
2000. Menter Cwm Gwendraeth: a Case-Study in Community Language Planning. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 247–91.

Cantoni, Gina P.
1999. Using TPR-Storytelling to Develop Fluency and Literacy in Native American Languages. In Reyhner, John – Cantoni, Gina – Clair, Robert N. St. – Parsons Yazzie, Evangeline (szerk.): *Revitalizing Indigenous Languages.* Flagstaff, Northern Arizona University.
Chrisp, Steven
1997. He Taonga Te Reo: The Use of a Theme year to promote a Minority Language. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 18: 2, 100–6.
2005. Maori intergenerational language transmission. In *IJSL.* 172, 149–81.
Clyne, Michael – Kipp, Sandra
1997. Trends and Changes in Home Language Use and Shift in Australia, 1986–1996. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 18: 6, 451–73.
Coady, Maria – Ó Laoire, Muiris
2001. Mismatches in language policy and practice in education: the case of Gaelscoileanna in the Republic of Ireland. In *Language Policy* 1, 143–58.
Comrie, Bernard
2007. Documenting and/or Preserving Endangered Languages. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 25–34.
Comrie, Bernard – Matthews, Stephen – Polinsky, Maria (szerk.)
2006. *A nyelvek világatlasza.* Kossuth Kiadó, Budapest.
Cooper, Robert L.
1999. Nyelvtervezés és társadalmi változás. A nyelvtervezés 12+1 definíciója. In Szépe György – Derényi András (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Corvina, 94–110.
Cormack, Mike
2001. Kisebbségi nyelvek, nacionalizmusok és műsorszórás: a brit és az ír példa. In *Kisebbségkutatás*. 10: 1, 147–148.
Corris, Miriam – Manning, Christopher – Poetsch, Susan – Simpson, Jane
2002. Dictionaries and Endangered Languages. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 329–47.
Cotter, Colleen
2001. Continuity and Vitality. Expanding Domains through Irish-Language Radio. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 301–11.
Craig, Colette
1992. A constitutional response to language endangerment: The case of Nicaragua. In *Language* 68: 1, 17–24.
Crystal, David
1998. *A nyelv enciklopédiája.* Osiris, Budapest.
2000. *Language Death*. Cambridge University Press.
2005. Revitalizing the Celtic Languages. In *Journal of Celtic Language Learning.* 11, 5–19.
Cunningham, Denis – Ingram, D.E. – Sumbuk, Kenneth (szerk.)
2006. *Language Diversity in the Pacific. Endangerment and Survival.* Multilingual Matters 134, Clevedon.
Cseresnyési László
2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája.* Tinta Kiadó, Budapest.
Dal Negro, Silvia
2005. Minority languages between nationalism and new localism: the case of Italy. In *SLSLC: IJSL.* 174, 113–24.

Dauenhauer, Nora Marks – Dauenhauer, Richard
1998. Technical, emotional, and ideological issues in reversing language shift: examples from Southeast Alaska. In Grenoble – Whaley (szerk.): *Endangered Languages.* Cambridge University Press, 57–98.
Derhemi, Eda
2002. The Endangered Arbresh Language and the Importance of Standardized Writing for its Survival. The Case of Piana degli Albanesi, Sicily. In *International Journal on Multicultural Studies.* 4: 2, 248–69.
Dorian, Nancy C.
1994. Purism vs. Compromise in language revitalization and language revival. In *Language in Society*. 23: 4, 479–94.
1998. Western language ideologies and small-language prosects. In Grenoble – Whaley (szerk.): *Endangered languages.* Cambridge University Press, 3–21.
Edwards, John.
1994. Ethnolinguistic pluralism and its discontents: a Canadian study, and some general observations. In *IJSL*. 110, 5–85.
2001. The Ecology of Language Revival. In *Current Issues in Language Planning.* 2: 2–3, 231–41.
Eggington, William G.
2001. Language Revitalization Planning Within a Power/Solidarity Framework. In *Current Issues in Language Planning*. 2: 2–3, 242–50.
2002. Unplanned Language Planning. In Kaplan, Robert B. (szerk.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics.* Oxford University Press, 404–5.
Eira, Christina
2002. Language Maintenance at the Micro Level: Hmong ex-refugee communities. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 230–56.
Eisenlohr, Patrick
2004. Language revitalization and new technologies: Cultures of electronic mediation and the refiguring of communities. In *Annual Review of Anthropology*. 33, 21–45.
Ela, Ludwig
2000. Die heutige Situazion der sorbischen Sprache und Konzepte zu ihrer Revitalisierung. In Šatava, Leos – Hose, Susanne (szerk.): *Zdźerženje, rewitalizacija a wuwiće mjeńšinowych rěčow. Teoretiske zakłady a praktiske naprawy.* Sorbisches Institut, Bautzen, 17–21.
Elizondo, Luis
2000. Language Revitalization in the Basque Autonomous Community. In Šatava, Leos – Hose, Susanne (szerk.): *Zdźerženje, rewitalizacija a wuwiće mjeńšinowych rěčow. Teoretiske zakłady a praktiske naprawy.* Sorbisches Institut, Bautzen, 71–88.
England, Nora C.
1992. Doing Mayan Linguistics in Guatemala. In *Language.* 68: 1, 29–35.
1998. Mayan efforts toward language preservation. In Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J. (szerk.): *Endangered Languages.* Cambridge University Press, 99–116.
2003. Mayan language revival and revitalization politics: linguists and linguistic ideologies. In *American Anthropologist.* 105: 4, 733–43.
Fellman, Jack
1974. The Role of Eliezer ben Yehuda in the Revival of the Hebrew Language: An Assessment. In Fishman, Joshua A. (szerk.): *Advances in Language Planning.* Mouton, The Hague – Paris, 427–55.
Fishman, Joshua A.
1973. *Language and Nationalism. Two Integrative Essays.* Newbury House Publishers, Rowley, Massachusetts.

1974. Language Modernization and Planning in Comparison with Other Types of National Modernization and Planning. In Fishman, Joshua A. (szerk.): *Advances in Language Planning.* Mouton, The Hague – Paris, 79–102.
1984. Mother tongue claiming in the United States since 1960: trends and correlates related to the 'revival of ethnicity'. In *IJSL.* 50, 21–99.
1985. *The Rise and Fall of Ethnic Revival.* Mouton, Berlin – New York – Amsterdam.
1991. *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages.* Multilingual Matters 76. Clevedon.
1998. Language and Ethnicity: The View from Within. In Coulmas, Florian (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell Publishers, 327–43.
2001. If Threatened Languages can be Saved, then can Dead Languages be Revived? In *Current Issues in Language Planning*. 2: 2–3, 222–30.
2002. Endangered Minority Languages: Prospects for Sociolinguistic Research. In *International Journal on Multicultural Studies.* 4: 2, 270–275.
2006. *Language Loyalty, Language Planning and Language Revitalization.* Multilingual Matters.

Fishman, Joshua A. (szerk.)
2001. *Can threatened languages be saved?* Multilingual Matters, 116.

Fodor István (főszerk.)
1999. *A világ nyelvei.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fodor István
2004. *A világ nyelvei és nyelvcsaládjai.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Gál Noémi
2007a. Nyelvi revitalizáció és nyelvi tervezés. In Maticsák Sándor (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás.* A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 2007, 33–40.
2007b. A magyar nyelv Erdélyben – asszimiláció és revitalizáció. In Pusztay János (szerk.): *A magyar mint veszélyeztetett nyelv?* Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 12, Savariae, Szombathely, 134–44.
2008a. A nyelvi revitalizáció előzményei és kezdetei. In Sárdi Csilla (szerk.): *Kommunikáció az információs technológia korszakában.* MANYE 4/1 kötet. MANYE – Kodolányi János Főiskola, Pécs – Székesfehérvár, 192–198.
2008b. A nyelvi revitalizáció és társfogalmai a magyar és angol nyelvű szakirodalomban. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. MNyTK. 228: 230–239.
2008c. Language Shift and Maintenance in the Hungarian Speaking Communities in Romania (megjelenés alatt).

Gál Noémi – Szabó Demeter Éva
2007. Nyelvi jogok és revitalizációs lehetőségek Erdélyben. In *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia.* MANYE 3/1 kötet. MANYE – Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 67–71.

Gardner, Nicholas – Puigdevall I Serralvo, Maite – Willims, Colin H.
2000. Language Revitalization in Comparative Context: Ireland, the Basque Country and Catalonia. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 311–61.

Gardner, Nicholas – Zalbide, Mikel
2005. Basque aquisition planning. In *IJSL.* 174, 55–72.

Garland, Eric
2006. Can Minority Languages be saved? In *The Futuristi*, July–August 2006, 31–36.

Gibbs, Wayt W.
2002. Saving Dying Languages. In *Scientific American*. August, 78–85.

Glaser, Konstanze
2007. *Minority Languages and Cultural Diversity in Europe. Gaelic and Sorbian Perspectives.* Linguistic Diversity and Language Rights 3. Multilingual Matters, Clevedon.
Graaf, Tjeerd de – Odé, Cecilia
2006. Language Endangerment and Revitalization. In Cunningham, Denis–Freudenstein, Reinhold – Odé, Cecilia (szerk.) *Languages Teaching: A Worldwide Perspective.* FIPLV, Editura Fundației Academice AXIS, Romania, 181–92.
Grenoble, Lenore A.
2006. Endangered Languages. In Brown, Keith és mtsai. (szerk.): *Encyclopedia of Language and Linguistics.* 2. kiadás. 10 kötet. Elsevier, 137–47.
Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J. (szerk.)
1998a. *Endangered Languages*. Cambridge University Press.
Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J.
1998b. *Towards a typology of language endangerment.* In Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J. (szerk.): *Endangered Languages.* Cambridge University Press, 22–54.
2006. *Saving Languages. An Introduction to Language Revitalization.* Cambridge University Press.
Grimes, Barbara F.
2001. Global language viability. In Sakiyama, Osamu (szerk.): *Endangered languages of the Pacific Rim: lectures on endangered languages 2.* ELPR Publication Series COO2. Osaka, 45–68.
Grinevald, Colette
1998. Language endangerment in South America: a programmatic approach. In Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J. (szerk.) *Endangered languages*. Cambridge University Press, 124–59.
Gruffudd, Heini
2000. Planning for the Use of Welsh by Young People. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 173–207.
Haarmann, Harald
1986. *Language in ethnicity: a view of basic ecological relations.* Mouton de Gruyter, Berlin – New York – Amsterdam.
Haboud, Marleen
2004. Quechua language vitality: an Ecuadorian perspective. In *IJSL.* 167, 69–81.
Hadjidemetriou, Chryso
2008. Attempting to Document and Revitalise Kormakiti Maronite Arabic. In de Graaf, Tjeerd – Ostler, Nicholas – Salverda, Reinier (szerk.): *Endangered Languages and Language Learning.* Proceedings of the Conference FEL XII. 24 – 27 September 2008. Fryske Akademy, It Aljemint, Ljouwert/Leeuwarden, The Netherlands, 39–43.
Hale, Ken
1992a. Endangered languages. On endangered languages and the safeguarding of diversity. In *Language*, 68: 1, 1–3.
1992b. Language endangerment and the human value of linguistic diversity. In *Language*, 68: 1, 35–42.
1998. On endangered languages and the importance of linguistic diversity. In Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J. (szerk.): *Endangered languages*. Cambridge University Press, 192–216.
2001a. Linguistic aspects of Language Teaching and Learning in Immersion Contexts. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 227–235.
2001b. Strict Locality in Local Language Media. An Australian Example. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 277–282.

Hamel, Reiner Enrique
1997. Language conflict and language shift: a sociolinguistic framework for linguistic human rights. In *IJSL.* 127, 105–34.
Harshav, Benjamin
1993. *Language in Time of Revolution.* University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.
Harwood, Jake – Giles, Howard – Bourhis, Richard Y.
1994. The genesis of vitality theory: historical patterns and discoursal dimensions. In *IJSL.* 108, 167–206.
Haugen, Einar
1987. *The Ecology of Language. Bilingualim and Language Planning.* Mouton de Gruyter.
Hegedűs Attila
2003. A nyelvjárási mondattani jelenségek. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia.* Osiris, Budapest, 362–374.
Hegyeli Attila
2004. Moldvai katolikus gyermekek nyelvhasználatáról. In Kiss Jenő (szerk.): *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 113–124.
Heinrich, Patrick
2004. Language planning and language ideology in the Ryűkyű Islands. In *Language Policy*. 3, 153–79.
Heltai János Imre – Tarsoly Eszter
2004. Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcseréjének elemzésére. In P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 118–25.
Hermes, Mary
2005. "Ma'iingan is just a misspelling of the word wolf": A case for teaching language through culture. In *Anthropology and Education Quarterly.* 36: 1, 43–56.
Hibbert, Liesel
2004. Globalization, the African Renaissance and the role of English. *IJSL.* 170, 81–93.
Hinton, Leanne
1994. *Flutes of Fire. Essays on California Indian Languages.* Heyday Books, Berkeley, California.
1998. Language loss and revitalization in California: overview. In *IJSL*. 132, 83–93.
2001a. Language Revitalization: An Overview. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 3–18.
2001b. Federal Language Policy and Indigenous Languages in the United States. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 39–44.
2001c. Language Planning. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 51–9.
2001d. Teaching Methods. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 179–189.
2001e. The Master-Apprentice Language Learning Programme. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 217–226.
2001f. New Writing Systems. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 239–252.
2002. *How to Keep Your Languages Alive.* Heyday Books, Berkeley, California.
2007. Languages of California. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 442–459.
Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.)
2001. *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press.

Hobsbawn, Eric J.
1993. Etnikai identitás és nacionalizmus. In *Világosság*. 4, 61–76.
Holmes, Janet
1997. Keeping Tabs on Language Shift in New Zealand: Some Methodological Considerations. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 17–39.
Holt, Greg
2004. *Strategies of Language Revitalization in Alignment with Native Pedagogical Forms: Examples from Athna Alaska.*
http://www.swarthmore.edu/SocSci/Linguistics/Papers/2005/holt_greg.pdf (2008.07.29)
Hornberger, Nancy H.
1997. Literacy, language maintenance and linguistic human rights: three telling cases. In *IJSL*. 127, 87–103.
1999. Maintaining and Revitalising Indigenous Languages in Latin America: State Planning vs. Grassroots Initiatives. In *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism.* 2: 3, 159–65.
2002. Language Shift and Language Revitalization. In Kaplan, Robert B. (szerk.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics.* Oxford University Press, 365–373.
Hornberger, Nancy H. – Coronel-Molina, Serafín
2004. Quechua language shift, maintenance and revitalization in the Andes: the case of language planning. In *IJSL*. 167, 9–67.
Hornberger, Nancy H. – King, Kendall A.
1996. Language Revitalisation in the Andes: Can the Schools Reverse Language Shift? In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 17: 6, 427–41.
Horváth István
2004. Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében 1992–2002. http://kutatasok.adatbank.transindex.ro/download/kapcsolodo3.pdf (2008. aug. 22.)
2005. A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések.
http://erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et5_2k5_1_tanulmany_2_2.pdf (2008. aug. 27.)
Howard, Rosaleen
2004. Quechua in Tantamayo (Peru): toward a "social archeology" of Language. In *IJSL.* 167, 95–118.
Hroch, Miroslav
2000. A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In *Regio.* 11: 3, 3–24.
Huss, Leena
1999. *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavia and Finland.* Studia Uralica Upsaliensia 31., Uppsala.
Ignace, Marianne B. (szerk.)
1998. *Handbook for Aboriginal Language Program Planning in British Columbia.* A Report Prepared for the First Nations Education Steering Committee.
http://www.schoolnet.ca/aboriginal/fnesc/index-e.html (2007.05.05.)
Ingram, D.E.
2006. Language Diversity in the Pacific: Endangerment and Survival: An Overview. In Cunningham, Denis – Ingram, D.E. – Sumbuk, Kenneth (szerk.): *Language Diversity in the Pacific. Endangerment and Survival.* Multilingual Matters 134, Clevedon, 1–14.

Innes, Pamela
2008. Gaps in Linguistic Analyses and Their Ramifications for Teaching Endangered Languages. In de Graaf, Tjeerd – Ostler, Nicholas – Salverda, Reinier (szerk.): *Endangered Languages and Language Learning.* Proceedings of the Conference FEL XII. 24 – 27 September 2008. Fryske Akademy, It Aljemint, Ljouwert/Leeuwarden, The Netherlands, 19–26.
Jones, Glyn E. – Williams, Colin H.
2000. Reactive Policy and Piecemeal Planning: Welsh-medium Education in Cardiff. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 138–72.
Jones, Hywell – Williams, Colin H.
2000. The Statistical Basis for Welsh Language Planning: Data Trends, Patterns, Processes. Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 48–82.
Jones, Mari C.
1998. *Language Obsolescence and Revitalization. Linguistic Change in Two Sociolinguistically Contrasting Welsh Communities.* Claredon Press, Oxford.
Kádár Edit
2002. Nyelvvesztés – nyelvmegtartás. Egy dél-erdélyi nyelv- és nyelvjárássziget példája. In Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológiai és dimenzionális nyelvészet.* Debrecen – Jyväskylä, 317–328.
Kaufmann, Göz
2006. *Language Maintenance and Reversing Language Shift.* In *Sociolinguistics.* Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2431–42.
Kheimets, Nina G – Epstein, Alek D.
2006. Államnyelvek összeütközése. Az izraelben élő orosz zsidó értelmiség azonosságtudat-értelmezésének elméleti és történelmi háttere. In Huszár Ágnes (szerk.): *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig.* Tinta Kiadó, Budapest, 73–87.
King, Jeanette
2001a. Te Kôhanga Reo. Mâori Language Revitalization. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 119–128.
King, Kendall A.
1999. Language Revitalisation Processes and Prospects: Quichua in the Ecuadorian Andes. In *Language and Education.* 13: 1, 17–37.
2000. Language Ideologies and Heritage Language Education. In *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism.* 3: 3, 167–84.
2001b. *Language Revitalization Processes and Prospects. Quichua in the Ecuadorian Andes.* Multilingual Matters, Clevedon.
King, Linda (szerk.)
2003. *Sharing a World of Difference. The Earth's Linguistic, Cultural and Biological Diversity.* UNESCO – Terralingua – WWF, Paris.
Kirk, Person R.
2005. Language revitalization or dying gasp? Language Preservation Efforts among the Bisu of Northern Thailand. In *IJSL.* 173, 118–35.
Kiss Jenő
1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Kiss Jenő (szerk.)
2003. *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest.
Klein András
1996. Baszk nemzeti küzdelem a Franco-korszakban.
http://www.hhrf.org/prominoritate/1996/nyar08.htm (2007.02.15.)

Kontra Miklós
1999. "Don't Speak Hungarian in Public!" – A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights. In Kontra és mtsai. (szerk.): *Language: A Right and a Resource.* CEU Press, Budapest, 81–97.
2004. Nyelvi emberi jogi polémiák. *Korunk.* 11, 103–14.
2005. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. In Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 17–39.
2006. Néhány megjegyzés a nyelvészeti nonszenszről és a társadalmi kárról. http://epa.oszk.hu/00000/00032/00029/pdf/kontra.pdf
2007. Az anyanyelvű felsőoktatás előnyei és hátrányai,ahogy „a nép" látja. https://www.mta.hu/fileadmin/szervezetek/hatarontuli/Forum_Szemle.pdf
Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor
2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 3–10.
Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady Tibor (szerk.)
1999. *Language: A Right and a Resource.* CEU Press, Budapest.
Kovács Emőke
2007. Kódváltás és nyelvcsere az amerikai magyarok körében. In *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2007. február 2., 42–54.
Krauss, Michael
1992. The world's languages in crisis. In *Language.* 68: 1, 4–10.
2007. Keynote – Mass Language Extinction and Documentation: The Race Against Time. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 3–24.
Kroskrity, Paul V. – Reynolds, Jennifer F.
2001. On Using Multimedia in Language Renewal. Observations from Making the CD-ROM *Taitaduhaan.* In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 317–29.
Landry, Rodrigue – Allard, Réal
1994a. Introduction. Ethnolinguistic Vitality: a Viable Construct. *IJSL.* 108, 5–13.
1994b. Diglossia, ethnolinguistic vitality and language behaviour. *IJSL.* 108, 15–42.
Landweer, Lynn M.
2000. Endangered Languages. Indicators of Ethnolinguistic Vitality. http://www.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.html (2008.05.02.)
Legarra, Jose M – Baxok Erramun
2005. Language policy and planning of the status of Basque, II: Navarre and the Northern Basque Country. In *IJSL.* 167, 25–38.
Leonard, Wesley Y.
2008. When Is an „Extinct Language Not Extinct?" In King, Kendall A. és mtsai.: *Sustaining Linguistic Diversity. Endangered and Minority Languages and Language Varieties.* Georgetown University Press, 23–52.
Lewis, Paul M.
2005. *Towards a Categorization of Endangerment of the World's Languages*. SIL International.
Liddicoat, Anthony J. – Bryant, Pauline
2001. Language Planning and Language Revival: A Current Issue in Language Planning. In *Current Issues in Language Planning*, 2: 2–3, 137–40.
Lopes, Armando Jorge
2001. Language Revitalisation and Reversal in Mozambique: the Case of Xironga in Maputo. In *Current Issues in Language Planning.* 2: 2–3, 259–67.

Luna, Iñaki Martínez de – Azurmendi, Maria-Jose
2005. Final reflections. Basque: from the present toward the future. In *IJSL* 174, 85–105.
Luykx, Aurolyn
2004. The future of Quechua and the Quechua of the future: language ideologies and language planning in Bolivia. In *IJSL.* 167, 147–58.
Magga, Tuomas
2000. The Rise of Language and Ethnic Consciousness Among the Saami. In Šatava, Leos – Hose, Susanne (szerk.): *Zdźerženje, rewitalizacija a wuwiće mjeńšinowych rěčow. Teoretiske zakłady a praktiske naprawy.* Sorbisches Institut, Bautzen, 55–70.
Mandel Kinga – Papp Z. Attila (szerk.)
2007. *Cammogás. Minőségkoncepciók a romániai magyar középfokú oktatásban.* Soros Oktatási Központ, Csíkszereda.
Mateo, Miren
2005. Language policy and planning of the status of Basque in the Basque Autonomous Community (BAC). In *IJSL.* 174, 9–23.
McConvell, Patrick – Thieberger, Nicholas
2006. Keeping Track of Indigenous Language Endangerment in Australia. In Cunningham, Denis – Ingram, D.E. – Sumbuk, Kenneth (szerk.): *Language Diversity in the Pacific. Endangerment and Survival.* Multilingual Matters 134, Clevedon, 54–84.
Meek, Barbra A. – Messing, Jaqueline
2007. Framing Indigenous Languages as Secondary to Matrix Languages. In *Anthropology and Education Quarterly*. 38, 99–118.
Miyaoka, Osahito
2007. Linguistic Diversity in Decline: A Functional View. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 144–162.
Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.)
2007. *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York.
Molnár-Bodrogi Enikő
2008. Facing the Challenge of Ethnic and Linguistic Survival: The Csángós and the Kvens (megjelenés alatt).
Morgan, Gerald
2001. Welsh. A European Case of Language Maintenance. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 107–13.
Moring, Tom – Husband, Charles
2007. The Contribution of Swedish-language media in Finland to linguistic vitality. In *IJSL.* 187/188, 75–101.
Morris, Delyth
2007. Young people's social networks and language use: The case of Wales. In *Sociolinguistic Studies.* 1: 3, 435–60.
Morris, Steve
2000. Adult Education, Language Revival and Language Planning. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 208–20.
Moseley, Christopher (szerk.)
2007. *Encyclopedia of the World's Endangered Languages.* Routledge, London – New York.
Mufwene, Salikoko
2002. Colonisation, globalization, and the Future of Languages in the Twenty-First Century. In *Journal on Multicultural Societies*. 4: 2, 162–93.
2003a. Language endangerment. What have pride and prestige have to do with it? http://humanities.uchicago.edu/faculty/mufwene/langenda.pdf (2008.01.12)

2003b. Globalization and the Myth of Killer Languages: What's really going on? http://humanities.uchicago.edu/faculty/mufwene/publications/globalization-killerLanguages.pdf (2008.01.12.)

Mutu, Margaret

2005. In search of the missing Maori links – maintaining both ethnic identity and linguistic diversity in the revitalization of the Maori language. In *IJSL*. 172, 117–32.

Mühlhäusler, Peter

2000. Language Planning and Language Ecology. In *Current Issues in Language Planning.* 1: 3, 306–67.

2002a. Why One Cannot Preserve Languages (but can preserve language ecologies). In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 34–9.

2002b. Ecology of Languages. In Kaplan, Robert (szerk.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics.* Oxford University Press, 374–87.

2002c. A Language Plan for Norfolk Island. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 167–81.

Myhill, John

1999. Identity, Territoriality and Minority Language Survival. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 20: 1, 34–50.

Nagai, Yasuko – Lister, Ronah

2003. What is Our Culture? What is Our Language? Dialogue Towards the Maintenance of Indigenous Culture and Language in Papua New Guinea. In *Language and Education*. 17: 2, 87–104.

Nahir, Moshe

1998. Micro language planning and the revival of Hebrew: A schematic framework. In *Language in Society.* 27: 3, 335–57.

2003. Micro-corpus codification in the Hebrew Revival. http://www.uoc.edu/humfil/articles/cat/nahir0303/nahir0303.html (2007.10.12.)

Nakagawa, Hiroshi – Okuda, Osami

2007. Nivkh and Ainu. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 371–386.

Nakayama, Toshihide

2007. Using Written Records to Revitalize North American Languages. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 91–106.

Nettle, Daniel – Romaine, Suzanne

2000. *Vanishing Voices. The extinction of the world's languages.* Oxford University Press, New York.

Nettle, Daniel

2000. Linguistic fragmentation and the wealth of nations: the Fishman-Pool hypothesis reexamined. In *Economic Development and Social Change.* 48: 2, 335–48.

Neustupný, J.V. – Nekvapil, Jiří

2003. Language Management in the Czech Republic. In *Current Issues in Language Planning.* 181–366.

Nevins, M. Eleanor

2004. Learning to listen: confronting two meanings of language loss in the contemporary White Mountain Apache speech community. In *Journal of Linguistic Anthropology.* 14: 2, 269–88.

Ó Laoire, Muiris

1995. An Historical Perspective on the Revival of Irish Outside the Gaeltacht, 1880–1930, with Reference to the Revitalization of Hebrew. *Current Issues in Language and Society*. 2: 3, 223–35.

Orsós Anna – Kálmán László
2009. *Beás nyelvtan.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
Ó Riagáin, Pádraig
2001. Irish Language Production and Reproduction 1981–1996. In Fishman, Joshua A. (szerk.): *Can Threatened Languages Be Saved?* Multilingual Matters, 116, 195–214.
Pálmainé Orsós Anna
2006. A magyarországi cigány nyelvek szociolingvisztikai, nyelvpolitikai megközelítése. In Forrai R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológiai alapképzési szakhoz.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
Pandharipande, Rajeshwari V.
2002. Minority Matters: Issues in Minority Languages in India. In *International Journal on Multicultural Studies.* 4: 2. 213–34.
Pecos, Regis – Blum-Martinez, Rebecca
2001. The Key to Cultural Survival. Language Planning and Revitalization in the Pueblo de Cochiti. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 75–82.
Pedersen, Roy N.
2000. The Experience of Scots Gaelic. In Šatava, Leos – Hose, Susanne (szerk.): *Zdźerženje, rewitalizacija a wuwiće mjeńšinowych rěčow. Teoretiske zakłady a praktiske naprawy.* Sorbisches Institut, Bautzen, 26–34.
Péntek János
1999a. *A megmaradás esélyei*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest.
1999b. *Az anyanyelv mítosza és valósága.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
2001a. A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. In *Kisebbségkutatás* 10: 1, 15–20.
2001b. *A nyelv ritkuló légköre.* Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
2002a. Státus, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.): *Hungarológiai és dimenzionális nyelvészet.* Debrecen – Jyväskylä, 311–16.
2002b. Nem őrizni: használni kell a nyelvet. In A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 267–273.
2004a. A külső régiók esélyei az új évszázad magyar nyelvi kommunikációjában. In Balázs Géza szerk. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője.* II kötet. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 213–28.
2004b. A romániai magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai.
http://www.hhrf.org/kisebbsegkutatas/kk_2004_01/cikk.php?id=1018
2005. Magyarnyelvűség a mai Erdélyben. *Magyar Szemle*. XIV. 3–4. szám.
2007. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. *Hitel*. Július, 91–98.
2008a. Hungarian Language in the Carpathian-Basin: Status and Perspectives. In *Eurasian Studies Yearbook*, 80, 71–88.
2008b. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In Ferdinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008, 136–152.
Péntek János – Benő Attila
2003. Nyelvi jogok Romániában. In. Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 137–47.
Person, Kirk R.
2005. Language Revitalization or Dying Gasp? Language Preservation Efforts Among the Bisu of Northern Thailand. *IJSL.* 173, 118–35.

Peti Lehel
2006. A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásképzési stratégiákra. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf442.pdf (2008. 07. 15.)
Phillipson, Robert
1999. International Languages and International Human Rights. In Kontra és mtsai. (szerk.): *Language: a Right and a Resource.* CEU Press, Budapest, 25–46.
Phillipson, Robert – Skutabb-Kangas, Tove
1995. English only worldwide, or language ecology. In *Papers in European Language Policy*, Roskilde Universitets Center, ROLIG-papir 53, 38–55.
Pintér Márta
2000. The Reviving Language of a Long-challenged Community. The Position of the Irish Language in Northern Ireland. In *Modern Filológiai Közlemények*, II: 2, 97–121.
Plamenatz, John
1995. A nacionalizmus két típusa. In Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 52–67.
Pusztay János
2006a. Veszélyeztetett nyelvek – veszélyeztetett népek. In. Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 79–87.
2006b. *Nyelvével hal a nemzet.* Teleki László Alapítvány, Budapest.
Premsrirat, Suwilai
2007. Endangered Languages of Thailand. In *IJSL.* 186, 75–93.
Chong Language Revitalization Project Institute of Language and Culture for Rural Development. Mahidol University, Thailand.
Premsrirat, Suwilai – Malone, Dennis
2003. Language development and language revitalization in Asia, 1–15. http://www.sil.org/asia/ldc/plenary_papers/suwila_and_dennis_malone.pdf (2007.12.10)
Rannut, Mart
1999. The Common Language Problem. In Kontra és mtsai. (szerk.): *Language: A Right and a Resource.* CEU Press, Budapest, 99–114.
Reyhner, Jon
1999. *Some Basics of Indigenous Language Revitalization.* http://jan.ucc.nau.edu/~jar/RIL_Intro.html (2007.12.10)
Rindstedt, Camilla – Aronsson, Karin
2002. Growing up monolingual in a biligual community: The Quichuan revitalization paradox. In *Language in Society.* 31: 5, 721–42.
Romaine, Suzanne
1994. Comment. From the fish's point of view. In *IJSL.* 110, 177–85.
2002a. Can stable diglossia help to preserve endangered languages? In *IJSL.* 157, 135–40.
2002b. The Impact of language Policy on Endangered Languages. In *International Journal on Multicultural Studies.* 4: 2, 194–212.
2006a. *Reversing language shift.* In. Brown, Keith és mtsai. . (szerk.): *Encyclopedia of Language and Linguistics.* 2. kiadás, 10. kötet, Elsevier, 567–70.
2006b. Planning for the survival of linguistic diversity. In *Language Policy.* 5, 441–73.
Romero-Little, Mary Eunice
2006. Honoring Our Own. Rethinking Indigenous Languages and Literacy. In *Anthropology and Education Quarterly.* 37: 4, 399–402.
Romero-Little, Mary Eunice – McCarty, Teresa L.
2006. *Language Planning Challenges and Prospects in Native American Communities and Schools.* EPSL. Romero-Little, Mary Eunice
http://epsl.asu.edu/epru/documents/EPSL-0602-105-LPRU-exec.pdf (2007.07.28)

Sándor Klára
2000. National feeling or responsibility: The case of the Csángó language revitalization. *Multilingua,* 19: 1–2, 141–68.
2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 958–95.
Sárosi-Márdirosz Krisztina-Mária
2007. Az iskolai tannyelvválasztásának motivációrendszere. In Bodó Barna (szerk.): *Nyelvi jogok, nyelvpolitika.* Interferenciae Banaticae. Szórványalapítvány, Temesvár, 107–157.
Sasse, Hans Jürgen
1992. Language Decay and Contact-Induced Change: Similarities and Differences. In Brenzinger, Matthias (szerk.): *Language Death: Factual and Theoretical Explorations woth Reference to East Africa.* Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 59–80.
Shaeffer, Sheldon
2003. Language development and language revitalisation: An educational imperative in Asia. http://www.pnglanguages.org/asia/ldc/plenary_papers/sheldon_shaeffer.pdf (2007.10.12.)
Shigemoto, Joan
1997. Language change and language planning and policy. PREL Briefing Paper. http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/15/24/49.pdf (2007.10.12.)
Sims, Christine P.
2001. Native Language Planning. A Pilot Process in the Acoma Pueblo Community. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 63–73.
2005. Tribal languages and the challenges of revitalization. In *Anthropology and Education Quarterly.* 36: 1, 104–06.
Skuntnabb-Kangas [Skutnabb-Kangas], Tove
1997. *Nyelv, oktatás, kisebbségek.* Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtára (Kisebbségi adattár VIII.)
1999. Linguistic Diversity, Human Rightsand the „Free" Market. In Kontra Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady Tibor (szerk.): *Language: A Right and a Resource.* CEU Press, Budapest, 187–222.
2000. Nyelvi emberi jogok. In Sándor Klára (szerk.) *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás. Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiból.* Csíkszereda, „Apáczai Csere János" Pedagógusok Háza Kiadója, 111–123.
2003. Revitalisation of Indigenous Languages in Education: Contextualising the Papua New Guinea Experience. In *Language and Education.* 17: 2, 81–86.
Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert
1995. Linguicide and Linguicism. In *Papers in European Language Policy*, Roskilde Universitets Center, ROLIG-papir 53, 83–91.
2008. A Human Rights Perspective on Language Ecology. In Creese, Angela – Martin, Peter – Hornberger, Nancy H. (szerk.): *Encyclopedia of Language and Education,* 2. kiadás. New York, Springer, 3–14.
Sperlich, Wolfang B.
2005. Will cyberforums save andangered languages? A Niuean case study. In *IJSL.* 172, 51–77.
Spolsky, Bernard
1996. Conditions for Language Revitalization: A Comparison of the Cases of Hebrew and Maori. In *Current Issues in Language and Society*. 2: 3, 177–201.
1998. *Sociolinguistics.* Oxford University Press.
2003. Reassessing Maori regeneration. In *Language and Society.* 32: 4, 553–78.
Spolsky, Bernard – Shohami, Elana
1999. The Languages of Israel: Policy, Ideology and Practice. Multilingual Matters, Clevedon.

Stebbins, Tonya
2002. Working Together to Strengthen Sm'algyax (Tsimshian Nation, British Columbia, Canada). In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 59–77.
Stroud, Christopher – Wee, Lionel
2007. Consuming identities: language planning and policy in Singaporean late modernity. In *Language Policy*. 6, 253–79.
Strubell, Miquel
2001. Catalan a Decade Later. In Fishman, Joshua A. (szerk.): *Can threatened languages be saved?* Multilingual Matters, Clevedon, 260–283.
Sumbuk, Kenneth M.
2006. Papua New Guinea's Languages: Will They Survive? In Cunningham, Denis – Ingram, D.E. – Sumbuk, Kenneth (szerk.) *Language Diversity in the Pacific. Endangerment and Survival.* Multilingual Matters 134, Clevedon, 85–96.
Swaan, Abram De
2004. *A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer.* Typotex, Budapest.
Swann, Joan – Deumert, Ana – Lillis, Theresa – Mesthrie, Rajend
2004. *A Dictionary of Sociolinguistics.* Edinburgh University Press.
Szabómihály Gizella
2005. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés.
http://epa.oszk.hu/00000/00033/00023/pdf/szemle_2005_4_szabomihaly.pdf
Szépe György
2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő.* Iskolakultúra-könyvek 7, Iskolakultúra, Pécs.
Szarka László
2003. Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Közép-Kelet-Európában. In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 15–35.
Szilágyi N. Sándor
2005. Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kriterion Könyvkiadó.
Szoták Szilvia
2005. A magyar mint veszélyeztetett nyelv. Az ausztriai (burgenlandi) magyarok nyelvi jogi helyzete. In Péntek János – Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. AESZ Kiadó, Kolozsvár, 145–59.
Tabouret-Keller, Andrée
1998. Language and Identity. In Coulmas, Florian (szerk): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell Publishers, 315–26.
Telleria, Xabier Aizpurua – Espin, Jon Aizpurua
2005. The sociolinguistic situation in the Basque Country according to the 2001 Sociolinguistic Survey. In *IJSL.* 174, 39–54.
Thieberger, Nicholas
2002. Extinction in Whose Terms? Which parts of a language constitute a target for language maintenance programmes? In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance.* RoutledgeCurzon, London, 310–28.
Todal, Jon
2006. The Southern Saami language in Svahken Sijte. In *SLSLC: IJSL.* 180, 147–58.
Tóth Ágnes – Vékás János
2005. Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálás vagy a keresztkötődések erősödése? In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Budapest, 123–49.

Tryon, Darrell
2006. Language Endangerment and Globalization in the Pacific. In Cunningham, Denis – Ingram, D.E. – Sumbuk, Kenneth (szerk.): *Language Diversity in the Pacific. Endangerment and Survival.* Multilingual Matters 134, Clevedon, 97–111.
Tsumagari, Toshiro – Kurebito, Megumi – Endo Fubito
2007. Siberia: Tungusic and Paleosiberian. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 387–405.
Tsunoda, Tasaku
2006. *Language Endangerment and Language Revitalization. An Introduction.* Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages
2003. *Language Vitality and Endangerment.* Paris.
Xiao, Hong
1998. Minority Languages in Dehong, China: Policy and Reality. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 19: 3, 221–34.
Yagmur, Kutiay – Kroon, Sjaak
2003. Ethnolinguistic Vitality Perceptions and Language Revitalisation in Bashkortostan. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 24: 4, 319–36.
Yamada, Raquel-María
2008. Integrating Documentation and Formal Teaching of Kari'nja: Design and Use of Teaching Materials Based on Documentary Materials. In de Graaf, Tjeerd – Ostler, Nicholas – Salverda, Reinier (szerk.): *Endangered Languages and Language Learning.* Proceedings of the Conference FEL XII. 24 – 27 September 2008. Fryske Akademy, It Aljemint, Ljouwert/ Leeuwarden, The Netherlands, 57–61.
Vail, Peter
2006. Can a language of a million speakers be endangered? Language shift and apathy among Northern Khmer speakers in Thailand. In *SLSLC: IJSL.* 178, 135–47.
Vakhtin, Nikolai
1998. Copper Island Aleut: a case of language "resurrection". In Grenoble, Lenore A. – Whaley, Lindsay J. (szerk.): *Endangered Languages.* Cambridge University Press, 317–27.
Veress Emőd
2005. Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. http://www.onkormanyzat.ro/admin/feltoltesek/kiadvanyok/anyanyelv.pdf (2008. aug. 27.)
Walsh, John
2005. Will indegenous languages survive? In *Annual Review of Anthropology,* 34, 293–315.
2007. Indigenous languages of Australia. In Miyaoka, Osahito – Sakiyama, Osamu – Krauss, Michael E. (szerk.): *The Vanishing Languages of the Pacific Rim.* Oxford University Press, New York, 221–238.
Walsh, John – McLeod, Wilson
2007. An overcoat wrapped around an invisible man? Language legislation and language revitalisation in Ireland and Scotland. In *Language Policy*. 7: 1, 21–46.
Warner, Sam. L. No'eau
2001. The Movement to Revitalize Hawaiian Language and Culture. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): *The Green Book of Language Revitalization in Practice.* Academic Press, 133–144.
Warschauer, Mark
1998. Technology and Indigenous Language Revitalization: Analyzing the Experience of Hawai'i. In *Canadian Modern Language Review*. Vol. 55: 1, 140–161.

Warschauer, Mark – Donaghy, Keola
1997. Leokï: A powerful voice of Hawaiian language revitalization. *Computer Assisted Language Learning*. 10, 349–62.
Watahomigie, Lucille J. – Yamamoto, Akira Y.
1992. Local reactions to perceived language decline. In *Language* 68: 1, 10–17.
Wei, Li – Saravanan, Vanithamani – Ng Lee Hoon, Julia
1997. Language Shift in the Teochew Community in Singapore: A Family Domain Analysis. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 18: 5, 364–384.
Welsh Language Board, The
2000. Language Revitalization: the role of the Welsh Language Board. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 83–115.
Willemyns, Roland
1997. Language Shift Through Erosion: The case of the French-Flemish 'Westhoek'. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development.* 54–66.
Williams, Colin H. (szerk.)
2000. *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff.
Williams, Colin H.
2000a. On Recognition, Resolution and Revitalization. Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 1–47.
2000b. Community Empowerment through Language Planning Intervention. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 221–46.
2000c. Conclusion: Economic Development and Political Responsibility. In Williams, Colin H. (szerk.): *Language Revitalization. Policy and Planning in Wales.* University of Wales Press, Cardiff, 362–79.
2000d. Community Empowerment and Language Revitalization: Practical and Successful Initiatives in Wales. In Šatava, Leos – Hose, Susanne (szerk.): *Zdźerženje, rewitalizacija a wuwiće mjeńšinowych rěčow. Teoretiske zakłady a praktiske naprawy.* Sorbisches Institut, Bautzen, 35–54.
Wilson, William H. – Kamanâ, Kauanoe
2001. "Mai Loko Mai O Ka 'I'ini: Proceeding from a Dream". The 'Aha Pűnana Leo Connection in Hawaiian Language Revitalization. In Hinton, Leanne – Hale, Ken (szerk.): The Green Book of Language Revitalization in Practice. Academic Press, 147–176.
Wright, Sue
2007. The right to speak one's own language: reflections on theory and practice. In Language Policy 6, 203–24.
Wurm, Stephen A.
1998. Methods of language maintenance and revival, with selected cases of language endangerment in the world. In Kazuto Matsumura (szerk.): Studies in endangered languages. Tokyo, Hituji Syobo, 191–211.
1999. Language Revivalism and Revitalization in Pacific and Asian Areas. In IJSL. 137, 163–72.
2002. Strategies for Language Maintenance and Revival. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.) Language Endangerment and Language Maintenance. RoutledgeCurzon, London, 11–23.
Wurm, Stephen A. (szerk.)
2001. Atlas of the World's Languages in Danger of Disappearing. 2. kiadás. UNESCO Publishing.